

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)
DOI: 10.32782/2522-4077-2023-205

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 2(205)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 08(477.65):80

НЗ4

Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Випуск 2(205). Кропивницький: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 256 с.

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань історії української та світової літератури, теорії літератури, компаративістики, проблемам українського та зарубіжного мовознавства в аспекті лінгвокультурології, лінгвокогнітивістики, етнолінгвістики, дискурсології й психолінгвістики, теорії та практики перекладу й прикладної лінгвістики, розвитку та функціонування мов в поліетнічному та полікультурному просторі, значимих аспектів фахової підготовки сучасного вчителя-філолога, перекладача та фахівця з прикладної лінгвістики. Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів факультетів української філології, іноземних мов, учителів-словесників, перекладачів.

Збірник зареєстровано в міжнародних наукометричних базах Index COPERNICUS, Google Scholar, Academic Journals, Research Bible, WorldCat та Index NSD (the Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers).

РЕДКОЛЕГІЯ:

Білоус Олександр Миколайович, кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Мишида Сергій Павлович (головний редактор), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Громко Тетяна Василівна, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Ніца Давидовіч (Nitz Davidovitch), доктор наук, професор, професор, завідувач кафедри освіти, завідувач відділу оцінювання якості освіти та академічного навчання, керівник програми підготовки викладачів, Аріельський університет (Ariel University), Ізраїль;

Залужна Ольга Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна;

Кирилюк Ольга Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Клочек Григорій Дмитрович, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Лелека Тетяна Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Поліщук Володимир Трохимович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна;

Фока Марія Володимирівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри лінгводидактики та іноземних мов, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна.

Ухвалено до друку Вченою радою Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 1 від 29.08.2023 року).

Видання «Наукові записки. Серія: Філологічні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 15525-4097Р від 22.06.2009). Періодичність: 4 рази на рік.

Офіційний сайт видання: journals.cusu.in.ua/index.php/philology

Видання «Наукові записки. Серія: Філологічні науки» включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук (спеціальність 035 – Філологія) відповідно до Наказу МОН України № 491 від 27 квітня 2023 року (додаток 3).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)

© Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2023
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2023

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)
DOI: 10.32782/2522-4077-2023-205

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN
STATE UNIVERSITY

RESEARCH BULLETIN

Series:
PHILOLOGICAL SCIENCES

Issue 2(205)

Publishing house
"Helvetica"
2023

УДК 08(477.65):80

H34

Research Bulletin. Series: Philological Sciences. Issue 2(205). Kropyvnytskyi: Publishing House “Helvetica”, 2023. 256 p.

Research Bulletin. Series: Philological Sciences publishes articles devoted to current issues of history of Ukrainian and world literature, theory of literature, comparative studies, Ukrainian and foreign linguistics in terms of cultural linguistics, cognitive linguistics, ethnolinguistics, discourse studies and psycholinguistics, theory and practice of translation and applied linguistics, development and functioning of languages in a multicultural space, significant aspects of professional training of a modern philology teacher, translator, and specialist in applied linguistics. The journal is intended for academic and research staff, postgraduate and undergraduate students of the faculties of Ukrainian philology and foreign languages, philology teachers, and translators.

The Collection is registered in international catalogues of periodical and database Index COPERNICUS, Academic Journals, Reserch Bible, WordCut and Index NSD (the Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers).

EDITORIAL BOARD:

Bilous Oleksandr Mykolaiovych, PhD in Philology, Professor, Professor at the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Mykhyda Serhii Pavlovych (Chief Editor), Doctor of Philology, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Hromko Tetiana Vasylivna, Doctor of Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Nitza Davidovitch, DSc, Professor, Head of the Department of Education, Head of the Department of Education Quality Assessment and Academic Instruction, Manager of the Teacher Training Program, Ariel University, Israel;

Zaluzhna Olha Oleksiivna, PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of English Philology, Vasyli Stus Donetsk National University, Ukraine;

Kyryliuk Olha Leonidivna, PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Klochek Hryhorii Dmytrovych, Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Leleka Tetiana Oleksandrivna, PhD in Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Polishchuk Volodymyr Trokhymovych, Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine;

Foka Mariia Volodymyrivna, Doctor of Philology, Associate Professor, Professor at the Department of Linguodidactics and Foreign Languages, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine.

Recommended for printing by the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes № 1 dated August 29, 2023).

Research Bulletin. Series: Philological Sciences is registered by the Ministry of Justice of Ukraine (Certificate of state registration of the print media Series KB № 15525-4097P dated 22.06.2009).

Periodicity: 4 times a year.

Official web-site: journals.cusu.in.ua/index.php/philology

According to the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 491 (Annex 3) dated April 27, 2023, the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology).

Articles are checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)

© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 2023
© Design “Publishing House “Helvetica”, 2023

ЗМІСТ

BILOUS O.M., BRUNNER RICHARD, BILOUS O.I. DER VOLKSNAME DEUTSCH UND DAS DEUTSCHE: DIACHRONISCH UND SYNCHRONISCH BETRACHTET.....	9
БУРЯК О.Ф. ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА ОБРАЗУ В ПОЕЗІЯХ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО.....	18
ВОЛЧАНСЬКА Г.В., ГЕЙКО Д.Є. ЛЕКСИЧНІ ЕКСПРЕСИВИ В РОМАНІ В. ШКЛЯРА «ТРОЩА».....	23
ВОСКОБОЙНИК В.І., ВАСИЛШИН С.І. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЇ АНГЛОМОВНОГО БУХГАЛТЕРСЬКОГО ДИСКУРСУ.....	31
ГЕРАСИМЕНКО О.Ю., ГОНЧАРЕНКО А.О. МИСТЕЦТВО ПЕРЕКЛАДУ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ НЮАНСІВ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	38
ГОЛОПИЧ І.М., ПЕРЦЕВА В.А. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОЄННОЇ ЛЕКСИКИ В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ.....	45
ГОЛЬНИК О.О. КОНЦЕПТИ «БАРОКО» І «ГОТИКА» В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ПРАКТИЦІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА.....	51
ДЕМЕШКО І.М. ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ІННОВАЦІЇ В МЕДІАДИСКУРСІ ПЕРІОДУ ВІЙНИ.....	58
ІВАШИНА О.О. МАРІЯ МАТІОС У МЕГАТЕКСТІ: ПРОБЛЕМА МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОСВІТУ.....	64
КАРП М.А. ВЕРБАЛЬНИЙ СКЛАДНИК У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ КОГЕЗІЇ ТА КОГЕРЕНТНОСТІ В АНГЛІЙСЬКИХ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗКАХ.....	70
КОЛОДІЙ Б.М., РОМАНЧУК Г.О. СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ МЕДИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ ПІД ЧАС ДУБЛЮВАННЯ КІНОСТРІЧОК (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ АМЕРИКАНСЬКОГО ТЕЛЕСЕРІАЛУ «ДОБРИЙ ЛІКАР»).....	75
КРИЖАНІВСЬКА О.І. АВТОР – ТЕКСТ – ПЕРЕКЛАДАЧ – КОРЕКТОР – ТЕКСТ – ЧИТАЧ: ДО ПРОБЛЕМИ ЄДИНОПРОЧИТАННЯ.....	85
КРИЧУН Л.П. ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ: ТЕХНОЛОГІЯ «МОЗКОВОГО ШТУРМУ» В ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ В ЗЗСО.....	92
КРУПКА М.А. ГЕНДЕРНІ КООРДИНАТИ ПРОСТОРУ ДОМУ В ПРОЗІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	99
ЛАВРУСЕНКО М.І. ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ УКРАЇНЦІВ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО.....	106
LELEKA T.O. LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF THE REPRESENTATION OF THE WAR IN UKRAINE BY MASS MEDIA (BASED ON BBC AND CNN NEWS).....	111
ЛІШТАБА Т.В. ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ.....	118
МАТОРІНА Н.М. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ЖИТТЄПИСУ І ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ БРУНО ШУЛЬЦА).....	124
МИХИДА С.П., КОБЗЕЙ Н.В. СМАК У ТЕКСТІ Й ПОЗА ТЕКСТОМ: ЕСТЕТИЧНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ.....	131

МІНЯЙЛО Р.В., МІНЯЙЛО Н.В. КОНСТАНТИ БУТТЯ ЛЕКСИКОЮ РИБАЛЬСТВА Й МОРЕПЛАВСТВА.....	143
ОХРИМЕНКО О.А. ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ З ОПОДАТКУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ НА ВАРІАТИВНІСТЬ ЖАНРОВОЇ ФОРМИ ЗАКОНУ.....	148
ПАВЛИК Н.В. ТИПОЛОГІЯ ДЕЙКСИСУ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕПІСТОЛЯРІЇ.....	154
ПОЛЩУК Л.П., ПУШКАР Т.М. ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ В ПЕРЕКЛАДІ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	160
ПРОЦИК І.Р. ВІД «СОКОЛА» ДО «ВОРСКЛИ»: НАЗВИ ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД ПОЛТАВЩИНИ В ХХ–ХХІ СТ.....	165
СОКОЛ С.А., ЗАПОЛОВСЬКИЙ М.В. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗАСОБІВ СТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО ТА ЇХ ПЕРЕКЛАДУ НА ПРИКЛАДІ «КОРОЛІ І КАПУСТА» О. ГЕНРІ.....	173
СТАСЮК Б.В. КРАЄЗНАВЧЕ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	179
СТЕФУРАК Р.І. АРХІТЕКТОНІКА ХУДОЖНЬОГО ЕСЕ.....	194
СУВОРОВА Л.К., МУЗИЧУК В.В. ФОНОСТИЛІСТИКА МАЛОЇ ПРОЗИ М. ЯЦКОВА ТА Г. ХОТКЕВИЧА В КОНТЕКСТІ РАНЬНОМОДЕРНІСТСЬКОЇ ЕСТЕТИКИ.....	200
ТАМОЖСЬКА І.В. ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НАВИЧОК АРГУМЕНТАЦІЇ (З ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)).....	207
TARNAVSKA M.M. VERSATILE SUBTEXT BY ROALD DAHL: INTERPRETATION AND TRANSLATION.....	218
ФЕДІНА О.В. УКРАЇНСЬКІ ПАРЕМІЇ ТА СТАЛІ ВИРАЗИ: ВІДРОДЖЕННЯ МОВНОЇ ТРАДИЦІЇ.....	224
ФОКІНА С.О. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА У ФІЛОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ Л. КОРЕНОВСЬКОЇ.....	230
ЧИРВОНИЙ О.С. ЕВФЕМІЗМИ АНГЛОМОВНОГО КОМП'ЮТЕРНОГО ЛЕКСИКОНУ.....	237
ЩЕРБІЙ Н.О. СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БЕЗОСОБОВИХ ФОРМ НА <i>-НО</i> , <i>-ТО</i> У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ.....	242
ЯКОВЛЄВА О.В., УЛЬЯНОВА В.О. КОНФЛІКТ ФЕМІНІСТИЧНИХ ТИПІВ У ПОВІСТІ НАТАЛІ КОБРИНСЬКОЇ «ЯДЗЯ І КАТРУСЯ».....	249

CONTENTS

BILOUS O.M., BRUNNER RICHARD, BILOUS O.I. THE FOLK NAME GERMAN AND THE GERMAN: A DIACHRONIC AND SYNCHRONIC VIEW.....	9
BURIAK O.F. ARTISTIC SPECIFIC OF THE IMAGE IN THE POEMS OF MYKOLA VINHRANOVSKYL.....	18
VOLCHANSKA H.V., HEIKO D.YE. LEXICAL EXPRESSIONS IN V. SHKLYAR'S NOVEL "TROSCHA".....	23
VOSKOBOINYK V.I., VASYLISHYN S.I. LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE ENGLISH ACCOUNTING DISCOURSE TERMINOLOGY.....	31
HERASYMENKO O.YU., HONCHARENKO A.O. THE ART OF TRANSLATION AS A MEANS OF PRESERVING CULTURAL NUANCES IN THE PROCESS OF TRANSLATION ACTIVITY.....	38
HOLOPYCH I.M., PERTSEVA V.A. FUNCTIONAL-SEMANTIC FEATURES OF MILITARY VOCABULARY IN ONLINE PUBLICATIONS.....	45
HOLNYK O.O. "BAROQUE" AND "GOTHIC" IN THE LITERARY CONCEPT OF YEVHEN MALANIUK.....	51
DEMESHKO I.M. LEXICAL AND WORD-FORMING INNOVATIONS IN THE MEDIA DISCOURSE OF THE WAR PERIOD.....	58
IVASHYNA O.O. MARIA MATIOS IN THE MEGATEXT: THE PROBLEM OF MODELING THE PSYCHOWORLD.....	64
KARP M.A. VERBAL COMPONENT OF COHESION AND COHERENCE IN ENGLISH MULTIMODAL LITERARY FAIRY TALES.....	70
KOLODII B.M., ROMANCHUK H.O. STRATEGIES AND TECHNIQUES OF MEDICAL TRANSLATION IN FILM DUBBING (BASED ON THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE AMERICAN TV SERIES "THE GOOD DOCTOR").....	75
KRYZHANIVSKA O.I. AUTHOR – TEXT – TRANSLATOR – EDITOR – TEXT – READER: TO PROBLEMS OF SINGLE READING.....	85
KRYCHUN L.P. PERSONALLY-ORIENTED LEARNING: BRAINSTORMING TECHNIQUE FOR THE UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE TEACHING IN COMPREHENSIVE SECONDARY SCHOOLS.....	92
KRUPKA M.A. GENDER COORDINATES OF DOMESTIC SPACE IN THE PROSE OF THE LATE 19 TH – EARLY 20 TH CENTURY.....	99
LAVRUSENKO M.I. THE PROBLEM OF THE NATIONAL BEING OF THE UKRAINIANS IN THE CREATIVE WORK OF IVAN NECHUY-LEVYTSKYI.....	106
LELEKA T.O. LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF THE REPRESENTATION OF THE WAR IN UKRAINE BY MASS MEDIA (BASED ON BBC AND CNN NEWS).....	111
LISHTABA T.V. FORMATION OF RHETORICAL COMPETENCE SPECIALIST IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS.....	118
MATORINA N.M. USING MATHEMATICAL CATEGORIES IN LITERARY STUDIES RESEARCH (BASED ON THE BIOGRAPHY AND CREATIVE HERITAGE OF BRUNO SCHULZ)....	124
MYKHIDA S.P., KOBZEI N.V. TASTE IN AND OUT OF THE TEXT: AESTHETIC AND LITERARY ASPECTS.....	131

MINIAILO R.V., MINIAILO N.V. CONSTANTS OF BEING IN THE VOCABULARY OF FISHING AND NAVIGATION.....	143
OKHRIMENKO O.A. INFLUENCE OF TAXATION ACTIVITIES OF NATURAL AND LEGAL PERSONS ON THE VARIABILITY OF THE GENRE FORM OF THE LAW.....	148
PAVLYK N.V. TYPOLOGY OF DEIXIS IN UKRAINIAN EPISTOLARY TEXTS.....	154
POLISHCHUK L.P., PUSHKAR T.M. LEXICAL UNITS IN THE TRANSLATION OF EUROPEAN UNION LEGISLATIVE ACTS.....	160
PROTSYK I.R. FROM “FALCON” TO “VORSKLA”: THE NAMES OF FOOTBALL TEAMS OF POLTAVA REGION IN THE XX–XXI CENTURIES.....	165
SOKOL S.A., ZAPOLOVSKYI M.V. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE MEANS OF COMIC EFFECT CREATION AND THEIR TRANSLATION ON THE EXAMPLE OF “CABBAGES AND KINGS” BY O. HENRY.....	173
STASIUK B.V. LOCAL TRANSLATION STUDY OF THE KIROVOHRAD REGION.....	179
STEFURAK R.I. ARCHITECTONICS OF ART ESSAY.....	194
SUVOROVA L.K., MUZYCHUK V.V. PHONOSTYLISTICS OF SHORT PROSE BY M. YATSKIV AND H. KHOTKEVYCH IN CONTEST OF EARLY MODERN AESTHETICS.....	200
TAMOZHNSKA I.V. FORMING ARGUMENTATION SKILLS OF STUDENTS MAJORING IN TECHNICAL SPECIALTY (FROM THE EXPERIENCE OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE (FOR PROFESSIONAL PURPOSES)).....	207
TARNAVSKA M.M. VERSATILE SUBTEXT BY ROALD DAHL: INTERPRETATION AND TRANSLATION.....	218
FEDINA O.V. UKRAINIAN PAROEMIAS AND FIXED EXPRESSIONS: REVIVAL OF LANGUAGE TRADITION.....	224
FOKINA S.O. MODERN UKRAINIAN LITERATURE IN THE PHILOLOGICAL DISCOURSE OF L. KORENOWSKA.....	230
CHYRVONYI O.S. EUPHEMISMS OF THE ENGLISH COMPUTER LEXIS.....	237
SHCHERBII N.O. SYNTACTIC FEATURES OF IMPERSONAL FORMS IN <i>-NO</i> , <i>-TO</i> IN SLAVIC LANGUAGES.....	242
YAKOVLIEVA O.V., ULIANOVA V.O. THE CONFLICT OF FEMINIST TYPES IN THE STORY “YADZYA AND KATRUSYA” BY NATALYA KOBRYNSKA.....	249

UDC 81'37

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-1>

DER VOLKSNAME DEUTSCH UND DAS DEUTSCHE: DIACHRONISCH UND SYNCHRONISCH BETRACHTET

THE FOLK NAME GERMAN AND THE GERMAN: A DIACHRONIC AND SYNCHRONIC VIEW

Bilous O.M.,

orcid.org/0000-0002-9574-4402

*Prof. Dr. PhD des Lehrstuhls für Germanische Sprachen und Translation
der Nationalen Taras-Schewtschenko-Universität Kyjiw*

Brunner Richard,

orcid.org/0000-0003-1436-7404

Prof. Dr. habil des Humboldt-Studienzentrums der Universität Ulm

Bilous O.I.,

orcid.org/0000-0001-6762-3673

*Oberhochschullehrerin des Lehrstuhls für Deutsche Philologie
der Nationalen Linguistischen Universität Kyjiw*

Die Deutschen sind unter den Kulturnationen eine der wenigen, die eine ursprüngliche Sprache besitzen. Das heißt, dass sie ein aus eigenem Stamm hergeleitetes, lückenlos vererbtes Wortgut besitzen. Da die Geltung des Deutschen als Muttersprache nicht über das Siedlungsgebiet der Deutschen hinausreicht, konnten sich Sprachgemeinschaft und Volkszugehörigkeit eng verbinden. Ursprünglich besagt, dass eine niemals unterbrochene Entwicklung vom indogermanischen Wurzelgrund über das Germanische, durch Wechselwirkung verschiedener Stammessprachen und Mundarten (des Fränkischen, des Bairisch-Alemannischen, des Sächsischen), durch Verschmelzungen während der Ostsiedlung (im Thüringisch-Obersächsischen) zur neuhochdeutschen, von Martin LUTHER so sehr geförderten Schriftsprache stattgefunden hat. Vom 16. Jahrhundert an entwickelt sich aus einer niederdeutschen Mundart die niederländische Hochsprache, die im Afrikaans der Buren eine weitere Abzweigung erfuhr.

Im Gegensatz zu den meisten europäischen Sprachbezeichnungen besteht im Deutschen kein Zusammenhang zwischen einer Länder- oder Stammesbezeichnung und dem Sprachennamen (nach dem Muster England – Englisch, Frankreich – Französisch, Italien – Italienisch, Schweden – Schwedisch, Ukraine – Ukrainisch, Polen – Polnisch etc.). Erst seit dem 10. Jahrhundert bürgerte sich die Anwendung des Wortes **diutisc** auf die Bewohner des ostfränkischen Reichs, des späteren Deutschland ein. Die Übertragung von „**diutisc**“ aber auf Sprache, Land und Leute: „**Diutschin sprechin, Diutschin liute in Diutische lande**“ („Deutsch sprechen, Deutsche Leute in Deutschem Lande“) begegnen wir erst um 1090 im **Annolied**, dem ältesten poetischen Geschichtswerk in deutscher Sprache. In 878 Versen behandelt es Leben und Wirken ANNOS II., der von 1056 bis 1075 gegen den Willen der Kölner Patrizier Erzbischof der Stadt Köln war, von einem Mönch im Kloster Siegburg verfasst.

Schlüsselwörter: Sprachname, Volksname, Deutsch, Kulturnation, vererbtes Wortgut, indogermanischer Wurzelgrund, Stammessprache, Mundart, Länder- und Stammesbezeichnung.

Among the cultural nations, the Germans are one of the few that possess an original language. This means that they have a completely inherited vocabulary derived from their own tribe and without gaps. Since the validity of German as a mother tongue does not extend beyond the German settlement area, the language community and ethnicity could be closely linked. Originally, it is said that a never-interrupted development took place from the Indo-Germanic root via Germanic, through the interaction of various tribal languages and dialects (of Franconian, Bavarian-Alemannic, Saxon), through mergers during the Eastern settlement (in Thuringian-Upper Saxon) to the New High German written language so strongly promoted by Martin Luther. From the 16th century onwards, the Dutch high-level language developed from a Low German dialect, which was further diverged in the Afrikaans of the Boers.

Unlike most European language names, there is no connection in German between a country or tribe name and the language name (along the lines of England – English, France – French, Italy – Italian, Sweden – Swedish,

Ukraine – Ukrainian, Poland – Polish, etc.). It was not until the 10th century that the use of the word became widespread **diutisc** to the inhabitants of the Kingdom of the East Franks, the later Germany. The transfer of „**diutisc**“ but in terms of language, country and people: „**Diutschin sprechin, Diutschin liute in Diutische lande**“ („Speak German, German people in German land“) is only found around 1090 in the **Annolied**, the oldest poetic work of history in German. In 878 verses, it deals with the life and work of Anno II, who was archbishop of the city of Cologne from 1056 to 1075 against the will of the Cologne patricians, written by a monk in the Siegburg monastery.

Key word: Language name, folk name, German, cultural heritage, inherited vocabulary, Indo-Germanic root base, tribal language, dialect, country and tribal designation.

Einführende Bemerkungen. Nur im Deutschen ist der *Sprachname* älter als der Name für das Volk /*Relevanz*/. Der Begriff „*deutsch*“ geht auf das **Althochdeutsche** *diutisc* zurück, das sich ebenso wie das **westfränkische** Adjektiv *theodisk*, das aus dem 8. Jahrhundert in der **mittellateinischen** Form *theodiscus* belegt ist, aus der sich die **althochdeutsche** Wurzel *diot* (bzw. *theot*), mittelhochdeutsch „*diet*“ für *Volk* oder *Stamm* (etwa in den Personennamen *Dietmar*, *Dietrich* etc.) herleitet. Das Adjektiv *diutisc* oder *theodisk*, aus dem indogermanischen „*teuta*“, bedeutete also ursprünglich soviel wie *zum Volk gehörig* oder *die Sprache des Volkes sprechend*. Das Adjektiv *deutsch* ist ein Wort der Gelehrtensprache und in dieser Form zum ersten Mal belegt. Der Name „*deutsch*“ ist also eine gelehrte Bildung, eine Lehnübersetzung eines mittellateinischen Terminus *vulgaris*, lautlich korrigiert von älterer einheimischer Tradition, und er wird zunächst auf germanische Sprachen im Gegensatz zu romanischen (welschen) angewendet, später dann auch auf die deutsche, damals althochdeutsche Sprache eingeschränkt – „*deutsch*“ ist eigentlich ein übersetztes „*vulgaris*“ [5].

Im Gegensatz zu den meisten europäischen Sprachbezeichnungen besteht im Deutschen kein Zusammenhang zwischen einer Länder- oder Stammesbezeichnung und dem Sprachennamen (nach dem Muster England – Englisch, Frankreich – Französisch, Italien – Italienisch, Schweden – Schwedisch, Ukraine – Ukrainisch, Polen – Polnisch etc.). Erst seit dem 10. Jahrhundert bürgerte sich die Anwendung des Wortes *diutisc* auf die Bewohner des *ostfränkischen Reichs*, des späteren Deutschland ein. Die Übertragung von „*diutisc*“ aber auf Sprache, Land und Leute: „**Diutschin sprechin, Diutschin liute in Diutische lande**“ („Deutsch sprechen, Deutsche Leute in Deutschem Lande“) begegnen wir erst um 1090 im **Annolied**, dem ältesten poetischen Geschichtswerk in deutscher Sprache. In 878 Versen behandelt es Leben und Wirken ANNOS II, der von 1056 bis 1075 gegen den Willen der Kölner Patrizier Erzbischof der Stadt Köln war, von einem Mönch im Kloster Siegburg verfasst. Dieses neue sprachliche Zeichen für die sprachliche und politische Gemeinsamkeit war im Hinblick auf die sprachliche Gemeinsamkeit vorerst noch mehr ein Ziel als eine gemeindeutsche Realität. Es setzte sich nur zögernd durch und wird lange nur von Gelehrten verwendet. Seine Gültigkeit erhält ‚*deutsch*‘ erst um 1500 durch Kaiser MAXIMILIAN. Bei den Engländern heißt ‚*dutch*‘ holländisch.

Problemstellung. Die Deutschen sind unter den Kulturnationen eine der wenigen, die eine *ursprüngliche Sprache* besitzen /*Gegenstand*/. Das heißt, dass sie ein aus eigenem Stamm hergeleitetes, lückenlos vererbtes Wortgut besitzen. Da die Geltung des Deutschen als Muttersprache nicht über das Siedlungsgebiet der Deutschen hinausreicht, konnten sich Sprachgemeinschaft und Volkszugehörigkeit eng verbinden. *Ursprünglich* besagt, dass eine niemals unterbrochene Entwicklung vom indogermanischen Wurzelgrund über das Germanische, durch Wechselwirkung verschiedener Stammessprachen und Mundarten (des Fränkischen, des Bairisch-Alemannischen, des Sächsischen), durch Verschmelzungen während der Ostsiedlung (im Thüringisch-Obersächsischen) zur neuhochdeutschen, von Martin LUTHER so sehr geförderten Schriftsprache stattgefunden hat. Vom 16. Jahrhundert an entwickelt sich aus einer niederdeutschen Mundart die niederländische Hochsprache, die im Afrikaans der Buren eine weitere Abzweigung erfuhr.

Die Kulturpolitik Karls des Grossen (742–814), die *Karolingische Renaissance*, förderte die Verwendung des Ausdrucks „*diutisc*“, sodass er weitere Verbreitung und Anwendung fand. In der Frühen Neuzeit wurde der Ausdruck sehr oft als *teutsch* geschrieben, weil man eine – heute als falsch erkannte – Verbindung zum Germanentum der TEUTONEN annahm.

Eine der Ursachen für das Erkennen des Wertes der eigenen Sprache und Sitte war die Entdeckung der ‚*Germania*‘ des römischen Geschichtsschreibers TACITUS (~55–120), deren Niederschrift 1455 im Kloster Hersfeld gefunden wurde. Das Lob, das der Römer den Tugenden der Germanen zollt, bestärkte das erwartende völkische Selbstbewusstsein.

In der Zeit des 30-jährigen Krieges (1618–1648) war es die ‚fruchtbringende Gesellschaft‘, 1617 vom Fürsten Ludwig von Anhalt begründet, die sich um die Pflege deutscher Sprache und Dichtung verdient machte. Ihr gehören unter anderem Martin Opitz (1597–1639 – 1624 Buch von der teutschen Poeterey), Friedrich Logau (1604–1655 – bedeutender Epigrammatiker des deutschen Barock), Andreas Gryphius (1616–1664 – bedeutendster Barockdramatiker) und der Sprachkundler Justus Georg Schottel (1612–1676) an [7].

Zu Zeiten Johann Wolfgang Goethes – und nicht zuletzt durch ihn selbst – war die deutsche Sprache „auf einem so hohen Grad der Ausbildung gelangt“, dass der Meister bekennen konnte: „Mit der Bildung der deutschen Sprache und des Stils in jedem Fache wuchs auch die Urteilsfähigkeit...“ [4, S. 47].

Das Vordringen der *Muttersprache*, Ausdruck und Folge der allgemeinen ökonomisch-gesellschaftlichen und kulturellen Entwicklung, ist für die nationalsprachliche Entwicklung vor allem in zweierlei Hinsicht bedeutsam gewesen: zum einen stärkte es das Ansehen der deutschen Sprache gegenüber dem Lateinischen, und zum anderen förderte es den Willen zu sprachlichem Ausgleich und sprachlicher Angleichung. Der einzelne Mensch wird durch den geistigen Besitz der Sprache geformt in einer Weise, dass sein geistiges Tun stärker durch das Weltbild der Muttersprache als durch seine Eigenpersönlichkeit bestimmt ist.

Das Wort *Muttersprache* selber ist kein sehr altes Wort, denn es fehlt sowohl dem Althochdeutschen als auch dem Mittelhochdeutschen. Erst in frühneuhochdeutscher Zeit, in der die gleichsam angeborene, von der Mutter zuerst gelehrt und übernommene Sprache ständig an Bedeutung und Wertschätzung gewann, wurde dieses so charakteristische Wort geprägt. Genau genommen handelt es sich nicht einmal um eine eigenständige Prägung des Hochdeutschen, sondern um eine Übernahme des niederdeutschen *modersprake*, das seit 1424 belegt ist. 1522 erschien es zum ersten Mal in hochdeutscher Lautung. Caspar Güthel, der Augustinermönch und Freund Martin Luthers, schreibt in einem Gesprächsbüchlein (1522): „*Rede deiner Mutter Sprache!*“, und drei Jahre später (1525) gebrauchte auch Martin Luther dieses Wort, indem er von der *rechten Muttersprache* redete. Damit dürfte Luther diese Bezeichnung endgültig in den deutschen Sprachschatz verankert haben. Ähnliche Wendungen begegnen auch in anderen Sprachgemeinschaften.

Relevanz der Untersuchung. Die Sprache ist die Messlatte für Kultur und Intelligenz. Der Wortschatz einer Sprache ist in der Tat eine reiche Quelle für die Kulturgeschichte des betreffenden Volkes. Das Wortgut einer Sprache ist vor allem eine Schatzkammer von Ideen, Gedanken und Begriffen. Diese Erkenntnis ließ auch die Brüder Grimm an die Schaffung eines deutschen Wörterbuches denken, das wegen seines bildenden Gehalts und seiner allgemeinen Bedeutung für das Volk zu einem wahren deutschen Hausbuch werden sollte. Der Plan ging in dieser Form leider nicht in Erfüllung, weil das Werk in zu großer Breite angelegt wurde.

Wilhelm von Humboldt (1767–1835) sagt als Sprachforscher und Philosoph im Hinblick auf die Leistung des deutschen Wortschatzes [6, Bd. 1, S. 182], dass der Mensch mit den Gegenständen so lebt, wie die Sprache sie ihm zuführt. Wer sich eingehender mit der französischen Sprache befasst, erkennt ihre Stärke in der psychologischen und begrifflichen Nuancierung, in der Erfassung künstlerischer Formgebung oder in der höflichen Umschreibung verletzender Tatbestände. Ähnliches gilt für das Englische auf dem Gebiet der Politik und des gesellschaftlichen Zusammenlebens. Dagegen ist das Deutsche besonders reich entfaltet auf dem Felde des philosophischen und historischen Denkens.

KONFUZIUS schreibt: „Wenn die Begriffe nicht richtig sind, so stimmen die Worte nicht, wenn die Worte falsch sind, kommen die Werke nicht zustande. Darum Sorge der Edle, dass er seine Begriffe zu Taten machen kann. Der Edle duldet nicht, dass in seinen Worten Unordnung ist. Das ist es, worauf es ankommt“ [3, S. 15–16].

Unter deutscher Sprache im engeren Sinn versteht man die allgemeine deutsche Hochsprache oder Schriftsprache. Wesentlicher Teil der deutschen Sprache sind aber auch die Umgangssprache, die Mundarten, die landschaftlich geprägten Formen der Hochsprache und die Fachsprachen. Durch den ständigen Austausch sowie durch die gemeinsame Grundlage in der Sprachgeschichte und im grammatischen System bilden diese Sprachformen zusammen die Gesamtheit der deutschen Sprache. Daher können die Bereiche nicht scharf von einander getrennt werden. Die Mundarten, aus denen die Hochsprache hervorgegangen ist, liefern der Hochsprache immer neues Wortgut und tragen so zur Erweiterung des Wortschatzes und der Ausdrucksmittel bei, andererseits übernehmen sie von der Hochsprache besonders moderneres Wortgut. Die Fachsprachen dienen dazu, einem bestimmten Fachbereich den speziellen Wortschatz für genaue und eindeutige Terminologie zur Verfügung zu stellen. Aus Fachbereichen, die in der Allgemeinheit größere Bedeutung gewinnen, gelangen oft Wörter in die Allgemeinsprache, z. B. in der Gegenwart der Wortschatz der Psychologie und der Soziologie. Produktiv ist auch der Wortschatz der Sportsprache, der heute wieder in vielen anderen Bereichen, etwa in der Politik, in übertragener Bedeutung verwendet wird. Fachwörter, die in die Allgemeinsprache gelangt sind, ändern oft ihre Bedeutung, da hier keine so genaue Begriffsbestimmung mehr nötig ist. Zum Reichtum und zur Vielfalt der deutschen Sprache tragen auch die landschaftlichen Ausprägungen der Hochsprache bei. Hier lässt sich an der Aussprache, am Tonfall, an Besonderheiten der Grammatik, wie auch am Gebrauch von Wörtern, die nur in bestimmten Gegenden des deutschen Sprachraumes üblich oder verständlich sind, die Herkunft des Sprechers erkennen.

Das Deutsche wird heute von etwa 100–120 Mill. Menschen gesprochen (im Vergleich dazu das Englische von 250 Mill.), davon 87 Mill. als Muttersprache. Es zählt auch zu den wortreichsten Sprachen. Man schätzt heute den deutschen Wortschatz auf etwa 300.000–500.000 Wörter.

Der Innsbrucker Professor Johannes Erben gibt in seinem Werk „*Deutsche Grammatik. Ein Abriss*“ [2] den Bestand des deutschen Wortschatzes mit ungefähr 400.000 Wörtern an. Verben machen schätzungsweise ein Viertel, die Substantive mehr als zwei Viertel (50–60%), das Adjektiv und das Adverb fast ein Sechstel des Gesamtwortschatzes aus. Die Zahl der Präpositionen und Konjunktionen beläuft sich auf fast 200, die der Pronomen auf nicht einmal 100 Wörter. Der Durchschnittssprecher dürfte über einen Wortschatz von ca. 10.000 Wörtern verfügen, wobei zwischen aktivem und passivem (nur verstehenden) Gebrauch große Unterschiede bestehen; ein nicht geringer Teil der Bevölkerung kommt mit 1.000 bis 2.000 Wörtern aus.

Der deutsche Wortreichtum beruht vor allem auf den vielfältigen Möglichkeiten der Wortbildung, besonders der Bildung von Zusammensetzungen (Komposita). Die Zahl der Wörter ist um ein Vielfaches größer, wenn man die Mundarten und die Fachsprachen mit einbezieht. Allein der Wortschatz der Chemie wird auf 225.000, der der Elektrotechnik auf 50.000 geschätzt.

Sprache lässt sich nicht steuern. Sprache ist ein Produkt der unsichtbaren Hand. Nach der Statistik spricht ein Mensch durchschnittlich 20.000–25.000 Wörter pro Tag – Frauen mehr, sie reden im Durchschnitt 30 000 Wörter/Tag, Männer weniger, ~ 25.000/Tag. Der Grund ist nach Erkenntnissen der neurologischen Forschung, dass das weibliche Gehirn 11 Prozent mehr Nervenzellen hat als das männliche – besonders in jenen Arealen, die für Gefühle und Erinnerungen zuständig sind. Frauen haben quasi eine achtspurige Autobahn, um Gefühle zu entwickeln, Männer nur eine Landstraße.

Mit der Flut an Anglizismen und Amerikanismen entwickelt sich ein neuer Trend: immer öfter kürzen Jugendliche und Berufstätige englische Wörter ab. *Kids* schicken per *E-Mail* und *SMS* (*Short Message Service*) ein *2 l 8*, wenn sie „*too l-ate*“, also zu spät sind, oder *t2ul8r* für *talk to you later*; oder sie geben Shakespeare mit *2b or not 2b* (Sein oder Nichtsein) wieder. Die Bedeutung des Kürzels erschließt sich erst, wenn man es – englisch – ausspricht. Sie verabschieden sich mit einem **cu**, „*see you, mach's gut*.“ Vor allem im Bereich Marketing sind englische Abkürzungen gang und gäbe. Man redet nicht von Verkaufstheken, sondern vom *OTC-Bereich*; *OTC* bedeutet „*Over The Counter*“, „*Über den Ladentisch*“. Die Botschaft muss einfach kurz sein, ein „*Eye-Catcher*“. Dieses internationale Umgangssprachenenglisch entwickelt sich in einem rasanten Tempo und wird dabei still und

heimlich immer einfacher. Grammatische Feinheiten wie die Verb-Endung auf -s im Singular oder die Unterschiede zwischen *who*, *which* und *that* sind immer seltener zu hören. Und das schwierige *th* ist bereits flächendeckend einem *s* oder *d* gewichen. „Das ist very Denglisch!!“

Das zunehmende *SMS-Denken* führt gleichzeitig zu einer zunehmenden Denkfaulheit. Dieser Sprachverlust lässt die Beziehungen der Menschen veröden und erkalten. Immerhin geraten die Segnungen der allumfassenden Veranglisierung mitunter in Misskredit. Englische und amerikanische Werbetexte werden von deutschen Verbrauchern meist kaum oder völlig falsch verstanden. Den Vodafone-Slogan „*Make the most now*“, der zu deutsch etwa „*Mach das Beste aus dem Augenblick*“ kann nur jeder Dritte eigentlich korrekt übersetzen; die Anzeige des Urlaubsanbieters Centerparcs „*A State of Happiness*“ (Ein Zustand/Platz des Glücks) verstehen nur 13 Prozent richtig. Für die repräsentative Studie wurden ein Dutzend Werbeaussagen untersucht. Absolutes Schlusslicht war der Jaguar-Werbespruch „*Life by Georgous*“, das etwa „*Leben auf prächtig*“ heißen soll. Das hätten nur noch acht Prozent der Befragten korrekt übersetzen können. Manche der Probanden meinten sogar, der Spruch heiße „Leben in Georgien“. Das „*Fly Euro Shuttle*“ der Fluggesellschaft Air Berlin stürzte die meisten Adressaten in größte Verwirrung, schien es doch dazu aufzufordern, irgendwelche herumfliegenden Euromünzen zu schütteln. Die ins Englische verliebten Werbetexter haben bisweilen auch ihre Probleme. Sie werben schon einmal mit dem Begriff „*Body Bags*“ für *Rucksäcke*, nichts ahnend, dass „*Body Bags*“ im Englischen „*Leichensäcke*“ sind. Ob im Job, Fernsehen, Internet oder auf Plakatleinwänden – mit Deutschkenntnissen allein fällt die Teilnahme am Kommunikationskosmos in diesem Land zunehmend schwer.

Nun ist es weder Aufgabe der Werbung, Englisch zu lehren, noch Aufgabe der Kunden, zum Verständnis dieser Werbung Wörterbücher zu wälzen. Auf diese Weise schaden die Werbetreibenden weniger der deutschen Sprachkultur als vielmehr sich selbst. Die Muttersprache in der Werbung ist meistens wesentlich emotionaler und authentischer als das beste Englisch. Ein „*Ich liebe dich*“ kann viel eher eine Gänsehaut erzeugen als ein „*I love you*“, und Toyotas Werbespruch „*Nichts ist unmöglich*“ ist um Längen besser als der inhaltlich gleiche Spruch: „*Impossible is nothing*“ des Sportartikelherstellers Adidas.

Vermeintliche Internationalität künstlich durch Englisch zu erzeugen, geht „nach hinten“ los. Heute gibt es in fast jeder Stadt anstelle einer *Bäckerei* mindestens einen *Backshop*. Ein englischer Muttersprachler wird sich fragen, ob es sich dabei eher um einen Laden für seine Rückseite oder um einen Hinterhofladen handelt. Das ist natürlich weniger relevant, wenn es in der betreffenden Gemeinde kaum Engländer oder Amerikaner gibt. Aber dann könnten wir es doch einfach *Bäckerei* nennen – oder?

Englische Ausdrücke sind dann hilfreich und gut, wenn sie nicht gerade heiße Luft kaschieren sollen, sondern wenn sie uns helfen, Dinge einfacher und vielleicht auch eleganter darzustellen. Ein *Briefing* ist eben kürzer und konkreter als eine *Kurzanweisung*, aber ob ein *Meeting* in jedem Fall besser ist als ein *Treffen*, darf mit Recht bezweifelt werden. Englisch „*macht dann Sinn*“ – diese übrigens auch eine aus dem Englischen übernommene Grammatik: analog zu „*to make sense*“ –, wenn es keine treffenden und vergleichbar kompakten deutschen Begriffe gibt. Das betrifft insbesondere Dinge, die aus der englischsprachigen Welt zu uns kommen, wie der Link im Internet, der kürzer ist als die Verknüpfung, oder Wörter wie *nonstop*, die einfacher von der Zunge gehen als: *ununterbrochen*.

Allerdings ist Englisch nicht immer kürzer und kompakter: Am Frankfurter Flughafen findet man zum Beispiel zweisprachige Hinweisschilder, die in Deutsch den Weg zum Fernbahnhof anzeigen und das in Englisch mit *Long Distance Railway Station* beschreiben. Englisch ist auch nicht immer smarter als Deutsch. Der Titel der Männerzeitschrift „*Mens' Health*“ klingt in vielen deutschen Ohren eher nach Halskrankheit; und das neulich in einem auf amerikanisch getrimmten Steakhaus in Hamburg entgegengenommene „*enjoy your meal*“ klingt künstlich gegenüber einem herzlichen „*guten Appetit*“.

Damit Englisch nicht zum Flopp wird, sollte man dort, wo gute deutsche Vokabeln existieren, diese auch nutzen: also nicht *voten*, sondern *wählen*, nicht *phonen*, sondern *anrufen* und auch nicht *meetten*, sondern *treffen*. Da gehen andere deutschsprachige Länder selbstbewusster mit der eigenen Muttersprache um. So heißt es am Flughafen Zürich *einsteigen* statt *boarden* auf den Anzeigetafeln und man erhält auch eine *Einsteigekarte* statt einer *Boardingcard*, die auf deutschen Flughäfen üblich ist.

Von gesetzlich vorgeschriebenen Sprachregeln wie in Frankreich, wo in der publizierten Kommunikation der *Computer ordinateur* heißen muss, ist allerdings dringend abzuraten. Wird dadurch doch die freie Entwicklung einer Sprache blockiert. Kulturpessimisten, die uns allen in der nächsten Generation nur noch eine Art *Pidgin-Denglisch* als Muttersprache prognostizieren, sei gesagt, dass es auch Selbstheilungskräfte des Sprachmarktes gibt. Wenn alle in Englisch werben, bietet beispielsweise deutsch wieder die Chance zur Differenzierung.

Deshalb sollten wir etwas gelassener mit dem *Thema Anglizismen* umgehen!

Wer sich unbedingt *meetten* will, soll das weiterhin tun. Und wir haben uns auch schon so an unsere *Airbags* im Auto gewöhnt, dass wir sie nur ungern gegen *Luftsäcke* austauschen möchte. Ebenso wie wir unser *Internet* nicht gegen ein *Weltnetz* tauschen und unsere *Lotion* nicht durch eine *Tinktur* ersetzt wissen möchten. Ein paar schöne Anglizismen lassen sich ganz *okay* finden. Womit wir übrigens bei einem schönen Beispiel für einen Sprachkreislauf wären: Wissen Sie, woher der Ausdruck *okay* stammt? Er beruht auf dem Kürzel *o. k.*, das die vornehmlich deutschen Drucker in den USA auf ihre Druckfahnen schrieben, wenn diese „ohne Korrektur“ – also in Ordnung waren.

Inzwischen sind schon Gegenbewegungen (das *Rollback* nach dem *Feedback*) zu beobachten, beispielsweise beim Parfümeriefilialisten Douglas, der vom rätselhaften „*come in and find out*“ zum herrlich biedereren „*Douglas macht das Leben schöner*“ zurückfand. Auch die Kaffeehauskette „Balzac coffee“, deren Angebot mit Getränken wie „*Apple Cinnamon Latte*“ es bereits zu einer Herausforderung macht, einen ganz gewöhnlichen Kaffee („*Housecoffee*“) ohne Milch-, Schokoladen- und Aromastoffzugaben zu bestellen, lässt das Deutsche zumindest einmal in althergebrachter Form zu seinem Recht kommen: im „*frisch gepressten Orangensaft*“, der freilich in den Portionierungen „*small*“ und „*large*“ gereicht wird.

In dem Maße, in dem sich diese Kommunikationssprache vom klassischen *British English* entfernt, entsteht tatsächlich eine neue und diesmal nahezu globale *Lingua franca*. Letztere Bezeichnung geht auf eine vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert im südlichen und östlichen Mittelmeerraum verbreiteter Handelssprache zurück. Die Basis war romanisch, garniert mit arabischen, türkischen, persischen, griechischen und slawischen Einflüssen. Die *Lingua franca* wurde gesprochen, schriftliche Zeugnisse gibt es kaum.

Muttersprachler haben große Probleme, das *Kauderwelsch¹-Englisch* zu verstehen. Angesichts dessen ist es nun wirklich kein Spaß, ein Weltsprachler zu sein.

Ein Volk, das seinen Kindern zum Geburtstag „*Happy birthday to you*“ vorsingt, zuvor bei der Hochzeit (auch danach) ein „*Just married*“ an den Hochzeitswagen schreibt und schließlich beim Verbrennen im Krematorium „*Time to say goodbye*“ erklingen lässt, dem ist nicht mehr zu helfen. Er hat die Zivilisation der anderen übernommen, seine eigene Kultur verraten und vergessen.

Sprache ist die Summe aller Wörter, der gesprochenen und der geschriebenen. Veränderungen in der Sprache entstehen wie ein Trampelpfad auf einer Wiese – ganz unbedacht wählt jemand einen neuen, oft kürzeren Weg; nach und nach folgen die anderen dieser Abkürzung, bis schließlich der neue den älteren Pfad ersetzt.

Jede Sprache wandelt sich, wenn auch zum Teil unbemerkt von den Sprechern, ununterbrochen und kümmert sich nicht um die *Duden-Grammatik* oder ein anderes Deutsches Wörterbuch. Wendungen, die heute als falsch eingestuft werden, gelten morgen als verzeihliche Sünden und übermorgen

¹ **Kauderwelsch**: Ursprünglich Bezeichnung für die schwerverständliche Sprache der Rätoromanen aus dem Rheintal bei Chur. *Chur* hieß um 1000 n. Chr. auf tirolerisch *Kauer*; *welsch* bedeutet ‚romanisch‘. Aus *Kaurerwelsch* entwickelt sich durch Dissimilation *Kauderwelsch*, das eigentlich <Churromanisch> bedeutet.

als „normal“. Sprachen werden nicht erfunden, sondern sie entwickeln sich. Sprachwandel wird von „*unsichtbarer Hand*“ gelenkt. Die Gründe dafür sind so verschieden und verwickelt wie das persönliche Leben ihrer Sprecher: Kontakt mit Fremden, Zweisprachigkeit, Verdrängung und Überlagerung, geschriebene Sprache, das Lautsystem selbst, das immer nach Symmetrie strebt, und vieles mehr.

Im Laufe der Geschichte haben die Deutschen vor allem Begriffe aus dem Lateinischen, Griechischen und Französischem übernommen und eingedeutscht. Seit Mitte des 19. Jahrhunderts beeinflusst nun das Englische die deutsche Sprache, seit dem Zweiten Weltkrieg ist es zur bedeutendsten Quellsprache zunächst im Westen und nun auch im Osten des Landes geworden. Ein Hauptgrund für den Sprachwandel in den letzten 200 Jahren war die beispiellose Verstädterung. Im Zuge der Industrialisierung erfuhr Deutschland im 19. Jahrhundert eine regelrechte „Landflucht“. Auf der Suche nach Arbeit zog ein Großteil der Bevölkerung in die rasant wachsenden Städte und neuen Industriezentren. Die dritte Welt erlebt heute eine ähnliche urbane Revolution, die nicht nur Sprachen, sondern ganze Sprachfamilien auslöscht. Die Umkehrung der traditionellen Siedlungsformen führt zu unzähligen sprachlichen Umwälzungen, ein Einschnitt, der Dialekte einebnen und sogar ganze Sprachen ersetzt.

Es gibt ungefähr 6432 Einzelsprachen dieser Welt. Genau genommen sind Sprachen nicht zählbar. In der Sprachwissenschaft spricht man von „Historischen Einzelsprachen“; 273 davon werden von einer Million Menschen und mehr gesprochen. Dazu kommen noch einmal mehr als 40.000 regionale Sprachgruppen. Allein auf Neuguinea sind zurzeit 1073 unterschiedliche Sprachen verbreitet. Schon in hundert Jahren, so schätzt Martin Haspelmath vom Leipziger Max-Planck-Institut für evolutionäre Anthropologie, wird die kulturelle Globalisierung allenfalls 2.000 dieser Wortwelten übrig gelassen haben. Bis zu 80 Prozent der Sprachen dieser Welt sind im Verlauf des 21. Jahrhunderts vom Aussterben bedroht; pro Jahr sterben weltweit mindestens 50 Sprachen. Trifft das auch die deutsche? Dennoch darf es keine Gesetze geben, die dem Einzelnen den Gebrauch einer bestimmten Art von Sprache vorschreiben. Das Individuum kann an der Sprache der anderen nichts ändern. Egal, ob mit oder ohne Fremdwörter – wichtig sei vor allem, dass der Redner von seinem Zuhörer verstanden werde. Nur wenn eine Information erfolgreich weitergegeben wird, handelt es sich um Kommunikation [1, S. 51].

„Es ginge dem Genitiv prächtig, wäre die Gesellschaft seiner bloß mächtig!“ Nein, diesen Stoßseufzer reimte kein namhafter Literat oder Sprachkritiker, sondern irgendwer im Internet, dem Genitiv und Dativ offenbar nicht einerlei sind. Das scheint bei vielen Menschen, die öffentlich reden oder schreiben, anders zu sein. Ungeniert formulieren sie lautlos: *Wir kennen die Sorgen der Menschen und nehmen uns ihnen (statt ihrer) an (oder werden ihnen (statt ihrer) Herr)*. Auch *beschuldigen, anklagen* und *gedenken* erhalten immer seltener das ihnen zustehende Genitivobjekt, von *besinnen* oder *harren* gleich zu schweigen.

Ob beim Sprechen oder Schreiben, wir differenzieren immer seltener. Der Konjunktiv verschwindet, das Präteritum wird zunehmend durch das Perfekt ersetzt, Adverbien werden wie Adjektive gebraucht und schließlich so akzeptiert (*teilweise, insgeheim*). Starke Verbformen gehen verloren. Heute sagt fast jeder *glimmte* statt *glomm*, *haute* statt *hie*. Wer weiß noch, dass *backen* ursprünglich ein starkes Verb war? Das Präteritum *buk* ist längst veraltet, allein üblich ist *backte*. Und wie steht es mit *frug*? Im 19. Jahrhundert genoss die starke Flexion zumindest beim aufstrebenden Bürgertum Vorrang vor dem schwachen *fragte*. Sie war damals auch in der Literatur verbreitet. Dennoch: Ist *fragen* von Haus aus ein starkes oder ein schwaches Verb?

Die Regel ist einfach, scheint aber trotzdem schwer verständlich zu sein. Anders lässt sich nicht erklären, warum auch sprachkompetente Leute gerade diesen Fehler machen. Es handelt sich um das Verb *hängen*, das heute je nach Bedeutung stark (unregelmäßig) oder schwach (regelmäßig) flektiert wird. Das ist allerdings im Präsens nicht zu merken. Da ist völlig korrekt: „*Das Bild hängt an der Wand*“ und! „*Sie hängt das Bild an die Wand*“. Erst bei den Vergangenheitsformen muss man wissen und unterscheiden, worum es geht. Was also war mit dem Bild? Ein anderes Beispiel: „*Hätte er seinen Mantel an die Garderobe gehängt oder gehangen?*“ Eine Diskussion erübrigt sich, denn die Regeln sind eindeutig: Die starken Formen gelten immer dann, wenn *hängen* kein Akkusativobjekt bei sich haben kann.

Das Interesse der heute lebenden Menschen an der Sprache ist offenkundig. Der Erfolg von Bastian Sicks Buch: „*Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod*“ [8] zeigt an, wie aufmerksam die Menschen auf Sprachphänomene reagieren und wie sehr sie sich wünschen, das Vorgefundene in „falsch“ und „richtig“ zu scheiden.

Wer verleugnet schon gern, dass er die lateinische Herkunft vieler Lehnwörter kennt? Bis vor einigen Jahren war er mit diesem Wissen fein dran, denn es half ihm, Fehler bei der rechten Schreibung zu vermeiden. Wer heute normgerecht schreiben will (oder muss), ist damit nicht immer auf der sicheren Seite. Gilt das auch für das von Potenz abgeleitete Adjektiv?

Es bemerken auch Nicht-Philologen, dass die Sprache unsere Auffassung von der Wirklichkeit prägt, umprägt, dass „Sprachregelungen“ politische Konsequenzen haben können, dass sich *autoritäre* und *liberale* Gesellschaften auch in der Sprechweise unterscheiden.

Die heutige junge Generation (insbesondere in der Ukraine) weiß nun wie die ältere/bejahrte, wie die Sprache in Krieg, Mitleidenschaft gezogen werden kann von Diktatoren (wie Putin und diesem Raschisten ähnlichen!), Ideologen, falschen Autoritäten und Unmenschlichkeit.

Sammelbände und Zeitschriften sind erschienen und erscheinen mit Titeln wie „*Sprache und Wissenschaft*“, „*Die Sprache*“, „*Die Sprache im technischen Zeitalter*“ „*Die Sprache in einer globalisierten Welt*“ und heutzutage (zum größten Bedauern) „*Die Sprache in Kriegszeiten*“ ... Im Erscheinen solcher Forschungen wird Aktualität deutlich.

Forschungsergebnisse. Zu der Erkenntnis, dass Sprache sich wandelt, gesellt sich das Wissen, dass dieser Wandel auch als zielgerichtet aufgefasst werden kann, man also nicht nur vor Veränderungen stehe, sondern vor einer Entwicklung. Mit dieser evolutionistischen Betrachtungsweise der Sprache gehen Wertungen Hand in Hand: Die einen legen den Finger auf Einebnungen im Vokalismus, auf den Verlust von Formen und klanglicher Schönheit und prognostizieren Verfall und Untergang; die anderen glauben, dass die Sprache an Reichtum und Ausdruckskraft gewonnen habe und sich, gewiesen von dem in ihr waltenden Geist, vervollkommne.

Die deutsche Hochsprache, als Historische Einzelsprache, war im 20. Jahrhundert im Wesentlichen eine geschriebene Sprache, gesprochen aber wurde Mundart. Im 21. Jahrhundert ist diese Sprache auch eine gesprochene Sprache geworden. Sie hat heute zwei Existenzweisen, eine *geschriebene* und eine *gesprochene*, die man unter dem Begriff *Standardsprache* zusammenfasst. Sie ist durch ein kodifiziertes Regelwerk standardisiert und in der Schrift festgelegt und wird in der Schule gelehrt. „Wir sollten uns bewusst sein, dass die deutsche Standardsprache eine auf schriftlicher Ebene aus verschiedenen Dialekten etwa seit dem 15. Jahrhundert auf schwierigen Wegen geschaffene labile Einheitssprache ist“ (Prof. Dr. Albert Greule /*Universität Regensburg*), beim Sprachforum der Hanns-Seidel-Stiftung München 2006). Nach 1945 hat sich die *Hochsprache* infolge eines wachsenden Desinteresses und der Unfähigkeit zum korrekten Gebrauch in Wort und Schrift weit gegenüber der kleinräumigen, regional geprägten *Stil niedrigen Umgangssprache* geöffnet.

Die Beziehungen der deutschen Sprache zu den Nachbarsprachen sind durch die große Neigung des Deutschen gekennzeichnet, fremdes Wortgut aufzunehmen. Solche Übernahmen als Lehnwörter und Fremdwörter bezeichnet, findet man seit den Anfängen. Zu manchen Zeiten wucherten aber die Fremdwörter sehr stark, sodass als Gegenbewegung die Forderung nach „Reinheit der Sprache“ erhoben wird. Die Diskussion um die vermehrt gebrauchten Anglizismen und Amerikanismen ist bis heute ein Hauptproblem der deutschen Sprachpflege geblieben. Das Deutsche hat aber nicht nur einseitig fremdes Gut aufgenommen, sondern – wenn auch in geringerem Maße – eigene Wörter an andere Sprachen geliefert.

Als die Brüder Jacob und Wilhelm Grimm 1839 begannen, den Bestand der deutschen Sprache und ihre Entwicklung seit dem Mittelalter zu erfassen, da ahnten sie nicht, dass 132 Jahre emsiger Arbeit nötig sein würden, das Werk abzuschließen. Statt der geplanten **sieben Bände** wurden es **32** mit etwa **66.000 Spalten**. Längst sind die frühen Bände ergänzungs- und überarbeitungsbedürftig; der Sprachwandel erzwingt die Weiterarbeit...

Literaturverzeichnis:

1. Brunner R., Brunner A., Bilous O. Deutsch und seine didaktische Anziehungskraft. *Linguistische Treffen in Wroclaw*. Wroclaw-Dresde : Neisse Verlag, 2019. Vol. 15. S. 49–58.
2. Erben J. Deutsche Grammatik. Ein Abriss. Max Hueber Verlag, 1996. 392 S.
3. van Ess H. Chinesische Philosophie. Von Konfuzius bis zur Gegenwart. Verlag C.H. Beck oHG. München, 2021. 128 S.
4. von Goethe J.W. Schriften zur Welt Literatur. Frankfurt am Main : Insel-Verlag, 1987. 355 S.
5. Grimm J., Grimm W. Deutsches Wörterbuch. Leipzig, 1854. Bd. 1. 961 S.
6. von Humboldt W. Werke in fünf Bänden. Studienausgabe, Darmstadt, 2002.
7. Opitz M. Gesammelte Werke. Kritische Ausgabe. Stuttgart, 1968–1989. Bd 1–4.
8. von Sick B. Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod: Folge 1 Taschenbuch. Kiepenheuer & Witsch GmbH, 2004. 240 S.

УДК 821.161.2 -1.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-2>

ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА ОБРАЗУ В ПОЕЗІЯХ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

ARTISTIC SPECIFIC OF THE IMAGE IN THE POEMS OF MYKOLA VINHRANOVSKYI

Буряк О.Ф.,

orcid.org/0000-0002-7549-5007

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

У статті проаналізовано особливості художнього образу в поезіях Миколи Вінграновського. Осмислено комплекс ознак, властивих художньому образу, таких як полісемантичність, багатовимірність, асоціативність, емоційність у їх взаємозумовленості.

Невизначеність семантичного ядра активізує асоціативний потенціал художнього образу. Його багатовимірність породжується зазвичай симбіозом двох семантичних ядер: «жінка» й «акація» («Сеньйорито акаціє...»), «жінка» й «Батьківщина» («Вас так ніхто не любить...»). Це може надавати образу оксиморонного звучання, продукуючи оригінальний симбіоз інтимного й громадянського пафосу («Вас так ніхто не любить...»).

Розвиток асоціацій, продукованих художнім образом, забезпечує пластичне переростання предметного ряду в метафоричний: сутнісні ознаки акації прочитуються і як характеристики жінки («Сеньйорито акаціє...»).

Особливий художній ефект виникає в результаті авторського переосмислення традиційних, фольклорно-міфологічних символів за принципом антитези. У верлібрі «Я сів не в той літак» ідею нерозділеного кохання втілює образ літака з одним крилом, що генетично пов'язаний із фольклорним символом ідеальної любові чоловіка і жінки – парою птахів.

Художні рішення автора, зокрема творення образу із використанням реалій технізованого світу, відображають зміни світоглядної концепції шістдесятників – руйнацію гармонії людини й природи, пошук нових орієнтирів у світі цивілізації, ревізію ціннісної ієрархії, ролі і місця людини у світі.

Новаторство Вінграновського – оригінальне творче продовження української фольклорно-міфологічної й літературної традицій. Водночас митець послуговується алгоритмами образотворення, властивими шістдесятникам.

Ключові слова: художній образ, ліричний герой, полісемантичність, багатовимірність, асоціативність, оксиморонність.

The article analyzes the peculiarities of the artistic image in Mykola Vinhranovskyi's poetry. A complex of features characteristic of an artistic image is elaborated, such as polysemanticity, multidimensionality, associativity, and emotionality in their interdependence, is meaningful.

The uncertainty of the semantic core activates the associative potential of the artistic image. Its multidimensionality is usually generated by the symbiosis of two semantic cores: "woman" and "acacia" ("Senioryto Acatsiie..."), "woman" and "Motherland" ("Nobody Loves You Like That...").

The development of associations produced by an artistic image provides a plastic transformation of the subject series into a metaphorical one: the essential features of acacia are also read as characteristics of a woman ("Senioryto Acatsiie...").

A special artistic effect arises as a result of the author's reinterpretation of traditional, folklore and mythological symbols according to the principle of antithesis. In verlibre "I Boarded the Wrong Plane", the idea of unrequited love is embodied by the image of an airplane with one wing, genetically related to the folklore symbol of ideal love between a man and a woman – a pair of birds.

The author's artistic decisions, in particular the creation of an image using the realities of the mechanized world, reflect the changes in the worldview concept of the sixties – the destruction of the harmony of man and nature, the search for new landmarks in the world of civilization, the revision of the value hierarchy, the role and place of man in the world.

Vinhranovskyi's innovation is an original creative continuation of Ukrainian folklore, mythological and literary traditions. At the same time, the artist makes use of image-making algorithms characteristic of the sixties.

Kew words: artistic image, lyrical hero, polysemanticity, multidimensionality, associativity, oxymoron.

Постановка проблеми. Самобутня поезія Миколи Вінграновського магнетично приваблює увагу науковців і читачів своєю загадковістю, інколи химерністю, що створюються передусім оригінальним художнім образом.

Талант митця ще на етапі його входження в літературу відчували І. Дзюба, М. Ільницький, С. Крижанівський, саме їм належать перші спроби літературознавчого осягнення «неповторної індивідуальності Вінграновського невловної і біжучої, як живе срібло» [6, с. 334]. А. Макаров, М. Слабошпицький, М. Сулима продовжили вивчення іманентних ознак авторського стилю шістдесятника Вінграновського в контексті жанрово-стильових історико-літературних тенденцій. Пізніші наукові дослідження, зокрема студії Н. Зборовської, В. Моренця, Т. Салиги, спрямовані на окреслення параметрів, принципів художнього світу митця, осягнення утілень ліричного Я, інтерпретацію художніх смислів.

Естетична природа образу, його функціонування, механізм продукування асоціацій були об'єктом осягнення багатьох дослідників, проте невичерпність, породжена синергетичністю цього феномену, завжди лишає простір для подальшого його вивчення, звідси впливає актуальність нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні об'єкт інтересу дослідників – оригінальність художнього стилю М. Вінграновського (Л. Тарнашинська [18], І. Старовойт [16], Н. Ревякіна [11]), творчість митця в історико-літературному контексті (Т. Бахтіарова [1]), особливості його витонченої інтимної лірики (О. Гальчук [4]), форми вираження авторської свідомості, трансформація ліричного «Я» (Л. Фоміна [19], Т. Салига [13]), жанровий спектр поезії митця, розкішна асоціативність його сугестивної лірики (А. Гризун [5]), міфологеми й архетипні образи (С. Богдан [2]), семантика образу (Т. Салига [12]), пафос, настроєва парадигма дитячої лірики Л. Куца [10], особливості версифікації (Д. Семчишин [14]), строфічна будова творів (І. Старовойт [17]).

Грунтовні дослідження, присвячені вивченню поезії М. Вінграновського, розрізнені розвідки, що презентують літературознавчу рецепцію окремих її аспектів, рельєфно окреслили багатогранний художній світ митця, його світоглядно-естетичне підґрунтя.

Мета статті – осмислити комплекс сутнісних рис, властивих художньому образу в поезії М. Вінграновського, з'ясувати механізм взаємодії цих ознак.

Об'єкт дослідження – поезії М. Вінграновського із книги «Вибрані твори» (1996).

Виклад основного матеріалу дослідження. Іманентною характеристикою поетичного образу М. Вінграновського є його багатовимірність, яка часто продукується поєднанням рис двох образів в одному, в результаті чого виникає новоякісна художня матерія.

У поезії «Сеньйорито акаціє...» винятковість, унікальність, навіть екзотичність жінки лаконічно презентовано через несподіване в українському контексті «сеньйорито» – звертання до дівчини, що характерне для Іспанії та іспаномовних країн.

Широке асоціативне поле образу сеньйорити-акації продукується симбіозом двох семантичних ядер – «жінка», що конкретизується як «сеньйорита», й «дерево» («акація»). Саме їхня взаємодія породжує особливий художній ефект через актуалізацію різнорівневих асоціацій. У свідомості реципієнта виникають передусім зорові образи: з одного боку, образ дивовижно гарної осінньої акації з жовтогарячим листям, з іншого – рудоволосої красуні, «сеньйорити, вогонь по плечі» [6, с. 34]. Асоціативний фольклорно-міфологічний шлейф цієї портретної деталі працює на створення відьомської аури образу, адже за народними повір'ями рудий колір – одна із прикмет відьми.

Отже, в поезії Вінграновського жінка наділена магічними здібностями: і справді, через багато років вона однією своєю несподіваною появою розбурхує вогонь колишніх почуттів у чоловіка. Тому красномовна репліка-жест ліричного героя: «І сказав я – вже слава богу, / І,

нареши́ті, *перехрестивсь* (тут і далі виділення наше. – О.Б.)» [3, с. 34] цілком логічна у цьому контексті. Чоловік самоіронічно згадує свої марні намагання розірвати зв'язок із жінкою, викреслити її зі своєї пам'яті.

Стихійність поведінки красуні-авантюристки, її безцеремонне вторгнення в життя ліричного героя, потужний руйнівний вплив на нього й водночас розгубленість, беззахисність чоловіка перед потужною енергетикою, незбагненою жіночою силою відтворено через емоційно наснажений перифраз «... *пожежо моя...*» [3, с. 34].

Важливо, що в поезії «Сеньйорито акаціє...» згармонізована взаємодія різних рівнів художнього світу: зоровий асоціативний ряд переростає в метафоричний, природно розвиваючись за принципом висхідної градації: осінь (кольорова гама – жовтий, жовтогарячий, багрянний) – вогонь – пожежа.

Художній образ Вінграновського надзвичайно пластичний у своїй багатомірності, природний у своєму виростанні з емоції, яка є невичерпним джерелом різних асоціацій. Наприклад, акцентована автором колочість сеньйорито акації викликає в уяві реципієнта візії, зорові картини, що органічно поєднуються з дотиковими асоціаціями. Сутнісна ознака дерева – колочість набуває переносного значення у синкретичному оксимороні, який лежить в основі перифразу «*сеньйорито, колоче щастя*» [3, с. 34], увиразнюючи гонористість, непередбачуваність, внутрішню конфліктність жінки. І водночас поет фіксує суперечливе сприйняття її ліричним героєм як джерела насолоди й муки.

Невизначеність семантичного ядра образу розблоковує його асоціативний потенціал, відповідно, збагачуючи рецептивну картину.

Оригінальна поезія «Вас так ніхто не любить...» розпочинається з інтриги: на початку твору пристрасний монолог прочитується як звертання до жінки:

Вас так ніхто не любить. Я один.

Я вас люблю, як проклятий. До смерті [3, с. 129].

Проте цей стереотип руйнується під час подальшого ознайомлення з поезією, щоб оновитися знову. У творі можна умовно виокремити два вектори: перший працює на витончене окреслення образу коханої, другий – на ескізне відтворення образу Батьківщини.

Асоціативна експлікація образу Вітчизни відбувається через виписування глобального, «вічного» контексту, який поступово конкретизується через пейзажні маркери, що набувають символічного значення завдяки нарощуванню історичних смислів;

Димлять століття, води і народи...

Моя ви пам'ять степу ковили,

Зорі червоний голос і свободи [3, с. 130].

Разом із тим простежуються моменти, коли вектори сходяться, накладаються, авторські художні рішення однаковою мірою співвідносяться з обома образами. Це деталі, які дозволяють говорити про дві іпостасі одного образу, його багатогранну цілісність. Саме в такому ключі може інтерпретуватися зізнання в любові ліричного героя на початку поезії й в останніх чотирьох рядках твору:

Дивіться, гляньте: мій – то голос ваш:

Як світиться він тепло на світанні...

Я вас люблю, як сіль свою Сиваш,

Як ліс у грудні свій листок останній [3, с. 130].

За спостереженнями психологів, людина, яка по-справжньому любить, «перевтілюється» в об'єкт любові. Цю здатність не раз фіксували талановиті митці. Згадаймо хоча б Л. Костенко: «*Я дерево, я сніг, я все, що я люблю. / І, може, це і є моя найвища сутність*» [9, с. 10] чи І. Калинця: «*гину в синьому / в тобі гину / куди несеш мене своїми ногами / який краєвид покажеш своїми очима*» [8, с. 404].

Про які ж «перевтілення» ліричного героя йдеться у творі М. Вінграновського? Чийм голосом він є? Голосом Батьківщини, яким відчуває себе ліричний герой – поет-патріот, усвідомлюючи новий етап – «світання» в історичному поступі Вітчизни? Чи голосом коханої, що «*світиться так тепло на світанні*» [3, с. 130] після наповненої любов'ю ночі?

Образ може розвиватися за асоціативною логікою обох інтерпретацій, про що свідчать й останні два рядки, які вражають місткими порівняннями:

Я вас люблю, як сіль свою Сиваш,

Як ліс у грудні свій листок останній [3, с. 130].

Поет завершує вірш вичерпною характеристикою почуття любові. Любов – сенс життя ліричного героя, що увиразнює його індивідуальність так само, як сіль є іманентною ознакою озера Сиваш, роблячи його особливим. Останній листок у грудні особливо цінний своєю унікальністю в передчутті зимової оголеності лісу, цінний непідвладністю невблаганним законам природи. Це вражаюче порівняння, яке викликало щире захоплення в Григора Тютюнника, актуалізує ідею цінності любові через її рідкісність і позачасовість, самодостатність і автономність, адже любов створює свій світ, а не живе за нав'язаними їй законами.

Органічний симбіоз образів жінки і Батьківщини характерний для поетикальної парадигми шістдесятників. Згадаймо, хоча б образ матері-Батьківщини в «Лебедях материнства» В. Симоненка: «*За тобою завше будуть мандрувати / Очі материнські і білява хата*» [15, с. 95]. Погляд жінки, яка проводить в життєву дорогу сина, духовну всюдисущість матері виражено через метонімію, яка поєднується із символічним інтимізованим образом Батьківщини – хатою. Синкретичний епітет «білява» працює на персоніфікацію цього образу, адже ця характеристика використовується для означення кольору волосся людини, й водночас є тією ланкою, яка поєднує два складники – образ матері й образ Батьківщини – в один гармонійний образ матері-Батьківщини.

У поезії М. Вінграновського витворюється семантично двовимірний, оксиморонний за своїм інтимно-громадянським пафосом образ.

Несподіване авторське образне рішення у верлібрі «Я сів не в той літак». Образ літака з одним крилом втілює ідею нерозділеного кохання й моделюється шляхом актуалізації фольклорного первня, оригінального (шокувального?) переосмислення образу пари птахів (найчастіше голубів, лебедів) як символу взаємного, ідеального кохання.

Поява образу літака – технічного аналогу пташиного образу – цілком закономірна в контексті науково-технічної революції шістдесятих років. Фольклорний асоціативний шлейф увиразнив ідейну антонімічність авторського образу, акцентуючи думку про катастрофічність, приреченість нерозділеного кохання: «*І кожна мить / Загрожує / Падінням*» [3, с. 127].

Таке художнє рішення опосередковано відобразило зміни у світогляді митця як представника шістдесятництва: зокрема НТР, політ людини в космос спровокували вибудовування нового, екзистенціалістського ракурсу бачення людини, її місця й ролі у Всесвіті, віддалення від природи як першооснови буття. Саме тому джерельна образна база «людина – природа» поступилася новому тандему «людина – технізований світ».

Схожий алгоритм образотворення простежується й в інших шістдесятників, зокрема в «Баладі про соняшник» І. Драча, де сонце «...їхало **на велосипеді** / Обминаючи хмари у небі» [7, с. 36]. Асоціативно цей новаторський, епатажний образ пов'язаний з міфологічним язичницьким богом сонця Даждьбогом, який традиційно їхав на колісниці.

Таким чином, новаторство Вінграновського демонструє органічні «вертикальні» й «горизонтальні» зв'язки в національному історико-культурному контексті: творче продовження української фольклорно-міфологічної традиції корелює з принципами образотворення поетів-шістдесятників, їхніми модерністськими пошуками.

Новаторські рішення Миколи Вінграновського часто ґрунтувалися на створенні симбіозу семантичних ядер, що розширювало асоціативне поле художнього образу, створюючи якісно нову художню матерію.

Висновки. Отже, художньому образу в поезії М. Вінграновського властива інтригувальна невідомість й приваблива багатовимірність, яка інколи набуває оксиморонного звучання на змістовому, емоційно-почуттєвому рівнях. Особливий художній ефект виникає в результаті авторського переосмислення традиційних, фольклорно-міфологічних символів за принципом антитези.

Потужна асоціативність художнього образу зумовлена найчастіше симбіозом семантичних ядер двох різних образів із різних сфер (природа – людина; техніка (природа) – людина), завдяки цьому продукуються різні за характером відчуттів асоціації – зорові, дотикові, слухові. Взаємодіючи, асоціації продукують нюансово розмаїту емоцію – матерію, матрицю художнього образу.

Поезія Миколи Вінграновського загалом і художній образ як ключова категорія зокрема потребують подальшого дослідження із застосуванням різного теоретико-методологічного інструментарію, що дасть можливість наблизитися до розуміння особливостей феномену. Специфіка зв'язку асоціацій та емоційно-почуттєвого насаження образу, емоція як джерело продукування змісту, словотворення й мовотворчість як спосіб одивнення образу – вивчення цих та інших проблем, безперечно, сприятиме глибинному осягненню доробку поета «абсолютного слуху».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтіарова Т.В. Поетична творчість М. Вінграновського 60–80-х років : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Херсон, 2007.
2. Богдан С.М. Архетипні образи і міфологеми у поезії Миколи Вінграновського. *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Т. 98: *Філологічні науки*. С. 65–70.
3. Вінграновський М. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1996. 463 с.
4. Гальчук О. Світ інтимної лірики М. Вінграновського і київських неокласиків: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Миколаївського державного університету*. Вип. 14. *Філологічні науки*. Збірник наукових праць. Миколаїв : МДУ, 2007. С. 26–33.
5. Гризун А. Сугестивна лірика: проблематика і жанрові особливості. *Слово і час*. 2003. № 12. С. 28–33.
6. Дзюба І. Чарівник слова. Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики: в 3 книгах / упоряд.: В. Яременко, Є. Федоренко. Кн. 3. Київ : Рось, 1994. С. 330–336.
7. Драч І. Вибрані твори: в 2 т. Т. 1: Поезії / передм. Л. Новиченка. Київ : Дніпро, 1986. 351 с.
8. Калинець І. Слово триваюче: поезії. Харків : Фоліо, 1997. 539 с.
9. Костенко Л. Вибране / ред. М.Н. Москаленко. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
10. Куца Л.П. Настроєва парадигма «дитячої» поезії Миколи Вінграновського. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique: collection de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» avec des matériaux de la I conférence scientifique et pratique internationale* (Vol. 4), Paris, 5 février 2021. Vinnytsia–Paris : Plateforme scientifique européenne & La Fedeltà, 2021. С. 36–39. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/34607/1/R_Makhachashvili_Logos_v4_61_65_2021_IF.pdf (дата звернення: 8.06.2023).
11. Ревякіна Н. Жива душа поезії Миколи Вінграновського. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2017. № 9. С. 31–33.
12. Салига Т. «Люблю тебе, глибокий саде мій!»: герменевтика образів М. Вінграновського. *Дзвін*. 2013. № 1. С. 123–131.
13. Салига Т. М Вінграновський: «...Не одійде мій голос, голос мій не відлюбитьсь...». *Слово і час*. 2012. № 1. С. 17–29.
14. Семчишин Д.В. Версифікація Миколи Вінграновського (метрика, ритміка): дис. ... кандидата філолог. наук (доктора філософії) : 10.01.06. Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2018. 262 с.
15. Симоненко В. Берег чекань. Поезія. Щоденник. Спогади / вибір і коментарі, передм. Івана Кошелівця. Вид. 2-е, доповнене. Мюнхен : Сучасність, 1973. 310 с.
16. Старовойт Л.В. Поетика лірики Миколи Вінграновського. Літературна Миколаївщина : навчальний посібник до курсу «Літературне краєзнавство» для студентів філологічних спеціальностей. Миколаїв, 2014. С. 113–125.
17. Старовойт Л.В. Розмаїття строфічної палітри лірики Миколи Вінграновського. Літературна Миколаївщина : навчальний посібник до курсу «Літературне краєзнавство» для студентів філологічних спеціальностей. Миколаїв, 2014. Миколаїв, 2014. С. 125–133.
18. Тарнашинська Л. Гармонія парадоксів як художнє надзавдання: Микола Вінграновський. *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти)*. Київ : Смолоскип, 2010. С. 248–264.
19. Фоміна Л. Суб'єктні форми вираження авторської свідомості в ліриці Миколи Вінграновського. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : збірник наукових праць. Вип. 15. Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т» / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2011. С. 281–286.

УДК 811.161.2'373

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-3>

ЛЕКСИЧНІ ЕКСПРЕСИВИ В РОМАНІ В. ШКЛЯРА «ТРОЩА» LEXICAL EXPRESSIONS IN V. SHKLYAR'S NOVEL "TROSCHA"

Волчанська Г.В.,

orcid.org/0009-0006-9886-6671

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Гейко Д.Є.,

orcid.org/0009-0004-4147-7523

студентка III курсу факультету української філології,

іноземних мов та соціальних комунікацій

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

У статті досліджено лексику роману «Троща» одного з найвідоміших письменників України, «батька українського бестселера» – Василя Шкляра. На основі широкого фактичного матеріалу проаналізовано найбільш поширені внутрішньосистемні експресиви, виражені іменниками, прикметниками й дієсловами. З'ясовано, що з-поміж цих мовних одиниць виокремлюються лексеми, що називають певні почуття; слова, емоційне забарвлення яких досягається шляхом використання суфіксів пестливості, зневаги; слова, що виражають позитивну чи негативну оцінку явищ і предметів дійсності або почуття й стан людини; синоніми до лексем, позбавлених емоційного відтінку; слова з відтінком фамільярності; лайливі слова, утворені від назв тварин і деяких страв; слова дитячого мовлення; поетична лексика (включаючи й символи); запозичені елементи; урочисті слова (старослов'янські та власне українські); вульгаризми й жартишливі слова.

Визначено, що значний експресивний потенціал у творі Василя Шкляра мають слова, які виражають позитивну чи негативну оцінку явищ і предметів дійсності або почуття й стан людини. Для вираження таких оцінок і почуттів використано й прикметники, і дієслова.

Установлено, що експресиви, які входять до складу синонімічних рядів, антонімічних пар, градаційних та ампліфікаційних конструкцій, порівняльних зворотів, індивідуально-авторських метафор, трансформованих фразеологічних одиниць, виконують низку важливих функцій: формують індивідуально-авторське світобачення, відображають його почуттєві стани, відбивають специфіку суб'єктивного сприйняття фрагментів національної картини світу, є маркерами ідіолекту письменника, об'єктивують особливості його індивідуально-авторського стилю. Усі ці функції, взаємодіючи між собою, доповнюючи й увиразнюючи одна одну, підпорядковані провідній меті – впливати на емоції та почуття адресата.

Ключові слова: експресія, експресивна лексика, експресивна функція, стилетвірні функції, структура художнього тексту.

The article analyzes the vocabulary of the novel "Troscha" by one of the most famous writers of Ukraine, the "father of the Ukrainian bestseller", Vasyl Shklyar. On the basis of extensive factual material, the most common intrasystemic expressives, represented by nouns, adjectives, and verbs, were analyzed. It has been found that among these language units lexemes are distinguished, which name certain feelings; words, the emotional coloring of which is achieved by using the suffixes of caressing, disdain; words that express a positive or negative assessment of phenomena and objects of reality or the feelings and state of a person; synonyms for lexemes devoid of emotional tone; words with a touch of familiarity; swear words formed from the names of animals and some dishes; words of children's speech; poetic vocabulary (including symbols); borrowed elements; ceremonial words (Old Slavic and actually Ukrainian); vulgarisms and humorous words.

It was found that significant expressive potential in Vasyl Shklyar's work was given to words that express a positive or negative assessment of phenomena and objects of reality or feelings and the state of a person. Both adjectives and verbs are used to express such assessments and feelings.

It was found that expressives that are part of synonymous series, antonymic pairs, gradational and amplification constructions, comparative turns, individual-author metaphors, transformed phraseological units, perform a number

of important functions: they form an individual-author worldview, reflect his emotional states, reflect the specificity subjective perception of fragments of the national picture of the world, are markers of the writer's idiolect, objectify the features of his individual authorial style. All these functions, interacting with each other, complementing and expressing each other, are aimed at the main goal – to influence the emotions and feelings of the addressee.

Key words: expression, expressive vocabulary, expressive function, stylistic functions, structure of artistic text.

Постановка проблеми. Експресивна лексика української мови є результатом довготривалого розвитку, який спричинений власне мовними та позамовними чинниками. Це специфічна семантична підсистема, що входить до загальної лексичної системи мови й постійно поповнюється новими експресивними одиницями. Важливість емоцій і почуттів для людини складно переоцінити, оскільки вони виконують роль індикаторів задоволення всіх її потреб, тому не дивно, що антропоцентричний підхід став визначальним у вивченні лексичного складу, що саме тема інтерпретації емоцій викликає неабияку зацікавленість учених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему функціонування української експресивної лексики в художніх контекстах відображено в працях І. Є. Грицютенка, С. Я. Єрмоленко, В. С. Ільїна, В. С. Калашника, М. П. Кочергана, А. К. Мойсієнка, Л. О. Пустовіт, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицької, І. Г. Чередниченка й інших науковців.

У ХХІ століття з'явилася низка наукових розвідок, у яких розглянуто питання мовної характеристики експресії (Н. М. Прокопенко [14], В. А. Чабаненко [15]), досліджено особливості семантики емоційності й експресивності в структурі слова (С. В. Помирча [13]), описано стилістику експресивних засобів української мови (В. А. Чабаненко [16]), проаналізовано експресивні засоби як безпосередній засіб репрезентації експресивної функції мови (Т. Л. Коваль [7]) тощо. На прикладі романів Василя Шкляра ми досліджували емоційно-оцінну лексика як джерело формування антонімічних відношень у мовній системі [6].

На основі значного фактичного матеріалу створено базу для нових, узагальнювальних студій, для комплексного вивчення експресивних засобів української загальнонародної мови, адже всебічне дослідження експресивних засобів мови вимагає передусім чіткого визначення теоретичних засад.

Незважаючи на значну кількість наукових робіт, у яких ґрунтовно досліджується поняття «експресія» та засоби вираження емоційно забарвленої лексики, дотепер остаточно не розв'язаними залишаються питання формулювання дефініції «експресія», загального нашарування й класифікації експресивів, їх концептуальної організації, взаємодії та інтегрованості в тексті. Це й визначає актуальність дослідження.

Мета дослідження – схарактеризувати спектр семантичних планів і виявити стилетвірні функції експресивів у романі Василя Шкляра «Троща».

Зазначена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) класифікувати слова з емоційно забарвленим лексичним значенням; 2) проаналізувати лексичні експресиви крізь призму їх стилетвірних функцій у структурі художнього тексту.

Джерелом фактичного матеріалу роботи слугував роман Василя Шкляра «Троща». Загальний обсяг досліджуваних одиниць становить 1474 лексеми (суцільна вибірка).

Виклад основного матеріалу. Експресивність стала об'єктом лінгвістичних досліджень у зв'язку з поглибленим вивченням семантики мовних одиниць і їх системності. У мовознавчій літературі терміни «експресивність» та «експресія» ототожнювали. В. А. Чабаненко вважає, що це різні поняття: експресія належить тільки мовленню, а експресивність є категорією й мовною, і мовленневою [15]. Експресивні слова, семантика яких містить емотивно-суб'єктивну гаму оцінок предметів та об'єктів мовлення, виникають на певному етапі розвитку мови, усвідомлюються суспільством і закріплюються в лексичному складі як маркери тих ознак денотатів, які спричинили появу експресивних номінацій [1]. Такі мовні одиниці використовуються для характеристики нестандартних, незвичних фрагментів картин світу. Експресивний фонд

української мови дуже багатий і різноманітний, його елементи, як зазначає Н. І. Бойко, функціонують на різних рівнях мовної системи [1; 2].

Експресивна лексика допомагає реалізувати одну з найважливіших функцій української мови – експресивну, що виражає почуття, емоції, погляди й переконання, дає змогу перетворити суб'єктивне в об'єктивне. Вона підсилює виразність та образність інформації шляхом створення або комбінування мовних засобів і прийомів експресивізації.

Безумовно, експресивна функція притаманна як мовній системі загалом, так й окремій лексичній одиниці. Багато лінгвістів схиляються до думки, що експресивна функція будь-якого мовного знака поєднується з іншими функціями [7].

Під час реалізації експресивної функції важливу роль відіграє контекст, оскільки перцепція контексту – досить складний і багатогранний процес, результат мовленнєвої діяльності читача (слухача). Вона спрямована на розуміння авторських думок, переконань, емоцій з урахуванням того, що висловлювання є вираженням вербальної егоцентричності мовця [7].

На сучасному етапі розвитку лінгвістики виділяють дві групи експресивів: 1) контекстуальні (адгерентні, синтагматичні); 2) внутрішньосистемні (інгерентні, фонові, словникові, парадигматичні).

Мовознавці зазначають, що вербальне буття емоцій забезпечують насамперед внутрішньосистемні експресиви. Семантичне ядро цих лексем містить емоційний компонент у будь-яких ситуативно-контекстних умовах [14]. Контекстуальні експресиви здатні виражати експресію лише у відповідному контексті.

Типологію мовленнєвої категорії експресії описав Ш. Баллі [17]. Саме таку класифікацію експресивів будемо використовувати в роботі для комплексного аналізу парадигматичних експресивів. У ході дослідження опрацьовано лексеми, що належать до основних трьох класів, а саме: іменники, прикметники та дієслова.

Дослідниця Н. І. Бойко стверджує, що в цьому лексико-семантичному пласті кількісно переважають іменники [3]. Проте в картотеці дослідження більше дієслів. Усього проаналізовано 1474 парадигматичні експресиви, а саме: 631 (43%) дієслово, 529 (36%) іменників, 314 (21%) прикметників.

Зазначимо, що деякі експресивні значення іменників, прикметників і дієслів у романі входять до складу фразеологізмів, тобто є фразеологічно зв'язаними [2].

Оскільки внутрішньосистемні експресиви забезпечують мовне вираження емоцій, розглянемо групи слів, що належать до емоційної лексики. Сюди зараховують такі: 1) лексеми, що називають певні почуття і є емоційними вже за своїм лексичним значенням; 2) слова, емоційне забарвлення яких досягається шляхом використання суфіксів пестливості, зневаги; 3) слова, які виражають позитивну чи негативну оцінку явищ і предметів дійсності або почуття й стану людини; 4) синоніми до слів, позбавлених емоційного відтінку; 5) слова з відтінком фамільярності; 6) лайливі слова; 6) лайливі слова, утворені від назв тварин і деяких страв; 7) слова дитячого мовлення; 8) поетична лексика (і символи також); 9) запозичені елементи; 10) урочисті слова (старослов'янські та власне українські); 11) вульгаризми та жартівливі слова [1].

Внутрішньосистемні експресиви в романі «Троща» мають такі значення: 1) назви певних почуттів, волевиявлень (459 слів – 32%): *байдужість, жаль, звага*; 2) слова, емоційне забарвлення яких досягається шляхом використання суфіксів пестливості, згрубілості (183 слова – 12%): *гніздечко, вітерець, величезний*; 3) вираження позитивної або негативної оцінки явищ і предметів дійсності або почуттів й стану людини (267 слів – 18%): *блажен, хитрий, чесний*; 4) синоніми до слів, що позбавлені емоційного відтінку (374 слова – 25%): *потюпати (піти), патякати (говорити), хрумкати (їсти)*; 5) лайливі слова (67 слів – 5%): *відьма, впертюх, гадина*; 6) поетична лексика (і символи) (38 слів – 2%): *велелюддя, вуста, васильки*; 7) запозичені елементи (32 слова – 2%): *презент, фортуна, модерновий*; 8) урочисті слова (12 слів – 1%): *пан, град, панна*; 9) вульгаризми та жартівливі слова (29 слів – 2%): *веселун, вищир, гультіпаки*; 10) інші категорії (13 слів – 1%): *гамселіти, ціця, барбос*.

У тексті функціонує 459 лексем, що називають певні почуття і є емоційними вже за своїм лексичним значенням. Це становить 32% від загальної кількості досліджених слів. Цей клас лексики емоційність має вже в етимологічному значенні. Це органічно емоційні лексеми. Тут представлені слова з двома боками характеру експресивності: позитивним і негативним. Василь Шкляр часто вживає лексеми, які мають позитивно забарвлене значення, передають почуття радості, щастя, краси, любові. Однак у тексті роману переважають слова з емоцією негативного характеру: суму, жаху, почуття ненависті й гніву, горя, смутку: *Я здогадався, що він усміхається не до мене, обернувся й побачив Стефу* [18, с. 353]; *Замість сорому Міська дістала злість* [18, с. 109]; *Навпаки, ви були більш ніж відверта, і мене просто вражала ця ваша щирість навіть там, де вона була не обов'язковою* [18, с. 276].

Для посилення експресивності роману автор використовує синоніми до слів, позбавлених емоційного відтінку. У тексті функціонують 374 одиниці, що належать до таких лексем; це становить 25% від загальної кількості парадигматичних експресивів: *Довкола лежали мої мертві друзі, а я досі базікав з їхніми вбивцями, ніби хитрував зі смертю, щоб вициганити у неї якусь зайву хвилину* [18, с. 388]; *Я подумав, що, коли Сірко не перестане бурчати, то я зведу його на іншу розмову – запитаю, що він робив біля багатківського цвинтаря в середині серпня* [18, с. 376]; *Я навіть обличив намір перевірити стару вербу, в дуплі якої Сірко міг лишити для мене записку, і чимчикував навпростець, не гаючи часу* [18, с. 329].

Значний експресивний потенціал у творі Василя Шкляра мають слова, які виражають позитивну чи негативну оцінку явищ і предметів дійсності або почуття й стан людини. Загалом нарахували 267 лексем, що становлять 18% у картотеці дослідження. Зазвичай прикметники цього класу лексики слугують для вираження негативних оцінок і почуттів або позитивних оцінок і почуттів. До цієї категорії слів також належать і дієслова. Вони теж передають стан людини в парадигмі негативних і позитивних емоцій: *Але вона повернулася до нашої кімнати бадьора й, усміхнувшись, простягла мені обидві руки, щоб дотриматися ще одного припису щодо поводження з арештантами – зодягнути кайдани* [18, с. 213]; *Будучи нареченою зрадника Стодолі й дізнавшись про його перехід до більшовиків, приховувала цей ганебний і вкрай небезпечний для Організації вчинок* [18, с. 304]. *Він уперся рогом, і не тому, що такий добрий чи сміливий, а через те, що справді стежив, приглядався, прислухався і нічого підозрілого не запримітив* [18, с. 81].

Звертається Василь Шкляр і до тієї експресивної лексики, у значення якої емоційність уноситься певною системою суфіксів, зокрема зменшено-пестливими морфемами. Ці слова вводяться в текст заради висловлення любові, поваги чи симпатії до зображуваних осіб, предметів, явищ. Трохи рідше засвідчуємо в тексті лексеми, що виражають емоції презирства, зневаги з допомогою суфіксів. У романі «Троща» вживається 183 слова, що мають значення пестливості, це становить 12% від внутрішньосистемних експресивів у картотеці дослідження: *Я вийшов надвір до акаційок, хвилюючись, чи Влодко не здимів тим часом* [18, с. 339]; *Діставши фотокартку, я побачив якусь сухеньку бабусю в труні, над котрою стоїть мій простоволосий тато, а біля нього ще кілька зажурених людей з опущеними головами – дивляться на покійницю* [18, с. 315]; *Останньою вісткою від Ярусі була та анонімна посилка з коржиками, яких навчила пекти її мама, але я не тримав образи на свою сестричку, я так само її любив, бо вже знав, що навіть міцний чоловік часто не годен подолати страху, а що казати про тендітне дівча, зіткане з блакитного світла, з великоднім ангельським голосочком, від якого пульсує голуба жилка на тонкому, як у пташки, горлечку* [18, с. 399–400].

Особливістю ідіостилію Василя Шкляра є активне використання лайливих слів. У романі «Троща» автор використовує такі лексеми з метою вираження емоцій і почуттів. У творі функціонують 67 лайливих слів, що становлять 5% від загального обсягу парадигматичних експресивів: *Не пощадив юда і свого вірного охоронця Змія, через якого врятував життя Михасі, підмовивши його відпустити її зі Степка, після чого вони, очевидно, вдвох опинилися на службі в*

Тернопільському УМГБ [18, с. 404]; *Замість образитися старий **шкарбун** примружився веселіше, його очиці стали масними, як у хтивого сатира* [18, с. 353]; *А ось другого **покидька** я привітав невдало* [18, с. 51].

Доволі активно автор використовує групу поетичних слів, значну частину яких становлять символи. Загалом у тексті функціонують 38 лексем, що становить 2% від усіх парадигматичних експресивів: *З усіх сузір'їв добре розпізнавав лише **Великого Вожа**, який і зараз стояв над Стрипою із заломленим дишлем* [18, с. 142]; *Постоявши кілька хвилин та прислухаючись до зоряного **безгоміння**, я тихо підійшов до завішеного зсередини вікна* [18, с. 143]. *Тут і думати не було чого, я не мав особливого вибору, але якщо на безриб'ї і рак риба, то на **безлюдді** й Хома чоловік* [18, с. 367]. *Зоря впала на краєчку берега так, що зібрана під шапкою довга **коса** розгорнулася й лягла на воду* [18, с. 56–57].

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, у романі функціонує 32 запозичених слова з емоційним забарвленням, що становлять 2% від загальної кількості внутрішньосистемних експресивів: *Мене, **неблагонадійного**, на такі **дефіляди**, звісно, не кликали, та я не міг дивитися навіть збоку на колони людей під червоними прапорами, з червоними **транспарантами**, червоними надувними кулями, червоними галстуками, червоними стрічкам на грудях* [18, с. 78]. *Бракувало ще череди добрих биків з червоними, налитими кров'ю очима, які б сунули назустріч цій червоній **процесії*** [18, с. 78].

Окрім ненормативної лексики, для вираження негативних емоцій, зневаги, іронії та презирства у творі активно використовуються вульгаризми й жартівливі слова, яких нараховується 29 одиниць, що становить 2% у загальній картотеці внутрішньосистемних експресивів: *Прибув заради такого **цабе**, як Місько* [18, с. 130]; *Потім поволі роззирнувся довкола, перевів погляд на мій острівець, дивився, дивився, аж поки його очі не зустрілися з двома червоними **цятками**, які могли бути очицями звіра, могли бути **балухами** водяника, болотяника, очеретника чи ще якоїсь нечистої сили* [18, с. 58]; *У підпіллі Гак займався грошовою та харчовою збіркою по селах над Стрипою і, хоч мав бідову жінку Параску, зажив собі слави бабія, пияка й **гультипаки**, котрий забув, що таке конспірація* [18, с. 253].

У творі зафіксовано 12 урочистих слів, що становлять 1% у картотеці парадигматичних експресивів: *Спершу він оспіває своє **благонадійне місто Червоноград**, яке, **спекавшись** старої шляхетської назви **Кристинопіль**, розбудовується разом з вугільними копальнями, потім **переходить до своєї скромної особи, яка трудиться на **благо** цього червоного **града***** [18, с. 99].

З певною стилістичною метою в романі наявна незначна кількість фамільярних слів (9 лексем), лайливих слів, що походять від назв тварин і деяких страв (3 лексеми), а також слова дитячого мовлення (1 лексема). Разом ці три категорії експресивів у тексті становлять 1%: *Ти не гаєш на дорогу часу, спиши уночі, як би спав і вдома, а тебе везуть, мов **цяцю**, до місця призначення* [18, с. 318]; *О Боже, як таку **гуску** могли тримати в підпіллі!* [18, с. 241]; ***Старушенція** Європа любила теревені про демократію та права людини, але **вкривалася** холодним потом, коли їй нагадували про **Українську Повстанську Армію*** [18, с. 320].

Як стилетвірні компоненти художнього тексту експресиви утворюють низку семантичних фігур мови. Експресиви є осердям антитез, оксиморонних утворень, різнопланових синонімічних фігур, лексичних повторів, емотивно-оцінних порівнянь різних типів, перебуваючи або в препозиції (як суб'єкт порівняння), або постпозиції (як об'єкт зіставлення). Експресивні лексеми формують низку семантичних фігур мови, належних до одиниць синтагматичного характеру, як-от: параномазія, градація, гра слів, плеоназм, ампліфікація, тавтологія, тощо [1].

У досліджуваному творі простежується «наявність», «присутність» у межах контексту суб'єкта мовлення, що виявляється в уживанні лексики, яка забезпечує емоційне оцінювання фрагментів національної картини світу. Важливу роль у реалізації цього стилетвірного компонента відіграє поетична лексика та слова, емоційне забарвлення яких досягається шляхом використання суфіксів пестливості, зневаги: *Хоч і далі любив **тинятися містом у пошуках долі**,*

підозрюючи, що та моя **доленька** зачепилася десь отут ще в козацькому сімнадцятому сторіччі та так і не добіжить, сірома, до мене [18, с. 23]; *І не було кращої дівчини ні в селі, ні в цілому світі за **Ярусю**, я пишався нею, любив, як ніхто, і думав, що коли до неї прийде той козаченько, то ми станемо з ним найвірнішими друзями* [18, с. 399].

Особливістю ідіостилю Василя Шкляра в романі «Троща» є активне використання лексичних повторів, до складу яких входять експресиви: *У ньому вчувалася спокійна сила й розважливність, і мені **подобалися** його великі костисті руки, попечені окалиною, **подобалося** навіть, як він їсть, як неквапом підносить до рота дерев'яну ложку і так підбирає з неї гарячу товчену бульбу, що ложка щораз лишається чистою і сухою* [18, с. 340]; *Нещасною йому бачилася тільки Мазепина Мотря, бо Сірко час від часу співчував їй уголос: – **Бідна, бідна** дівчина* [18, с. 141]; *І хоч я готовий був до смерті давно, мене охопило гостре **відчуття** зустрічі з нею, **відчуття** переходу в інший світ, і, присягаюся всім найдорожчим, це була мить неосяжної розумом урочистості, яка **задушила** в мені страх, **задушила** жаль, вийняла з моїх грудей камінне серце, убгавши замість нього сніп дивовижного щемкого світла, проміння якого **єднало** мене з небом, **єднало** з безмежністю* [18, с. 385]; *Тож я, як рівний серед рівних громадянин цього славного міста, де ще не погасла козацька іскра, плив залюдненим хідником назустріч щастю, якого брав точнісінько стільки, скільки міг завдати на плечі, і мені **подобалися** неонові ліхтарі на високих бетонних стовпах, **подобалися** освітлені вітрини магазинів, радували око дерева, що стояли в молоденькій зелені, як у диму, і лоскотав душу свіжий легіт з боку Дніпра, що пах гіркуватим шуваром; мені **подобалися** люди, які ще здатні були палити ленінські кімнати напередодні партійних з'їздів і приймали у свої трудові колективи харцизяк із руками по лікті в крові; особливо мені **подобалися** тут надзвичайно чисті урни, оскільки перехожі на ходу жбурляли в них сміття, недопалки чи, вибачте, навіть харкали, але ніколи не влучали в ціль, і тому ці урни були чистішими за нагородні кубки ударників комуністичної праці, авжеж, вони були майже стерильні; мені **подобалися** розхристані довгоцубі молодики в гостроносих мештах, а ще більше дівчата в куценьких димках, шиногруді молодиці й сухенькі бабусі, що стояли на розі з пучечками пролісків у тремтячих руках – купіть, усього за десять копійок! – не **подобалися** лише телефони-автомати, які працювали через один і глтали двокопійчані монети, не з'єднуючи з абонентом...* [18, с. 371].

Експресиви входять до складу синонімічних рядів, антонімічних пар, градаційних та ампліфікаційних конструкцій, порівняльних зворотів, індивідуально-авторських метафор, трансформованих фразеологічних одиниць тощо: *Пащека печі з диким шипінням вивергала пекучі клуби пари, та я навіть не відвертався від неї, весело поливав зі шланга напалену черінь, і мені навіть здавалося, що люблю цю гарячу роботу, бо в пекельного чорта теж є свої неабиякі **радоці**: не дістав опіків – **радій**, не задихнувся в гесні огненній – **скажи «спасибі»**, не скалічило брилою спяних цеглин, як нашого вахтера «дядю Колю» – **стрибай до неба** [18, с. 367]; *«А може, до вас?» – усе ще **роздмухувала в собі надію** Михася* [18, с. 266]; *Сірко трохи **рознорощувався у думках**, але загалом я його розумів* [18, с. 140]; *То за що ж ви каєлися і **спалювали себе** у власних зізнаннях, подруго Волошко?* [18, с. 277]; *Через тиждень збігав його термін, а мені однієї ночі приснився величезний годинник на руці, який не **цокав**, а **гунав** і ворушив чорними стрілками, як тарган вусами* [18, с. 297].*

З метою посилення емоційного впливу на читача в тексті вживаються лайливі слова й вульгаризми, що введені в синонімічні ряди та градаційні конструкції: *У підпіллі Гак займався грошовою та харчовою збіркою по селах над Стрипою і, хоч мав бідову жінку Параску, зажив собі слави **бабія, пияка й гультіпаки**, котрий забув, що таке конспірація* [18, с. 252]; *Місько не заспокоювався, обзивав себе **горбалем, провокатором, хомутом, дзядом** і ще гіршими словами, бо чого ж це саме його покликав до себе Стодоля?* [18, с. 111]; *Більшовики дивуються з мене, вони думали, що я **садист, душогубець**, а побачили віруючого чоловіка* [18, с. 210].

Поширеними стилетвірними компонентами в тексті роману «Троща» є типові синтаксичні функції, які виконують експресиви: звертання, означення, присудок: *Це був **грубезний** фоліант*

на тисячу сторінок під назвою «Железные дороги Советского Союза», і Жучок чомусь вирішив, що такі знання йому знадобляться в майбутньому [18, с. 314]; У ньому вчувалася **спокійна** сила й розважливність, і мені **подобалися** його великі костисті руки, попечені окалиною, **подобалося** навіть, як він їсть, як неквапом підносить до рота дерев'яну ложку і так підбирає з неї гарячу товчену бульбу, що ложка щораз лишається чистою і сухою [18, с. 340]; «Робу» не забрали, такі були впевнені, що вона мені ще знадобиться, і цим, як мені здалося, неабияк **розчарували кмітливого** собацюру, котрий винюшив під ліжком унікальний речовий доказ [18, с. 346]; Марійка так **розплакалася**, що не могла зупинитися, і зрештою це **роздратувало** брата [18, с. 279]; **Сумлінний** працівник СБ Пугач на правду був чорний з лиця, як мавр, і понад усе **любив** нічну роботу [18, с. 275].

У романі синоніми-експресиви до слів, що позбавлені емоційного відтінку, виконують роль інтонаційного оформлення, яке передбачає залучення паралінгвістичних засобів (жестів, міміки) в живому афективному мовленні: *А лейтенант Свердлов, той взагалі таке бовкнув, що капітан з міністерства ГБ потягся до кобури* [18, с. 321]; *Водночас Дзідзьо, маючи гарний голос, співав у хорі Народного дому. (Він і в очеретах часом зривався на пісню, та, не маючи змоги розгорнути свій оксамитний підбасок сповна, лиш мугикав собі під ніс: «Вітер троцю гойдає, з гнізда чайку зганяє...»* [18, с. 284]; *Мовчи, – прошамкотів я, міцніше притискаючи його до себе* [18, с. 331].

Висновки. Отже, основними засобами вираження експресивів у романі Василя Шкляра «Троща» є іменники, прикметники й дієслова. Для вираження експресії переважно застосовуються внутрішньосистемні експресиви.

З-поміж цих мовних одиниць виокремлюються лексеми, що називають певні почуття; слова, емоційне забарвлення яких досягається шляхом використання суфіксів пестливості, зневаги; слова, що виражають позитивну чи негативну оцінку явищ і предметів дійсності або почуття й стан людини; синоніми до слів, позбавлених емоційного відтінку; слова з відтінком фамільярності; лайливі слова, утворені від назв тварин і деяких страв; слова дитячого мовлення; поетична лексика (включаючи й символи); запозичені елементи; урочисті слова (старослов'янські та власне українські); вульгаризми й жартівливі слова.

Експресивна лексика у творі виконує низку важливих функцій, які формують індивідуально-авторське світобачення й мовомислення, відбивають специфіку суб'єктивного сприйняття фрагментів національної картини світу, належать до маркерів ідіолекту письменника, об'єктивують особливості його індивідуально-авторського стилю.

Перспективи дослідження. Результати дослідження можна використати для аналізу засобів вираження експресивів і їх функцій у творах сучасних українських письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 36 с.
2. Бойко Н.І. Інтерпретація експресивної лексики в лінгвістичній спадщині М.А. Жовтобрюха та А.П. Грищенка. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки»*. 2013. С. 7–13.
3. Бойко Н.І. Лексичні експресиви як стилетвірні компоненти художнього тексту. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови»*. 2014. Вип. 11. С. 7–10.
4. Вавринюк Т.І. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко). *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 4. С. 67–73.
5. Власенко В.В. Експресивні деривативи у складі емоційної лексики прозових творів В. Шевчука «Двоє на березі» та «Антистрофа: okazія не на щодень». *Волинь-Житомирщина*. Житомир : Ред.-вид. від. ЖДУ ім. І. Франка, 2004. Вип. 12. С. 139–142.
6. Волчанська Г.В., Гейко Д.Є. Емоційно-оцінна лексика як джерело формування антонімічних відношень у мовній системі (на прикладі творів Василя Шкляра). *Мова і культура*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. Вип. 22. Том V. С. 302–309.

7. Коваль Т.Л. Експресиви як безпосередній засіб репрезентації експресивної функції мови. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія «Лінгвістика і літературознавство»* : міжвуз. зб. наук. ст. 2011. Вип. XXIV. Ч. 2. С. 468–476.
8. Ковтун А. Експресивний вокабуляр релігійної тематики у творах Івана Вишенського та інших українських полемістів XVI–XVII ст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Романо-слов'янський дискурс»*. 2013. Вип. 659. С. 75–81.
9. Кохан Ю.І. Експресивність як домінуюча риса ідіостилю Павла Загребельного (на матеріалі творів «Кавтаклізма» та «Стовпо-творіння»). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2016. Вип. 74. С. 72–75.
10. Кузьменко К.О. Емоційно-оцінна лексика в мові сучасних періодичних видань. *Матеріали XLVI науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*. Вінниця, 2017.
11. Майборода Н.Г. Лексичні засоби мовної експресії в романі Андрія Кокотюхи «Таємне джерело». *Український смисл*. 2016. С. 77–88.
12. Поворознюк С.І. Лексико-фразеологічні засоби експресивності у «Кулінарних фіглях» Марії Магіос. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 8 «Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)»*. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. С. 247–250.
13. Помирча С. Особливості семантики емоційності та експресивності в структурі слова. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти* : збірник наукових праць. Слов'янськ, 2015. № 2. С. 64–71.
14. Прокопенко Н.М. Експресивно-оцінна семантика мовних одиниць в українському гумористичному дискурсі XX – поч. XXI ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Суми, 2017. 191 с.
15. Чабаненко В.А. Стилістика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 391 с.
16. Юрченко Т.Г., Митяй З.О. Функціональні особливості експресивів у мові масмедіа. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки»*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. № 39. С. 318–323.
17. Bally Charles. *Linguistique générale et linguistique française*, 1932.
18. Шкляр В. Троща. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2018. 416 с.

УДК 811.111:657

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-4>

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЇ АНГЛОМОВНОГО БУХГАЛТЕРСЬКОГО ДИСКУРСУ

LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE ENGLISH ACCOUNTING DISCOURSE TERMINOLOGY

Воскобойник В.І.,

orcid.org/0000-0003-3990-3082

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської та німецької філології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка*

Василюшин С.І.,

orcid.org/0000-0001-5023-9878

*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку, аудиту та оподаткування
Державного біотехнологічного університету*

У статті розглядаються лексико-семантичні особливості перекладу англomовної бухгалтерської термінології та обґрунтовано доцільність використання окремих лексичних перекладацьких трансформацій на прикладі Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку й фінансової звітності, а також матеріалів Привілейованого інституту управлінських бухгалтерів СІМА.

У процесі євроінтеграції України й розширення міжнародної торгівлі посилюються зв'язки українського комунікаційного середовища з англomовним бізнес-простором і зростає роль перекладацької діяльності. Для досягнення найбільш точного перекладу перекладач має володіти глибокими знаннями професійної термінології як в українській, так і в англійській мовах, а також бути здатним проводити ретельний аналіз лексичних і семантичних особливостей бухгалтерських текстів, застосовуючи відповідні перекладацькі прийоми.

У статті розглядається сутність бухгалтерського дискурсу як специфічної професійної сфери комунікації та його мовні прояви, що включають нормативні документи, фінансову звітність, професійні кваліфікації й інші спеціалізовані тексти, а також усне спілкування професіоналів у сфері обліку, економічного аналізу, аудиту й оподаткування. Автори наголошують на важливості точного, однозначного, об'єктивного та зрозумілого для цільової аудиторії перекладу бухгалтерської термінології.

Виявлено, що під час перекладу бухгалтерських термінів варто враховувати різноманітність типів еквівалентності лексичних одиниць, широке використання інтернаціоналізмів, полісемантичність, що ускладнює використання перекладацьких прийомів для точного передавання змісту тексту цільовій аудиторії. Підкреслено широке застосування потенціалу афіксації для творення англomовних бухгалтерських термінів. Доведено, що основні трансформації, які є найбільш доцільними під час перекладу термінології англomовного бухгалтерського дискурсу українською мовою, включають генералізацію, конкретизацію, калькування, транскодування й описовий переклад.

Ключові слова: бухгалтерський дискурс, переклад, лексичні перекладацькі трансформації, бухгалтерська термінологія, еквівалентність перекладу.

The article considers lexical and semantic features of translating English accounting terminology into Ukrainian and substantiates the appropriateness of certain lexical translation transformations using International Accounting and Financial Reporting Standards, materials of the Chartered Institute of Management Accountants (CIMA) as the examples.

In the process of Ukraine's European integration and extension of international trade, the integration of the Ukrainian communication environment with the English-speaking business environment is increasing. It is established that in order to achieve the most accurate translation, the translator should have a deep knowledge of professional terminology in both Ukrainian and English, as well as has to be able to conduct a thorough analysis of the lexical and semantic features of accounting texts, using appropriate translation techniques.

The article investigates the essence of accounting discourse as a specific professional sphere of communication and its language manifestations, including regulatory documents, financial statements, professional qualifications and other specialized texts, as well as oral communication of professionals in the field of accounting, economic analysis, auditing and taxation. The peculiarities of accounting discourse and the importance of accurate, unambiguous, objective and understandable translation of professional terms for the target audience are emphasized.

It is found that during the translation of accounting terminology we should consider various types of equivalence of lexical units, the wide use of internationalisms and polysemantic words; it complicates the use of translation techniques to accurately convey the meaning of the text to the target audience. The frequent use of the potential of affixation for formation of English accounting terms is highlighted. It is proven that the most appropriate transformations used for translation of the English accounting discourse terminology into Ukrainian include generalization, specification, calculation, transcoding and descriptive translation.

Key words: accounting discourse, translation, lexical translation transformations, accounting terminology, translation equivalence.

Постановка проблеми. Англійська мова є ключовою в бізнес-спілкуванні сучасного світу. Вона використовується для міжнародного регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності, на міжнародних ринках і в транснаціональних корпораціях, що зумовлює важливість вивчення особливостей перекладу термінології англійської мови бухгалтерського дискурсу в контексті євроінтеграційних процесів в Україні.

Невід'ємним складником підготовки фахівців з обліку й оподаткування в закладах вищої освіти є використання письмових та усних видів англійської мови бухгалтерського дискурсу, що пов'язано з утвердженням англійської мови як офіційної мови міжнародної бізнес-комунікації та мови міжнародних нормативно-правових актів з регулювання обліку й звітності. Це визначає актуальність проблематики якісного перекладу термінології бухгалтерського дискурсу в теоретичному та практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя й методологічний базис перекладу англійської мови бухгалтерського дискурсу, у т. ч. й бухгалтерської термінології, усебічно досліджували багато вітчизняних і зарубіжних науковців, які визначили основні труднощі перекладу бухгалтерської термінології: О. Коваленко [9], В. Пілецький [10], Н. Проценко [11], О. Сивак [12], Ю. Стежко [13], І. Тонконог, Ю. Ювковецька [14], Л. Еванс [1], Й. Лааксонен [4], Х. Лі [5], Д. Орделхейд [6] та інші.

У дослідженнях Й. Лааксонен підкреслює, що суперечності перекладу бухгалтерських термінів, імовірно, беруть свій початок у припущеннях основних бухгалтерських досліджень, які ігнорують як сконструйовану природу еквівалентності, так і соціально сконструйовану природу бухгалтерських концепцій [4]. Ю. Стежко додає, що «лінгвістична проблема перекладу наукових термінів – це передусім проблема семантичного характеру і стосується головним чином розбіжностей у значенні лексичних одиниць мови оригіналу й перекладу, їх функціонування та структурної побудови в текстах. Тож у перекладацькій діяльності не припустимо формально зосереджуватися лише на терміні – безвідносно до реконструкції всього комплексу чинників, що його формують» [13, с. 12].

За даними Фонду МСФЗ (IFRS Foundation), переклад є життєво важливим для створення єдиного набору глобальних стандартів бухгалтерського обліку. При цьому проблеми включають як перекладацькі помилки, так і «м'які трансформації» – навмисне використання в перекладі притаманної бухгалтерським термінам двозначності [6]. Ще більш складною є проблема (відсутності) еквівалентності бухгалтерських термінів у багатьох мовах [1].

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених перекладу англійської мови бухгалтерської термінологічної лексики, визначені вище перекладацькі проблеми зумовлюють необхідність подальшого дослідження особливостей перекладу термінологічних одиниць англійської мови бухгалтерського дискурсу в контексті як посилення спроможності прикладного перекладознавства, так і збагачення мовно-перекладацьких компетенцій бухгалтерів-практиків у процесі їхньої роботи.

Мета дослідження – визначення лексико-семантичних особливостей перекладу англійської мови бухгалтерської термінології та обґрунтування доцільності окремих лексичних трансформацій під час перекладу термінів англійської мови бухгалтерського дискурсу українською мовою.

Матеріалом дослідження слугують матеріали Міжнародних стандартів фінансової звітності (*IFRS*), Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (*IAS*) [3] і Привілейованого інституту управлінських бухгалтерів (*CIMA – Chartered Institute of Management Accountants*) – провідного й найбільшого професійного органу бухгалтерів у світі [2].

Виклад основного матеріалу. Характерними рисами бухгалтерського обліку як сучасного інституційного дискурсу є «динамічність, соціальність, інтегративність, діалогічність, контекстуальність, цілісність, когерентність, ситуативна зумовленість, інтенціональність, ціннісна орієнтованість, недискретність. Функціями бухгалтерського дискурсу є такі: трансляція соціального досвіду, культуротворча, ціннісно-орієнтована, інформативна, пізнавальна, креативна, комунікативна, регулятивна, контролююча» [12, с. 98].

У сучасному світовому економічному просторі місія професії бухгалтера продовжує зростати, оскільки саме бухгалтер покликаний забезпечити стейкхолдерів повною достовірною інформацією, запобігти ризикам і кризам, напрацювати адаптовану до конкретних умов облікову політику й гарантувати економічну безпеку, що багато в чому залежить від правильності та методологічної точності сформованого професійного судження фахівця [7]. Досягнення зазначеної місії можливе лише за умови володіння компетентностями з перекладу англійських варіантів міжнародних стандартів обліку та звітності, професійних стандартів і проведення міжнародних ділових комунікацій з урахуванням особливостей бухгалтерського дискурсу як складника комунікацій (рис. 1).

Рис. 1. Характерні особливості бухгалтерського дискурсу

Джерело: систематизовано авторами.

Переклад текстів бухгалтерського дискурсу є складним завданням, яке вимагає спеціальної підготовки. Він має дуже специфічний характер, оскільки бухгалтерська термінологія мови перекладу повинна відповідати законодавству та нормам країни, для якої виконується переклад, але при цьому максимально точно передавати зміст оригіналу. Головна мета перекладача – забезпечити буквальність і повну відповідність тексту перекладу його оригіналу.

Основною метою перекладу бухгалтерських текстів є передача інформації (на граматичному, лексичному, стилістичному рівнях) і виконання прагматичної функції тексту [9]. Це особливо важливо під час використання окремих трансформацій у процесі перекладу окремих положень Міжнародних стандартів фінансової звітності, професійних стандартів, наукової чи фахової бухгалтерської літератури.

Особливостями бухгалтерських термінів є форми первинної та вторинної номінації, які виникли для задоволення потреб бізнес-аудиторії в нових словникових засобах і відповідають природним законам розвитку англійської мови. Проте існує багато бухгалтерських термінів, які виражають спеціальні бухгалтерські поняття й широко використовуються в умовно вузьких професійних колах в індивідуальному мовленні фахівців.

Оскільки процеси номінації формують семантику слів і їх роль як мовних знаків, ми проаналізували семантику бухгалтерських термінів відповідно до закономірностей їх уживання в англомовному бухгалтерському дискурсі. Ми виявили деякі особливості, які впливають на сприйняття точних значень окремих мовних одиниць під час перекладу бухгалтерських текстів.

По-перше, це проблема еквівалентності термінів. На думку Н. Проценко, «адекватний, інакше кажучи, еквівалентний переклад – це переклад, який здійснюється на рівні, необхідному й достатньому для передачі незмінного змісту за дотримання відповідного плану вираження, тобто норм мови» [11, с. 65]. Сучасний бухгалтерський дискурс базується на спеціалізованій термінології, переклад якої може викликати в перекладача певні складнощі. Наприклад, лексема «*stewardship*» у Глобальних принципах управлінського обліку СІМА [2] перекладається як «розумне керівництво», водночас вона може мати й інші варіанти перекладу: «*посада управляючого*», «*адміністрування*», «*управлінський контроль*» тощо; лексема «*clutter*» позначає «*нагромування даних фінансової звітності*», хоч також може розумітися як «*безлад*», «*гамір*», «*місцеві перешкоди*»; термін «*activities*» у контексті обліку на підприємстві позначає «*господарські операції*», на противагу традиційному перекладу «*активності*», «*діяльність*», «*дії*»; український термін «*дохід*» може мати два варіанти перекладу англійською мовою (залежно від контексту): *revenue, income*.

Еквівалентність дає змогу зберегти формальні й семантичні особливості лексем. Для її досягнення використовуються різноманітні граматичні, стилістичні та лексичні трансформації, які вже перевірені практикою перекладу економічних текстів. Відповідно до рівня еквівалентності, доцільно, на нашу думку, класифікувати всі бухгалтерські терміни за чотирма групами: терміни з лінійною еквівалентністю, терміни з частковою еквівалентністю, терміни з відсутніми еквівалентами в англійській мові, терміни з відсутніми еквівалентами в українській мові.

Другою особливістю є полісемантичність окремих фахових термінів. Наприклад, лексема «*accounting*» в англомовному бухгалтерському дискурсі має декілька значень: 1) «*господарський облік як елемент управління підприємствами*»; 2) «*бухгалтерський облік як явище або процес*»; 3) «*бухгалтерський облік як вид професійної діяльності*»; 4) «*бухгалтерія як узагальнене явище, що водночас характеризує підрозділ підприємства, на який покладена місія ведення обліку, і систему всіх здійснюваних нею операцій*». Іншим прикладом є лексема «*calculation*», яка в бухгалтерській сфері може виражати такі поняття: 1) «*калькулювання (як елемент методу бухгалтерського обліку)*»; 2) «*розрахунок показників*»; 3) «*формування фінансових кошторисів*»; 4) «*підррахунок оборотів за рахунками*».

По-третє, використання прийомів транскрипції чи транслітерації під час перекладу значної кількості термінів. Унаслідок історичного утвердження англійської мови як мови міжнародного бізнес-спілкування в українську мову прийшло багато термінів, описовий переклад яких за допомогою підбору еквівалентних форм є ускладненим і недоцільним, наприклад: «*outstaffing*» – «*аутстафінг*», «*compliance*» – «*комплаєнс*», «*consulting*» – «*консалтинг*», «*swap*» – «*своп*», «*option*» – «*опціон*», «*futures*» – «*ф'ючерс*», «*leverage*» – «*леверидж*» тощо. Разом із тим «під час перекладу афіксальних економічних термінів процес передачі значення терміна за допомогою транскодування, калькування та додавання може супроводжуватися описовим перекладом» [8, с. 152], наприклад, «*outsourcing*» – «*аутсорсинг (залучення зовнішніх ресурсів у компанію)*».

Четвертою особливістю перекладу бухгалтерських термінів є врахування інтернаціоналізмів (інтерлексем), які активно використовуються в бухгалтерській терміносистемі. Інтерна-

ціоналізми (інтернаціональна лексика, інтернаціональні слова) – слова, які виражають певне поняття міжнародного значення й існують у багатьох мовах світу, зберігаючи близьке або спільне значення з мовою походження [14, с. 111]. Прикладами широко вживаних інтернаціоналізмів у бухгалтерському дискурсі є лексеми *lombard* (ломбард), *management* (управління, менеджмент), *billion* (мільярд), *saldo* (залишок, сальдо), *bankrupt* (банкрут), *model* (модель (економічна)), *to distribute* (розподіляти), *industry* (галузь, індустрія), *strategic* (стратегічний), *analysis* (аналіз), *subject* (суб'єкт, предмет), *system* (система) тощо. Вищевказані слова мають спільне значення в багатьох германських, романських і слов'янських мовах.

По-п'яте, особливістю термінотворення в бухгалтерській сфері є широке використання потенціалу афіксації, що також зумовлює певну специфіку використання перекладацьких прийомів перекладу бухгалтерської термінології, серед яких – калькування, конкретизація та генералізація. Серед продуктивних префіксів англійських бухгалтерських термінів можна назвати такі: **mis-**: *misinterpretation* – неправильне тлумачення звітності, *misleading* – уведення в оману користувачів звітності, *mis-selling* – «провальні», неправильні продажі; **dis-**: *disruption* – «збої», деструктивні фактори, *disclosures* – розкриття у звітності; **over-**: *overheads* – накладні витрати, *overarching (principles)* – всеохопні (принципи), *to overcome (bureaucracy)* – долати (бюрократію), *oversight* – нагляд (аудиторський); **un-**: *uncertain* – невизначений, *unrestricted (assets)* – необмежені (активи); **re-**: *to review* – переглядати показники, *to reassure (investors)* – запевнити (інвесторів), *to repurchase* – повторно викупляти.

Серед продуктивних суфіксів англійської бухгалтерської термінології можна назвати такі: **-able**: *reliable* – надійні, достовірні (про дані), *measurable* – що можна вимірювати, оцінити, *deliverable* – одержані (результати); **-ment**: *investment* – інвестиції, *judgement* – професійне судження, *development* – розвиток; **-ive**: *effective* – ефективний, *corrective* – коригувальний, *legislative* – законодавчий.

По-шосте, важливою особливістю україномовного бухгалтерського дискурсу є наявність англіцизмів, які ввійшли до української мови як повноцінні лексеми. Наприклад, широкоживаними у бухгалтерському професійному середовищі є англіцизми *фреймворк* (*framework* – рамка, каркас, структура), *стейкхолдер* (*stakeholder* – зацікавлена сторона), *брифінг* (*briefing* – короткий публічний виступ чи презентація), *бренд* (*brand* – торгова марка), *інсайдер* (*insider* – особа, що має доступ до конфіденційної інформації), *контент* (*content* – дані, уміст), *бекграунд* (*background* – тло, колишній досвід), *юзер* (*user* – користувач), *комплаєнс* (*compliance* – відповідність нормам), діджиталізація (*digitalization* – цифровізація). Проте «англіцизм, як і будь-яке інше позичене слово, доречний, якщо він позначає поняття, що з різних причин ще не назване засобами української мови або в ній відсутній рівновартісний відповідник» [10, с. 436]. На нашу думку, під час перекладу англійської бухгалтерської термінології українською мовою доцільно за можливості використовувати еквівалентні лексеми термінів в українській мові.

Серед лексичних трансформацій, які використовуються в процесі перекладу англійської бухгалтерської термінології українською мовою, ми виявили такі:

- генералізацію (*property, plant and equipment* – основні засоби);
- конкретизацію (*trade and other payables* – торговельна й інша дебіторська заборгованість; *internal information* – фінансова інформація з внутрішніх джерел; *outcomes* – фінансові результати діяльності);
- калькування (*non-profit* – неприбутковий; *intangible assets* – нематеріальні активи; *interim financial statements* – проміжна фінансова звітність; *understandability* – зрозумілість; *non-current assets* – непоточні зобов'язання);
- транскодування (*overdraft* – овердрафт; *controlling* – контролінг; *amortisation* – амортизаційний);
- описовий переклад (*verifiability* – можливість перевірки показників (яка допомагає запевнити користувачів у тому, що інформація правдиво подає економічні явища); *write-downs of*

inventories – списання запасів до чистої вартості реалізації; *contingent rent* – непередбачена орендна плата (частина орендних платежів, яка є не фіксованою за сумою, а базується на майбутній величині чинника, який змінюється, але не внаслідок плину часу). Як видно з прикладів, калькування або транскодування може супроводжуватися описовим перекладом.

Висновки. Таким чином, для досягнення максимально точного перекладу важливо, щоб перекладач володів професійною термінологією як українською, так й англійською мовами, а також проводив ретельний попередній аналіз лексико-семантичних особливостей бухгалтерських текстів. Ці елементи є гарантією наблизеності перекладу до оригіналу.

У процесі дослідження встановлено, що під час перекладу бухгалтерської термінології варто пам'ятати про різні типи еквівалентності лексичних одиниць, полісемантичність багатьох термінів, широке використання інтернаціональної лексики, продуктивність афіксації у творенні англійських бухгалтерських термінів і складність використання перекладацьких прийомів для адекватної передачі змісту тексту бухгалтерського дискурсу цільовій аудиторії. Основними лексичними перекладацькими трансформаціями, які використовуються для передачі змісту англійського бухгалтерського терміна українською мовою, є генералізація, конкретизація, калькування, транскодування й описовий переклад. Лексичні трансформації відіграють важливу роль у забезпеченні якісного перекладу англійської бухгалтерської термінології, особливо це стосується термінів, які мало вживаються в україномовному економічному узусі. Однак під час вибору найбільш точного еквівалента варто враховувати специфіку бухгалтерських термінів і їх нормативно-правовий статус як українського, так і міжнародного законодавства.

Перспективами подальших наукових розвідок може стати обґрунтування параметрів динамічної зміни економічної термінологічної системи через впливи діджиталізації, зокрема розвитку штучного інтелекту. При цьому ключовими стейкхолдерами розвитку теорії та практики якісного перекладу термінів англійського бухгалтерського дискурсу, на нашу думку, є державні органи, бізнес, професійні бухгалтерські й аудиторські організації, бухгалтери-практики, освітяни, науковці у сфері бухгалтерського обліку та практичного перекладознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Evans L. Language, translation and accounting: towards a critical research agenda. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Emerald Group Publishing Limited. 2018. Vol. 31 (7). P. 1844–1873.
2. Global management accounting principles, 2nd edition. AICPA&CIMA. URL: <https://www.aicpa-cima.com/resources/download/gmap-global-accounting-principles> (дата звернення: 10.05.2023).
3. IFRS foundation. URL: <https://www.ifrs.org/> (дата звернення: 12.05.2023).
4. Laaksonen J. International comparability and translation: how is the concept of equivalence used and understood in accounting research? *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. 2021. Vol. 34. № 1. P. 137–163.
5. Li X. Semantic construal mechanism of the linguistic environment parameter theory in Business English translation. *Journal of Environmental and Public Health*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1155/2022/8953181> (дата звернення: 12.05.2023).
6. Ordelheide D. Soft-transformations of accounting rules of the 4th Directive in Germany. *Les Cahiers Internationaux de la Comptabilité*. 1990. Vol. 3. P. 1–15.
7. Василішин С.І. Обліково-аналітичне забезпечення управління аграрними підприємствами в системі ризиків та загроз економічної безпеки : монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 419 с.
8. Воскобойник В.І., Тагільцева Я.М. Особливості перекладу англійських афіксальних економічних термінів українською мовою. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 22. Т. 2. С. 148–153.
9. Коваленко О.В. Особливості перекладу економічних термінів з англійської українською мовою у текстах новин у мережі Інтернет. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Т. 31 (70). № 2. Ч. 3. С. 80–86.
10. Пілецький В. Сучасний український термін (проблеми збереження національної самобутності). *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна. Проблеми української термінології»*. 2004. Вип. 34. Ч. I. С. 428–437.
11. Проценко Н.В. Лексико-семантичні підстановки в перекладі англійських текстів. *Філологічні студії*. 2015. Вип. 12. С. 65–72.

12. Сивак О.Б. Бухгалтерський дискурс у професійній діяльності майбутнього фахівця з обліку і оподаткування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2019. Вип. 6 (74). С. 96–98.

13. Стежко Ю.Г. Лексико-семантичні аспекти проблеми перекладу науково-технічної термінології. *Наукові записки*. 2014. Вип. 15. С. 7–14.

14. Тонконог І.В., Ювковецька Ю.О. Мовні відмінності та особливості перекладу інтернаціоналізмів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Т. 31 (70). № 1. Ч. 3. С. 110–114.

УДК 81'255.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-5>

МИСТЕЦТВО ПЕРЕКЛАДУ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ НЮАНСІВ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE ART OF TRANSLATION AS A MEANS OF PRESERVING CULTURAL NUANCES IN THE PROCESS OF TRANSLATION ACTIVITY

Герасименко О.Ю.,*orcid.org/0000-0002-0539-1165**асистент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін
Донецького національного університету економіки та торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського***Гончаренко А.О.,***orcid.org/0000-0003-3879-8014**студентка III року навчання кафедри іноземної філології, українознавства
та соціально-правових дисциплін
Донецького національного університету економіки та торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

Представлена стаття окреслює вкрай важливу проблему у філологічній науці, а саме здійснення адекватного перекладу задля збереження культурних аспектів у процесі перекладацької діяльності. У ході дослідження автори статті розглянули й визначили роль контексту в перекладі та його вплив на передачу культурних нюансів. Проаналізували низку проблем, із якими стикаються перекладачі в разі збереження культурних особливостей у процесі перекладацької діяльності, і запропонували стратегії, які ґрунтуються на останніх дослідженнях, для подолання цих труднощів щодо збереження культурних особливостей. Подано низку можливих ситуацій, у яких необхідним є вживання аспекту адаптації та локалізації, а саме: переклад жаргтів, культурних звичаїв і традицій, гру слів. Наведено приклади й проаналізовано різні підходи до адаптації та локалізації в контексті збереження культурних особливостей. Надано можливі практичні поради щодо включення культурної інформації в процес перекладу й використання цієї інформації для передачі культурних нюансів. Розглянуто значущість знання культури для якісного перекладу та сприйняття тексту в цільовій культурі. Окреслено огляд сучасних технологічних інструментів, які в процесі перекладу можуть бути необхідним інструментом збереження культурних нюансів. Насамкінець наголошено, що збереження культурних нюансів у перекладі є складним завданням, але за допомогою адекватних стратегій і підходів перекладачі можуть успішно передавати вихідне значення й особливості оригіналу. Ознайомлення з останніми дослідженнями та використання відповідної літератури дають змогу перекладачам розширити свої знання й навички в цій галузі. Це сприяє більш точному й ефективному перекладу, який зберігає культурні нюанси та багатство оригінального тексту.

Ключові слова: переклад, усний переклад, мистецтво перекладу, культурні аспекти, штучні тексти, стратегії перекладу.

The presented article outlines an extremely important problem in philological science, namely the implementation of adequate translation in order to preserve cultural aspects in the process of translation activity. In the course of our research, the authors of the article considered and determined the role of context in translation and its influence on the transmission of cultural nuances. The authors of the article analyzed a number of problems that translators face when preserving cultural features in the process of translation, and proposed strategies based on recent research to overcome these difficulties in preserving cultural features. A number of possible situations are presented in which it is necessary to use the aspect of adaptation and localization, namely: to translate jokes, play on words, cultural customs and traditions. Examples are given and analysis of various approaches to adaptation and localization in the context of preservation of cultural features is carried out. The authors of the article provided possible practical

advice on including cultural information in the translation process and using this information to convey cultural nuances. The importance of knowledge of culture for high-quality translation and perception of the text in the target culture is considered. The authors of the article outlined an overview of modern technological tools, which in the process of translation can be a necessary tool for preserving cultural nuances. Ultimately, preserving cultural nuances in translation is a challenging task, but with adequate strategies and approaches, translators can successfully convey the original meaning and features of the original. Acquaintance with the latest research and the use of relevant literature allow translators to expand their knowledge and skills in the field. This makes for a more accurate and efficient translation that preserves the cultural nuances and richness of the original text.

Key words: translation, interpretation, art of translation, cultural aspects, preservation, artificial texts, translation strategies.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем є відмінність у культурних цінностях і традиціях між мовами та культурами. Деякі вирази, метафори й образи, які адекватно сприймаються в одній культурі, можуть бути незрозумілими або навіть кумедними в іншій. Це створює труднощі для усного перекладу, оскільки перекладач повинен знайти еквівалентні вирази або стратегії, щоб передати вихідне значення тексту з урахуванням культурного контексту й нюансів. Крім того, існують виклики, пов'язані з недостатнім знанням перекладача про культуру та контекст цільової аудиторії. Незнання традицій, звичаїв, історії та соціальних норм може призвести до неправильного тлумачення або передачі повідомлення в перекладі. Це вимагає від перекладача глибокого дослідження й розуміння культурних особливостей обох мов і культур. Таким чином, проблема збереження культурних нюансів під час усного перекладу є вкрай актуальною та потребує від перекладача вміння знайти відповідний контекстуальний еквівалент, урахувати культурні особливості й вибирати адекватні вирази для забезпечення точності та зрозумілості перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження в галузі перекладу демонструють, що збереження культурних нюансів у перекладі є важливим аспектом, який можна досягти за допомогою різних стратегій. Аналіз наукових досліджень і праць із зазначеної проблеми дав змогу дійти висновку, що умовно існує декілька груп дослідників: перші – рекомендують використовувати культурні еквіваленти, які мають схоже значення та контекст у цільовій культурі; другі – пропонують контекстуалізацію, яка дає змогу враховувати культурні особливості й контекст тексту, що перекладається; треті – акцентують увагу на перекладі не лише слів, а й образів, метафор та ідіом, які є невід'ємною частиною культурного контексту. Однією з важливих стратегій, запропонованих дослідниками, є адаптація. Перекладач може адаптувати текст з урахуванням культурних особливостей цільової аудиторії, щоб передати ідеї та емоції, висловлені в оригіналі. Це може включати заміну конкретних культурних посилянь або адаптацію жартів, щоб вони були зрозумілими та смішними для цільової аудиторії. Також важливим аспектом є пошук балансу між буквальним і вільним перекладом. Перекладач повинен урахувати як буквальне значення слів і виразів, так і їх культурний та емоційний зміст. Іноді точна відповідність оригіналу може бути неможливою, у таких випадках перекладач повинен прагнути передати дух та ідеї оригіналу, навіть якщо це потребує деяких змін та адаптацій.

Актуальні дослідження в галузі перекладу та збереження культурних нюансів у перекладі проводили такі вчені: М. Гонзалес-Каскос (M. González-Cascos) присвятила наукові доробки вивченню адаптації культурних елементів у перекладі зі збереженням культурних нюансів; Т. Розмислович (T. Rozmysłowicz), у свою чергу, розглядав у наукових працях контекстуалізацію як стратегію збереження культурних особливостей у перекладі; науковець Л. Чжай (L. Zhang) вивчав переклад метафор та ідіом з урахуванням культурного контексту; І. Курц (I. Kurz) акцентувала увагу на використанні адаптації для передачі культурних ідентифікаторів у перекладі.

Мета дослідження полягає у вивченні й аналізі підходів і стратегій, які спрямовані на здійснення перекладачем адекватного перекладу з урахуванням культурних аспектів перекладу.

Мета дослідження зумовила постановку й розв'язання таких завдань:

- вивчити останні дослідження із зазначеної проблеми;
- проаналізувати різні підходи, які можуть бути застосовані для досягнення точності й культурної адаптації;
- надати практичні рекомендації та приклади, що допоможуть перекладачам успішно передавати культурні нюанси та створювати якісні переклади.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво перекладу є складним і багатограним процесом, що потребує не лише володіння мовами, а й глибокого розуміння культурних особливостей і нюансів. Одним із основних завдань перекладача є збереження цих культурних аспектів оригіналу й передача їх іншою мовою. Це особливо важливо під час перекладу літературних творів, рекламних текстів, фільмів та інших культурних матеріалів, де передача емоцій, ідей і контексту відіграє вирішальну роль. Культурні нюанси в перекладі можуть бути пов'язані з історичними, соціальними, релігійними чи національними контекстами, які відрізняються від культури цільової мови. Відсутність уміння передати ці нюанси може призвести до спотворення й втрати сенсу оригінального тексту. Виникає питання: як перекладачі можуть успішно зберегти й передати ці нюанси, не втрачаючи при цьому основного змісту тексту? Аналіз останніх досліджень у цій галузі дає змогу нам звернути увагу на кілька ключових аспектів. *По-перше*, важливо зважати на те, що культурні нюанси не завжди мають прямий еквівалент в іншій мові. Деякі слова, висловлювання чи звичаї можуть бути унікальними для певної культури та не мати точного аналога в іншій. У таких випадках перекладачеві необхідно використовувати свої знання та креативність, щоб знайти адекватне рішення. *По-друге*, контекст відіграє важливу роль за збереження культурних нюансів. Він відіграє роль невидимого фундаменту, який визначає зміст та інтерпретацію тексту в оригіналі, а також його переклад іншою мовою. Контекст включає різні аспекти, такі як культурні, історичні, соціальні, лінгвістичні й інші елементи, що охоплюють текст і надають йому унікальності й глибини [1, с. 117].

Приклади, де контекст відіграє ключову роль у розумінні та інтерпретації тексту, є чудовим способом проілюструвати вплив контексту на передачу культурних нюансів у перекладі.

Наприклад *«Яблуко від яблуні недалеко падає»* є відомою приказкою, яка описує спадковість і подібність дітей до їхніх батьків. Для повного розуміння та передачі цієї приказки в перекладі необхідно врахувати контекст і культурні особливості. У різних мовах існують аналогічні приказки, які можна використовувати передачі такого сенсу. Перекладачеві важливо бути знайомим з культурою та лінгвістичними особливостями мови, щоб вибрати відповідний аналог або перекласти приказку так, щоб зберегти зміст і культурне навантаження.

Наступний приклад *«золоті руки»* є виразом, який описує вміння й навички людини в певній галузі. У цьому випадку контекст є визначальним для правильного розуміння та передачі значення цього виразу. У різних мовах можуть використовуватися аналогічні висловлювання, які передають ідею таланту й уміння. Однак перекладачеві необхідно враховувати культурні особливості та знайти відповідний еквівалент, щоб передати зміст та унікальність цього виразу.

Такий приклад, як *«пити чай з лимоном»*, у західній культурі часто асоціюється із затишним і спокійним проведенням часу особливо за холодної погоди. У цьому випадку контекст впливає на трактування цієї фрази. В інших культурах можуть бути різні асоціації з чаєм і додавання лимона може мати інше значення. Під час перекладу цього висловлювання перекладачеві важливо врахувати контекст і культурні асоціації, щоб передати не лише буквальний зміст, а й атмосферу й настрій, що розуміється.

Ці приклади детально демонструють, як контекст відіграє ключову роль у розумінні та інтерпретації тексту. Під час перекладу таких висловів і приказок необхідно враховувати як лексичне значення слів, так і культурні асоціації, ідіоматичні значення й соціокультурний контекст, у якому використовуються.

Під час аналізу та перекладу подібних випадків перекладач повинен звертати увагу на такі аспекти:

– лінгвістичний контекст: перекладачеві необхідно аналізувати семантику й синтаксис вихідного тексту, щоб зрозуміти, які слова та вирази є ключовими й впливають на передачу культурних нюансів;

– культурний контекст: культурні особливості й нюанси можуть мати різне значення та сприйматися неоднаково в різних культурах. Перекладач має бути знайомий із культурою і традиціями, пов'язаними із цим виразом або приказкою, щоб правильно передати їх зміст та емоційне забарвлення;

– історичний контекст: у деяких випадках історичні події або контекст можуть мати вагоме значення для правильного розуміння й перекладу тексту. Перекладач повинен урахувати історичні події, пов'язані з виразом або приказкою, щоб передати їх справжній зміст і значення;

– соціальний контекст: соціальні норми, звичаї та цінності можуть впливати на трактування й розуміння тексту. Перекладач має враховувати соціокультурний контекст, щоб передати соціальні аспекти та нюанси, пов'язані з вихідним текстом [7, с. 95].

Однією з головних проблем, із якою стикаються перекладачі, є переклад ідіом і виразів, унікальних для певної культури. Наприклад, англійська ідіома «to spill the beans» (пролити боби) означає «вдати секрет». У таких випадках перекладач повинен бути уважним до змісту й контексту, щоб знайти відповідний еквівалент у мові перекладу, яка передасть вихідне значення та емоційний відтінок.

Інша проблема пов'язана з перекладом культурно-специфічних звичаїв, традицій і релігійних аспектів. Кожна культура має свої унікальні практики, які можуть бути незрозумілими чи незнайомими читачеві з іншої культури. Дослідження стратегій контекстуального перекладу має вагоме значення для збереження культурних особливостей перекладу [9, с. 76].

Перекладачі застосовують різні підходи, щоб урахувати ситуацію, що оточує текст, і використовувати додаткову інформацію для передачі культурних нюансів. Наведемо деякі з них:

– розуміння ситуації та контексту. Перекладачі мають звернути увагу на ситуацію, у якій використовується вихідний текст. Наприклад, текст може бути написаний для певної аудиторії або з певною метою, таких як реклама, література, наукові публікації тощо цільової аудиторії;

– використання додаткової інформації за допомогою словників, енциклопедій, довідників, інтернет-ресурсів, консультацій з експертами тощо задля розширення розуміння культурних аспектів тексту;

– адаптація культурних елементів. Це може включати заміну культурно-специфічних елементів на еквівалентні елементи, характерні для цільової культури, або включення додаткових пояснень, щоб допомогти читачеві зрозуміти вихідний контекст і значення;

– підбір аналогій і метафор. Наприклад, якщо у вихідному тексті використовується метафора, яка не буде зрозуміла в цільовій мові, перекладач може замінити її на іншу метафору, яка зберігає сенс та ефект;

– контекстуалізація може включати додавання додаткових пояснень, описів або приміток у перекладі, щоб допомогти читачеві зрозуміти специфічні культурні аспекти та значення, які можуть бути неочевидними у вихідному тексті [2, с. 43].

Також варто згадати проблему перекладу гумору й жартів, які часто ґрунтуються на культурних особливостях і грі слів. Почуття гумору є індивідуальним і культурно зумовленим, тому перекладачеві доводиться шукати альтернативні способи передачі гумористичних моментів, щоб вони були зрозумілими та смішними мовою цільової аудиторії.

Адаптація та локалізація в перекладі відіграють важливу роль у збереженні культурних нюансів та успішній комунікації з аудиторією цільової мови. Під час перекладу тексту з однієї мови іншою часто виникають складнощі, пов'язані з адаптацією змісту, контексту і стилю, щоб відповідати культурним особливостям та очікуванням читачів цільової мови [3, с. 43].

Однією з ключових проблем є адаптація культурно-специфічних елементів, таких як традиції, звичаї, гумор, історичні події та соціальні норми. Ці елементи можуть мати глибоке

значення й сильний вплив на вихідний текст, їх точне відтворення в перекладі необхідне для передачі культурних нюансів. Однак без належної адаптації ці елементи можуть бути незрозумілими або спотвореними для читачів з іншого культурного середовища.

Ще однією проблемою є локалізація, яка пов'язана з адаптацією тексту до цільової культури й мови. Вона включає вибір відповідних слів і фраз, стилю й тонового відтінку, щоб відповідати очікуванням читачів у цільовій культурі. Локалізація також включає адаптацію заходів, валют, географічних та історичних референцій, щоб зробити переклад більш зрозумілим і близьким для читачів цільової мови [5, с. 177].

Проблеми адаптації та локалізації в перекладі виникають через відмінності між культурами, мовами й соціальними контекстами. Це викликає необхідність балансування між збереженням культурних нюансів і забезпеченням розуміння та комфорту для читачів цільової мови. Неправильна адаптація або локалізація може призвести до втрати оригінального значення і змісту тексту, а також до створення неправильного враження чи навіть образ [4, с. 25].

Огляд різних ситуацій, що потребують адаптації та локалізації, включає такі аспекти:

1) переклад жартів і гумору. Жарти й гумор є культурно залежними та ґрунтуються на специфічних контекстах, грі слів чи культурних референціях. Під час перекладу жартів необхідно знайти еквівалентні висловлювання чи аналогії, які викликають сміх чи подібне емоційний відгук у цільовій культурі. Це вимагає креативності й гнучкості з боку перекладача, щоб зберегти сенс та ефект оригінального жарту. У прикладі, «**Why don't scientists trust atoms? Because they make up everything!**» (*Чому вчені не довіряють атомам? Тому що вони складають усе!*) перекладач використовує адаптацію, замінивши гру слів в оригіналі на еквівалентний жарт цільовою мовою. Хоча точне перекладене значення гри слів не зберігається, зміст і кумедна ситуація зберігаються, що дає змогу читачеві насолодитися гумором без необхідності знати оригінальну гру слів;

2) гра слів і словесні ігри являють собою особливу складність, оскільки вони ґрунтуються на звуковій або графічній схожості слів чи фраз. Перекладач повинен шукати аналогічні ігри слів у цільовій мові з огляду на її специфіку й культурні особливості. Іноді це може вимагати переформулювання або зміни гри слів, щоб досягти бажаного ефекту перекладу;

3) культурні звичаї та традиції. Це включає адаптацію релігійних, національних і святкових звичаїв, щоб вони стали зрозумілими й відповідали контексту цільової мови. Перекладач повинен мати глибоке знання вихідної та цільової культур для успішної передачі цих культурних нюансів. У прикладі «**They celebrated with a traditional tea ceremony**» (*Вони відсвяткували це за допомогою традиційної церемонії чаювання*) перекладач використовує локалізацію, щоб передати культурний контекст оригіналу. Замінюючи «чаювання» на «традиційну церемонію чаювання», перекладач зберігає як сенс, так і культурну особливість, пов'язану з чаюванням у цій культурі. Це дає змогу читачеві отримати уявлення про традиції та звичаї, які супроводжують таку подію;

4) історичні й географічні референції включають заміну назв і фактів на відповідні для цільової культури, а також додавання пояснень або контекстуальної інформації, щоб допомогти читачам зрозуміти зв'язок між текстом та історичним чи географічним контекстом;

5) культурні цінності й норми потребують урахування цінностей і норм, щоб адаптувати текст і створити переклад, який відповідатиме очікуванням і сприйняттю цільової аудиторії, і включають зміну форми звернення, використання відповідних термінів або уникнення виразів, що можуть бути неприйнятними в цільовій культурі;

6) літературні й художні твори: тут важливо зберегти стиль, тональність та емоційну глибину оригіналу, знайти баланс між збереженням оригінального значення і стилю й адаптацією культурних елементів для цільової аудиторії [6, с. 34].

Уважаємо за необхідне окреслити низку практичних порад щодо включення культурної інформації в процес перекладу та використання цієї інформації для передачі культурних нюансів:

1. Досліджуйте культуру, історію, звичаї, традиції та соціальні норми країн, мову перекладу якої використовуєте.

2. Розумійте контекст, детально вивчіть вихідний текст і визначте, які культурні особливості впливають його зміст та емоційний відтінок. Зверніть увагу на ідіоми, культурні референції, образи й алегорії, переконайтеся, що ви повністю розумієте їх зміст і контекст.

3. Зберігайте баланс між оригінальністю та зрозумілістю. Знайдіть баланс між збереженням автентичності й забезпеченням зрозумілості для цільової аудиторії.

4. Будьте уважні до тону та стилю. Урахуйте, які культурні значення передаються через вибір слів, вирази, образи й метафори.

5. Зверніть увагу на публічність і конкретику, на те, які події, імена й деталі можуть бути відомі або незнайомі цільовій аудиторії, адаптуйте текст відповідним чином.

6. Співпрацюйте з носіями мови та культури [10, с. 22].

Сучасні технологічні інструменти відіграють ключову роль у процесі перекладу задля збереження культурних нюансів. Акцентуємо увагу на деяких із них:

– комп'ютерні CAT-системи (Computer-Assisted Translation). CAT-системи, такі як SDL Trados, MemoQ, OmegaT тощо, дають перекладачам можливості автоматизації та покращення процесу перекладу. Вони дають змогу зберігати глосарії, бази перекладів і пам'ять перекладів, що допомагає зберегти однаковість термінології та перекладати фрази, що повторюються, відповідно до встановлених правил, включаючи культурні нюанси;

– машинне навчання і штучний інтелект. Сучасні системи машинного навчання і штучного інтелекту, такі як нейронні мережі та глибоке навчання, застосовуються в автоматичному перекладі (Machine Translation, MT). Вони здатні враховувати контекст і культурні особливості під час перекладу тексту, покращуючи якість перекладу та зберігаючи культурні нюанси;

– корпусні бази даних, такі як Parallel Corpora та Linguae, надають перекладачам доступ до великих обсягів паралельних текстів різними мовами. Це дає змогу перекладачам вивчати вже наявні переклади й використовувати їх як орієнтир для збереження культурних нюансів;

– краудсорсинг і колаборативні платформи, такі як ProZ.com, TranslatorsCafe та Smartcat, дають можливість співпраці між перекладачами й носіями мови з різних культур. Це дає змогу перекладачам звернутися за допомогою до експертів у конкретній культурі, щоб зберегти й передати культурні нюанси;

– культурні ресурси та словники, такі як Oxford Reference, Diccionario de la Real Academia Española (DRAE), Merriam-Webster тощо, які допомагають перекладачам отримати інформацію про культурні терміни, історичні події, звичаї та традиції, щоб передати відповідні культурні аспекти;

– комунікаційні й колаборативні інструменти: Slack, Microsoft Teams, Google Docs тощо – полегшують взаємодію між перекладачами та клієнтами, а також дають змогу обговорювати й уточнювати культурні особливості тексту безпосередньо в процесі перекладу;

– інтернет-ресурси: сайти, блоги, форуми, соціальні мережі й інші ресурси – можуть бути використані для вивчення конкретних культурних аспектів та отримання зворотного зв'язку від носіїв мови й представників цільової культури;

– локалізаційні інструменти, такі як SDL Passolo, MemoQ, Localize тощо. Вони допомагають перекладачам адаптувати текст та інтерфейс відповідно до культурних очікувань і вимог цільової аудиторії.

Висновки. Дослідження перспектив і розвитку технологій у галузі перекладу є важливим аспектом, з огляду на швидкий прогрес у галузі машинного навчання і штучного інтелекту. Сучасні технології роблять значний внесок в автоматизацію процесу перекладу й покращення якості перекладу, включаючи збереження культурних нюансів.

Ці технологічні інструменти надають перекладачам доступ до великого обсягу інформації, автоматизують процеси та полегшують співпрацю з носіями мови й культури. Вони значно

допомагають зберегти культурні нюанси в перекладі та забезпечити більш точне сприйняття тексту в цільовій культурі. Проте варто пам'ятати, що технологічні інструменти не замінюють глибокого розуміння культури та навичок перекладача, мають використовуватися з розумом і критичним мисленням.

Однак, незважаючи на значні досягнення в галузі машинного перекладу, технології все ще мають обмеження. Складні культурні нюанси й контекстуальні особливості можуть бути складними для автоматичного перекладу без участі людини. Крім того, автоматичні системи не завжди здатні вловити та передати тонкі нюанси, гру слів та емоційні аспекти тексту, які відіграють важливу роль у передачі культурних особливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge Publ, 2018. 320 p.
2. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Routledge Publ, 2018. 319 p.
3. Bassnett S. *Translation Studies*. Routledge Publ, 2014. 208 p.
4. Genzler E. *Contemporary Translation Theories*. Routledge Publ, 2017. 232 p.
5. Reiss K., Vermeer H. *Towards a General Theory of Translational Action: Skopos Theory Explained*. Routledge Publ, 2013. 240 p.
6. Holmes J. The name and nature of translation studies. *Target*. 1988. № 1 (2). P. 201–220.
7. Nord C. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Routledge Publ, 1997. 166 p.
8. Newmark P. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall, 1988. 292 p.
9. Hatim B., Munday J. *Translation: An Advanced Resource Book*. Routledge Publ, 2004. 373 p.
10. Chesterman A. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. John Benjamins Publishing, 1997. 219 p.
11. Tymoczko M., Genzler E. (Eds.). *Translation and Power*. University of Massachusetts Press, 2002. 272 p.

УДК 811.161

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-6>

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОЄННОЇ ЛЕКСИКИ В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ

FUNCTIONAL-SEMANTIC FEATURES OF MILITARY VOCABULARY IN ONLINE PUBLICATIONS

Голопич І.М.,

orcid.org/0000-0002-1831-9752

*кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри українознавства факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Перцева В.А.,

orcid.org/0000-0002-5203-761X

*кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри українознавства факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті розглянуто функціонально-семантичне поле «війна» й особливості вживання воєнної лексики в текстах інтернет-видань.

Мета роботи полягає в дослідженні процесів реалізації функціонально-семантичних особливостей воєнної лексики в текстах інтернет-видань. Автори статті акцентують увагу на лексичних одиницях, які використовуються в концептуалізації універсального поняття «війна»; аналізують функціонально-семантичні особливості лексем, що відтворюють воєнні дії та їх компоненти; виокремлюють лексичні одиниці, які реалізуються в репрезентації воєнних дій в Україні й, попри їх нейтральні або політичні значення, належать до воєнної лексики. Об'єктом дослідження є воєнна лексика, предметом – її функціонально-семантичні особливості.

Матеріалом аналізу є тексти, отримані методом суцільної вибірки з українських інтернет-видань за 2020–2023 роки. Дослідження проводилося з використанням методів, що містять контекстуальний аналіз і метод лінгвістичної інтерпретації мовних одиниць. Згідно з результатами проведеного дослідження, воєнна лексика тлумачиться як багатовимірне ментальне утворення, що формується під впливом лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, забезпечує загальнолюдський і загальнокультурний базис концепту «війна».

Семантичним ядром такої лексики є поняття «війна», до якого належать номінативні одиниці ближньої периферії в різних синонімічних формах. Номінативні одиниці дальньої периферії функціонально-семантичного поля «війна» представлені лексемами на позначення зброї, техніки, дій, топонімів, посад українського та світового політикуму, а також різноманітних політичних, безпекових, судових, військових організацій, інституцій. Поняття «війна» експлікується численною низкою різноструктурних лексичних одиниць (дериватів, композитів, прийменникових конструкцій, метафоро-метонімічних утворень), які використовуються для репрезентації функціонально-семантичного поля «війна» залежно від профілювальної ознаки або одиниць, що вказують на здійснення, проведення, виконання війни.

Аналізовані мовні одиниці виконують у текстах інтернет-видань номінативну, експресивну та метонімічну функції.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, сучасна українська мова, інтернет-видання, воєнна лексика, неологізми, метонімізація, топоніми.

The article analyzes the functional and semantic field of “war” based on the texts of online publications.

The purpose of the work is to study the processes of realization of functional and semantic features of military vocabulary in the modern Ukrainian language, namely in the texts of online publications. In accordance with this goal, the authors of the article define specific research objectives: to identify the inventory of lexical items used in the conceptualization of the studied concept of “war”; to describe the functional and semantic features of lexical items representing military actions and components; to single out lexical items that are used in the representation

of military actions in Ukraine and which, despite their neutral or political meanings, can be classified as military vocabulary. The object of the study is military vocabulary, and the subject is its functional and semantic features.

The material for the analysis was based on examples obtained by the method of continuous sampling from the texts of Ukrainian websites in 2020–2023. The study of the factual material was conducted using a set of methods, including, in particular, contextual analysis and the method of linguistic interpretation of language units. According to the results of the study, military vocabulary is a multidimensional mental formation, the content of which is formed by conceptual and figurative components.

It is proved that in the center of the functional and semantic field “war” is the noun “war”, the near periphery of which is represented by synonyms of this word, and the far periphery – by vocabulary denoting Ukrainian and world politics, world security institutions, as well as units denoting weapons and military equipment.

The semantic core of such vocabulary is the concept of “war”, which includes nominative units of the near periphery in various synonymous forms. Nominative units of the far periphery of the functional-semantic field “war” are represented by lexemes denoting weapons, equipment, actions, toponyms, positions of Ukrainian and world politics, as well as various political, security, judicial, military organizations, institutions. The concept of “war” is explicated by a large number of lexical units of various structures (derivatives, composites, prepositional constructions, metaphor-metonymic formations), which are used to represent the functional-semantic field of “war” depending on the profiling feature or units indicating implementation, conduct, execution war

The analyzed linguistic units perform nominative, expressive and metonymic functions in the texts of online publications.

Key words: functional-semantic field, modern Ukrainian language, internet edition, military vocabulary, neologisms, metonymization, toponyms.

Постановка проблеми. Питання мовної картини світу як відбиття певної мовно-культурної парадигми становить постійний науковий інтерес, оскільки поряд із загальними мовними характеристиками виявляються специфічні, зумовлені світоглядом певного народу.

Нині в царині лінгвістики когнітивний і лінгвокультурологічний підходи до опису універсальних понять посідають домінуюче місце. Систематизація й розуміння загальної лексики, що лежить в основі різноманітного людського досвіду, ґрунтуються на застосуванні прийомів і методів цих лінгвістичних підходів, з одного боку, й етнографічному характері концептуалізації та класифікації універсальних знань представниками конкретних лінгвокультур – з іншого. Центальною термінологічною одиницею дослідження є функціонально-семантичне поле, сутність якого й дотепер остаточно не визначена. Водночас концепція функціональних семантичних полів і їх належність до інших типів презентації знань уможливають найважливіші результати сучасних лінгвістичних досліджень.

Функціонально-семантичні поля універсальних понять, які характеризуються однотипним для більшості лінгвокультур змістом, по-своєму об’єктивуються в конкретній мові. Багатомірність досліджуваних функціонально-семантичних особливостей воєнної лексики зумовлює різноманітність мовних засобів, зокрема й метафоричного, метонімічного характеру, що експлікують як базові, так і додаткові ознаки поняття «війна».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми об’єктивності та функціонування воєнної лексики в текстах різноманітних типів неодноразово порушували в працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Український дослідник В. Верьовкін розглядав когнітивну інтерпретацію найменувань концепту «війна» в давньогрецькій і латинській мовах [1], а також відображення уявлень про війну в античній і сучасній мовній картині світу на матеріалі англійської, німецької та української мов [2]. І. Єрофеева вивчала когнітивний складник моделей презентації війни в сучасному медіатексті [3]. О. Ільченко та Л. Сінна присвятили дослідження розгляду функціонального аспекту спеціальної лексики сучасних україномовних ЗМІ [4]. У роботі О. Єфименко проаналізовано особливості лексеми «війна» в українській публіцистиці [5]. Сучасні дослідники вивчали словниковий склад російсько-української війни на матеріалі німецькомовних інтернет-новин [6]. Водночас немає спеціальних наукових розвідок, присвячених вивченню функціонально-семантичної специфіки воєнної лексики на прикладі україномовних інтернет-видань.

Мета дослідження полягає у вивченні процесів реалізації функціонально-семантичних особливостей воєнної лексики в текстах інтернет-видань. Автори статті акцентують увагу на лексичних одиницях, які використовуються в концептуалізації універсального поняття «війна»; аналізують функціонально-семантичні особливості лексем, що репрезентують воєнні дії та їх компоненти; виокремлюють лексичні одиниці, які реалізуються в репрезентації воєнних дій в Україні й, попри їх нейтральні або політичні значення, належать до воєнної лексики. Об'єкт дослідження – воєнна лексика, предмет – її функціонально-семантичні особливості.

Матеріалом аналізу є тексти, отримані методом суцільної вибірки з українських інтернет-видань за 2020–2023 роки. Дослідження проводилося з використанням методів, що містять контекстуальний аналіз і метод лінгвістичної інтерпретації мовних одиниць. Згідно з результатами проведеного дослідження, воєнна лексика розуміється нами як багатовимірне ментальне утворення, що формується під впливом лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, забезпечує загальнолюдський і загальнокультурний базис концепту «війна».

Варто зазначити, що дотепер остаточно не вирішене питання щодо правильності вживання термінів із прикметниками «воєнний» і «військовий». В інтернет-виданнях ці терміни часто підмінюються один одним.

В українській мові зміст поняття «воєнний» значно ширший за зміст поняття «військовий», оскільки до семантичного поля першого поняття належать лексеми, які використовують не лише у військовій сфері, а й ті, що набувають актуального значення під час війни у всіх сферах суспільного життя.

Об'єктом дослідження є воєнна лексика, предметом – її функціонально-семантичні особливості.

Виклад основного матеріалу. На сайті slovnyk.ua [7] слово «війна» трактується так: 1. Організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо. 2. *перен.* Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба. Структура досліджуваного поняття містить основні й факультативні значення, які корелюють із конкретними параметрами воєнної ситуації.

Однак, на нашу думку, визначення досліджуваного поняття, яке наводять у статті О. Гуржій, Р. Пилявець («Війна – це соціально-політичне явище, що являє собою найбільш гостру форму розв'язання суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, а також національних, релігійних, територіальних та інших протиріч між державами, народами, націями, класами і соціальними групами засобами збройного насильства» [8]), має більш повне значення в контексті сучасних подій в Україні.

Багатовимірність поняття «війна» зумовлює різноманітність мовних засобів актуалізації досліджуваної структури знань. Вербальні репрезентанти поняття «війна» характеризуються багатозначністю й семантичною розпливчастістю, що сприяє їх реалізації залежно від лексичного середовища. Поняття «війна» експлікується численною низкою різноструктурних лексичних одиниць (дериватів, композитів, прийменникових конструкцій, метафоро-метонімічних утворень), які використовуються для репрезентації функціонально-семантичного поля «війна» залежно від профілювальної ознаки (кровопролиття, сварка, суперечка, сутичка, конфлікт, боротьба, ворожнеча, вторгнення, агресія тощо) або одиниць, що вказують на здійснення, проведення, виконання війни (суб'єкт, дія, об'єкт, час, місце тощо).

У текстах українських інтернет-видань лексема «війна» виконує насамперед номінативну функцію, є ядром функціонально-семантичного поля, однак у заголовках повідомлень зустрічається вкрай рідко. Здебільшого продуценти текстів уживають цю лексему в процесі розгортання змісту, як-от: у новині під назвою «Вперше за 300 років: у Києво-Печерській лаврі відбулась історична подія» (16.04.2023, gazeta.ua) у контексті «Сила зла є тимчасовою, а перемога правди і добра – вічні» сказав про війну Росії проти України під час Великоднього богослужіння новий в.о. намісника лаври Авраамій»; або в статті під назвою «Подoliaк назвав десятий «Рамштайн» найбільш конкретним» (16.04.2023, gazeta.ua) у контексті «З точки зору логістики,

розуміння етапу війни, пріоритетів України та можливостей військово-промислового виробництва – це був найконкретніший «Рамштайн».

Функціонально-семантичне поле «війна» являє собою детально сегментоване смислове утворення, у якому можна виокремити певні концептуальні частини: конкретний прояв війни (бій, битва), етапи чи стадії воєнних дій (наступ, відступ, перемир'я), результати війни (перемога, поразка), учасники воєнних дій (армія, генерали, солдати, жертви війни, вбиті, поранені, полонені й цивільне населення), зброя, спосіб життя на війні, семіотика війни (відзнаки, нагороди, уніформа).

До ближньої периферії функціонально-семантичного поля «війна» належать одиниці, що є синонімами до слова «війна», однак надають цьому поняттю певних ознак, виконуючи водночас експресивну функцію, яка спрямована на прояв ставлення продуцента тексту до окреслених подій. Такі лексичні одиниці сполучаються з прикметниками, які надають додаткових ознак воєнним діям, наприклад, «кровопролитний», «військовий», «важкий» тощо. Наприклад, у заголовку «На бахмутському напрямку точаться кровопролитні бої – Череватий» (26.02.2023, <https://umoloda.kyiv.ua>) іменник «бій» у множині сполучається з прикметником «кровопролитний», що позначає велику кількість людських втрат. Варто зазначити, що для українців словосполучення «бахмутський напрямок» також є абсолютним синонімом поняття «війна».

У заголовку «У Соледарі тривають важкі бої: ЗСУ відбивають атаки ворога» (07.01.2023, <https://umoloda.kyiv.ua>) ужито два периферійні репрезентанти функціонально-семантичного поля «війна» – «бій» та «атака», які сполучаються з прикметником «важкий» і загальним іменником «ворог». Ці словосполучення вказують на те, хто є агресором і які зусилля прикладають українські бійці на полі бою.

Метонімічну функцію в текстах інтернет-видань реалізують топонімічні одиниці на позначення місця воєнних дій. Такі географічні назви, як Бахмут, Маріуполь, Буча, Соледар і багато інших, дорівнюють значенням «війна», «кровопролиття», «бій», «жорстокість». Наприклад, описуючи ситуацію на бахмутському напрямку в статті під заголовком «ЗСУ роблять усе, щоб «сточувати боєздатність» російських військ під Бахмутом – Череватий» (15.03.2023, <https://www.radiosvoboda.org>) в контекстах «У межах міської забудови Бахмута тривають «безпрецедентні криваві бої», заявив речник Східного угруповання військ ЗСУ Сергій Череватий. <...> Наші воїни в кривавих жорстоких боях роблять усе, щоб сточувати його боєздатність, вибивати його силу, підривати моральний дух. <...> Найзапекліші бої тривають за Бахмут та Мар'їнку», автор повідомлення застосовує сполучення загального іменника «бій» із прикметниками «безпрецедентний», «кривавий», «жорстокий», а також прикметник «запеклий» у найвищому ступені порівняння, який указує на високій рівень емоційності цього повідомлення.

У сучасному світі поняття «війна» ототожнюється з різними формами боротьби, як-от: ідеологічною, політичною, економічною, дипломатичною, інформаційною, психологічною тощо.

Реалізація альтернативних найменувань війни базується на способах формування нових лексичних значень завдяки метафорам. Залежно від контексту переосмислення явищ дійсності для репрезентації образу війни залучається низка метафоричних моделей, таких як «інформаційна війна», «війна за інформаційний простір», «інформаційні атаки», «кібервійна», «гібридна війна», «релігійне протистояння», «міжконфесійні конфлікти», «мовна війна», «інформаційна пропаганда» тощо, які знаходяться на дальній периферії функціонально-семантичного поля «війна», оскільки вони не пов'язані безпосередньо з убивством. Наприклад, у статті під назвою «Латвія закликає НАТО надати Україні сучасні танки й літаки» в контексті «Інформаційна війна й пропаганда здійснила значний вплив. Багато хто на Заході справді вважає, що будь-яка підтримка України може призвести до подальшої ескалації та засмутити путіна, Кремль, росію» (03.09.2022, <https://umoloda.kyiv.ua>) вживаються словосполучення «інформаційна війна» та «пропаганда», які не вказують безпосередньо на війну як процес, що спричиняє вбивства, однак є маркерами загрози, яка може призвести до збройних конфліктів або їх ескалації.

У статті під заголовком «Інформаційна світова війна: як РФ втручається в інформаційний простір і підриває кібербезпеку» (16.03.2023, <https://lb.ua/news>) вжито словосполучення «інформаційна світова війна», «інформаційний простір» та «кібербезпека», які в процесі розгортання змісту повідомлення корелюють із загальними іменниками «агресія» та «геноцид», а також словосполученнями «повномасштабне вторгнення» й «геноцидний намір»: «Важливо також відзначити, що в резолюції «Правові аспекти та аспект прав людини в агресії Російської Федерації проти України», яку 26 січня ухвалила Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ), російська офіційна риторика, яку використовують, щоб виправдати повномасштабне вторгнення та агресію проти України, була визнана такою, що має ознаки публічного підбурювання до геноциду і може свідчити про геноцидний намір знищити українську національну групу або принаймні її частину». Зазначена взаємодія мовних одиниць: «повномасштабне вторгнення», «агресія», «геноцид», «геноцидний намір» – укажує на те, наскільки потужним є потенціал інформаційної війни.

Про загрозу гібридних війн ідеться в повідомленні під назвою «Шарль Мішель пропонує призупинити членство РФ в Радбезі ООН» (24.09.2022, <https://umoloda.kyiv.ua>), указавши на те, що «гібридна війна» росії поєднує насильство з дезінформацією».

Наступний приклад, виражений у заголовку «Названо умову, за якої Україна може допомогти Молдові військовим шляхом» (03.03.2023, <https://zn.ua>), реалізується сполученням загального іменника «шлях» і прикметника «військовий» та об'єктивує можливість воєнних дій у Молдові.

На дальній периферії функціонально-семантичного поля «війна» знаходяться лексеми на позначення зброї, посад українського та світового політикуму, а також різноманітних політичних, безпекових, судових, військових організацій, інституцій і їхніх керівників (міністр оборони України Олексій Резніков, Генштаб ЗСУ, заступник генерального секретаря НАТО Мірчо Джоане, NSPA (Агентство НАТО із забезпечення та закупівель), Вільнюський саміт НАТО, речник Повітряних сил ЗСУ Юрій Ігнат, Контактна група з питань оборони України (Рамштайн) тощо).

Останнім часом у текстах інтернет-видань уживається слово «Радбез» або словосполучення «Радбез ООН», що викликано необхідністю реформування цієї організації. Так, у статті під назвою «Росія «проанонсувала» хімічну атаку по Україні» (08.04.2023, gazeta.ua) у контексті «Міноборони країни-агресорки стверджує, що українська армія нібито планує «інсценувати провокацію-обстріл із застосуванням отруйних речовин», щоб потім звинуватити в злочині Москву на трибуні Радбезу ООН й задокументувати застосування Росією хімічної зброї», словосполучення «Радбез ООН» ужито як реакцію на дії РФ. Словосполучення «міноборони країни-агресорки» й «українська армія» взаємодіють зі словосполученням «Радбез ООН», підпорядковуючи мовні одиниці «хімічна атака», «провокація-обстріл» і «хімічна зброя».

У процесі розгортання повідомлення трапляються словосполучення на позначення місця воєнних дій, як-от: «населений пункт Охтирка Сумської області», «передовий рубіж оборони ЗСУ», «лінія бойового зіткнення», які належать до дальньої периферії функціонально-семантичного поля «війна»: «Для її реалізації протягом останніх двох тижнів у населеному пункті Охтирка Сумської області нібито підготовлено ділянку «передового рубежу оборони ЗСУ на лінії бойового зіткнення з російськими військами».

На дальній периферії функціонально-семантичного поля «війна» знаходяться лексичні одиниці на позначення зброї (Су-25, комплекси ЗРК, озброєння, зенітно-ракетний комплекс, боєприпаси, F-16, МіГ-29, IRIS-T, батареї NASAMS, системи ППО SAMP/T, комплекс Patriot тощо). Наприклад, у заголовку статті «ЗСУ «приземлили» черговий Су-25 росіян, а також знищили комплекси ЗРК» (16.04.2023, gazeta.ua) зафіксовано такі лексичні одиниці на позначення зброї, як «Су-25» і комплекси «ЗРК», що корелюють у тексті повідомлення зі словами та словосполученнями «військова техніка», «зенітно-ракетні комплекси», «Су-25», «озброєння», «військова техніка», «радіолокаційна станція», «станція радіоелектронної боротьби», «зенітно-

ракетний комплекс», «склад боєприпасів»: «Зокрема, авіація Сил оборони за минулу добу завдала 11 ударів по районах зосередження <...> військової техніки окупантів, а також три – по зенітно-ракетних комплексах. <...> наші воїни збили ворожий літак Су-25. <...> уразили три райони зосередження живої сили, озброєння та військової техніки противника, а також <...> радіолокаційну станцію, дві станції радіоелектронної боротьби, зенітно-ракетний комплекс та склад боєприпасів».

Насичення інтернет-текстів лексичними одиницями на позначення зброї та військової техніки є чітким маркером актуальності воєнної тематики.

Розширення функціонально-семантичного поля «війна» неологізмами призводить до видозміни значення поняття «зброя» й поглиблення розуміння її природи як інструменту агресивного нападу й оборонних дій.

Висновки. Отже, дослідження воєнної лексики, що використовується в сучасних українських інтернет-виданнях, виявило процеси її розвитку, розширило уявлення про оновлення словникового складу сучасної української мови, зумовленого когнітивними змінами її функціонування в умовах воєнного часу.

Воєнна лексика в текстах інтернет-видань є відображенням українського сьогодення. Семантичним ядром такої лексики є поняття «війна», до якого належать номінативні одиниці ближньої периферії в різних синонімічних формах. Номінативні одиниці дальньої периферії функціонально-семантичного поля «війна» представлені лексемами на позначення зброї, техніки, дій, топонімів, посад українського та світового політикуму, а також різноманітних політичних, безпекових, судових, військових організацій, інституцій.

Аналізовані мовні одиниці виконують у текстах інтернет-видань номінативну, експресивну й метонімічну функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Верьовкін В.В. Когнітивна інтерпретація найменувань концепту війна у давньогрецькій і латинській мовах. *Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова*. 2015. № 12. С. 25.
2. Верьовкін В.В. Відображення уявлень про війну в античній і сучасній мовній свідомості (на матеріалі давньогрецької, латинської, англійської, німецької та української мов) : автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.17. Київ, 2013. 19 с.
3. Єрофєєва І.В. Концепт «війна» в сучасному медіа тексті: репрезентація традиційних моделей. *Вчені записки*. 2015. № 2 (61). С. 72–82.
4. Ільченко О.А., Сінна Л.Ю. Спеціальна лексика сучасних україномовних ЗМІ: функціональний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. № 52. С. 119–120.
5. Єфименко О. Словосполуки з лексемою «війна» в мові української періодики. *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics*. 2017. Вип. 22 (2). С. 50–61.
6. Щербак О. Лінгвориторичні стратегії зображення російсько-української війни 2022 року (на матеріалі повідомлень німецькомовного сайту tagesschau.de). *Актуальні питання іноземної філології*. Вип. 16. 2022. С. 219–225.
7. Slovnyk.ua. URL: <https://slovnyk.ua> (дата звернення: 05.05.2023).
8. Гуржій О., Пилявець Р. Сучасна воєнно-історична та воєнна термінологія: проблемні питання. *Сторінки воєнної історії України* : зб. наук. статей. 2009. Вип. 12. С. 19–24. URL: http://resource.history.org.ua/publ/war_2009_12_19 (дата звернення: 16.05.2023).
9. Литовченко І. Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд) : монографія / за ред. проф. Ж.В. Колоїз. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2016. 206 с.

УДК 82.09(821.161.2–3'06)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-7>

КОНЦЕПТИ «БАРОКО» І «ГОТИКА» В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ПРАКТИЦІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

“BAROQUE” AND “GOTHIC” IN THE LITERARY CONCEPT OF YEUVHEN MALANIUK

Гольник О.О.,

orcid.org/0000-0002-2601-9899

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

У статті розглянуто смислові коди та функціонування концептів «бароко» й «готика» в літературознавчих і культурологічних працях Євгена Маланюка. З'ясовано, як ці поняття корелюють із такими концептами його літературознавчої системи, як трагічне, героїчне, високе і низьке в стилі. Установлено смисловий зв'язок понять «бароко» і «готика» з діонісійським та аполлонівським началом творчості.

Попри антитетичність цих понять у культурологічному дискурсі, у Євгена Маланюка вони описують взаємопов'язані духовні й культурні феномени та явища. Бароко дослідник інтерпретував як стильовий напрям мистецтва й літератури козацької доби. Феноменами цього часу автор вважає Києво-Могилянську академію, братства й козацьку архітектуру. Ці явища об'єднувала спільна риса: вони були паростками національної культури, були проявом пориву до самоідентичності українців, творення власного національного культурного портрета.

Бароко есеїст визначає як процес становлення національної ідентичності, незавершене порівняння до культурного самовизначення, пошук балансу між елітарним і демократичним. У творчості бароко виявляється в прагненні митців з'єднати героїчне і прекрасне. У стильовій манері цей феномен виявляється в діонісійському началі творчості.

Готика в культурологічній концепції Євгена Маланюка – це результат національного самовизначення особистості й нації. На світоглядному й духовному рівнях готика виявляється в державницькому мисленні й інстинкті. Готика в Євгена Маланюка асоціюється з лицарством, мілітарністю, а в художній творчості – із культом героїчного і трагічного, пріоритеті розуму й волі над емоцією. Такою була творчість Юрія Клена, Олега Ольжича. У системі естетичних маркерів готичність у творчості відповідає аполлонівському типу творчості.

Теорія бароко й готики Євгена Маланюка стосується понять «державництво», «державницьке мислення», «політична свідомість». Вони демонструють різні етапи прояву цієї якості мислення і внутрішньої культури митця. Бароковість – це інтуїтивне, неусвідомлене, пробуджене на рівні інстинктів державництво. Готика як якість індивідуального стилю письменника тісно пов'язана з концептом «державність», «духовна суверенність», «віра», «месіанізм» і «чин».

Ключові слова: бароко, готика, національне, аполлонівський тип творчості, діонісійський тип творчості, есе, літературознавча концепція.

The article examines the semantic codes and functioning of the concepts “baroque” and “gothic” in the literary and cultural works of Yevgeny Malanyuk. It is clarified how these concepts correlate with such concepts of his literary system as tragic, heroic, high and low in style. The semantic connection of the terms “baroque” and “gothic” with the Dionysian and Apollonian beginnings of creativity has been established.

In cultural discourse, these concepts are the antithesis, but for Yevgeny Malanyuk, these concepts describe interconnected spiritual and cultural phenomena and events. The researcher interpreted baroque as a stylistic direction of art and literature of the Cossack era. The author considers the Kyiv-Mohyla Academy, brotherhoods and Cossack architecture to be the phenomena of this time. These phenomena were united by a common feature: they were sprouts of national culture, they were a manifestation of the urge to self-identity of Ukrainians, to create their own national cultural portrait.

Baroque in the works of the essayist is defined as the process of formation of national identity, an unfinished striving for cultural self-determination, a search for a balance between elitist and democratic. The baroque beginning

of creativity is revealed in the desire of artists to combine the heroic and the beautiful. In a stylistic manner, this phenomenon appears in the Dionysian beginning of creativity.

Gothic in Yevhen Malaniuk's cultural concept is the result of the national self-determination of the individual and the nation. At the worldview and spiritual level, Gothic is manifested in the statesman's thinking and instinct. Yevgeny Malanyuk associates Gothic with chivalry and military service, and in his artistic work with the cult of the heroic and tragic, the priority of reason and will over emotion. Such was the creativity of Yuriy Klen and Oleg Olzhych. In the system of aesthetic markers, Gothic in creativity corresponds to the Apollonian type of creativity.

Yevgeny Malaniuk's Baroque and Gothic theory relates to the concepts of "statehood", "state thinking", "political consciousness". They demonstrate different stages of manifestation of this quality of thinking and inner culture of the artist. Baroque is an intuitive, unconscious statecraft awakened at the level of instincts. Gothic as a quality of the writer's individual style is closely related to the concept of "statehood", "spiritual sovereignty", "faith", "messianicism" and "will".

Key words: baroque, gothic, national, Apollonian type of creativity, Dionysian type of creativity, essay, literary concept.

Постановка проблеми. У поетичній і літературознавчій практиці Євгена Маланюка концептуальне значення мають два поняття – готика й бароко. Ці терміни позначають два напрями художньої творчості, які за своєю суттю є антитетичними. Ними автор описує літературно-мистецькі зрушення, ідентифікує індивідуальні стилі письменників і стиль доби в українській літературі певного історичного відтинку. Ці поняття трансформуються в мистецькій і літературознавчій свідомості Є. Маланюка, набувають специфічно авторських смислів. Визначенню авторських кодів у літературознавчій практиці Є. Маланюка й присвячена ця студія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавчі студії Бояна Степової Еллади неодноразово осмислювали дослідники. Уперше про концептуальність цих понять в есеїстиці митця сказав Л. Куценко в низці статей і монографії «Dominus Маланюк: тло і постать» [4]. Зокрема, науковець визначив антитетичність цих понять у студіях Є. Маланюка та їх кореляцію з авторською концепцією розвитку культури як прояву духу. Дослідник зазначав, що готичність і бароковість осмислювалася есеїстом як два типи світогляду, дві культури. У бароковому типі мислення домінувала краса і приземленість, у готичності – західноєвропейський культурний тип, маркерами якого було лицарство, пріоритет духовного над тілесним, культ ідеального. Проте міркування вченого були принагідними, уповні проблему смислового наповнення й функціональності цих понять не вичерпували.

Окремі дослідники, такі як О. Омельчук, Г. Клочек, В. Краснощок, П. Іванишин у дослідження згадували про ці концепти і контексті осмислення проблеми інтерпретації Є. Маланюком питань національної літератури, стилів окремих письменників, понять «героїчне» та «національне» в авторській концепції літератури, проте докладно їх не розглядали в контексті есеїстики митця.

Мета дослідження. Тому в студії маємо на меті розкрити змістове наповнення концептів «бароко» й «готика» в літературознавчій практиці Є. Маланюка, з'ясувати авторські коди цих понять і їх застосування для визначення й опису специфіки національного літературного і культурного процесу.

Виклад основного матеріалу. У Літературознавчому словнику-довіднику бароко визначається як «напряму у мистецтві та літературі XVII–XVIII століття» [5, с. 79]. Серед його маркерів визначається складність, поліфонічність, тяжіння до контрастів, алегоризм та емблематичність, барвистість і риторичність. Готика ж у Філософському енциклопедичному словнику описується як стиль буття й культури Західної Європи, що засвідчує вихід за межі Середньовіччя. Серед стильових особливостей готики визначається домінування піднесеного над прекрасним, таємничого над оприявненим, глибинний рівень боротьби добра і зла. Культурним символом готики стає архітектура – собори, які підносилися догори, до неба, до Бога й символізували порівняння людського духу до височини [10, с. 129].

Ці визначення стануть відправними для наших спостережень і міркувань у визначенні смислового наповнення цих понять в есеїстиці Є. Маланюка. Це дасть змогу реконструювати й

розкрити один із аспектів його світоглядних та естетичних маркерів опису динаміки розвитку національної культури, у тому числі літератури, а ширше – національного духу.

Бароко дослідник сприймав та інтерпретував як стильовий напрям мистецтва й літератури козацької доби. Саме із цим історичним періодом Є. Маланюк пов'язував його становлення й розвиток. Зокрема, у його студії «Нариси з історії нашої культури» чітко вказувався етап розквіту бароко в українській культурі – це доба Мазепи. Є. Маланюк пише так: «Це стиль культури Козацької Доби» [7, с. 96]. І нижче автор дає роз'яснення: перераховує ключові маркери цього стилю, які в його особистому есеїстичному дискурсі є визначальними. Так, бароковими феноменами в українській культурі автор вважає Києво-Могилянську академію, братства й козацьку архітектуру. Ці явища об'єднувала спільна риса: вони були паростками національної культури, тобто проявом пориву до самоідентичності українців, творення власного національного культурного портрету. Вони являли в розумінні Є. Маланюка *процес*, але *не результат* прояву національного єства українства в культурі. Тому автор і дає такий опис бароко як стилю: «Всі ці явища (академія, братства, архітектура. – О. Г.) враз є мілітарним явищем козацтва, є, без сумніву, явищем о д н о г о с т и л ю, який найповніше і найстисліше віддає саме поняття «бароко», що стало синонімом *неспокою, поривности, потужности і ніби нідокінчености, незавершености, намаги поєднати протилежности навіть – «зударенням»* [7, с. 96] (курсив наш – О. Г.).

Отож, бароко в Є. Маланюка – це поривання духу, національного духу, це поєднання протилежностей у прагненні віднайти цілісність, це поєднання народного й елітарного, демократичного («людового» в Є. Маланюка) з високим стилем. Ці ударення завжди супроводжуються трагізмом, бо саме він робить значимим культурний і духовний конфлікт, без якого неможливий розвиток. Трагічність, за Є. Маланюком, це обов'язкова умова народження нової якості як індивідуальності, так і нації загалом і її культури. Тільки трагічний злам, боротьба кристалізують нову, вищу якість свідомості і творчості.

Прикметник «бароковий» як ознаку поривання до войовничого, козацького, мілітарного, національного Є. Маланюк прикладав для окреслення творчої манери чи постаті митця. Наприклад, він писав про «бароковість» Нарбута, оцінюючи його ілюстрації до «Енеїди», які демонструють українське козацтво як римське лицарство. Дослідник відзначає козацький дух Нарбута, котрий увиразнив національну домінуючу його творчості, його національну самоідентичність, цілісність українського (не малоросійського) концепту в духовній і творчій парадигмі митця [7, с. 227].

Есеїст використовував означення «барокове», прагнучи дати визначення специфічним ментальним рисам українства: «Вродженні складники нашого характеру, в якого осередку завше стояло і стоїть «серце», а не «розум», плюс набуті в тягу тисячолітньої історії риси (а серед них на перше треба поставити місце те, що називаємо «бароковістю», *цебто нахил до здаватися, а не бути*)...» [7, с. 411] (курсив наш – О. Г.).

Отож, бароковість у розумінні Є. Маланюка – це нахил, паросток, поривання національного духу, це процес його прояву. Проте цей процес невикінчений і суперечливий. Точніше визначення цього феномена так, як його розумів Є. Маланюк, можна дати в зіставленні з авторським концептом «готика».

Теорія бароко й готики Є. Маланюка в підсонні своєму стосується понять «державництво», «державницьке мислення», «політична свідомість». Точніше, вони демонструють різні етапи (стадії) прояву цієї якості мислення і внутрішньої культури митця. Бароковість – це інтуїтивне, неусвідомлене, пробуджене на рівні інстинктів державництво. Воно химерне, сповнене суперечностей, хитань і пошуків. Це горизонтальна площина, у якій обертається дух митця, шукаючи своєї національної ідентичності. Інакшими словами, це крок від малоросійства до національної істоти.

Бароковість як властивість творчості й ментальності в трактуванні Є. Маланюка – явище амбівалентне. З одного боку, це вже початок пробудження національного духу, долання комп-

лексу меншовартості й пошук власного національного стилю, а з іншого – це процес, який позбавлений політичної волі, чину, параліч державницької думки.

Трактування поняття «готика» («готичність») як якості індивідуального стилю письменника теж тісно пов'язано з концептом «державність», «духовна суверенність», «віра», «месіанізм» і «чин».

Так, означенням «готичний» Є. Маланюк описує неокласицизм Ю. Клена. «Готичний момент» – так номінує есеїст внутрішній динамізм поезії митця, «почування у панцирі класичних строф», «емоційну напруженість і клясичну поставу» [7, с. 425]. Готичним поетом називає Олега Ольжича за «княжий панцир і ліричний жар справжнього чуття», «нордичну чистоту духа», «цілковитий брак всілякої бароковості» [7, с. 428].

Готичність як стильова домінанта в літературознавчих і культурологічних розмислах Є. Маланюка має асоціативну прив'язку до історичного часу, хоча маємо сказати, що вона розлогого обґрунтування чи пояснення в його студіях не отримує. Проте авторські смислові домінанти цього феномена визначити можемо:

1. Готика як прояв духу, духовне зростання особистості. За Є. Маланюком, будь-яка творчість, у тому числі мистецька, має бути «потенційно готичною» [7, с. 22]. Тобто це діяльність, яка збуджує дух людини й примушує його рухатися вгору до ідеального, божественного, духовного. Таке визначення готичності дуже близьке, особливо якщо прийняти авторське застосування цього означення для окреслення особливостей творчої манери Ю. Клена й О. Ольжича, до поняття неоромантизму. Ідеться про героїчне, звитяжне, духовно міцне, несхитне прагнення перетворити цей світ, протистояти злу.

Вісниківським колом розроблялася ідея варязтва, підтримувався «настрій бойовитості, особистісного морально-вольового зусилля, і суто романтична пристрасність, динамічність ліричного героя». «Визначальними для вісниківців, – зауважує О. Баган, – були такі світові засади, як тверда релігійність, національна переконаність, інтуїтивізм, аристократизм, антипозитивізм та антинародництво, антиматеріалізм та антисоціалізм-прогресизм» [1, с. 20].

2. Готика як ознака «повної людини». Ця асоціація заґрунтована на релігійності Є. Маланюка. У його концепції повноти людини сягає біблійної легенди про те, як Бог засіяв ниву (душі людей) своїм духовним сямвом, благодаттю, зерном-Божим словом. Виросли колосся з повними зернами й кукіль (порожнє колосся), яке посадив ворог (Матвія 13: 24, 25). Це людина з духом, вірою, внутрішньою етикою і людина приземлена, примітивна, яка живе інстинктами, загрузла в землю, порожня. Тож готика в Є. Маланюка як рух угору протиставляється бароко – незавершеності, недокінченості, неповній людині. У «Нотатнику» він зауважує: «Нам бракує тривання в рості. [...] Звідціль – недокінченість, покаліченість (сплощеність і розпад – Гоголь) і т. п. Ніколи – повної Людини» [8, с. 49].

3. Готика як пробудження віри як духовної опори й духовної сили, навернення до Божої етики, чітка демаркація добра і зла, елітарність культури. Маючи на оці культурні пошуки середини ХХ століття (масовізація й примітивізація мистецтва), які демонстрували розклад національного, а як наслідок – розклад художнього, духовного, культури як прояву духу людини, вихлощення смислу на догоду формі («Творчість і національність»), Є. Маланюк у «Нотатнику» зауважує, що сучасний світ наповнений бісами. Це є «найбільш дійсна дійсність», вихід із якої – «готика» [8, с. 63]. Автор використовує метафору, яка відносить нас до архітектурного стилю доби Середньовіччя. Є. Маланюк певен, що той час, який ми зараз вважаємо «темними часами», насправді завдяки пріоритету віри й догмату Христа, християнського ідеалу були часами «розбудження свідомості»: «Тоді люди бачили Зло, що втілювалося, ХІХ століття – нічого не бачило, заколисане Оффенбахами і Фоєрбахами. Тепер знову бачимо» [8, с. 63].

До слова, у цьому визначенні готика як прояв елітарності (вищості) у стилі письменника для Є. Маланюка стає ще й відправною точкою розмислів про трагізм Особистості в українській культурі, трагедію митців – духовних провідників нації, які не були нею розпізнані, прийняті чи підтримані. Ідеться й про І. Франка, і про Лесю Українку, і про П. Куліша тощо.

4. Готичність як прояв національного й державницького мислення. Ця асоціація сягає історії. Середньовіччя, за Є. Маланюком, час становлення європейських держав і формування високого стилю європейської культури й літератури (філософічність, героїчність, трагізм), час народження націй і держав. Отже, готика – це прояв волі до самовизначення й захисту своєї ідентичності, це вияв національного на протизагу колоніальному у творчості.

Естетичні маркери «готика» й «бароко» в літературознавчій концепції Є. Маланюка були ще й духовними, а точніше, характерологічними, коли це стосувалося особистості письменника, концептами. Їх ідейно-смісловими варіантами стали такі поняття, як «елінсько-скитське» та «римське» («варязьке») начало.

Смислове наповнення цих понять, які становили в концепції Є. Маланюка опозицію, – протиставлення серця (емоцій) і розуму та волі. Переносючи ці концепти на творчість, насамперед літературну творчість, есеїст трансформував їх у поняття «емоції» й «інтелект», аполонівського та діонісійського начала, майстерності й геніальності. Є. Маланюк зауважував: «Головними чинниками мистецької (та й всякої) творчості є емоція та інтелект, чуття і думка, серце і розум. Ці головні чинники віддавна усимволізовано іменами античних богів Діоніса і Аполлона. Індивідуальність творця, його роля і характер якби регулюють співдію цих двох основ, що в кожній творчій одиниці співіснують не в однаковій пропорції і лише винятково являють образ рівноваги» [6, с. 85].

Описуючи емоцію й інтелект як стильові маркери творчості конкретних митців, критик зауважував на їх трагічному зударенні в українському літературному процесі. Так, у студії «Буряне поліття» Є. Маланюк указав на діалектику цих складників у літературному процесі ХІХ століття. Їх проявом стала творчість Т. Шевченка (національне підсвідоме) та П. Куліша (національний інтелект) – діонісійське (стихійне, архетипне) й аполонівське (майстерно вивірена, заточена в суворість думки емоція). Є. Маланюк зауважує: «Ці первні на українському ґрунті виформувалися в своєрідні українські витвори: 1) скитсько-елінський і 2) варяго-римський» [6, с. 12–13]. Ці первні мали відповідні стильові репрезентації. Але зауважимо, що їх прояв у творчості митців, на думку Є. Маланюка, був зумовлений ще одним фактором – характером «Я» письменника, його особистістю. Домінування якогось одного начала – емоційного чи інтелектуального – стояло на перепоні появи геніальної творчої особистості – особистості, сповненої мистецького чину, тобто творчості такої якості, яка б впливала на суспільство водночас і на підсвідомому рівні, і на рівні інтелектуальному. «Вони (первні – О. Г.) не дали синтези, – пише Є. Маланюк, – в геніальній і суцільній українській особистості» [6, с. 14].

Хіба що винятком можна вважати Т. Шевченка, у структурі особистості якого вольовий мілітарний козацький первень був домінантним і реалізовувався через емоційний імпульс, який несли архетипи його поезії. Тарас Шевченко говорив національними категоріями, говорив пристрасно, по-діонісійськи стихійно, що й мало потужний вплив на свідомість і чуття мас.

Проте трагедія українства якраз і була в тому, що в літературі Т. Шевченко був один. Значно більше особливо в революційний і пореволюційний час було носіїв розслабленої, жіночої, надмірно емоційної (без вольового начала), стихійної еллінської душі: П. Тичина, В. Сосюра, Г. Чупринка чи Олександр Олесь. Їхні твори тішили «малоросійський» тип українця, відповідали його картині світу, у якій привалювала ідея покори, рабськості, надмірної миролюбивості, переваги матеріального над духовним, сльозливість замість чину і звитяги.

Проте й перевага інтелектуального у творчості не є для Є. Маланюка визначником художності й художнього ідеалу. У студії, присвяченій Ф. Шальді, він зауважує: «Найнебезпечніший ворог великого поета – рафінований інтелект, який усе бачить одночасно з усіх боків і не залишає місця великій емоційній пристрасності, «пристрастности», «однобічності», великій закоханості» [7, с. 15]. І далі: «Інтелект не завжди гармонійно співживе з інстинктом і навіть інтуїцією. Часто між ними йде боротьба» [7, с. 15].

Свій ідеал поета в контексті осмислення конфлікту аполонівського й діонісійського Є. Маланюк висловив у концепті «расового поета», який сповнений «мистецького чину»

[6, с. 53] – національного духу, вираженого у вольовому (мілітарному) імпульсі, покликові. При цьому елінсько-скитський тип митця – це поет малоросійства, поет недорозвиненого, приглушеного, деформованого національного чуття (інстинкту).

Отже, на думку, критика ідеальним варіантом мистецького «Я» (стилю письменника) є той стиль, у якому органічно (гармонійно) поєднується емоція та інтелект, які трансформуються в мистецький чин, тобто вольово-емоційне напруження, яке пронизане ідеєю. По суті, Є. Маланюк уважав ідеалом творчості стиль, у якому ідея огорнута в емоційний і пристрасний посыл, доноситься на підсвідомому рівні.

Зауважимо, що концепт мистецького чину – це ідея творчості, котра розвивалася й реалізовувалася учасниками вісниківського кола, пражанами. Ідеться про неоромантизм і культ героїчного. Саме таким мав бути, на думку Є. Маланюка, справжній митець – той, хто у творчості реалізує архетипну національну картину світу (це не тільки художній, а й світоглядний ідеал), спонукає маси вірити в нього й захищати його. Це є прояв «реалістичного» романтизму, або, як писав Є. Маланюк у студії «Ранній Шевченко», романтизм, який «проєктується» на реальну Україну [6, с. 41], або так званий «діяльний ідеалізм», поєднаний із «національно-державною свідомістю» [6, с. 46]. Цей стильовий і художній феномен критик описав як збіжність *Dichtung i Wahrheit* (поезії і правди).

І, нарешті, ще один маркер стилю письменника, який тісно пов'язаний із його особистістю, – це національне чуття, а точніше, цілісність національного «Я» поета, точність його національної самоідентифікації, яка позначається на творчості.

Аналізуючи кризу мистецької творчості, яка охопила Європу на початку ХХ століття («гіпертрофія змісту з одночасним розпаданням форми» й «відділення змісту від форми», що призвело до народження «німого» твору), Є. Маланюк пов'язує її з «універсальною кризою Особистості», яка залишається і може бути особистістю тільки національною» [7, с. 24]. Розмивання в структурі особистості расовості (національного інстинкту або національної ідентичності) обертається «національним гермафродитизмом», недокривністю й спустошеністю у творчості. Це було проявом такого собі zdegradovanogo бароко.

Серед типових ознак малоросійства у творчості Є. Маланюк називав такі:

– декоративність форми, експериментаторство, яке не сприяє вираженню змісту, позбавлене ідейності. Сюди належить зловживання екзотичними образами й темами, надмірне використання художніх засобів (художня «піротехніка»);

– технічний теоретизм, надмірна затеоретизованість («балаканина») про творчість без розуміння її суті, без наближення до розкриття її природи;

– надмірний і позбавлений смислів інтелектуалізм, що виражається в надмірній логічності й надвиразному чутті міри у творчості (вправне графоманство, коли зміст заступається вишуканістю або досконалістю форми);

– театральність, позерство, навмисність.

А найголовніше – відсутність індивідуального стилю, адже стиль – це прояв особистості митця, а національний інстинкт – його органічний складник. Розмитість чи деформованість цього чинника виявляється в спорожнілості форми і змісту твору.

Аби приховати відсутність (розмивання) стилю, митець-малорос удається до імітації – до стилізації. Небезпека такої творчості полягає в тому, що наділений талантом митець може досить тривалий час наслідувати когось або щось (наприклад, класиків чи фольклор), проте індикатором, по якому розпізнає критик, буде механізована творчість. Твори будуть досконалими, відшліфованими, ідеальними з погляду форми, але позбавлені духовного вогню, божественного начала (відсутня готика). Це твори, від яких віє «демонічною порожнечою» [7, с. 33].

Є. Маланюк наводить яскравий приклад такого малоросійства у творчості часів Розстріляного Відродження – це творчість і художня концепція «Просвіти». Проте не тільки вони належать за описаними автором критеріями до митців-малоросів. Цю травму демонструє П. Тичина після «Золотих кларнетів», М. Рильський часу наступу тоталітаризму на україн-

ське Відродження. І найголовнішим маркером зради цими митцями расового у творчості для Є. Маланюка стала втрата ними свого індивідуального стилю, відсутність динаміки стильового зростання, готики духу.

Висновки. Отже, концепти «бароко» й «готика» в літературознавчих міркуваннях Є. Маланюка мають складну смислову структуру. Ці поняття водночас розкриваються в площині світоглядній, духовній, культурній і стилетворчій, коли йдеться про творчість окремого митця. Бароко осмислює автор як процес, як поривання, як прояв емоцій, стихії, інстинкту, який шукає своєї форми. Готика – це результат, цілісність світогляду, державницьких дух, культура, у центрі якої культ трагічного й героїчного. Бароко – це діонісійське начало творчості, пробуджений національний інстинкт, тоді як готика – це аполлонівське начало – завершений і усвідомлений духовний ріст.

Побіжний погляд на ці поняття в есеїстиці Є. Маланюка створює оманливе враження їх антитетичності. Проте вони швидше існують у стосунках початку процесу й ідеалу, до якого веде цей процес. На шляху до готики духу на особистість, а в Є. Маланюка – особистість митця, чекає випробування – упасти в низове бароко (малоросійство) чи зринутися до готики (державницький інстинкт, дух і мислення, чин). Ці ментально-духовні установки яскраво виявлялися в маркерах літературної творчості, стильових змінах доби й окремих митців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вісниківство: літературна традиція та ідеї : зб. наук. пр., присвячений пам'яті Василя Іванишина. Дрогобич : Коло, 2009. 408 с.
2. Клочек Г. Конгеніальність шевченкіани Євгена Маланюка. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки (літературознавство)»*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 124. С. 3–9.
3. Краснощок В. Літературознавчий дискурс есеїстики Євгена Маланюка : автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.01.01. Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2013. 20 с.
4. Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать : монографія. Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2001. 264 с.
5. Літературознавчий словник-довідник. Київ : Академія, 1997. 750 с.
6. Маланюк Є. Книга спостережень. Проза : у 2 т. Торонто : Гомін України, 1962. Т. 1. 527 с.
7. Маланюк Є. Книга спостережень. Проза : у 2 т. Торонто : Гомін України, 1966. Т. 2. 480 с.
8. Маланюк Є. Нотатники (1936–1968). Київ : Темпора, 2008. 335 с.
9. Омельчук О. Літературні ідеали українського вісниківства (1922–1939) : монографія. Київ : Смолоскип, 2011. 336 с.
10. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редколегії). Київ : Абрис, 2002. 750 с.

УДК 811.161.2'373.611.

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-8>

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ІННОВАЦІЇ В МЕДІАДИСКУРСІ ПЕРІОДУ ВІЙНИ

LEXICAL AND WORD-FORMING INNOVATIONS IN THE MEDIA DISCOURSE OF THE WAR PERIOD

Демешко І.М.,

orcid.org/0000-0002-2982-8675

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

У статті розглянуто специфіку сучасного медіатексту й медіадискурсу періоду війни в мовознавчому аспекті. З'ясовано мотиваційні функції та специфіку лексико-словотвірних новотворів у сучасному медійному дискурсі. Зазначено, що функціонування й активне використання новотворів у медіадискурсі пояснюється врахуванням комунікативно-інформаційних суспільних потреб у номінації процесів, опредметнених дій, явищ із прагматичним спрямуванням і використанням у публіцистичному стилі й інтернет-джерелах. Характерно, що всі структурні компоненти неолексем відповідають мовній і мовленнєвій системності мовної практики, активності дериваційних ресурсів української мови. Інноваційні лексико-словотвірні процеси сприяють формуванню та інтерпретації мовної картини світу.

Реципієнти масової комунікації добирають найраціональніші неологічні мовні засоби. У період російсько-української війни зростає кількість новотворів, це переважно відантропоніми та відойконіми утворення. Помітна тенденція до творення десубстантивів, денумеративів, девербативів вербативного блоку. Військові терміни й похідні від них активно використовуються в мовленні пересічних українців та адаптуються до української мовної системи. У мові помітні переходи лексем із пасивного до активного вжитку, явища термінологізації та детермінологізації властиві для воєнної й військової лексики. Аналіз медіатексту як комунікаційного продукту, авторської позиції та стилю сприяє виявленню лексико-словотвірних інновацій, специфіки онімів, відантропонімих і відойконімих похідних. У неолексемах відбувається переосмислення семантичного навантаження, переважно розширення семантики похідного.

Функції новотворів у медіатекстах розкривають принципи системної організації мови, сприяють узгодженню з ментальною онтологією української мови, забезпечують існування метамовних аналогів, словотвірних типів і моделей, усі компоненти яких релевантні щодо змісту, конотативного забарвлення та структури мовленнєвої діяльності суб'єктів.

Ключові слова: новотвори, неолексеми, медіатекст, медіадискурс, медіапростір, медіалінгвістика, лексико-словотвірні інноваційні процеси.

The article deals with the specificity of the modern media text and media discourse of the war period in the linguistic aspect. The motivational functions and the specifics of the lexical and word-forming innovations in the modern media discourse are clarified. It is noted that the functioning and active use of the innovations in the media discourse are explained by taking into account the communicative and informational public needs in the nomination of processes, objectified actions, the phenomena of their pragmatic direction and use in journalistic style and the Internet resources. All the structural components of the neolexes correspond to the language and speech systematicity of language practice, the activity of derivational resources of the Ukrainian language. The innovative lexical and word-forming processes contribute to the formation and interpretation of the language picture of the world.

The recipients of mass communication choose the most rational non-logical language means. During the period of the Russian-Ukrainian war, the number of the new creations has increased; they are formed mainly from anthroponyms and oikonoms. There is a noticeable tendency to create the desubstantives, denumeratives, and deverbatives of the verbativ block. The military terms and their derivatives are actively used in the speech of the ordinary Ukrainians and are adapted to the Ukrainian language system. In the language, the transitions of the lexemes from passive to active use, the phenomenon of forming terminology and determinology are characteristics of the military lexicon. The analysis of the media text as a communication product, author's position and style helps

reveal the lexical and word-forming innovations, the specificity of onyms, anthroponym and the derivatives from the onyms. In the neolexems there is the reinterpretation of the semantic, mainly the expansion of the semantics of the derivative.

The functions of the innovations in the media texts reveal the principles of the systematic organization of language, contribute to the agreement with the mental ontology of the Ukrainian language, ensure the existence of metalanguage analogues, word-formation types and models, all of which components are relevant to the content, connotative coloring, and structure of the speech activity of the subjects.

Key words: innovations, neolexems, media text, media discourse, media space, media linguistics, lexical and word-forming innovative processes.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізаційному світі мова відповідає на виклики, що надходять у зв'язку з інтеграцією інформаційного простору, воєнними конфліктами, упровадженням нових технологій, появою нових предметів, явищ, мовною економією, і зберігає свої типологічні й національні ознаки, ідентичність. Підвищений інтерес до масової комунікації та інформації пояснюється суспільно-політичними й лінгвістичними потребами, розробленням нових методів аналізу медіатекстів, моніторингом впливу певних тенденцій на свідомість соціуму, вивченням соціальних потреб у публічній комунікації, урахуванням літературних норм сучасної української мови, маніпулятивними методами впливу на суспільну думку, сприйняттям медіатекстів реципієнтами тощо.

Актуальність дослідження зумовлена потребою з'ясувати специфіку сучасного медіатексту й медіадискурсу в мовознавчому аспекті, установити функції новотворів у медійному дискурсі, визначити, як медіаконтент впливає на мовців, перспективністю вивчення нових способів у творенні неолексем сучасної української мови, з'ясуванням словотвірних типів і моделей новотворів воєнного часу. Доречно зауважити, що значна частина неолексем утворена способом телескопії, що полягає в структурній інтерференції й усіченні компонентів, у яких семантичну домінуючу функцію виконує мотиватор. Телескопічні новотвори досліджували Т. Р. Тимошенко, Ю. А. Зацний, С. М. Єнікєєва, Л. Ф. Омельченко, І. І. Гамерська, О. І. Дзюбіна ітн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтенсивне використання новотворів у медійному дискурсі періоду війни потребує вивчення й опису способів творення новотворів і семантичних зрушень неолексем у лексико-словотвірному аспекті. Актуальним питанням медіадискурсу присвячено праці Л. І. Шевченко, Д. Ю. Сизонова, М. Р. Желтухіної, С. Г. Чемеркіна та ітн. Медіадискурс найактуальніший у медіапросторі, оскільки відображає комунікативно-інформаційні, політичні, економічні, культурні настрої та вектори соціуму. Теоретичні питання функціонування нових слів, процеси неологізації, словотвірні новотвори описано в працях Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Ж. В. Колоїз, А. М. Нелюби, О. А. Стишова, С. П. Гриценко, Є. О. Редька, С. С. Лук'яненко, Ю. В. Теглівець, О. В. Ковтун, М. Є. Хар та ітн. У період російсько-української війни кількість новотворів помітно зростає. Медійний дискурс – категорія сучасної медіалінгвістики. В умовах політичних та інформаційних агресій на сучасному етапі особливу увагу звертають на когнітивну обробку й фільтрацію інформації. Медіадискурс виконує інформативну, впливову, регулювальну, політичну, соціалізуючу, маніпулятивну, фатичну, розважальну, рекламну та ітн. функції. На формування медіатексту впливають екстралінгвальні (глобалізаційні процеси в соціумі, науково-технічний прогрес, «розширення геолінгвістичної картини світу, полікультурність, розширення кордону комунікативно-інформаційного поля» (домінування психології мас над психологією індивіда), мультиінформаційність, нові інформаційні платформи, економія мовних засобів» тощо [4, с. 83]) та інтралінгвальні (екстетизія (використання фразеологічних одиниць як ментального коду порівняно з іншомовними номінаціями матиме потужніший впливовий ефект на реципієнта), специфіка стилю журналіста, пошук влучних слів для впливу на реципієнта, використання авторських новотворів, мовна експресія (використання емоційно експресивної лексики, оцінна номінація, стилістична конотація, економія мовних ресурсів, стирання меж між функціональними стилями)) чинники.

«Проникнення стилістичного ресурсу в медійну комунікацію може бути маніпулятивним інструментом масової свідомості» [4, с. 84], мовний інструментарій медійного дискурсу, відповідні концепти й наративи. Аналіз медіатексту як комунікаційного продукту, авторської позиції та стилю сприяє виявленню лексико-словотвірних інновацій, специфіки онімів, відантропонімних і відойконімних похідних. О. В. Ковтун, визначаючи семантико-прагматичне навантаження агентивних оцінних імен, звертає увагу на лінгвокреативність мовців і її наслідок – мовну гру, що базується на маніпуляції смислами (метафоризація, бруталізація, актуалізація феномена прецедентності тощо) [3, с. 36]. Помітне розширення значення неолексем за рахунок метафоризації.

Мета дослідження – проаналізувати лексичні та словотвірні особливості новотворів сучасного медіадискурсу.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) схарактеризувати процес неологізації та з'ясувати специфіку лексико-словотвірних інновацій (на матеріалі друкованих видань та інтернет-джерел);
- 2) установити специфіку функціонування й способи творення новотворів періоду війни.

Виклад основного матеріалу. У сучасному медіадискурсі відбиваються актуальні настрої суспільства, динаміка інноваційних процесів – лексико-граматичні, семантичні новотвори, актуалізація пасивної лексики, уживання іншомовної лексики, трансформованих або неофразеологізмів. Динаміка мовної системи в живому мовному втіленні реалізується через переосмислення семантики неолексеми або способу творення нових слів, нове трактування процесів, явищ, імплементацію інновацій як результату номінації.

У сучасних медіатекстах словниковий склад сучасної української мови поповнюється інноваційними поняттями, що зумовлено глобалізацією, технологізацією, комп'ютеризацією суспільного життя. Вдало дібрані новотвори в медійному дискурсі не лише сприяють унікальності мови автора, зокрема журналіста, а й стають потужним прийом впливу на реципієнта. У медіатекстах поширені такі новотвори, як *українити* ('дати відповідь на виправдані дії'), *відукраїнити*, *заукраїнити*, *злопутінський*, *наволонтерити* ('знайти щось необхідне'), *відирпенити*, *арестовлення*, *відкобзонити*, *відкобзонені*, *кадирити*, *кімити*, *нагостомелити*, *чорнобайти*, *шойгувати*. Це переважно десубстантиви відпропріального походження, утворені суфіксальним способом. Переосмислення й апелятивації (деонімізації) набувають такі відантропонімні неолексеми, як *притуліти* ('жертвувати гроші на українську армію, донатити'), *арестовити* ('заспокоювати'), *макронити* (1) 'робити стурбований вигляд, але нічого не робити, щоб змінити ситуацію'; 2) 'часто і безрезультатно телефонувати, довго і безрезультативно розмовляти по телефону', *шольцити* ('постійно обіцяти'), *кадирити* ('видавати бажане за дійсне'), *шойгувати* ('запевняти, що все за планом, хоча насправді зазнає поразки'). Доречно зазначити, що інноваційні словотвірні процеси сприяють формуванню й інтерпретації мовної картини світу.

Незаперечним є той факт, що війна спричинила й неофіційні зміни в українському правописі щодо вживання великої літери. У медіатекстах власні назви, зокрема назва країни-агресора, її столиця, прізвище її керівника, ім'я пересічних росіян, вирізняються певною семантикою, у цьому випадку пейоративною, пишуться з малої літери, демонструючи зневажливе ставлення й акцентуючи, що цьому немає місця в цивілізованому світі: *росія*, *москва*, *кремль*, *путін*, *рф*, *ванька* ('пересічний росіянин') тощо: Блінкен про спробу заколоту в росії: «*Маємо Пригожина, який публічно ставить під сумнів саму передумову російської агресії проти України – уявлення про те, що Україна чи НАТО якимось чином становлять загрозу для росії. Є людина, яка публічно й дже відкрито кидає виклик владі **путіна** – і дуже відкрито*», *зауважив він*» (Україна, Новини, 25.06.2023). «... росії в Україні не буде» (Fb, 25.06.2023).

Це переважно відантропонімні (*кімити*, *арестовлення*, *байденотерапія*, *кадирити*, *макронити*, *шольцити*, *опутніти*, *закобзонити*, *скобзонити*, *марченкувати*, *путінферштеєр*, *путіночет*, *путлер*, *хапутір*, *капутін*, *шойгувати*) та відойконімні (*відірпінити*, *відізіюмити*, *забучити*,

зачонгарити, вКАЛУШити – ‘перемогти’, нагостомелити, начорнобаїти, прочорнобаєний) утворення тощо [5; 7; 8]. Помітна тенденція до творення десубстантивів (чорнобаїти, забайрактарити, застінгерити, відджавелініти, заджавелініти), денумеративів (задвухсотити, затрьохсотити), девербативів (присвітити) вербативного блоку. Військові терміни та похідні від них активно використовуються в мовленні пересічних українців, адаптуються до української мовної системи: байрактарити, джавелініти, стінгерити, відхаймарсити.

Антронім *Б. Джонсонюк* утворено з позитивною семантикою за типовою українською словотвірною моделлю. З негативною конотацією вжито префіксальні лексеми *недоцар*, *недофюрер*. Досить продуктивні й композитні утворення (*бандеромобіль* – ‘бронемашина на базі ГАЗ-66, створена активістами Ніжина під час війни на сході України’ (Fb, 1 серпня 2022); *платоноска* (від англ. *platecarrier*) – ‘легкий бронезилет, який дає змогу зберігати максимальну мобільність бійця’ [6, с. 11], *путлерюгенд*, *русо-нацисто*, *картопельфюрер*). Помітна тенденція до вживання агентивних назв із негативною семантикою: *московит*, *ватник*, *кацап*, *рузський*, *зомбі*, *асвабадїтель*, *рашан*, *тікток-воїн*, *чмобік* (‘частково мобілізований’), *завиванці* (‘ворог, що «вие» в полоні’). Для захисників України утворено неолексеми з позитивною семантикою: *кіборг*, ІТ-армія (*кіберкозаки*, *кіберпартизани*); *краЗСУнчик* – *краЗСУня* – графічно-семантичний неологізм, утворений деформацією твірної основи (*красунчики ЗСУ*). Цей прийом застосовано й щодо творення неолексеми *z-окупант*. У сучасному мовознавстві такого типу неологізми розглядають як реалізацію графоїдеологеми – найменшої смислової одиниці, вираженої відповідним символом. Досить активно вживаються метафоризовані образи на позначення росіян: *лаптеногий*, *могилизований*, *узкій* (‘росіяни всіх національностей’). Новотвори періоду війни та похідні від них набувають у контексті стилістичного забарвлення, а когнітивно-асоціативні процеси сприяють виникненню неолексем способом телескопії, який останнім часом набув продуктивності. Новотвори цього типу виникають унаслідок семантичного розширення структурних компонентів: *кацапстан*, *оркостан*, *рашастан*, *russiastan* із відповідною конотацією. Афіксоїд *стан-* сприяє творенню номенів за відповідним типом: *росіястан*, *бандостан*. Новотвори *арестовлення*, *арестол* (*Арестович* + *мовлення*, *Арестович* + *корвалол*) утворені способом телескопії на позначення мовлення та відеосуб’єкта. На позначення президента Білорусі також із конотативним значенням уживається неолексема *бульбозавр*, *картопельфюрер*. На позначення президента РФ уживаються телескопізми з негативною конотацією *путлер*, *путанік*, *бункерник*. Неолексема *чебурнет*, *путлернет* – на позначення російського автономного інтернету. Подібні інновації поєднують семантику структурних компонентів, утворені за допомогою усічених основ чи слів: *літакопад*, *генералопад*. Злиттям компонентів словосполучення й суфіксальними морфемами *-ець*, *-ник* утворено нові слова *мизамирець*, *ненчасник*.

Характерно, що в неолексемах відбувається переосмислення семантичного навантаження, що сприяє семантичному зрушенню – переважно розширенню семантики похідного. Ойконім *Чорнобаївка* розширив межі свого значення до таких: 1) уся Україна; 2) напрям; 3) спортивне поняття; рахунок, який зростає неочікувано швидко; 5) кінематографічне поняття (новий епізод); 6) географічне поняття; 7) астрофізичне поняття (чорна діра). Розширення лексеми *світильник*, що вживається з емоційно-експресивним забарвленням, коли окупанти виїхали з Чорнобильської зони, отримавши дозу радіоактивного опромінення. Девербатив *винищувач* зазнав трансформації з іронічною конотацією в словосполученні *біолабораторний винищувач*. Метафоризації зазнали й кулінарні поняття: *деруни*, *картопля в мундири* (іронічною конотацією про білорусів-загарбників), *картопляний імператор*. Девербатив *перепічка* від нейтрального значення набув вторинного, з негативною конотацією (про знищених окупантів біля Києва) [2], *бандероль* (‘мертвий окупант у мішку’).

Під час війни помітне розширення семантичного навантаження деяких лексем: *бавовна* (мем, що поширився під час російського вторгнення в Україну, ‘текстильне волокно’ до війни й зараз – ‘вибух у росії’), *тривога* (‘тривожний стан’ до війни й зараз – ‘повітряна тривога’),

чисте небо (безхмарне небо до війни й зараз – небо без ракет, безпілотників, ворожих літаків), *град* (‘вид опадів’ до війни й зараз – ‘система залпового вогню’, *приліт* (‘прилітання чогось, когось’ до війни й зараз – ‘потрапляння ворожого снаряда’, *мітка* (‘будь-яка позначка’ до війни й зараз – ‘ворожа позначка для обстрілу цілого місця’, *монед* (‘двоколісний транспортний засіб’ до війни й зараз – ‘іранський дрон-камікадзе’). У мові актуалізуються деякі лексеми, помітні переходи з пасивного до активного вжитку, явища термінологізації та детермінологізації властиві для воєнної й військової лексики. Основними функціями новотворів є номінативна, емоційно-оцінна, компресивно-інформативна, діагностична, уточнювальна, пояснювальна, характерологічна, прагматична, інтегративна, соціально-комунікативна, словотвірна, прагматична.

За період війни набули поширення неологізми: *прес-служба картошки*, *русняві воєнкори*, *тракторні війська*, *тіктоківські війська*, *батальйон «Монако»*, *жест доброї волі* (цей евфемізм використовували на ростелебаченні, коли повідомляли про відступ російського війська).

У медіатекстах досить активно використовуються дериваційно-стилістичні засоби, характерні для сучасної української мови. Значну кількість новотворів періоду війни застосовують на позначення ворога з пейоративним значенням: *рашисти*, *рашистський* (склад), *русня*, *рузкі*, *мобіки*, *чмоні*, *орки* тощо, країни-агресора: *мордор* (‘чорна країна або земля тіні’; від староангл. означає ‘смертельний гріх’ або ‘ворог’; країна, від якої не доводиться чекати добра), *рашка*, *ер-ефія*, *оркостан*: «У Криму тривожно, палають рашистські склади», «... палають склади русні» (Новини Центральної України, 26.06.2023. Кропивницький. Новини, 26.06.2023). Сподіваємося, що ця лексика після нашої перемоги стане пасивною й буде використовуватися лише зі стилістичною метою. Характерно, що новотвори продукуються від актуальних номенів у певний період, щоб правильно декодувати відповідну інформацію [1, с. 45–55].

Отже, усі структурні компоненти релевантні до значення похідного, відповідають мовній і мовленнєвій системності мовної практики, активності дериваційних ресурсів мови. Дериваційні засоби виконують функцію словотвірного категоризатора. Реципієнти в комунікації добирають найраціональніші неологічні мовні засоби. У лексико-словотвірних інноваціях періоду війни відображено системні мотиваційні відношення когнітивних і мовних структур. Тому аргументативний початок превалює над інформаційним.

Девербативи в медіатекстах періоду війни становлять значний лексичний масив, своєрідність якого полягає в поєднанні елементів дієслівної семантики з категорійними значеннями іменника й прикметника, що являють собою мікросистему взаємозалежних елементів. Віддієслівні деривати субстантивного й ад’єктивного блоків зазначеного періоду становлять специфічну ономасіологічну категорію: «Уламками збитих ракет в Кропивницькому пошкоджено кілька **домоволодін** та авто. Обійшлося без **загиблих** та **травмованих**». «На Кіровоградщині впроваджують додаткові **заходи безпеки**» (Перша електронна газета, 24.06.2023). «... **найпростіші укриття** в закладах освіти Кропивницького працюватимуть цілодобово. Міськрада нагадує список **сховищ** та просить не ігнорувати **повітряну тривогу**» (Перша електронна газета, 26.06.2023). На синтаксичному рівні помітний вияв якісних змін ступеня співвіднесеності предиката до дійсності в конкретній ситуації з темпорально-локальним значенням.

Таким чином, основні функції новотворів розкривають принципи системної організації мови, сприяють узгодженню з ментальною онтологією української мови, забезпечують існування метамовних аналогів, словотвірних типів і моделей, усі компоненти яких релевантні щодо змісту, конотативного забарвлення та структури мовленнєвої діяльності суб’єктів.

Новотвори, крім номінативної, словотвірної (передбачає творення нових слів різними способами словотворення), емотивно-оцінної функцій, виконують компресивно-інформативну, діагностичну (розкривають менталітет народу, стан мови в певний період, характерологічну, інтегративну (новотвір може бути замінений описово), соціально-комунікативну. Вербативні новотвори виконують і прагматичну функцію, виявляючи протилежні значення – *україннішати* – *розукраїнювати*. Наголосімо, що лексико-словотвірні інновації – це реакція на події в

Україні, вербалізація емоцій, вияв лінгвокреативності, відображення національно-мовної картини світу.

Висновки. У сучасному медіадискурсі неолексеми виникають під впливом екстра- й інтра-лінгвальних чинників. Медіадискурс – складне мовно-комунікативне явище, певний соціальний контекст, що сприяє уявленню про учасників комунікації, процеси творення та сприйняття повідомлення. Найпоширеніші способи творення новотворів в українськомовних медіатекстах – словотвірний, семантичний, запозичення. Новотвори в медіатекстах виконують номінативну, словотвірну, емоційно-оцінну, компресивно-інформативну, діагностичну, експресивну, характерологічну, акумулятивну, інтегративну, соціально-комунікативну, оцінно-прагматичну функції.

Найпродуктивнішим способом творення новотворів періоду війни є суфіксація. Аналіз лексико-словотвірних інновацій засвідчує, що телескопія – новітній і досить продуктивний спосіб словотворення неодериватів сучасної української мови. Це один із засобів і способів експліцитної економії в словотвірній номінації. Телескопізми, для яких характерна асоціативна природа, активно використовуються в середовищі соцмереж, надаючи мовленню емоційно-експресивного забарвлення. Мотиватори новотворів воєнного часу – це переважно антропоніми з властивими ознаками й українські ойконіми. Розширення семантики похідних сприяє продуктивності творення неолексем лексико-семантичним способом. Експонентна структура похідного чітко простежується й у новотворах, ураховуючи значення мотивата й формантів, виражає мотиваційне значення. У межах інноватики доречно здійснювати дослідження лексико-словотвірних інновацій і нових одиниць інших мовних рівнів. Інновації в період повномасштабного вторгнення на позначення ворога мають особливу експресивність, оцінність, що репрезентовано мовними лексико-дериваційними засобами.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні лексико-словотвірних інновацій української мови новітнього періоду, дібраних із різних текстів у словотвірно-морфологічному та стилістичному аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демешко І.М. Інформаційно-аналітична діяльність : навч. посіб. Кіровоград : ФОП Александра М.В., 2016. 300 с.
2. Демешко І.М. Інноваційні словотвірні процеси в українській мові. *Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах* : матеріали XI Міжнародної наукової конференції. Дніпро : Ліра, 2023. С. 40–43.
3. Ковтун О.В. Неологізми в системі однаково-предметних агентивних імен (на матеріалі української і англійської лінгвокультур). *Лінгвістичні студії*. 2023. Вип. 45. С. 27–39. URL: <https://jlingst.donpu.edu.ua>.
4. Сизонов Д.Ю. Психолінгвістичні основи медіаграмотності: до проблеми інтерпретації медіатекстів. *Наука і освіта*. 2017. № 7. С. 82–88. URL: <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/articles/2017-7-doc/2017-7-st13>.
5. Сіверщина. Будуть макронити і шольцити... URL: <https://www.google.com/url>.
6. Термінологічний словник російсько-української війни / В. Васютинський, П. Горностай, І. Губеладзе, Л. Найдьонова, М. Слюсаревський, С. Чуніхіна ; за ред. М.М. Слюсаревського ; упоряд. С.Л. Чуніхіна. Київ : Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України, 2022. 20 с.
7. Чорнобайти, арестовлення, нагостомелити: нові слова, які принесла нам війна. URL: <https://www.google.com/url>.
8. Як українська мова змінюється і змінює світ. URL: <https://ukrainer.net/mova>.

УДК 821.161.2.09Матіос(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-9>

МАРІЯ МАТІОС У МЕГАТЕКСТІ: ПРОБЛЕМА МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОСВІТУ

MARIA MATIOS IN THE MEGATEXT: THE PROBLEM OF MODELING THE PSYCHOWORLD

Івашина О.О.,

orcid.org/0000-0001-6504-1514*аспірантка кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

У статті досліджується проблема моделювання психосвіту Марії Матіос. Значна зацікавленість читачів її доробком і глибокий інтерес науковців до психологізму прози підкреслюють складність і багатовимірність її художнього світу. Для повного осягнення смислових інтенцій творів письменниці важливим є створення цілісних уявлень про психосвіт авторки, який є вагомим джерелом художності й ключем до глибинної інтерпретації. У межах розвідки запропоновано застосування методології психопоетики з розширенням вектору уваги на світогляд мисткині, що розкривається через ціннісні орієнтації, маніфестовані в її психоавтобіографії.

Теоретична частина статті представляє еволюцію поглядів на дослідження особистості письменника та новітні зразки літературознавчих напрацювань із застосуванням психопоетикального підходу. Одним із завдань є розширення поняття «мегатекст» відповідно до обсягу психоавтобіографічного матеріалу Марії Матіос. Згідно з психопоетикальним підходом, письменниці розглядається не як об'єкт дослідження, а як активний суб'єкт творення.

Запропоновано модель аналізу психосвіту Марії Матіос на прикладі її книги «Вирвані сторінки з автобіографії», яку можна вважати цікавим поєднанням мемуаристики й публіцистики авторки. На цьому матеріалі представлено огляд ключових ціннісних орієнтирів, пов'язаних зі ставленням до людей, родини та власного призначення. Хронологічний порядок розділів книги дає змогу простежити витoki й динаміку формування психічних феноменів і їх наслідки для майбутнього становлення письменниці.

Зі змісту «Вирваних сторінок з автобіографії» можна зробити висновки про підвищену здатність М. Матіос до емпатії, уважність до людського горя, загострене почуття справедливості, на які впливають спадкові чинники, виховання й компенсаторний механізм, вироблений в ідеологічних рамках Радянського Союзу.

Ключові слова: психопоетика, психосвіт, мегатекст, автобіографія, світогляд, Марія Матіос.

The article examines the problem of modeling the psychological world of the contemporary writer Maria Matios. The significant interest of readers in her works and the deep interest of scholars in the psychology of prose emphasize the complexity and multidimensionality of her artistic world. In order to fully comprehend the semantic intentions of the writer's works, it is important to create a holistic view of the author's psychological world, which is an important source of artistry and the key to deep interpretation. This study proposes to apply the methodology of psychopoetics with the expansion of the vector of attention to the artist's worldview, which is revealed through the value orientations manifested in her psychoautobiography.

The theoretical part of the article presents the evolution of views on the study of the writer's personality and the latest examples of literary studies using the psycho-poetic approach. One of the tasks is to expand the concept of "megatext" in accordance with the volume of psychoautobiographical material by Maria Matios. According to the psycho-poetic approach, the writer is considered not as an object of research, but as an active subject of creation.

The article proposes a model for analyzing Maria Matios's psycho-world on the example of her book "Torn Pages from an Autobiography", which can be considered the quintessence of the author's memoirs and journalism. This material provides an overview of the key value orientations related to the attitude towards people, family, and one's own purpose. The chronological order of the book's chapters allows us to trace the origins and dynamics of the formation of mental phenomena and their consequences for the writer's future development.

From the content of "Torn Pages from the Autobiography", we can draw conclusions about Matios's increased capacity for empathy, attentiveness to human grief, and a heightened sense of justice, which are influenced by

hereditary factors, upbringing, and a compensatory mechanism developed within the ideological framework of the Soviet Union.

Key words: psychopoetics, psychoworld, megatext, autobiography, worldview, Maria Matios.

Постановка проблеми. Місце творчості Марії Матіос у сучасному літературному процесі визначається складністю й багатовимірністю її художнього світу. У її творах представлено як національну проблематику, так і загальнолюдську, що стосується кожної особистості. Імовірно, це одна з передумов значних досягнень мисткині в літературному полі, де її творчість, завдяки універсальності зображених тем, є предметом зацікавлення широкого кола читачів і дослідників. Її художній хронотоп наповнюють персонажі – носії цілого комплексу національних рис та індивідуальних психічних феноменів. Гіпотетично в них також прочитуються риси особистісного психічного буття авторки, адже художні образи митця, згідно з психологоспрямованим літературознавством, органічно є прямим породженням її психосвіту. У цьому разі для коректного усвідомлення художніх смислів творів Марії Матіос і повномірного сприйняття авторського задуму варто окреслити риси психосвіту мисткині, оскільки дослідження творчості письменника має бути сумірним з уявленням про його особистість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистість письменника завжди мала значний вплив на його творчість. Однак до XIX століття це не було вагомим фактором під час визначення літературознавцями художності твору переважно тому, що основою художності була міметична поетика, яка орієнтувалася на досконале відтворення реального світу. Утім з появою біографічного методу, який започаткував Ш. Сент-Бев, а продовжили Е. Геннекен та І. Франко, з'явилася тенденція до аналізу й оцінювання літературного твору з погляду на письменника. Зримим зверненням до психіки митця й новим етапом дослідження її зв'язку з творчістю став психоаналіз. Специфіку взаємодії цієї доктрини з літературою відображено в напрацюваннях Н. Зборовської [3].

Методологічну основу дослідження викладено в праці С. Михиди «Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника» [5]. Сьогодні варто звернути увагу також на праці Я. Даценко [2], І. Скляр [8] та інші, що послуговуються методологією психопоетики, за якої на перший план висувається психічне як джерело художності автора.

Мета дослідження. У статті маємо на меті розширити поняття «мегатекст» з урахуванням специфіки дослідження сучасної письменниці Марії Матіос і представити доречно, на нашу думку, модель аналізу психосвіту авторки на прикладі її книги «Вирвані сторінки з автобіографії». Широкий публіцистичний доробок письменниці буде розглядатися в подальших дослідженнях, однак у межах розвідки зосередимося на художній автобіографії як принципово новому розумінні мемуарного матеріалу. Підстави до таких міркувань надає те, що «Вирвані сторінки з автобіографії» містять добірку як власне спогадів, так й есеїв, промов, дописів Марії Матіос, тому є значимою для психопоетикальних досліджень частиною мегатексту.

Виклад основного матеріалу. Під час вивчення внутрішнього світу митця, можна зіткнутися з питанням, «що чи кого ми шукаємо» (С. Михида). За логікою наукових досліджень, якщо предмет – це складник (а психічне – це одна зі сфер буття людини), то об'єкт – це ціле (у нашому випадку – письменник). Чи варто об'єктивізувати автора, якщо це жива особа? Це питання є досить дискусивним у літературознавстві. Доречним буде згадати твердження М. Фуко про «смерть автора» й можливість за певних умов обійтися без посилань на письменника [10, с. 445], але сам дослідник при цьому визнає, що несправедливо обмежувати роль автора, здатного творити не тільки текст, а й дискурс, і сам удається до вживання терміна «суб'єкт» щодо письменника [10, с. 451].

Відповідно до психопоетикального підходу, успіхів у дослідженні особистості митця можливо досягти лише за умови усвідомлення його як суб'єкта творення, тому що письменник сам бере активну участь у втіленні внутрішнього світу в тексті. З огляду на те що ми вивчаємо

мегатекст Марії Матіос, яка жива й постійно розширює свій доробок, її тим паче можна розглядати як активного суб'єкта творення.

Якщо в разі ретроспективного дослідження особистості автора беруться до уваги такі джерела: спогади, листи, автобіографії, щоденники, сповіді тощо, а також художні твори, де прямо чи опосередковано залишені «сліди» його особистості, то під час дослідження творчої особистості нашої сучасниці ми маємо дещо змінити підхід з урахуванням специфіки сучасних майданчиків для трансляції власної позиції й разом із тим відсутністю ретроспективного осмислення життя й творчості митця, як це можливо, наприклад, із Григором Тютюнником [2].

Це спонукає нас до розширення обсягу матеріалу для психопоетичних досліджень, оскільки Марія Матіос – не лише талановита майстриня слова, а й активна суспільна й політична діячка, що транслює свої думки й погляди на широкий загал, які мають бути враховані в разі спроб наблизитися до її психосвіту, оскільки «митець існує й поза текстом, точніше кажучи, і в інших текстах» [5, с. 9].

Важливу роль під час психопоетичного дослідження Марії Матіос продовжують відігравати психоавтобіографічні матеріали у вигляді особистих, суб'єктних мемуарів. Серед них вирізняємо «Приватний щоденник» про події Майдану та «Кулінарні філії», де авторка поєднує кулінарні рецепти з історіями із життя, а також ліричними відступами на різноманітну тематику. Однак особливу роль відіграє художня автобіографія «Вирвані сторінки з автобіографії» – визначальний об'єкт дослідження, на матеріалі якого ми спробуємо побачити штрихи до **особистості** та її **психосвіту**.

Для психопоетичного підходу характерними є такі категорії, як психоавтобіографія й мегатекст. Важливо, що ми при цьому розглядаємо не образ автора, а його психологічний портрет, тобто особистість, урахуовуючи психофізіологічну сферу буття людини (темперамент, характер, спрямованість), а також звертаючи увагу на особливості емоційної сфери психіки індивіда [5, с. 27].

Пропонуємо зосередитися на особливостях формування й функціонування психічної та емоційної сфери письменниці й доповнити ці форманти категорії **особистість** концептом **світогляд** для цілісного розуміння психосвіту М. Матіос як нашої сучасниці, котра активно реагує на суспільні й геополітичні зрушення та має певну громадську позицію. При цьому обсяг матеріалу дає змогу нам розглянути ці індивідуальні особливості в динаміці, адже для світогляду характерна змінність залежно від зовнішніх обставин і внутрішніх стимулів розвитку.

На думку З. Фрейда, «світогляд – це інтелектуальна структура, яка цілісно пояснює всі проблеми нашого існування на підставі певної вищої гіпотези, причому жодного питання не залишається відкритим і все, що становить наш інтерес, посідає своє місце». Однак навіть сам психоаналітик зазначає, що це належить радше до «ідеальних прагнень людства», оскільки найбільш раціональний, на думку науковця, науковий світогляд притаманний не всім [9, с. 529].

Світогляд, на думку К. Г. Юнга, значно ближче до світу ідей, адже це – щось міцно укорінене в психології людини (близьке до поняття «установка»), значною мірою несвідоме й зумовлене культурним контекстом утворення. Світогляд – це ключовий елемент особистості, що має вагоме значення в управлінні її сприйманням і здійсненні вибору. Світогляд тісно пов'язаний зі свідомістю, або, радше, з усвідомленням навколишнього світу. К. Г. Юнг актуалізує релігійний світогляд і зіставляє будь-який світогляд із релігійними доктринами, котрі не є суто інтелектуальними побудовами, а містять емоційний досвід [11].

Ця концепція є ближчою для нас у спробах осягнути творчу постать Марії Матіос, але існує потреба в певних вимірах, критеріях оцінювання й аналізу. Якщо взяти до уваги зазначені визначення світогляду, то можна дійти висновку, що це певна призма бачення світу, породжена різними факторами. Так формується ціннісне ставлення людини до навколишньої дійсності, детерміноване ціннісними орієнтаціями. Огляд психологічних джерел [6; 7] дає нам підстави для використання є підходу Ф. Клакхон та Ф. Стрідбека, що допоможе виокремити певні

концепти, ставлення до яких потенційно можливо виокремити в мегатексті письменниці, що наблизить до здатності поглянути на світ її очима, а саме такі ціннісні виміри: природа людини, ставлення людини до природи, ставлення людини до навколишніх, спрямованість діяльності людини й орієнтація на час (минуле, теперішнє, майбутнє) [7, с. 175].

Проаналізуємо як приклад ключові аспекти особистості та її світогляду, які викладено Марією Матіос у книзі «Вирвані сторінки з автобіографії». Матеріал у виданні представлено в калейдоскопічному форматі, адже перед нами збірка есеїв, статей, промов і виступів, які вже десь публікувалися або створені суто для цієї книги. Однак письменниця намагається дотримуватися хронологічної послідовності, починаючи від першого спогаду з трирічного віку, що дає змогу простежити динаміку формування індивіда, впливи середовища, а також авторську перцепцію подій минулого, оскільки Марія Матіос представляє читачеві власну рефлексію тих чи інших епізодів із життя.

Важливі світоглядні орієнтири закладаються ще в ранньому віці формування психіки. Вагомим для письменниці є період, що, імовірно, поклав початок її розвитку як особистості. Хронологічно він збігається з найбільш ранніми усвідомленими згадками минулого. Письменниця згадує про свою витівку з утечею від бабусі як *«найбільш гострий спогад-видиво»*, що залишається актуальним для Марії Матіос навіть через багато років, адже втілює її ще нічим не вгамовану дитячу безпосередність, бешкетництво, прагнення отримати від «Планети Життя» все, що вона забажає: *«Тепер я розумію: саме той біг босоніж снігом не тільки не атрофував мою впертість, але назавжди загартував рецептори болю. Без того бігу я ніколи б не стала тією, ким я є»* [4, с. 10–11]. Це асоціюється в письменниці зі свободою, яскравими відчуттями від колочого снігу, азартом від болю та самого факту витівки й подальшою хворобою, що породила відразу кілька наслідків: неможливість ходити до дитячого садка, тому зростання на самоті, що сприяє заглибленню дитини у внутрішній світ і розвитку *активної уяви*. На думку Е. Берна, самотня людина може структурувати час у два способи: активність і фантазія [1, с. 36].

Утім можна припустити, що цей епізод уплинув не лише на становлення дівчинки як творчої й незалежної особистості, а й на фіксацію гендерних ролей і моделі поведінки, за якої можна проявляти непослух і хуліганство, але при цьому варто пам'ятати про обережність і можливе покарання від батька як маскулінної структури, але не від жінки, бо бабця Василина нічого не змогла вдіяти з Марічкою. *«А ще я встигну назавжди запам'ятати, як тоді вперше і востаннє в житті татовий ремінь трохи розігрів задубіле на морозі моє срачення під речитатив найжалісливішої на світі бабусі Василини перед сином («Не бийте, Василю, малу холеру...»), і свої намертво стиснуті зуби (аби лише не заплакати!)...»* [4, с. 10].

Відображена цими спогадами динаміка формування психіки, на думку авторки, сотворили *«культ співчуття до всіх, кого болить»* [4, с. 9]. Марія Матіос згадує, що гіркі сльози в неї викликали й радянські сентиментально-героїчні наративи, адже тодішня дівчинка не усвідомлювала ідеологічне навантаження цих історій і кількість жертв, що лишилися поза об'єктивом, але *«серце розривалося на дрібні осколки від жалю до людей, що натурально страждали на сцені»*. Письменниця акцентує увагу на тому, як їм «душе-травмуюче» розповідали викривлені на користь ідеології історії про так званих героїв Радянського Союзу, демонстрували їх на театральній сцені зі спецефектами, від чого вона, тоді ще маленька дівчинка, плакала, почувалася беззахисною, шукала маминої підтримки. Марія Матіос визнає, що всієї правди вона тоді не знала, а просто співчувала зображеним стражданням як цілком здорова й чутлива дитина [4, с. 11–12].

Утім усвідомлене зло, знане в обличчя, також здатне викликати в письменниці співчуття. Після переїзду в Розтоки сім'я Матіос зіткнулася з ворожим ставленням сусідів на прізвисько Петріцькі, які постійно завдавали шкоди й навіть отруїли собаку, що болісно вмирав на очах шестирічної дівчинки. Марія Матіос важко це пережила, про що свідчать яскраві й натуралістичні спогади, але після цього взимку знайшла в собі сили допомогти «ненависній» сусідці врятуватися від снігу, що впав з даху. Письменниця відзначає певні вагання перед цим учин-

ком, адже в той час гостро згадалася смерть собаки, але жаль до іншої людини переміг, незважаючи на заподіяне родиною тієї зло. Це було усвідомлене рішення, прояв жалості й милосердя, а також зафіксоване *«потоптане перше зло в собі»* [4, с. 18].

Подібні згадки з раннього віку дають змогу охарактеризувати такі ціннісні виміри світогляду письменниці, як ставлення до людей з близького й далекого оточення. Ідеологічне для Марії Матіос залишається на другому плані після сутнісного, світоглядно-емпатійного. Попри радянський вплив і тенденції до дегуманізації, у світогляді письменниці домінують загальнолюдські цінності. Ще з дитинства вона здатна гуманно співчувати всьому живому, про що свідчать її вчинки. Крім цього, варто виокремити здатність проявляти милосердя й до зла, що виявиться у творчості мисткині. Це стосується також прототипів її історій: *«Я завжди жалію того, хто став персонажем моєї розповіді»* ... *«Своїм письмом я не маю права зашкодити ні тим, хто мені довірив, ні тим, про кого довірили»* [4, с. 327].

Як бачимо, Марія Матіос у «Вирваних сторінках з автобіографії» транслює *емпатію* та *прагнення до добра* іншим людям. Сама письменниця пояснює цю здатність до співчуття спадковістю. Можна вважати, що саме глибока емпатія сьогодні допомагає прозі Марії Матіос так само викликати сильні емоції в читача, що може стати предметом подальшого наукового дослідження.

Якщо продовжувати пошук джерел формування психіки письменниці в дитинстві, то варто звернути увагу на шкільні роки. Марія Матіос зростала дуже чемною і старанною дитиною, не схильною до бунтарства чи хуліганських витівок у сім'ї вчительки історії та завуча місцевої школи Павліни (авторський правопис збережено – *О. І.*) Власівни Матіос і Василя Онуфрійовича Матіоса (мали однакове прізвище й до одруження). Одна з глав книги називається «Ода», її присвячено Василю й Павліні як прикладу подружньої вірності й батьківства, утім Марія Матіос згадує, що їхніми з братами успіхами пишаються «мовчки і стримано», а за помилки «по голові не гладять», що може вказувати на недостатню емоційність щодо дітей (і дорослих), для яких важливо отримувати схвалення й інші емоційні або сенсорні транзакції, як це називає Е. Берн. Це часто спонукає до більш старанного навчання, роботи або творчої діяльності, щоб компенсувати нестачу уваги й умовних соціальних «погляджувань» [1, с. 31].

Дівчинка гарно вчилася, посідала призові місця *«на районних, обласних і навіть республіканських олімпіадах»*, а також здобула *«перше місце в СРСР серед учнівських творів російською мовою»* [4, с. 45]. Це визначило її здобутки й старанне ставлення до навчання в шкільні та юнацькі роки в академічному середовищі Радянського Союзу, а потім дало привід до осуду за членство в комуністичній партії й діяльність у рамках радянської ідеології, оскільки молода Марія Матіос змушена була вдаватися до адаптивних учинків, як, наприклад, цитування вірша про *«Кремлівські зорі»* чи *«ненависть до отих «клятих небачених убійників-націоналістів»* [4, с. 50]. Однак однією з причин цього може бути дитяча травма, яку отримала дівчинка *«у класі п'ятому-шостому»* на громадському суді над *«буржуазним фашистсько-німецьким націоналістом»* перед *«набитим-набитісіньким клубом»*, що формувало почуття беззахисності перед натовпом і страх публічного приниження, яке можна було отримати від, здавалося б, рідного оточення, адже той чоловік *«був із нашого села. Працював у колгоспі»* [4, с. 50].

Утім *рід і сім'я* для Марії Матіос завжди були понад ідеологією, тому авторка згадує своє неприйняття радянських історій про «героїзм» Павлика Морозова. Письменниця описує свої стресові спогади про введення радянських військ у Чехословаччину і страх за батька, якого могли мобілізувати як резервіста, і загальне відчуття напруження, що відчувалося навіть у дитинстві через природну здатність до антиципації: *«Та щось у повітрі витає не те... Щось діється – розумію маленькою голівкою»* [4, с. 19]. Цей страх перед війною й передчуття її початку теж залишається з авторкою з дитячого віку та знайдуть відображення в її творах, які в більшості своїй не про війну, але вона завжди десь поруч (*«Майже ніколи не навпаки», «Черевички Божої Матері»*).

Висновки. Мегатекст Марії Матіос представлено широким колом художніх, автобіографічних і публіцистичних матеріалів, які дають змогу досягнути її психосвіт у різноманітних аспектах із застосуванням тих чи тих психологічних підходів. Вивчення внутрішнього світу митця вкрай важливе для усвідомлення глибинних смислів його творчості й джерел художності. Щоб наблизитися до розуміння психіки творчої особистості, варто окреслити модель предмета наукової розвідки – психосвіту особистості, тобто ключові елементи або концепти, які його утворюють. На прикладі психоавтобіографічного матеріалу Марії Матіос «Вирвані сторінки з автобіографії» ми розглянули особливості формування особистості, чинники, що вплинули на її становлення, а також ціннісні орієнтації письменниці як складник її світогляду, що дало змогу розширити психопоетикальну методологію дослідження мегатексту письменника. Відповідно до роздумів і спогадів Марії Матіос, можна зробити висновки про посилену здатність до емпатії, уважність до людського горя й загострене почуття справедливості. Ці риси є наслідком спадковості, виховання, а також компенсаторним механізмом, що виник після зростання та початку діяльності в ідеологічних рамках Радянського Союзу. Осягнута проблема має перспективи подальших досліджень у напрямі характеристики інших світоглядних орієнтирів письменниці, які вона транслює в художньому та публіцистичному доробку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берн Е. Ігри, у які грають люди / пер. з англ. К. Меньшикової. 3-є видання. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 256 с.
2. Даценко Я. Психопоетика творчості Григора Тютюнника : дис. ... канд. філол. наук / Центрально-український державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка ; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2019. 214 с.
3. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
4. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії. Львів : ЛА «Піраміда», 2011. 368 с.
5. Михида С. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника : монографія. Кіровоград : Поліграф-Терція, 2012. 357 с.
6. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Максименка. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 430 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32309683.pdf> (дата звернення: 16.03.2023).
7. Рибак О. Особливості класифікації культурно-ціннісних орієнтацій. *Психологічний часопис*. 2017. № 6 (10) С. 173–185. URL: <https://apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/download/178/126> (дата звернення: 15.03.2023).
8. Скляр І. Психопоетика творчості Валер'яна Підмогильного : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2012. 234 с.
9. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки / переклад П. Тарашук. Київ : Навчальна книга – Богдан, 2021. 552 с.
10. Фуко М. Що таке автор? *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубицької. Львів : Літопис, 1996. С. 444–456.
11. Jung C.G. *Modern man in search of a soul*. New York, NY : Routledge. 2001. 264 p.

УДК 811.111-343

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-10>

ВЕРБАЛЬНИЙ СКЛАДНИК У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ КОГЕЗІЇ ТА КОГЕРЕНТНОСТІ В АНГЛІЙСЬКИХ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗКАХ

VERBAL COMPONENT OF COHESION AND COHERENCE IN ENGLISH MULTIMODAL LITERARY FAIRY TALES

Карп М.А.,

orcid.org/0000-0002-7332-7739

Scopus-Author ID: 57223105401

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету «Львівська політехніка»

Необхідність комплексного розкриття механізмів когезії й когерентності в мультимодальних літературних казках з урахуванням функціональної парадигми сучасних мовознавчих досліджень і досягнень семіотики, наратології, текстолінгвістики й дискурсивної стилістики пояснює актуальність проблеми. Використання структурно-семіотичного й наративного підходів для аналізу вербальних і невербальних засобів когезії та когерентності сприяє виявленню їх текстотвірної специфіки в англійських мультимодальних літературних казках, які дотепер перебували поза увагою лінгвістів. Метою дослідження є виявлення й характеристика структурно-семіотичних і наративних аспектів категорій когезії та когерентності в англійських мультимодальних літературних казках, які визначають їх текстотвірний характер. Таким чином, здатність вербальних одиниць виконувати декілька функцій є постійною ознакою художнього мовлення. Функціонування вербальних одиниць у художніх прозових текстах англійських мультимодальних літературних казок пов'язано із системою засобів когезії та когерентності. Багатофункціональність вербальних одиниць когезії й когерентності виникає в тексті завдяки інтегрованій єдності їх засобів. Вербальні одиниці когезії актуалізуються фонемами, морфемами, лексемами й синтаксисом. Вербальні одиниці когерентності актуалізуються за допомогою засобів когезії в структурі надфразової єдності та фрагментів тексту. Під час семіотико-наративного аналізу тексту можна розглядати вербальні одиниці як систему засобів когезії й когерентності. У перспективі для подальших досліджень пропонується залучити семіотико-наративну інтерпретацію засобів когезії та когерентності англійської мультимодальної літературної казки з використанням *GeM model* у майбутніх текстолінгвістичних дослідженнях, які можна проводити на матеріалі інших категорій текстів різноманітної типології в контексті сучасних лінгвостилістичних, лінгвокогнітивних і дискурсивних досліджень.

Ключові слова: англійська мультимодальна літературна казка, вербальний складник, когезія, когерентність, мультимодальний художній прозовий текст.

The necessity of a comprehensive disclosure of the mechanisms of cohesion and coherence in multimodal literary fairy tales, taking into account the functional paradigm of modern linguistic research and the achievements of semiotics, narratology, text linguistics, and discursive stylistics, explains the relevance of the problem. The use of structural-semiotic and narrative approaches to analyze verbal and non-verbal modes of cohesion and coherence contributes to the identification of their textual specificity in English multimodal literary fairy tales, which have remained unnoticed by linguists until now. The aim of the research is to identify and characterize the structural-semiotic and narrative aspects of cohesion and coherence categories in English multimodal literary fairy tales, which determine their textual nature. Thus, the ability of verbal units to perform multiple functions is a constant feature of artistic discourse. The functioning of verbal units in English multimodal literary fairy tales is related to the system of cohesion and coherence modes. The multifunctionality of cohesion and coherence verbal units arises in the text due to the integrated unity of their modes. Verbal units of cohesion are actualized by phonemes, morphemes, lexemes, and syntax. Verbal units of coherence are actualized by modes of cohesion in the structure of supra-phrasal unity and text fragments. During semiotic-narrative analysis of the text, verbal units can be considered as a system of cohesion and coherence modes. In the perspective of further research, it is proposed to involve a semiotic-narrative interpretation of cohesion and coherence modes in English multimodal literary fairy tales using the *GeM model* in future text linguistic studies, which can be conducted on the material of other categories of texts of various typology in the context of modern linguostylistic, linguocognitive, and discursive research.

Key words: cohesion, coherence, English multimodal literary fairy tale, multimodal fictional (prose) text, verbal component.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми зумовлено потребою комплексного розкриття текстотвірних механізмів когезії й когерентності в організації мультимодальної літературної казки з позицій функційної парадигми сучасних мовознавчих студій і з урахуванням здобутків семіотики, наратології, текстолінгвістики, дискурсної стилістики. Актуальність праці увиразнюється застосуванням структурно-семіотичного й наративного підходів до аналізу вербальних і невербальних засобів когезії та когерентності з метою виявлення їх текстотвірної специфіки на етапах формування й функціонування англійської мультимодальної літературної казки (далі – АМЛК), системний опис текстотвірних механізмів якої дотепер перебував поза увагою лінгвістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст креолізованого (двокодового) художнього прозового тексту кодується у вербальних та образотворчих знаках, при цьому створюється особливий лінгвовізуальний феномен, у якому вербальний та образотворчий (*малюнок*) компоненти утворюють одне візуальне, структурне, смислове й функційне ціле, що забезпечує його комплексний, прагматичний вплив на адресата. Полікодові художні прозові тексти ідентифікують як тексти, у яких повідомлення закодовано семіотично різнорідними засобами – вербальними й невербальними компонентами, об'єднання яких являє собою визначену структуру, що характеризується вираженням взаємозалежності складників у змістовному та формальному аспектах [3, р. 361–363]. Утім мультимодальні художні прозові тексти об'єднують вибрані складники відмінних семіотичних каналів сприйняття інформації в єдине ціле згідно з їх принципами формування. Такі канали зіставляються у вигляді окремих семантичних засобів, поєднуються й інтегруються задля утворення складного цілого, яке не підлягає спрощенню й не тлумачиться з погляду примітивного сумування окремих складників [10, р. 18]. Мультимодальний художній прозовий текст як сукупність психологічної й перцептивної модальностей, реконструює реальний або вигаданий фізичний простір навколо адресата засобами візуального, аудіального, кінестетичного, нюхового та смакового каналів сприйняття інформації, що репрезентовані вербально й/або невербально [11, с. 115–126] (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Елементи мультимодального художнього прозового тексту

Вид репрезентації інформації	Канал подання/сприйняття інформації				
	візуальний	аудіальний	кінестатичний	нюховий	смаковий
Мовний	Візуальна репрезентація знакових систем мови	Аудіальна репрезентація знакових систем мови	Матеріальна (фізична) репрезентація знакових систем мови	-	-
Немовний	Ілюстрація, відео	Мелодика, шум	Дотики, предмети й позначення, які можна відчутти на дотик	Запах	Їжа, предмети, що мають смак

Мультимодальний художній прозовий текст можуть становити вісім типів елементів [2–7]:

- мовний візуальний (літери, цифри, вузлики, камінці, ієрогліфи, мова глухонімих, прапорцевий семафор на флоті тощо);
- мовний аудіальний (звукові літери й цифри, азбука Морзе, мова свисту в індіанців тощо);
- мовний кінестетичний (шриффт Бройля, вузлики – мова індіанців (якщо сприймаються на дотик);
- немовний візуальний (символ, малюнок, фото, мультимедіа);
- немовний аудіальний (звуки природи, тварин, музика, шум тощо);
- немовний кінестетичний (мазки на картинах, різьблення, тиснення, плетення, вишивка, скульптура, рельєфи, температура поверхні, форма предмета тощо);

- немовний смаковий (їжа);
- немовний нюховий (ароматизований папір чи чорнила, листи з парфумом, приємні та неприємні запахи).

Метою дослідження є вияв і характеристика структурно-семіотичних і наративних аспектів категорій когезії та когерентності англійських мультимодальних літературних казок, що визначають їх текстотвірний характер.

Виклад основного матеріалу. Якщо за текстом не стоїть мова з її всіма структурно-семіотичними закономірностями, явище не можна тлумачити як культурне, як штучний артефакт, а тому воно потрапляє у світ явищ природних, які існують незалежно від людини. У вербальному складнику (далі – ВС) інформація є зрозумілою для сприйняття, адже вона не містить передумов для створення семіотичного бар'єра. Лінгвісти вважають, що внаслідок багатшаровості й багаторівневості тексту «в ньому можуть бути виокремлені різні елементи, що використовуються як його структурні одиниці». Відповідно «можуть бути виокремлені різні системи зв'язків між цими одиницями» [10, р. 117]. Науковці розмежовують такі підходи до виокремлення рівнів тексту, релевантні до його лінгвістичного аналізу, і текстових одиниць: функційний (структурно-мовний), текстовий (структурно-семантичний), функційно-комунікативний. Порівнева репрезентація тексту в межах функційного підходу для лінгвістичного аналізу текстових одиниць орієнтована на традиційну мовну стратифікацію з виокремленням у тексті фонетичного, морфологічного, лексичного й синтаксичного рівнів [11, р. 36–37].

В інтерпретації художньому прозового тексту В. А. Кухаренко виокремлює фонографічний, морфемний, лексичний і синтаксичний рівні актуалізації мовних одиниць. Фонема в разі введення в художньо організоване мовлення створює додаткове естетичне і смислове навантаження висловлення, виконуючи образотворчу й експресивну функції. Морфема здатна привнести в текст додатковий зміст, виконуючи функції, які характеризують номінації (оказіональне поєднання морфем) і логіко-емоційну інтенсифікацію (морфемний повтор). Актуалізовані синсемантичні (службові) слова (артиклі, займенники, сполучники, прийменники, локативні й темпоральні прислівники) являють собою економний спосіб створення додаткової смислової, емоційно-оцінної, експресивної інформації. Автосемантичним (самостійним) словам властивий денотативний (предметно-логічний) аспект значення й конотативні аспекти значення: емоційно-оцінний, експресивний, соціолінгвістичний, ідеологічний, стилістичний, індивідуально-художній; а також граматичне значення. Зберігаючи загальномовні властивості в межах художнього прозового тексту, слово збільшує кількість своїх значень (сми́слів) і функцій. Неповторність усіх смислових і чуттєво-експресивних перетворень слова для однієї ситуації, контексту й системи створює художню неповторність для окремого твору мистецтва [8, с. 15–67].

З усіх елементів, які надають висловленню осмисленості, найпотужнішим є синтаксис, що контролює порядок, у якому надходять враження, і зв'язки, які стоять за ланцюжками слів. Основними параметрами речення, що актуалізуються в художньому прозовому тексті, є довжина речення, структура й пунктуаційне оформлення, яке віддзеркалює його інтонаційний малюнок. Словом, функціонування мовних одиниць у тексті віддзеркалює існування в ньому багатогранної та динамічної мови. Філологи до складників тексту зараховують одиниці звукового/фонологічного рівня (лексичні, кінестетичні, акустичні асоціації; пароніми); одиниці лексичного рівня; одиниці морфологічного рівня; речення; образну систему (тропи); заголовок (структурно-граматичні характеристики, образність) та епіграф [12, р. 9–56].

Лінгвісти розмежовують одиниці стилістичної фонетики (версифікація, інструментовка: алітерація, асонанс, звуконаслідування, евфонія), графо-фонеміки, графіки; стилістичної морфології (кореневі морфемі, афіксальні морфемі: слово-, формотвірні); стилістичної лексикології (внутрішній/парадигматичний критерій значення слова, зовнішній/синтагматичний критерій значення слова, фразеологічні одиниці); стилістичного синтаксису (виразові засоби синтаксису, стилістичні прийоми синтаксису); стилістичної семасіології (фігури заміщення, фігури сумісності) [2, с. 182–189].

Тексту властива мікро- й макросемантика, мікро- й макроструктура. Семантика тексту зумовлена комунікативним завданням передачі інформації (текст – інформаційне ціле). Структуру тексту визначають особливостями внутрішньої організації одиниць тексту й закономірностями цих одиниць у межах цілісно оформленого тексту (текст – структурне ціле) [4, с. 86–89].

На семантико-структурному рівні одиницями тексту є висловлення (реалізоване речення), надфразова єдність (складне синтаксичне ціле, період, прозаїчна строфа, мікротекст, текстема, гіперсинтаксема). У тексті маємо справу не з реченнями (у термінологічному сенсі), а з висловленнями, не з мовними одиницями, а з одиницями мовлення, які конкретизують свій смисл у тексті [5, с. 87–90]. Д. І. Ганич тлумачить надфразову єдність як «композиційно-синтаксичну конструкцію, у якій об'єднується кілька речень, фраз і навіть абзаців, що мають певну змістову завершеність і структурну єдність, яка досягається використанням лексичних, граматичних та інтонаційних засобів» [1, с. 144]. Висловлення (мінімальні одиниці тексту) об'єднуються в надфразові єдності на основі тематичної єдності та структурних показників когезії. Такі об'єднання утворюють тема-рематичні послідовності однорідного, неоднорідного або змішаного складу. Надфразові єдності об'єднуються в тематичні блоки, створюючи фрагменти тексту, що забезпечують когерентність тексту за допомогою реалізації дистантних і контактних смислових і граматичних зв'язків. Фрагменти тексту можуть збігатися з мікротемою, абзацом, надфразовою єдністю, із главою, параграфом тощо [6, с. 87–105].

На композиційному рівні тексту виокремлюють такі одиниці: абзаци, параграфи, розділи, підзаголовки. Абзац, як зауважує О.О. Селіванова, є структурно-змістовою одиницею членування тексту, що характеризується єдністю теми й графічно позначена відступом початкового рядка праворуч, відповідає одиниці синтаксичного членування – надфразовій єдності [9, с. 5]. Стилiстичні характеристики тексту пов'язані з його семантичною, граматичною та композиційною структурою. Побудова тексту визначається темою, яка виражається інформацією, умовами спілкування, завданням конкретного повідомлення й обраним стилем викладу [7, с. 102–114].

Висновки. Отже, здатність одиниць вербального складника виконувати не одну функцію є інваріантною ознакою художнього мовлення. Функціонування вербального складника в художньому прозовому тексті англійських мультимодальних літературних казок пов'язано із системою засобів когезії та когерентності. Поліфункціональність вербального складника когезії й когерентності виникає в тексті за умови інтегрованої єдності їх засобів. Вербальний складник когезії актуалізується одиницями фонем, морфем, лексем і синтаксису. Вербальний складник когерентності актуалізується засобами когезії в структурі надфразової єдності й фрагмента тексту. У процесі семіотико-нарративного аналізу тексту можна осмислити вербальний складник системи засобів когезії і когерентності.

Перспективою подальших досліджень вважаємо залучення запропонованої семіотико-нарративної інтерпретації засобів когезії та когерентності АМЛК із використанням *GeM model* у подальші текстолінгвістичні розвідки, які доцільно здійснювати на матеріалі інших категорій текстів різножанрової типології у вимірах новітніх лінгвостилістичних, лінгвокогнітивних і дискурсних студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища шк., 1985. 360 с.
2. Карп М.А. Когезія та когерентність як сукупність текстового зв'язку у британських художніх мультимодальних творах. *Мова і культура* (науковий журнал) : матер. XXIII Міжнар. наук. конф. «Мова і культура» імені Сергія Бурого, 23–26 червня 2014 р. Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2014. Вип. 17. Т. II (170). С. 182–189.
3. Karp M. Multimodal text analysis regarding cohesion and coherence // Proceedings of the 1st International Sciences Conference *Science and Education in Australia, America and Eurasia: Fundamental and Applied Science* / International Agency for the Development of Culture, Education and Science. Australia, Melbourne, 2014. (Australia, Melbourne, 25 June 2014). Vol. II. Melbourne IADCES Press. Melbourne, 2014. P. 361–363.

4. Карп М.А. Інтегральний потенціал когезії та когерентності у структурно-смісловій організації британського художнього тексту. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. пр. Чернівці : Вид. дім «РОДОВІД», 2014. Вип. 708/709 «Германська філологія». С. 86–89.

5. Карп М.А., Бехта І.А. Мультиmodalні засоби когезії та когерентності у сучасних літературних казках: теоретико-методологічна інтерпретація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. «Філологія»*. Одеса, 2014. № 12/13. С. 87–90.

6. Карп М.А. Теоретичні передумови вивчення текстовірних категорій когезії і когерентності. *Сучасна філологічна наука: актуальні питання та вектори розвитку* : колективна монографія / відп. за випуск М.В. Мамич. Львів-Торунь : Ліга-Прес, 2021. 512 с. С. 87–105. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-242-8-4>.

7. Карп М.А. Методика вивчення засобів когезії і когерентності в англійських мультиmodalних літературних казках Філіпа Арда. *Moderní aspekty vědy* : XVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie/MezinárodníEkonomickýInstitut.s.r.o.Českárepublica:MezinárodníEkonomickýInstitut.s.r.o.,2022. Str. 473. 102–114.

8. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту : підруч. для студ. старших курсів філол. спец. Вінниця : Нова книга, 1988. 272 с.

9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. 844 с.

10. Baldry A., Thibault P. J. Multimodal Transcription and Text Analysis: A Multimedia Toolkit and Coursebook. *Equinox Textbooks and Surveys in Linguistics*. London ; Oakville : Equinox, 2006. 270 p.

11. *New Perspectives on Narrative and Multimodality* / ed. by Ruth Page. London ; New York : Routledge, 2010. 229 p. (Series in Routledge Studies in Multimodality; first edition).

12. Nowotny W. *The Language Poets Use*. London : A&C Black, 1962. 240 p.

УДК 811.111'276.6'25:61=161.2:791.242(73)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-11>

**СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ МЕДИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ
ПІД ЧАС ДУБЛЮВАННЯ КІНОСТРІЧОК
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ
АМЕРИКАНСЬКОГО ТЕЛЕСЕРІАЛУ «ДОБРИЙ ЛІКАР»)**

**STRATEGIES AND TECHNIQUES OF MEDICAL TRANSLATION
IN FILM DUBBING (BASED ON THE UKRAINIAN TRANSLATION
OF THE AMERICAN TV SERIES “THE GOOD DOCTOR”)**

Колодій Б.М.,

orcid.org/0000-0002-2008-6804

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Романчук Г.О.,

orcid.org/0009-0000-2596-1770

магістр кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню й аналізу застосування стратегій і тактик медичного перекладу під час дублювання англійськомовних кінострічок українською мовою на матеріалі американського телесеріалу «Добрий лікар». У дослідженні здійснюється огляд розвитку аудіовізуального перекладу, зокрема дублювання, в Україні. Аналізуються класифікації перекладацьких стратегій і тактик; визначається доцільність їх використання під час дослідження перекладу телешоу медичного жанру.

На матеріалі телесеріалу «Добрий лікар» розглянуто застосування:

1) семантичної стратегії, що має на меті якомога точніше передати зміст вихідного тексту, намір, стиль і тон автора оригіналу зі збереженням як лексичних, так і граматичних оригінальних конструкцій;

2) комунікативної стратегії, що спрямована на відтворення впливу вихідного тексту на цільову аудиторію зі зміною оригінальних лексичних і граматичних конструкцій і націлена на створення природного й вільного тексту перекладу.

У дослідженні акцент зроблено на перекладі медичної термінології та відтворенні евфемізмів, пов'язаних із медичною тематикою, телесеріалу «Добрий лікар» у перекладі українською мовою.

На основі проаналізованих прикладів ми дійшли висновку, що під час відтворення медичної термінології у вищезгаданому телесеріалі переважає стратегія семантичного перекладу, яка найчастіше використовується в поєднанні з тактикою запозичення. Використання стратегії комунікативного перекладу спостерігалось в процесі дослідження в незначній кількості в поєднанні з тактикою адаптації та технічною процедурою вилучення.

Для відтворення евфемізмів найчастіше використовувалася стратегія комунікативного перекладу в поєднанні з тактикою модуляції; лише в поодиноких випадках застосовано семантичну стратегію в поєднанні з прямим словниковим відповідником.

Ключові слова: аудіовізуальний переклад, дублювання, медичний переклад, перекладацькі стратегії й тактики, медична термінологія, евфемізми.

The article focuses on the study and analysis of the application of medical translation strategies and techniques when dubbing English-language films into Ukrainian based on the material of the American television series “The Good Doctor”. The study provides an overview of the development of audiovisual translation, in particular dubbing, in Ukraine. Classifications of translation strategies and techniques are analyzed; the expediency of their use in researching the translation of a TV show of the medical genre is determined.

In the course of the research, based on the TV series “The Good Doctor”, the application of the following strategies was analysed:

1) a semantic strategy, which aims to convey the content of the original text, the intention, style and tone of the original author as accurately as possible while preserving both lexical and grammatical original constructions;

2) a communicative strategy, which focuses on reproducing the impact of the source text on the target audience with the change of the original lexical and grammatical constructions and is aimed at creating a natural and free translation text.

The study highlights the translation of medical terminology and medical euphemisms from the TV series “The Good Doctor” translated into Ukrainian.

According to the findings of the research, we came to the conclusion that while rendering medical terminology in the aforementioned TV series, the strategy of semantic translation prevails, which is most often used in combination with the borrowing translation procedure. The use of the communicative translation strategy was observed in the research process in a small amount in combination with the technique of adaptation and the technical procedure of omission.

To reproduce euphemisms, the strategy of communicative translation in combination with modulation technique was mostly used; only in several cases the semantic strategy was implemented in combination with a dictionary equivalent.

Key words: audiovisual translation, dubbing, medical translation, translation strategies and techniques, medical terminology, euphemisms.

Постановка проблеми. Медичний переклад є важливим складником галузі охорони здоров'я, що дає змогу медичним працівникам спілкуватися й ділитися інформацією з пацієнтами, колегами та науковцями в усьому світі. Цей вид перекладу може мати різні форми, включаючи письмовий та усний переклад, кожен із яких має свою історію, особливості, стратегії й тактики відтворення цільовою мовою.

Важливість медичного перекладу, як письмового, так й усного, неможливо переоцінити, адже його основне завдання полягає в тому, що медична інформація має бути загальнодоступною для пацієнтів і медичних працівників незалежно від мовних бар'єрів. Це має вирішальне значення для сприяння ефективній комунікації, розвитку галузі медичних досліджень і надання найкращої допомоги пацієнтам. Медичний переклад вимагає спеціального досвіду й знань і відіграє життєво важливу роль у наданні високоякісних медичних послуг у всьому світі.

Робота розглядає медичний переклад через призму дублювання кінострічок медичного жанру. Цей вид перекладу з роками стає все популярнішим і зараз широко використовується в світовій індустрії розваг. Однією з головних особливостей дубляжу є те, що він дає змогу аудиторії, яка не володіє мовою оригіналу кінофільму чи телешоу, насолоджуватися сюжетом кінострічки рідною мовою. Саме тому цей різновид перекладу популяризувався в контексті широкого загалу, оскільки дає можливість локалізувати продукт для різних ринків і регіонів, а також зберегти оригінальну звукову доріжку та звукові ефекти, залишивши емоційне навантаження оригінального твору.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що дублювання медичних фільмів і телесеріалів іноземною мовою дає змогу поширювати інформацію цієї тематики серед більшої частини глядацької аудиторії та може допомогти в подоланні мовних і культурних бар'єрів. Окрім того, пандемія COVID-19 і повномасштабне вторгнення Росії на територію України у 2022 році стали наочним прикладом того, наскільки важливою є точна та своєчасно надана медична інформація. Популярність дубляжу кінострічок медичного жанру зростатиме, оскільки світ стає дедалі більш глобалізованим і різноманітним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям для дослідження слугували праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, що присвячені сфері аудіовізуального перекладу (далі – АВП) ([7; 15] тощо); медичного перекладу ([8; 4] тощо) і класифікаціям перекладацьких стратегій і тактик ([21; 27] тощо).

Метою дослідження є визначення стратегій і тактик медичного перекладу (з акцентом на відтворенні медичної термінології та евфемізмів) під час дублювання англійськомовного телесеріалу «Добрий лікар» українською мовою.

Виклад основного матеріалу. АВП – це «академічна концепція», що поступово проникає як на старий, так і на новий ринки постпродукції звуку й зображення, для яких цей термін раніше був невідомим, не кажучи вже про саму практику перекладу [15]. Згодом той самий термін почав використовуватися в більшості європейських мов: *traducción audiovisual*, *traduction audiovisuelle*, *traduzione audiovisiva* тощо [15], що свідчить про його чітке визнання принаймні академічними колами, які раніше використовували інші терміни, як-от: *кінематографічний переклад*, *переклад фільмів*, *переклад для телебачення*, *екранний переклад*, *підпорядкований переклад*, *медіапереклад* або *мультимедійний переклад* [15]. АВП є загальним терміном, на відміну від форм письмового й усного перекладу; АВ тексти можуть охоплювати будь-які теми, що розглядаються різними спеціалізованими галузями перекладу [18].

Варто зазначити, що в Україні, на відміну від інших країн Європи й Америки (де ще з кінця 90-х років ХХ сторіччя АВП як окремий спецкурс для бакалаврів і магістрів почали викладати в багатьох університетах, а саме: у Цюріху, Лондоні, Генуї, Лідсі, Пізі, Торіно, Пітсбургу, Бостоні, Далласі тощо [20]), АВП, зокрема дубляж (який є одним із видів АВП), є недостатньо дослідженим явищем. Серед українських науковців, які в працях висвітлюють питання, пов'язані з історією, якістю й розвитком процесу дублювання в Україні, варто виокремити І. Софієнко [10], О. Гридасову [2], О. Мітіну, Л. Ростомову, К. Драпалюк [7] та ін. Наукові розвідки вищезгаданих дослідників сприяють кращому розумінню ролі дубляжу в українському суспільстві та культурі, а також викликів і можливостей, пов'язаних із цим процесом.

Історія українського дублювання певним чином починається з 1950-х років, коли стали доступними перші іноземні фільми. Відтоді практика дубльованого перекладу значно еволюціонувала, відображаючи зміну культурного й мовного ландшафту України. На початку розвитку вітчизняного дубляжу іноземні фільми перекладали переважно російською, оскільки вона була панівною мовою в Радянському Союзі. Українська ж не була в пріоритеті, а студій українськомовного дубляжу в країні на той час не існувало.

Після здобуття Україною своєї незалежності в 1991 році статус української мови почав поступово змінюватися. З'явилися українські студії дубльованого перекладу, а українськомовне дублювання стало поширенішим; однак російськомовний дубляж усе ще залишався панівним. У 90-х роках ХХ століття українську мову можна було почути лише на телебаченні. На замовлення телеканалів студії дублювали іноземні фільми та серіали. Так, у 1996 році на телеканалі ICTV трансливався американський ситком «Альф». Історія про кумедного прибульця сподобалася глядачам, зокрема, і завдяки неймовірному перекладу українською від О. Негребецького [3].

На початку 2000-х років ситуація поступово почала змінюватися, що частково зумовлено певними трансформаціями в політичному ландшафті країни, а саме: український народ прагнув відстояти свою незалежність і сприяти поширенню української мови в медіапросторі. Ще один популярний серіал – «Друзі» – перекладено українською. Вітчизняному глядачу сподобалася кумедна історія шістьох молодих людей; крім того, завдяки зусиллям перекладачів та акторів озвучення наша аудиторія змогла дивитися нові серії цього шоу майже одночасно з американськими глядачами [3].

2006 рік став переломним для українського дубляжу. Саме тоді Кабінет Міністрів видав постанову, що зобов'язувала українські компанії дублювати всі іноземні фільми українською мовою [9]. Передбачалося, що перехід буде поступовим: у 2006 році не менше ніж 20% фільмів мали бути дубльовані українською мовою, а з 1 липня 2007 року – не менше ніж 70% [3].

Однак не відразу всі кіноновинки вітчизняний глядач почав дивитися українською мовою. Так, у 2006 році лише сім із двадцятки найкасовіших іноземних фільмів дубльовані українською, серед них – «Пірати Карибського моря: Скриня мерця», «Казино Рояль», «Парфумер: Історія одного вбивці», «Диявол носить Prada», «Сезон полювання», «Ерагон» і мультфільм, який надзвичайно сподобався українському глядачеві, «Тачки». Лише у 2008 році кінопрокатники серйозно перейшли на українську [3].

Сьогодні дублювання українською мовою стало досить поширеним. Українською можна дивитися як популярні блокбастери з мільйонними касовими зборами, так і нішеві фільми, що орієнтуються на більш витончену глядацьку аудиторію [3].

Розвитку українського дубльованого перекладу сприяють також онлайн-платформи. Так, у 2020 році американська стримінгова та продакшн-компанія «Netflix» почала співпрацю з двома українськими студіями «Postmodern Postproduction» і «Tak Treba Production», що спеціалізуються на послугах з адаптації іноземних фільмів (постпродакшні). З того часу, як «Netflix» запустила свою платформу в Україні у 2016 році, лише кілька фільмів і серіалів мали українські субтитри, тоді як жоден продукт не був доступний із українським озвученням. Наразі «Netflix» стає доступнішим для українців, які не володіють англійською мовою [11].

Загалом історія дубляжу в Україні відображає зміну її культурного й мовного ландшафту: якщо раніше чітко прослідковувалося глобальне панування російськомовного дублювання, останнім часом акцент значно змістився в бік українськомовного перекладу, особливо з часів війни на сході України у 2014 році та з початком повномасштабного вторгнення Росії на територію України у 2022 році. З появою професійних студій дубльованого перекладу та професійних акторів озвучування якість українськомовного дублювання значно покращилася, що зробило його основним варіантом перегляду кінострічок для глядачів в Україні.

У фокусі дослідження – дубльований переклад англійськомовного телесеріалу медичного жанру «Добрий лікар», здійснений реліз-групою перекладачів VaibaKoTV та представлений на сайті UaKino.club.

«Добрий лікар» – це американський серіал жанру медичної драми, створений Девідом Шором. Уперше серіал вийшов на екрани 3 жовтня 2017 року. Станом на липень 2023 року серіал «Добрий лікар» складається із 6 сезонів і 116 епізодів. Шоу, яке набуло популярності в усьому світі, зокрема й в Україні, розповідає глядачам про життя молодого хірурга Шона Мерфі, який страждає на аутизм і синдром саванта (надзвичайно рідкісний феномен, коли особи з відхиленнями в розвитку, зокрема з аутистичним спектром відхилень, демонструють надзвичайні здібності, таланти й знання в одній або декількох вузьких галузях) [1].

З метою досягнення основного завдання дослідження, а саме: визначення стратегій і тактик медичного перекладу під час дублювання телесеріалу «Добрий лікар», насамперед необхідно детальніше зупинитися на визначенні класифікацій перекладацьких стратегій і тактик, якими ми послуговуватимемося в розвідці.

Класифікації стратегій і тактик перекладу. Протягом останніх десятиліть дослідники розробляли різноманітні класифікації перекладацьких стратегій. Шотландський науковець Дж. Кетфорд запровадив низку перекладацьких зсувів, серед яких – *структурні, класові, одиничні, внутрішньосистемні й інформаційні* [14]. Американський перекладознавець Л. Венуті запропонував поняття *одомашнення й очуження* як перекладацькі стратегії, що передбачають адаптацію або збереження особливостей вихідної мови [26]. *Культурна фільтрація* британської дослідниці М. Бейкер передбачає *адаптацію вихідного тексту* до цільової культури або *збереження культурних відмінностей* у перекладі [12]. Німецька лінгвістка К. Норд представила *документальну й інструментальну* стратегії, які фокусуються або на збереженні очуження, або на адаптації вихідного тексту до цільової аудиторії [22].

Під час дослідження ми керувалися класифікацією британського перекладознавця Пітера Ньюмарка. Згідно з його класифікацією, представленою в науковій праці «Approaches to Translation» [21], існують дві протилежні стратегії перекладу: семантична й комунікативна. *Семантичний переклад* має на меті якомога точніше передати зміст вихідного тексту зі збереженням як лексичних, так і граматичних оригінальних конструкцій, тоді як *комунікативний переклад* фокусується на відтворенні впливу вихідного тексту на цільову аудиторію зі зміною оригінальних лексичних і граматичних конструкцій [21, с. 39, 47–48]. *Семантичний переклад* прагне зберегти намір, стиль і тон автора оригіналу, а також лінгвістичні та культурні нюанси

мови оригіналу, навіть якщо в результаті виходить менш природний текст перекладу [21, с. 48]. П. Ньюмарк зазначає, що *семантичний переклад* часто використовується під час перекладу медичних, юридичних або наукових текстів, де точність і правильність мають вирішальне значення [21, с. 49]. З іншого боку, *комунікативний переклад* ураховує культурні та лінгвістичні відмінності між мовою оригіналу й мовою перекладу, відповідно, адаптує текст [21, с. 40]. Мета *комунікативного перекладу* – створити природний і вільний текст перекладу, навіть якщо це передбачає відхилення від оригінальних формулювань або структури [21, с. 37]. Такий підхід зазвичай використовується в художніх текстах, де бажаний ефект на читача важливіший, ніж суворе дотримання правил мови оригіналу [21, с. 41–42].

Вищезазначена класифікація стратегій є корисною у фокусі нашого аналізу дубльованого перекладу медичного телешоу з таких причин:

– Точність медичної термінології: медична термінологія часто є складною і недвозначною, тому для перекладачів важливо точно передати значення термінів, використаних в оригінальному діалозі. Стратегія семантичного перекладу зосереджена на достовірному передаванні значення окремих слів і фраз, що може бути корисним для забезпечення відповідності медичної термінології, використаної в дубляжі.

– Ефективність комунікації: комунікативна стратегія перекладу фокусується на впливі перекладу на цільову аудиторію. У випадку з медичними телешоу важливо, щоб дубляж ефективно доносив до глядачів медичні поняття й процедури в зрозумілій і простий спосіб, що може передбачати адаптацію перекладу до мовного та культурного контексту цільової аудиторії або спрощення складних медичних термінів і понять.

Окрім стратегій перекладу, науковці також подають у працях різноманітні класифікації перекладацьких тактик, що слугують основою для теоретичних і практичних досліджень у сфері перекладознавства. Серед найвідоміших – перекладацькі трансформації канадських лінгвістів Ж. Віне й Ж. Дарбельне [27], перекладацькі тактики австралійського вченого А. Піма [24], а також трансформації німецької перекладачки К. Райс [25]. У фундаментальній книзі «Порівняльна стилістика французької та англійської мов» Ж. Віне й Ж. Дарбельне подали сім перекладацьких трансформацій, а саме: *запозичення, калькування, дослівний переклад, транспозицію, модуляцію, еквівалентність та адаптацію* [27].

Тактики перекладу Ж. Віне й Ж. Дарбельне є корисним інструментом для аналізу дубльованого перекладу медичного телесеріалу, оскільки вони охоплюють низку перекладацьких трансформацій, які можуть допомогти перекладачеві в процесі відтворення оригінального тексту мовою перекладу. Наприклад, у медичних серіалах можуть зустрічатися вузькоспеціальні терміни, які подекуди буває непросто перекласти українською мовою. Обрані трансформації, такі як запозичення, калькування, дослівний переклад та адаптація тощо, допоможуть перекладачеві знайти найбільш підхоже рішення для перекладу цих термінів.

Відтворення медичної термінології. Головною стратегією перекладу фахових медичних термінів є семантичний переклад, тобто збереження оригінальної мовної одиниці та її запозичення мовою перекладу. Однак дослідження виявило, що українське озвучення серіалу «Добрий лікар» містить як приклади семантичного перекладу, так і приклади комунікативного, тобто адаптивного, перекладу. Розглянемо деякі з них.

“*What do we have here? Uh... hematoma?*” (1En). – «*Що у нас тут? Гематома?*» (2Ua (C.1.E.3 00:34:24)).

В одному з епізодів першого сезону досліджуваного серіалу лікар Мерфі, оглядаючи пацієнта, використовує в оригінальній версії медичний термін *hematoma*, який в українськомовному дубльованому варіанті відтворено за допомогою застосування стратегії семантичного перекладу медичної термінології й усталеного еквівалентного словникового відповідника з використанням тактики запозичення (перейняття слова чи виразу вихідної мови мовою перекладу), згідно з класифікацією Ж. Віне й Ж. Дарбельне [27]. Тактика запозичення може бути

застосована у двох випадках: по-перше, під час обговорення нового (напр., науково-технічного) процесу, за якого відповідний термін відсутній у мові перекладу; по-друге, у разі наміру зберегти в мові перекладу окремі слова чи вирази вихідної мови з метою досягнення стилістичного ефекту.

Наступний фрагмент також демонструє використання словникового відповідника через застосування тактики запозичення в семантичному перекладі термінів. У 1-й серії першого сезону Шон діагностує в пацієнта колапс легені: "... *pneumothorax stabilized, but undetermined internal injuries*" (1En). В українському дубляжі використано термін *пневмоторакс*: «... *пневмоторакс стабілізований, але невідомі внутрішні пошкодження*» (2Ua (C.1.E.1 00:17:59)), який точно відповідає медичному терміну в українській мові.

З-посеред багатьох інших прикладів, що ми виявили під час дослідження та які яскраво ілюструють використання словникових відповідників медичних термінів, що утворилися за допомогою тактики запозичення в поєднанні зі стратегією семантичного перекладу, варто виокремити такі: "*The biopsy will tell us more*" (1En). – «Після *біопсії* буде зрозуміло» (2Ua (C.1.E.5 00:13:38)); "*EKG's normal*" (1En). – «*ЕКГ* у нормі» (2Ua (C.1.E.14 00:32:48)); "*You have red eyes... uveitis*" (1En). – «У тебе червоні очі... *uveїт*» (2Ua (C.1.E.7 00:24:15)); "*We could do it in two steps, endoscopy to stop the bleed and a partial duodenectomy to remove the tumor*" (1En). – «Два етапи: *ендоскопія*, щоб зупинити кровотечу, і *дуоденектомія* для видалення пухлини» (2Ua (C.6.E.20 00:16:39)) тощо.

Варто зазначити, що в процесі дослідження й аналізу ілюстративного матеріалу ми також виявили випадки, коли медичні терміни відтворюються за допомогою комунікативної стратегії перекладу.

У першій серії першого сезону доктор Аарон Глассман розповідає своїм колегам про певні особливості лікаря Шона Мерфі, а саме: аутизм і синдром саванта, намагаючись переконати персонал клініки взяти Мерфі на роботу. В українському дубляжі оригінальна репліка персонажа "*Yes, he has autism, but he also has savant syndrome...*" (1En) перекладається як «Так, у нього аутизм, але він також має *суперздібності...*» (2Ua (C.1.E.1 00:05:58)), що є доступнішим і зрозумілішим для цільової українськомовної аудиторії, яка навряд чи ознайоmlена із цим медичним терміном. У цьому випадку ми спостерігаємо застосування перекладачем тактики адаптації.

Серед інших прикладів застосування комунікативної стратегії варто виокремити такий: "*The patient is a 25-year-old male with chondroblastoma, a rare bone cancer*" (1En). – «У пацієнта рідкісний вид раку кісток» (2Ua (C.3.E.5 00:27:13)).

В оригінальному діалозі доктор Мерфі детально описує стан здоров'я пацієнта, проте в перекладі українською мовою прямий відповідник цього терміна, *хондробластома*, вилучений із діалогу. Натомість перекладачі вирішили передати більш узагальнене значення цього явища. Таке вилучення могло бути зроблено з метою спрощення медичної термінології для української аудиторії, якій, скоріше за все, вищезазначений медичний термін є невідомим. Окрім того, на нашу думку, ще одним можливим поясненням застосування поєднання перекладацької стратегії й технічної процедури – вилучення, згідно з П. Ньюмарком [21], може бути спричинено часовими обмеженнями або аспектом синхронізації в дубльованій версії епізоду. Незважаючи на потенційне обґрунтування цієї зміни, важливо зазначити, що вилучення терміна *хондробластома* змінює реєстр медичної інформації, поданої в оригінальному англійськомовному діалозі. Цей приклад демонструє, як дубльовані переклади можуть призводити до зсувів у змісті й потенційно змінювати розуміння представленого матеріалу, адаптуючись під українську культуру за допомогою стратегії комунікативного перекладу та технічної процедури вилучення.

Відтворення евфемізмів. Проблема використання евфемізмів перебуває в центрі уваги лінгвістів протягом декількох десятиліть і є предметом численних досліджень як зарубіжних, так

і вітчизняних науковців [6; 17]. Зацікавленість цим явищем продовжує зростати завдяки його широкому використанню в різних сферах міжособистісного спілкування, що відображає зміни соціальних орієнтирів у людському житті. Без використання евфемістичної лексики неможливо уявити процес безконфліктної комунікації. Поява, розвиток і впровадження евфемістичних слів-замінників у загальний ужиток відбуваються насамперед під впливом преси, телебачення й літератури [17].

Евфемізми виконують низку прагматичних функцій, які передають позитивну або негативну конотацію, забезпечують стилістичний (емфатичний) ефект, посилюють виразність мовлення, а також впливають на емоційну сферу психіки та поведінки людини, змінюють емоційний стан адресата. Основними прагматичними функціями розмовного стилю є *кооперативна* (що передбачає досягнення мовної співпраці, слугує запобіганню соціальній напруженості й необхідності проявляти повагу до різних соціальних груп, а також підвищенню значущості певних реалій соціальної сфери) і *превентивна* функція (що передбачає використання евфемізмів для вживання традиційних понять, на які накладено табу. Це явища, що відображають певні морально-етичні та релігійні заборони, а також явища, пов'язані із забобонами) [18].

Загалом евфемізми слугують важливим інструментом соціальної комунікації, даючи змогу співрозмовникам легше й дипломатичніше обходити делікатні або табуйовані теми.

Використання певних мовних форм, зокрема реєстрових, структурно-текстових, якісних і кількісних, формує стиль, характерний для певного типу тексту, тобто функціональний стиль [13]. У праці ми зосереджуємося на дослідженні евфемістичної лексики в розмовному стилі медичної сфери.

Розмовний стиль мови є одним із найпоширеніших функціональних стилів, який охоплює як офіційне, так і неофіційне спілкування. Неофіційне спілкування переважно відбувається в колі сім'ї та серед друзів. У цьому випадку обмін інформацією, почуттями, думками проходить у неформальній обстановці й із використанням розмовної чи просторічної лексики. Переважна кількість телевізійних шоу орієнтовані на сімейний перегляд, і не завжди доречно використовувати пряме значення слів. Саме тому сценаристи вдаються до використання евфемізмів, а найбільш вдалі з них проникають у нашу розмовну мову.

У контексті теорії мовленнєвих актів медичні працівники використовують евфемізми з урахуванням лексико-семантичних і стилістичних способів утворення. Науковці виокремлюють три моделі мовленнєвих ситуацій: «лікар – пацієнт», «лікар – родичі пацієнта» й «лікар – колеги» [23].

Представникам інших лінгвокультур не завжди легко інтерпретувати сюжет іноземного фільму, у якому використано евфемізми. Як зазначалося вище, професія лікаря передбачає безпосереднє спілкування як із пацієнтами та їхніми родичами, так і з колегами. Тож лікарю необхідно дотримуватися певних мовних норм, а також обирати доречні мовні конструкції, які допоможуть пом'якшити висловлювання й уникнути комунікативного провалу, відповідно до правил мови та медичного етикету. Наведемо приклади евфемізмів, узятих із аналізованого нами американського телесеріалу «Добрий лікар».

Значну частину роботи лікаря становить *спілкування з пацієнтами*. Під час огляду й розпитування пацієнта важливо уникати слів, які в повсякденній мові можуть звучати грубо або образливо. Наприклад, під час огляду пацієнта лікар використовує, замість грубого розмовного слова, медичний термін, який може бути не зовсім зрозумілий пацієнту: *“I need to check your rectum”* (1En). – «Мені треба оглянути вашу **пряму кишку**» (2Ua (С.4.Е.2 00:15:21)). Евфемізація в оригіналі досягається шляхом запозичення з латинської мови, а в дубльованому перекладі – прямим еквівалентом через стратегію семантичного перекладу.

В іншому епізоді серіалу лікар Мерфі в контексті важкої генітальної інфекції в пацієнтки під час розмови з нею використовує словосполучення *“personal area”* (1En). Цей евфемізм дає змогу уникнути прямого значення, зберігаючи при цьому професіоналізм і делікатність у медичному середовищі. В українській версії фразу перекладено (за допомогою використання

стратегії комунікативного перекладу в поєднанні з тактикою модуляції) більш розмовним словосполученням «*інтимні місця*» (2Ua (C.1.E.4 00:26:20)), евфемізмом, який часто використовується в українському медичному контексті.

Проаналізовані вище приклади підкреслюють важливість адаптації евфемізмів до культурного контексту мови перекладу в процесі дубляжу. У такий спосіб медіапродюсери можуть забезпечити доступність контенту й повагу до різних аудиторій, зберігаючи при цьому сенс і тон оригінального матеріалу.

Окрім комунікації «лікар – пацієнт», *лікарям* також доводиться *взаємодіяти безпосередньо з родичами та близькими пацієнта*. Повідомляючи родичам пацієнта про його смерть, лікарі повинні уникати різких, прямих висловлювань на кшталт «він/вона помер/ла». Натомість варто використовувати пом'якшені версії цих виразів або іноді навіть опускаєти факт трагедії, коли смерть стає очевидною лише з контексту. Ця концепція демонструється в такому прикладі:

Katie's not ready to go (1En). – Кеті не готова померти (2Ua (C.1.E.12 00:17:58)).

У цьому випадку оригінальна фраза “*Katie's not ready to go*” ілюструє згадану концепцію, за якої застосовується більш непрямий і м'який підхід до передачі інформації, що пов'язана зі згадкою про смерть. Утримуючись від використання лексеми з прямим значенням, наприклад, *to die*, дієслово, використане в оригіналі, пом'якшує емоційний вплив на одержувача і сприяє більш комфортній розмовній атмосфері. На противагу цьому, дубльований варіант *померти* становить пряме й недвозначне вираження того самого повідомлення. Завдяки використанню комунікативної стратегії перекладу в поєднанні з тактикою модуляції висловлювання набуває порівняно різкого тону, що може викликати сильнішу емоційну реакцію в слухача. Таке зіставлення підкреслює роль евфемізмів у навігації складними темами і створенні відчуття невимушеності серед учасників діалогу. Таким чином, оригінальний діалог є прикладом використання евфемізмів як лінгвістичного інструменту для пом'якшення впливу чутливої інформації, тоді як дубльований фрагмент представляє відвертішу, хоча й потенційно тривожнішу, альтернативу.

Третю модель мовленнєвих ситуацій «лікар – колеги», про яку йшлося вище, демонструє такий приклад:

The patient is in a vegetative state (1En). – Пацієнт перебуває у стані глибокого занепаду (2Ua (C.1.E.12 00:27:20)).

Оригінальний вираз забезпечує точне та клінічне відображення медичного стану пацієнта. В аналізованій фразі використовується спеціальна медична термінологія, яка точно передає стан непритомності пацієнта, що характеризується відсутністю реакції на зовнішні подразники й відсутністю свідомості або довільних рухів [5]. На противагу цьому, у дубльованому перекладі застосовано евфемістичний підхід до опису стану пацієнта. Замість того, щоб використовувати конкретну медичну термінологію («вегетативний стан» або «вегетативне життя» [16]), перекладач удався до більш узагальненого терміна *глибокий занепад*, який також може вказувати на погіршення стану здоров'я пацієнта загалом. Цей пом'якшений вираз дає менш чітке уявлення про справжній стан пацієнта, що робить його більш прийнятним для аудиторії, яка не є ознайомленою з медичною термінологією, але водночас передає всю серйозність ситуації. У цьому випадку спостерігаємо, що евфемізація досягається шляхом уживання комунікативної стратегії перекладу з трансформацією модуляції.

Отже, евфемізми в розмовному функціональному стилі використовуються для дотримання прийнятого мовного етикету, пом'якшення висловлювань, уникнення комунікативних конфліктів, сприяння успішній комунікації, а також з метою приховати справжній стан речей. Евфемістична мова відіграє важливу роль у досягненні успішної, безконфліктної ситуації, що особливо необхідно в розмовному діалогічному мовленні.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження й аналізу перекладацьких стратегій і тактик відтворення медичної термінології на матеріалі американського телевізій-

ного шоу «Добрий лікар» можемо констатувати, що в ньому переважає стратегія семантичного перекладу. У межах цієї стратегії тактика запозичення з використанням словникових відповідників до термінів була найбільш уживаною. Запозичення передбачає відтворення оригінальних медичних термінів мовою перекладу зі збереженням їх форми та спеціалізованого значення. Використання стратегії комунікативного перекладу спостерігалося в процесі дослідження в незначній кількості; тактики й технічні процедури, які застосовували перекладачі в цих випадках, – переважно адаптація та вилучення.

Як засвідчує матеріал дослідження, для відтворення евфемізмів найчастіше використовувалася стратегія комунікативного перекладу. Цей підхід має на меті передати первинне значення й найтонші нюанси евфемістичного виразу в спосіб, зрозумілий і культурно прийнятний для української аудиторії. Для реалізації цього аспекту найчастіше використовується тактика модуляції; лише в поодиноких випадках застосовано семантичну стратегію в поєднанні з прямим словниковим відповідником.

За результатами проведеного аналізу ми з'ясували, що дубльований переклад евфемізмів та евфемістичних виразів здійснюється за допомогою підбору еквівалентів і культурної адаптації в українській мові, що ускладнює роботу перекладача. Процес евфемізації охоплює різні сфери мови, і перекладачі повинні звертати особливу увагу на цей аспект.

Евфемізми відіграють значну роль у визначенні емоційної тональності висловлювання. Вони можуть пом'якшити негативний вплив, забезпечити комфорт або показати ввічливе ставлення особливо в делікатних ситуаціях, таких як медична комунікація. Вибір евфемізмів може безпосередньо впливати на емоційний тон, позитивно чи негативно, залежно від контексту й наміру мовця. У медичній комунікації використання евфемізмів створює емпатійне середовище. Однак важливо дотримуватися балансу між забезпеченням комфорту й уникненням потенційного нерозуміння критично важливої інформації. Медичним працівникам важливо усвідомлювати, який вплив може мати інформація, що вони озвучили, на пацієнтів і їхніх родичів, і використовувати, інтуїтивно підбираючи, таку лексику, що сприяє довірі, розумінню та співпереживанню. Отже, співвідношення між евфемізмами й емоційним тоном є важливим аспектом мови та процесу перекладу, особливо в таких делікатних ситуаціях, як медичне спілкування, де вибір слів може суттєво вплинути на емоційний стан пацієнтів і їхніх родин.

Перспективи дослідження полягають у подальшому аналізі особливостей дублювання, зокрема дотриманні технічних стандартів у перекладі, інших кінострічок медичного жанру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асоціація міжнародних і всеукраїнських громадських організацій «CHILD.UA», вебпортал. Синдром саванта та аутизм. URL: <https://autism.ua/about-autism/26-sotsium/sotsiumu/880-syndrom-savanta-autyzm>.
2. Гридасова О.І. Кінодискурс як об'єкт навчання кіно перекладу. *Вісник Житомирського державного університету*. 2014. № 2 (74). С. 102–107.
3. Гуш Ю. Історія дубляжу: Як українська мова 30 років пробивалася до кінотеатрів. URL: <https://kh.depo.ua/ukr/kh/istoriya-dublyazhu-yak-ukrainska-mova-30-rokiv-probivalasya-do-kinoteatriv-202108221357357>.
4. Калашник В.С. Проблеми перекладу медичної термінології. *Людина та образ у світі мови* : вибрані статті / ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2011. С. 328–333.
5. Кембриджський електронний ідіоматичний словник. URL: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british>.
6. Кочерга О.О. Евфемізми в українській мові: види, функції, сфери вживання. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки»*. 2017. № 54 (1). С. 102–107.
7. Мітіна О.М., Ростомова Л.М., Драпалюк К.І. Дублювання як вид аудіовізуального перекладу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика. Перекладознавство»*. 2022. Том 33 (72). № 6 Ч. 1. С. 235–242.
8. Поворознюк Р.В. Переклад медичних текстів: теорія та практика. Київ : Видавець Заславський О.Ю., 2017. 223 с.

9. Про затвердження Порядку розповсюдження та демонстрування кінофільмів на території України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 січня 2006 року № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20-2006-%D0%BF#Text>.
10. Софієнко І.В. Становлення кіноперекладу в Україні. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. Вип. 50 (2). С. 401–405.
11. Б. Ткачук. Дві українські студії озвучки офіційно почали співпрацю з Netflix. Вони дублюватимуть контент українською. URL: <https://hromadske.ua/posts/dvi-ukrayinski-studiyi-ozvuchki-oficijno-rochali-spivpracyu-z-netflix-voni-dublyuvatimut-kontent-ukrayinskoju>.
12. Baker M. In *Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge, 1992.
13. Biber D., Conrad S. *Register, genre, and style*. Cambridge University Press, 2009. 344 p.
14. Catford J. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press, 1965. 104 p.
15. Chaume F. *Film Studies and Translation Studies: Two Disciplines at Stake in Audiovisual Translation*, 2004. P. 315–326.
16. Glosbe, онлайн-платформа словників з контекстним перекладом. URL: <https://uk.glosbe.com/>.
17. Keith A. *Euphemism and dysphemism: Language used as shield and weapon*. Replica Books, 2000. 276 p.
18. Kretschmer, I. *Audiovisual Translation*. Gambier Y., van Doorslaer L. (Eds.) *Handbook of Translation Studies*, John Benjamins Publishing Company. 2011. Vol. 2. P. 7–13.
19. Mocini R. Euphemism as a pragmatic phenomenon. *European Journal of Pragmatism and Society*. 2017. P. 252–270.
20. Multimedia, audiovisual translation. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Multimedia_translation#cite_ref-1.
21. Newmark P. *Approaches to Translation*. Prentice Hall, 1988. 200 p.
22. Nord C. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. St. Jerome Publishing, 1997. 154 p.
23. Pino M., Parry D., Feathers L. *Communication in healthcare settings: Policies, perspectives, and practices*. Routledge, 2021.
24. Pym A. *Exploring Translation Theories*. Routledge, 2010. 192 p.
25. Reiss K., Vermeer H.J. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Max Niemeyer Verlag, 1984. 245 p.
26. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Routledge, 1995. 336 p.
27. Vinay J.P., Darbelnet J. *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation* (J.C. Sager & M.J. Hamel, Trans.). John Benjamins Publishing, 1995. 359 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

- 1En*. Sublikescript. Першоджерело англійською мовою. Транскрипти до телесеріалу «Добрий лікар» (The Good Doctor). URL: https://sublikescript.com/series/The_Good_Doctor-70478.
- 2Ua*. Uakino. Українськомовний дубляж до телесеріалу «Добрий лікар» (The Good Doctor). URL: https://uakino.club/series/drama_series/8675-dobriy-lkar-horoshiy-lkar/download.html.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ:

- C.1.E.1. – Сезон 1, епізод 1; C.1.E.3. – Сезон 1, епізод 3; C.1.E.4. – Сезон 1, епізод 4; C.1.E.5. – Сезон 1, епізод 5; C.1.E.7. – Сезон 1, епізод 7; C.1.E.12. – Сезон 1, епізод 12; C.1.E.14. – Сезон 1, епізод 14; C.3.E.5. – Сезон 3, епізод 5; C.4.E.2. – Сезон 4, епізод 2; C.6.E.20. – Сезон 6, епізод 20.

УДК 811.161.2'25 (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-12>

АВТОР – ТЕКСТ – ПЕРЕКЛАДАЧ – КОРЕКТОР – ТЕКСТ – ЧИТАЧ: ДО ПРОБЛЕМИ ЄДИНОПРОЧИТАННЯ

AUTHOR – TEXT – TRANSLATOR – EDITOR – TEXT – READER: TO PROBLEMS OF SINGLE READING

Крижанівська О.І.,

orcid.org/0009-0006-7210-998X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

У євроінтеграційних процесах, які охопили всі сфери життя українського суспільства, важливе місце належить міжкультурній комунікації, одним із найдавніших виявів якої є обмін текстами через посередництво перекладу. У неї залучається найбільше читачів художньої літератури, які складають думку не тільки про актуальні проблеми, порушені автором, про рівень його обдарованості, оригінальності, а й про якість тексту перекладеного, яка є результатом творчості перекладача й роботи коректора. Як показує практика, не завжди текст, який приходить до українського читача, є таким, що задовольняє його інформаційно-культурні смаки й не викликає читацького дискомфорту від мовного оформлення. Усе частіше трапляються тексти, у яких у силу певних причин порушено ті чи ті норми правопису. До таких належить переклад роману словенського прозаїка Драго Янчара, у якому не можна не помітити відхилення в оформленні чужого мовлення засобами прямої мови. Пропонована стаття є читацьким філологічним роздумом-дослідженням, покликаним з'ясувати: це пунктуаційні помилки чи графостилістичний прийом. Методом суцільної вибірки укладено банк синтаксичних конструкцій із прямою мовою, в яких порушено чинні пунктуаційні приписи виокремлення слів автора і дослівно переданих чужих. При цьому враховувались усі чинники, що впливають на вибір комплексу пунктограм у реченнях з прямою мовою: місце слів автора стосовно прямої мови, вид речення чужої мови за комунікативною метою, особливості синтаксичної структури слів автора (кількість присудків у них і їхня направленість на попередню/наступну чи на одну частину прямої мови), спосіб передачі чужого мовлення: діалогічний чи рядковий.

Як показав аналіз речень з порушенням норм оформлення прямої мови, читачеві важко збагнути мету такого графостилістичного прийому: зміст не увиразнюється, а, скоріше, ускладнюється. Не створюються й якісь особливі естетико-художні картини, оскільки не виявлено особливих емоційних станів, які виникають при прочитанні таких речень чи які б передавали такі стани героїв роману. Можна говорити хіба що про читацьке роздратування пунктуаційною недбалістю. Окрім того, переважання цієї недбалості в перших трьох розділах наштовхує на думку, що коректор цієї частини роману допускався пунктуаційної помилки, а не керувався стилістичними потребами.

Ключові слова: текст, переклад, пряма мова, пунктуаційна норма, пунктуаційна помилка.

In the European integration processes, which covered all spheres of Ukrainian society life, an important place belongs to intercultural communication, one of the oldest manifestations of which is the exchange of texts through translation. It involves readers of fiction who form an opinion not only about the actual problems raised by the author, about his level of giftedness, and originality, but also about the quality of the translated text, which is the result of the translator's creativity and the proofreader's work. As practice shows, not always the text that reaches the Ukrainian reader satisfies his/her informational and cultural tastes and doesn't cause the reader's discomfort with language design. More and more often, there are texts that under certain logic violate the spelling rules. An example is the translation of a novel by the Slovenian novelist Drago Jančar, in which one can notice deviations in the direct speech of someone else's discourse. The article is a reader's philological reflection and research, designed to find out if these are punctuation errors or a graphic stylistic technique. Using the continuous sampling method the author compiled a bank of syntactic constructions with a direct speech in which the current punctuation rules are violated for author's words highlighting and reporting them literally. All factors that affect the choice of punctuation marks in sentences with direct speech were taken into account: the place the author's words concerning the direct speech, the type of sentence in a foreign language according to the communicative purpose, features of the syntactic structure

of the author's words (the number of predicates in them and their orientation to the previous/next or one part of the direct languages), the method of transmitting someone else's speech: dialogic or linear.

As the analysis of sentences with the direct speech norms violations shows, it is difficult for the reader to understand the purpose of such a graphic-stylistic technique: the content is not expressed and rather becomes complicated. No special aesthetic and artistic pictures are created either since no special emotional states which arise when reading such sentences or which would convey such heroes' states were detected. We can only tell about reader irritation due to punctuation carelessness. In addition, the predominance of this negligence in the first three chapters suggests that the corrector of this novel part allowed a punctuation error, and was not guided by stylistic needs.

Key words: text, translation, direct speech, punctuation norm, punctuation error.

Постановка проблеми. Текст як об'єкт вивчення лінгвістики, за традиційних підходів, – це зафіксоване на письмі мовлення, яке структурується кількома реченнями, що поєднані тематично, і характеризується зв'язністю, єдністю і завершеністю.

Як найбільша мовна одиниця, що має візуальну (найчастіше) форму вираження і сприйняття, текст належить до максимально унормованих мовоутворень, оскільки, окрім лексичних, фонетико-фонологічних, граматичних, стилістичних норм, в ньому особлива роль належить правописним приписам, які є одним із засобів порозуміння автора й адресата. На це досить давно звертали увагу українські мовознавці [1] і до сьогодні відстежують стилістичні можливості буквено-розділових знаків [2].

Оскільки текст є одиницею іншої знакової природи, аніж мовні одиниці нижчих рівнів, у якій «фонемі та морфемі відтворюються й повторюються», а сам він завжди оригінальний [3, с. 230], то засобами постання цієї неповторності є й засоби графостилістики: їхнє навантаження можна описати тільки стосовно того тексту, який аналізують. Кожен наступний твір потребує свого опису, бо його орфографічно-пунктуаційна картина буде особливою, продиктованою більше чи менше волею автора. У цьому важливість дослідження текстів і давніх, і найновіших, адже за однакових правописних норм текстотворення графостилістичних засобів він може змінюватись і виявляти різні можливості – від розуміння/нерозуміння інформації і до певних емоційно-експресивних відчуттів чи нейтральності. Вона (важливість) посилюється ще й тим, що в сучасних лінгвістичних працях утверджується текстоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць, а в шкільних методиках навчання мови все більшої важливості набуває читання й інтерпретація тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській лінгвостилістиці не так багато робіт, в яких предметом опису є графічне оформлення тексту. Лише принагідно про це говорять у підручникових виданнях [3], а основи пунктуаційної виразності тексту до сьогодні актуалізують роботи В. С. Ващенко [1]. Глибокий аналіз сучасних тенденцій в пунктуації і їхнє відбиття в авторській інтерпретації зроблено в дослідженні Н. В. Гуйванюк [2]. Але спеціальних робіт про пунктуаційну стилістику в перекладних текстах обмаль. Це й зрозуміло: абсолютну більшість із них оформляють за нормами сучасного українського Правопису, і за цим, окрім автора, стежать ще й коректори. Тоді ми не говоримо про стилістичне навантаження пунктограм. Автор продукує текст, дотримуючись норм постановки розділових знаків, сподіваючись, що таке членування тексту відоме й реципієнту і тому не стане на заваді сприйняття інформації, породженню тих чи тих вражень, почуттів. Зрештою, не викличе здивування в підготовленого читача щодо оформлення тексту. Отже, на рівні пунктуаційного оформлення не буде роздвоєного – авторського і читачького – сприйняття тексту: його унормували в дотекстовий мовний час, а потім відтворили/сприйняли.

Мета дослідження. Відомо досить багато художніх текстів, у яких розділові знаки є носіями певних значень, закладених автором, і які може чи повинен розшифрувати читач, щоб порозумітися з письменником або прочитати інші – відомі тільки йому! – смисли. Найчастіше гра з пунктограмами трапляється в поезіях, де вона має досить широку парадигму виявів: від

пропуску абсолютно всіх розділових знаків – до часткового пропуску – до одиничного. До речі, на такі тексти натрапляємо і в початківців, і в маститих поетів і поеток:

ПрОстору

прОстору

прОстору

і щоб ніяких травм

і чогось такого прОстого

як проростання трав

і чогось такого дівного

як музика без блаженств

І слОва

хоча б єдиного

що має безсмертний сенс (Ліна Костенко)

Далеко не завжди навіть підготовлений читач може «розшифрувати» авторські пунктуаційні смисли. Спробуймо разом «прочитати» особливості пунктуації в романі відомого словенського прозаїка, драматурга Драго Янчара «І кохання теж» у перекладі Олени Дзюби-Погребняк, виданого 2020 року в київському видавництві «ДУХ І ЛІТЕРА».

Виклад матеріалу. Предметом аналізу є тільки пунктуація в конструкціях на передачу чужого мовлення, які при читанні привернули нашу увагу ненормативністю оформлення, а відтак постало питання: чи є в цьому якийсь авторський задум?, це несе додаткову інформацію?, це помилки?

Особливістю досліджуваного тексту є те, що читач, необізнаний з першоджерелом, сприймає його в такому вигляді, у якому нам запропонував перекладач і «пропустила» коректура. Тобто читач сприймає пунктуацію, не знаючи того, чи це авторський вибір (але автор – словенець, і він тоді «грає» з рідномовними пунктуаційними законами), чи перекладацький. Відкидаємо (на всяк випадок) думку, що маємо коректорський недогляд, бо коректори, думається, не могли б припуститися такої кількості помилок у типових позиціях, якими є засоби передачі чужого мовлення.

В українському Правописі усталено пунктуацію при прямій мові, і останніми роками вона не зазнавала помітних змін [4]. В аналізованому ж тексті маємо багаторазові відхилення від норм передачі чужого мовлення на письмі при позиції слів автора всередині прямої мови

Пригадаймо, що вибір пунктограм у конструкціях з прямою мовою залежить від кількох чинників: місця слів автора стосовно прямої мови; є пряма мова одним реченням чи кількома; які речення за метою висловлення та інтонацією; яку структуру мають слова автора. Безперечно, важливо враховувати і спосіб оформлення на письмі чужого мовлення. Оскільки в аналізованому тексті переважає діалогічна передача чужого мовлення, то ми й будемо орієнтуватися на його закони. Спробуймо прокоментувати, як в тексті віддзеркалюють чуже мовлення засобами прямої діалогічної мови (непряма мова, внутрішні монологи й діалоги не викликають питань).

На всіх 352 сторінках роману дотримано пунктуаційних правил передачі чужого мовлення, що має структуру:

СА: – П? ...прийшов і сказав: – Прокляття, він просто так отут сидить? [5, с. 62];

СА: – П. Борбен недовірливо захитав головою: – Тут не ти ставиш питання [5, с. 216];

– П, – са: – Сумніваюся, – сказав Людвіг [5, с. 33];

– П? – са: – Куди ти підеш, Тіне? – повторила вона чіткіше [5, с. 104];

– П! – са.: – Ще чого! – ледь не закричала Петерова сестра [5, с. 62].

Увагу читача привертають десятки речень, де порушено норми постановки розділових знаків у конструкціях, у яких власне пряму мову розривають слова автора. Невмотивовані пунктограми чи їхню відсутність подекуди супроводжують й орфографічні негаразди. Нами зафіксовано такі сумнівно графічно оформлені конструкції (місце помилки підкреслено – О. К.):

– Яка уніформа? – захлипав чоловік із олівцем, я на нічному чергуванні [5, с. 169].

– Ти ж не дозволиш, щоб вони так розмовляли зі мною, – розлютилася вона, як вони розмовляють з порядною жінкою, ті обідранці? Звідки ви взялися? [5, с. 171].

– Хіба не впізнаєш мене? – каже дівчина і міцно притискає торбинку до грудей, це я, Соня. [5, с. 10].

– Я нічого не вимагаю, – шепоче похапцем йому в обличчя, впритул до вуст, що пахнуть цигарковим димом, в'юнкими синюватими хмаринками, – як я можу щось вимагати, хто я така, аби щось вимагати? [5, с. 22].

За нормами сучасної української пунктуації, за такої передачі чужого мовлення необхідно після слів автора ставити «крапку – тире» і друге речення прямої мови слід писати з великої літери. Тобто контрольні речення повинні мати таке графоформлення:

– Яка уніформа? – захлипав чоловік із олівцем. – Я на нічному чергуванні [5, с. 169].

– Ти ж не дозволиш, щоб вони так розмовляли зі мною, – розлютилася вона. – Як вони розмовляють з порядною жінкою, ті обідранці? Звідки ви взялися? [5, с. 171].

– Хіба не впізнаєш мене? – каже дівчина і міцно притискає торбинку до грудей. – Це я, Соня. [5, с. 10].

– Я нічого не вимагаю, – шепоче похапцем йому в обличчя, впритул до вуст, що пахнуть цигарковим димом, в'юнкими синюватими хмаринками. – Як я можу щось вимагати, хто я така, аби щось вимагати? [5, с. 22].

У кількох синтаксичних конструкціях після слів автора не поставлено тире, а тому «губляться» візуальні межі власне прямої мови, читачеві необхідно самому членувати текст, бо інакше друга частина власне прямої мови стає частиною слів автора, інформація не прочитується (зрештою – з першого разу). Розгляньмо саме такі фрагменти тексту:

– Все одно ти мене трохи здивувала, – каже Мишколніг. Тут не може бути нічого особистого. Лише те, що законно, лише це. [5, с. 21].

– Наш викладач німецької, – швидко сказала вона, аби не потрібно було відповідати на питання про навчання та причину, чому його покинула, наш професор гімназії студіював у Франкфурті [5, с. 15].

– Ні, – казав Ганс, здається, він не має слуху [5, с. 33].

– Коли ми зустрілися на вулиці. – сказала вона спокійно і з усмішкою, я згадувала, що справа не в батькові [5, с. 19].

– Кляті швабські виродки! – вигукнув хтось із партизанського стану, ми вам обіцяємо смерть [5, с. 180].

– Наш професор розповідав, – нерозважливо відкрила рота Соня, що мариборська німецька є залишком якогось баварського діалекту. Ваші предки, мабуть, походять із Баварії [5, с. 16].

– А що після роботи? – питає Соня і мовчить, а рум'янець заливає їй щоки. Може, ми підємо після роботи вип'ємо чаю? У кав'ярні? [5, с. 12].

– Що з тобою, Соню? – гукнула мама навздогін, коли та підіймалася сходами до своєї кімнати. Що з тобою, ти нічого не їси останнім часом? [5, с. 29].

- Навіть рибу важко вбити, – додав Людвіг. _ Я на Драві ловив рибу... [5, с. 91].
- Мені повірять, – кивав Валентин, ніби підбадьорюючи самого себе. _ Вася мені повірять, Подле мені повірять, Матевж, усі старі бійці [5, с. 136].
- Посудина перекинулася, – пошепки відповів Пінтарич, _ йди спати [5, с. 139].
- Яка уніформа? – захлипав чоловік з олівцем, _ я на нічному чергуванні [5, с. 169].
- Добре, що ти живий, – сказав комісар Вася, _ але мусиш пояснити деякі речі [5, с. 147].
- Навіщо я все це розповідала, – прошепотіла вона. _ Але один раз мусила, ніколи більше не говоритиму про це [5, с. 284].
- Справа проста, – сказав він і пожбурих недопалок так, що той широкою дугою полетів на траву перед хатою. _ Мусиш довести, що ти наш [5, с. 149].
- Тобі немає чого думати! – закричав Борбен. _ Відведи їх до млину. Потім з'явися до рапорту [5].
- Добре, – сказала вона рішучим, майже командним голосом, вона знала, як треба поводитися з хворими. _ Ходіть зі мною нагору, я Вам дам молока і подивлюся, що з вашою рукою, потім підете [5, с. 304].
- За нормами Правопису вони мали бути оформлені так:
 - Все одно ти мене трохи здивувала, – каже Мишкольніг. – Тут не може бути нічого особистого. Лише те, що законно, лише це [5, с. 21].
 - Наш викладач німецької, – швидко сказала вона, аби не потрібно було відповідати на питання про навчання та причину, чому його покинула, – наш професор гімназії студіював у Франкфурті [5, с. 15].
 - Ні, – казав Ганс, – здається, він не має слуху [5, с. 33].
 - Коли ми зустрілися на вулиці. – сказала вона спокійно і з усмішкою, – я згадувала, що справа не в батькові [5, с. 19].
 - Кляті швабські виродки! – вигукнув хтось із партизанського стану. – Ми вам обіцяємо смерть [5, с. 180].
 - Наш професор розповідав, – нерозважливо відкрила рота Соня, – що мариборська німецька є залишком якогось баварського діалекту. Ваші предки, мабуть, походять із Баварії [5, с. 16].
 - А що після роботи? – питає Соня і мовчить, а рум'янець заливає їй щоки: – Може, ми під'ємо після роботи вип'ємо чаю? У кав'ярні? [5, с. 12].
 - Що з тобою, Соню? – гукнула мама навздогін, коли та підіймалася сходами до своєї кімнати. – Що з тобою, ти нічого не їси останнім часом? [5, с. 29].
 - Навіть рибу важко вбити, – додав Людвіг. – Я на Драві ловив рибу... [5, с. 91].
 - Мені повірять, – кивав Валентин, ніби підбадьорюючи самого себе. – Вася мені повірять, Подле мені повірять, Матевж, усі старі бійці [5, с. 136].
 - Посудина перекинулася, – пошепки відповів Пінтарич. – Йди спати [5, с. 139].
 - Яка уніформа? – захлипав чоловік з олівцем. – Я на нічному чергуванні [5, с. 169].
 - Добре, що ти живий, – сказав комісар Вася, – але мусиш пояснити деякі речі [5, с. 147].
 - Навіщо я все це розповідала, – прошепотіла вона. – Але один раз мусила, ніколи більше не говоритиму про це [5, с. 284].
 - Справа проста, – сказав він і пожбурих недопалок так, що той широкою дугою полетів на траву перед хатою. – Мусиш довести, що ти наш [5, с. 149].
 - Тобі немає чого думати! – закричав Борбен. – Відведи їх до млину. Потім з'явися до рапорту [5].
 - Добре, – сказала вона рішучим, майже командним голосом, вона знала, як треба поводитися з хворими: – Ходіть зі мною нагору, я Вам дам молока і подивлюся, що з вашою рукою, потім підете [5, с. 304].
- В одиничних випадках тире відсутнє після прямої мови перед словами автора або і перед, і після них:

– Ой, зовсім забула, _ вигукнула вона, – батько передає тобі вітання [5, с. 18].

– Мій тато... _ заплакала... _ мій тато його знає, перед війною ми разом каталися на лижах на Похор'ї [5, с. 103].

– Хитро, – сказав Ганс, і щоб геть виправити свій попередній практично закид, додав: І дуже мудро [5, с. 92].

Безперечно, недоглядом є зайве тире в реченні

_ – Соня дивиться на схолий чай на столі, залишилося багато, швидко випиває, чашка порожніє... [5, с. 21]. Таке пунктуаційне оформлення «приєднує» речення без прямої мови до попереднього діалогу, уводячи в оману читача.

Увагу привертають і синтаксичні конструкції, у яких у словах автора, що розривають пряму мову, є два присудки, один з яких торкається першої частини прямої мови, а другий – наступної. Український правопис у такому разі пропонує після слів автора ставити «двокрапку й тире» (: –) [4, с. 201]. В аналізованому тексті цьому припису не відповідає оформлення жодного речення такої структури.

– Кг цвяхів... – повторює Фріда і зводить погляд до нього. _ Хіба ми вже не писали про ці цвяхи? [5, с. 70].

– Ще три лижники, _ тихо промовив хтось і тихо, кречучи засміявся, – _ панство буде теплий чай? [5, с. 202].

– Так ми ж і є бандити, – глузливо відповів Матевж, – для вас ми бандити. _ Ця пані, дружина пана штурмфюрера, – сказав він і обернувся до своїх, – _ голова нацистської крайової жіночої організації [5, с. 170].

У художніх текстах часто вдаються для передачі діалогів і полілогів до безабзацного способу, тобто рядкового. Найчастіше це буває тоді, їх переказують, пригадують. Тоді чинний Правопис пропонує такий спосіб пунктографічної передачі чужого мовлення: лише першу репліку пишемо з абзацу й перед нею ставимо тире; далі репліку наводимо в лапках, після них перед авторськими словами ставимо тире; а перед ними після авторських слів – двокрапка [4, с. 202]. Для Драго Янчара – це випробуваний спосіб передачі чужого мовлення, от тільки в українському тексті рядкова передача діалогів не відповідає чинним пунктуаційним нормам. До прикладу,

– Як ти думаєш, я можу тут запалити? – запитав він. А це пасує одне до одного? Сказала з невинним обличчям, мусиш навчити недосвідчену дівчинку. Вони запалили цигарки. Вона закашлялася і вибухнула сміхом. Якби мене зараз побачив тато... руки в боки і глибоким голосом почала зображати тата... відколи ти куриш? Чи я тобі не казав, що дим шкодить молодим легеням? І Валентинові стало смішно. Сказав, що бачив мару, її тата внизу коло дверей зі скальпелем в руках. Ой-ой! Вигукнула Соня, яку душили сміх і кашель [5, с. 56].

Намагання збагнути пунктуацію в тексті роману змусило проаналізувати й інші доступні нам його характеристики. Наприклад, впадає у вічі те, що в четвертому розділі – «Утікач» – лише в одному фрагменті порушено пунктуаційні приписи, коли в першому – «Дівчина з фотографії» – їх чи не найбільше. Але це не дає відповіді на питання: була якась стилістична мета в такій постановці розділових знаків, з якою текст дійшов до читача? Ми проаналізували книжковий текст повністю і в післяроманному тексті виявили: вичитка здійснювалась двома коректорами. Може, справа в цьому? І все те, що породило комунікативні шуми, – це тільки вільне ставлення до пунктуації, нехтування одним із її принципів – смисловим?

Висновки. Пунктуаційне оформлення прозового тексту – один з елементів досягнення взаєморозуміння між автором і читачем. У перекладних творах якість результату такого взаємозв'язку розділяють ще й перекладач і коректори. Оскільки в Україні активно видають тексти-переклади, то є необхідність дальших спостережень за їхнім графостилістичним оформленням для виявлення об'єктивної авторської гри з пунктограмами чи суб'єктивної неуважності/нехтування розділовими знаками тих, хто творить вторинний текст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ващенко В.С. Стилістичне використання пунктуації. *Українська мова в школі*. 1951. № 5. С. 31–35.
2. Гуйванюк Н.В. Новітні тенденції в українській пунктуації та проблеми авторської пунктуації. *Слово – Речення – Текст: вибрані праці*. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. С. 486–492.
3. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови : підручник. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
4. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 282 с.
5. Янчар Д. І кохання теж / пер. зі словен. О. Дзюби-Погребняк. Київ : ДУХ і ЛІТЕРА, 2020. 352 с.

УДК 373.5:[811.161.2+821.161.2] (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-13>

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ: ТЕХНОЛОГІЯ «МОЗКОВОГО ШТУРМУ» В ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ В ЗЗСО

PERSONALLY-ORIENTED LEARNING: BRAINSTORMING TECHNIQUE FOR THE UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE TEACHING IN COMPREHENSIVE SECONDARY SCHOOLS

Кричун Л.П.,

orcid.org/0009-0007-2520-7269

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка

Публікація присвячена описові практики застосування однієї з технологій інтерактивного особистісно орієнтованого навчання – «мозкового штурму».

У ній розглядається коротка передісторія виникнення технології й основні закономірності її використання в освітньому процесі навчання української мови й літератури в закладі загальної середньої освіти.

Автор проаналізував сучасні досягнення у сфері вивчення підходів до організації особистісно орієнтованого навчання, а також інноваційних інтерактивних практик.

У розвідці пропонуються варіанти застосування брейншторму на уроках української мови в шостому класі (під час вивчення теми «Словотвір»), у сьомому класі (під час опрацювання теми «Дієприслівник як форма дієслова»), у дев'ятому класі (на уроці української літератури під час аналізу образу Катерини з однойменної поеми Тараса Шевченка). Також у роботі представлено варіанти зорових опор, які апробовані автором у процесі власної практичної діяльності як учителя та репетитора з української мови й літератури. У статті наведено конкретні рекомендації щодо застосування технології «мозкового штурму», крім того, проаналізовано як методичні зиски від її реалізації, так і проблемні моменти, що можуть виникнути в ході опрацювання окремих мовно-літературних тем за допомогою цієї технології.

Наукова публікація окреслює перспективи досліджень у сфері особистісно орієнтованих підходів до навчання здобувачів освіти в сучасній школі загалом, з-поміж яких, зокрема, на особливу увагу заслуговує реалізація інтерактивної технології брейншторму на інтегрованих уроках у школі.

Це дослідження може бути цікавим для викладачів методик української мови й літератури, а також для вчителів-філологів закладів загальної середньої освіти, оскільки воно містить своєрідні алгоритми структурування етапів уроків різних типів із застосуванням технології «мозкового штурму».

Ключові слова: особистісно орієнтоване навчання, урок української мови, урок української літератури, інноваційні методики, брейншторм, технологія «мозкового штурму».

This paper describes the procedure how brainstorming, one of the personally-oriented learning interactive techniques, is to be applied and practiced.

The author delivers some brief early history of this technique establishment and its main regularities which are to be followed at the courses of the Ukrainian language in modern comprehensive secondary schools.

Contemporary achievements have been analysed to study the personally-oriented learning approaches as well as some innovative interactive practices.

This paper describes the procedure to use different variants of brainstorming during Ukrainian language classes in Form 6 (Topic “Word-building”), Form 7 (Topic “Diiepryslivnyk as the Form of the Verb”), Form 8 (at the Ukrainian literature class to discuss the image of Kateryna in Taras Shevchenko’s narrative poem of the same title). Also, the author has suggested various handout types which she has already tested as a teacher during her Ukrainian language and literature classes in school and private educational sessions. The paper lists specific recommendations how to apply brainstorming techniques as well as it delivers methodological “profits” from its implementation.

However, some problematic issues have been also discussed within the framework of certain topics in Ukrainian language and literature teaching by means of this technology.

This scholarly publication gives some prospects on the research of personally-oriented learning approaches utilised by modern school in general. Particularly, some special attention is brought to brainstorming interactive technique during comprehensive classes in school.

This research could be of interest to the instructors of the Ukrainian language and literature teaching methods as well as to the teachers of philology in comprehensive secondary schools. It has some useful algorithms to structure the stages of classroom work which includes brainstorming techniques.

Key words: personally-oriented learning, Ukrainian language class, Ukrainian literature class, innovative methods, brainstorming, brainstorming technique.

Постановка проблеми. Особистісно орієнтоване навчання сучасного здобувача освіти все більше й більше стає нормою організації навчання в українських школах. Нині весь освітній процес орієнтується на розвиток природніх здібностей учня, формування в нього стійкого інтересу до здобуття нових знань, активізацію його пізнавальної діяльності й умотивованості.

Зрозуміло, що тепер ми навчаємо зовсім інше покоління дітей, яке націлене не стільки на здобуття нових знань, скільки на засвоєння такого матеріалу, який стане в пригоді в їхньому подальшому житті. Тобто наразі особливо актуальним буде процес навчання, у якому задіяний сам учень не як об'єкт освіти, а як безпосередній її учасник із суб'єкт-суб'єктними відношеннями.

Сучасна методика викладання мови та літератури пропонує низку інструментів для реалізації особистісно орієнтованого навчання. Це й кейс-методики, і навчальні симуляції, і проєктна діяльність, і різні технології організації роботи, з-поміж яких, на наш погляд, на особливу увагу заслуговує так званий брейншторм, або «мозковий штурм».

Звичайно, ми не претендуємо на якісь відкриття щодо реалізації методики брейншторму, однак уважаємо, що наразі для українських освітян буде актуальною рефлексія щодо застосування цього методичного підходу на уроках української мови й літератури в закладі загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етапи особистісного підходу до освіти поступово формувалися в дослідженнях таких психологів, як О. Асмолов, К. Альбуханова-Славська, В. Давидов, В. Моляко, Л. Проколієнко, В. Столін, Т. Титаренко, В. Шатенко, І. Якиманська й інші. У 70–90-ті роки минулого століття питання застосування особистісного підходу не раз порушувалися в працях Ш. Амонашвілі, І. Кона, О. Леонтєва, В. Петровського, С. Подмазіна, С. Рубінштейна, В. Сухомлинського, Б. Федоришина й інших, а в дослідженнях О. Савченко, І. Бега, В. Кременя ця проблема набула активної розробки. Примітно, що задовго до введення в педагогічний глосарій поняття «особистісно орієнтоване навчання» його основи й загальні підходи були фактично розроблені й апробовані в працях класиків української педагогіки: К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського. Окрім цього, у сучасній системі педагогічної освіти розроблено низку посібників, що описують різні освітні технології [6].

У площині особистісно орієнтованого навчання наразі працює низка вітчизняних учених, які розробляють окремі вектори цієї системи, з-поміж яких такі: особистісно орієнтований підхід у системі гуманізації освіти (Н. Письменна), теорії особистісно орієнтованого змісту навчання (В. Ільченко), соціально-педагогічний аспект суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, що зумовлює впровадження інноваційних форм організації навчання (С. Сисоєва, А. Фурман) тощо.

Зазначимо, що одна з прогресивних європейських освітніх систем, фінська школа, пропонує низку інтерактивних методик, з-поміж яких і технологія «мозкового штурму», що, як зазначають дослідники, зокрема К. Котун, мають значний успіх у формуванні особистості й ціннісних орієнтацій здобувача освіти [2]. Про шляхи організації та проведення мозкового штурму написано низку публікацій [1; 5], що свідчить про зацікавлення нею особливо в системі освіти.

Ми також досліджували окремі моменти застосування інтерактивних технологій, публікуючи матеріали в збірниках наукових конференцій усеукраїнського та міжнародного рівнів,

зокрема про кейс-технології [3], про розвивальні й проблемні технології в системі особистісно орієнтованого навчання [4].

Мета дослідження – опис практичних варіантів застосування технології «мозкового штурму» на уроках української мови й літератури в закладах загальної середньої освіти, апробований особисто на заняттях з учнями під час роботи в школі. У межах цієї мети орієнтуємося на розв'язання таких завдань: 1) окреслити загальне розуміння технології «мозкового штурму» як одного з прийомів організації особистісно орієнтованого навчання; 2) описати варіанти застосування цієї технології на уроках української мови й літератури в школі; 3) прокоментувати методичні зиски від використання цієї технології на уроках української мови й літератури.

Виклад основного матеріалу. Технологія «мозкового штурму» бере початок від середини минулого століття й завдячує креативнику-підприємцеві Алексу Оборну. Первинно вона не мала нічого спільного з освітнім процесом, оскільки була своєрідною випадковістю, коли панові Осборну не вистачало ідей і він, зібравши команду співробітників, вирішив заслухати думки всіх, а потім зрозумів, що це було ідеально для штурму ідеї. З часом ця технологія стала популярною й використовуваною в багатьох сферах, у тому числі й в освітній галузі.

Водночас у сучасній педагогіці, у методиці навчання української мови побутує думка, що «мозковий штурм» не варто й не можна застосовувати на уроках української мови. Причина такого твердження криється в змісті самого поняття «мозковий штурм» – це шлях до вирішення складних проблем. А тому значна частина дидактів вважає, що оскільки мова ґрунтується на заздалегідь установлених правилах, то й досліджувати там немає чого. Погодимося, напевно, ця думка цілком правильна стосовно теорії мови, однак вона не зовсім точна стосовно її прикладної частини, тобто практики.

Суть методики «мозкового штурму» полягає в тому, що окреслюється проблема, формулювання якої записується на дошці чи на папері, і кожен учасник висловлює власне бачення її розв'язання. При цьому пропозиції учасників процесу не обговорюються, а також діє закон, що під час так званого «штурмування» неправильних відповідей немає.

Як приклад змодельюємо ситуацію застосування методу «мозкового штурму» на уроці вироблення вмінь і навичок у шостому класі з теми «Словотвір».

На дошці записуємо такі слова: *прочитаний, виконаний, зробивши, віддячивши*. Формулюємо проблему для обговорення: висловіть ідеї, як треба діяти, щоб виконати правильно словотвірний аналіз запропонованих слів. Наголосимо, що представлені для аналізу форми дієслів (дієприкметники й дієприслівники) на цей момент учні ще не вивчали.

Знаємо, що учням шостого класу відомі вже такі поняття, як твірне й похідне слово, твірна основа, словотворчі засоби та способи словотворення. Разом із тим більшість шкільних підручників для шостого класу тему «Словотвір» розглядають практично в одному параграфі з темою «Будова слова». З одного боку, це логічно, адже обидва розділи послуговуються однако-вим понятійним апаратом, де «працюють» суфікси й префікси і як значущі частини, і як словотворчі засоби. Проте, з іншого боку, виконуючи словотвірний аналіз, ми не можемо спиратися на будову слова, оскільки слова, що мають у структурі префікси й суфікси, не завжди утворені префіксально-суфіксальним способом. Тож, зважаючи на відсутню інформацію щодо словотворення таких специфічних форм дієслова й на можливість сплутування словотворчих афіксів зі значущими частинами слова, і пропонуємо розв'язати таке проблемне питання шляхом застосування методики «мозкового штурму».

Можемо передбачити, що окремі учні будуть уважати, що оскільки в усіх запропонованих для словотвірного аналізу словах є префікси та суфікси, то й утворилися ці слова префіксально-суфіксальним способом. Проте, напевно, знайдуться й такі шестикласники, котрі звернуть увагу на лексичне значення цих дієприкметників і дієприслівників. Нагадаємо, що учні не вивчали ці форми дієслова, а тому не знають, що в основі визначення їх словотвірної

структури лежить дієслівна семантика. При цьому діти знають, що для встановлення способу словотворення варто правильно дібрати твірне слово. Тож методика «мозкового штурму» може цілком логічно вивести шлях, за яким повинні йти учні, аби правильно визначити, що всі ці чотири слова утворилися від дієслів відповідного виду за допомогою суфіксів.

Можна закинути, що частина висловлених учнями ідей усе ж виявиться неправильною. Це справді так. Однак у процесі обговорення кожен учасник переконається, наскільки точною є його аргументація, зрештою, коли буде проводитися узагальнення, то вчитель назве ідеї з опорою на будову слова логічними, але такими, що не можуть дати правильну відповідь на поставлене питання. Якраз ці ідеї й стануть засторогою від того, що під час виконання словотвірного аналізу не варто однозначно спиратися на будову слова.

Ще одна ідея застосування методики «мозкового штурму», яку використано нами у власній практичній діяльності.

Тема «Інфінітив як форма дієслова», 6 клас, урок засвоєння нових знань, частина уроку, на якому опрацьовуються синтаксичні функції інфінітива.

На дошці записуємо «СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ ІНФІНІТИВА». Нижче розташовуємо 5 стрілочок, як це представлено на рис. 1.

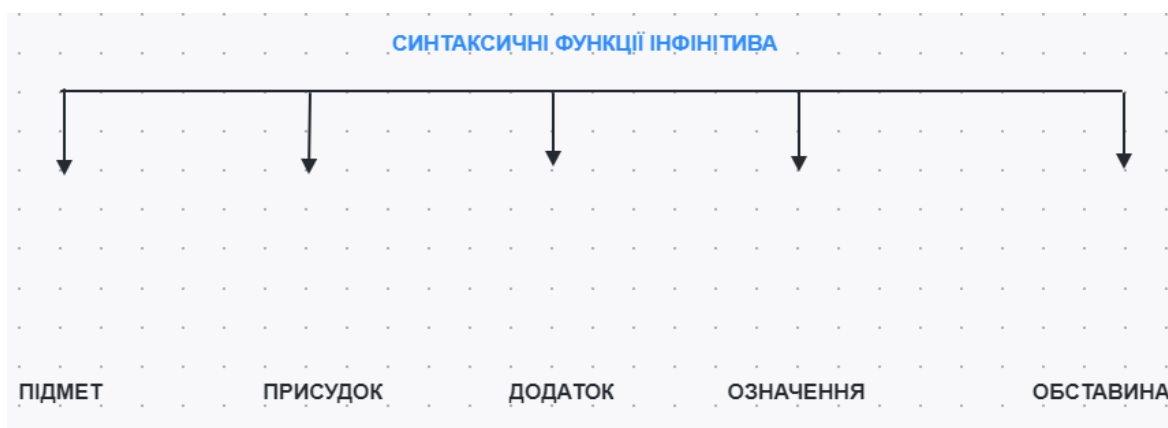

Рис. 1. Синтаксичні функції інфінітива

Кожен учень класу пропонує своє речення з інфінітивом, виходить до дошки й записує під тим, де інфінітив виконує аналогічну синтаксичну функцію. Місце під стрілками залишаємо порожніми до тих пір, поки всі колонки під кожною стрілкою не будуть заповнені бодай одним прикладом речення. Підбиваючи підсумок такої роботи, підписуємо під стрілками «підмет», «присудок», «додаток», «означення», «обставина»:

Пам'ятаємо, що попередньо учні записували речення з однотипними синтаксичними функціями в колонки під кожною стрілкою.

Що дає такий спосіб опрацювання нового матеріалу? По-перше, ми ламаємо стереотип, що всі дієслова в реченнях виконують синтаксичну функцію присудка. По-друге, це своєрідне дослідження. Як відомо, те, що учень виявив/установив сам, залишається в його пам'яті значно довше, аніж представлене в готовому вигляді. До того ж такий спосіб опрацювання нового матеріалу сприяє ще й реалізації важливого дидактичного принципу зв'язку теорії з практикою, що сприяє формуванню вміння застосовувати подібний підхід і в інших непідготовлених ситуаціях. А це, у свою чергу, якраз і розвиває лінгвістичні компетентності учнів ЗЗСО.

Отже, під час застосування технології «мозкового штурму» на етапі засвоєння нових знань ми даємо змогу кожному учневі навіть шляхом припущення помилок і неточностей у визначенні синтаксичної функції інфінітива встановити роль цієї форми дієслова в реченні й зрозуміти, що не кожне дієслово (а в нашому випадку це його початкова форма – інфінітив) є присудком.

Ще одним прикладом застосування методики «мозкового штурму» на уроці української мови в 7-му класі може бути дослідницька робота під час вивчення теми «Дієприслівник як форма дієслова».

Як відомо, попередньо семикласники вже вивчили тему «Дієприкметник як форма дієслова», а отже, вони знають, що дієприкметник семантично й граматично має ознаки, подібні до дієслова й прикметника.

Ця інформація, точніше підхід, може стати в пригоді для тлумачення іншої форми дієслова – дієприслівника. Разом із тим, якщо під час вивчення дієприкметника учням було вже відомо й про лексичне значення дієслова й прикметника, і про їх морфологічні ознаки, тут прислівник школярі ще не вивчали, а тому спиратися на вже відоме вони не зможуть.

Тому й пропонуємо опрацювати цю частину нового матеріалу, застосовуючи методику «мозкового штурму».

Для цього замальовуємо на дошці схему, як це показано на рис. 2.

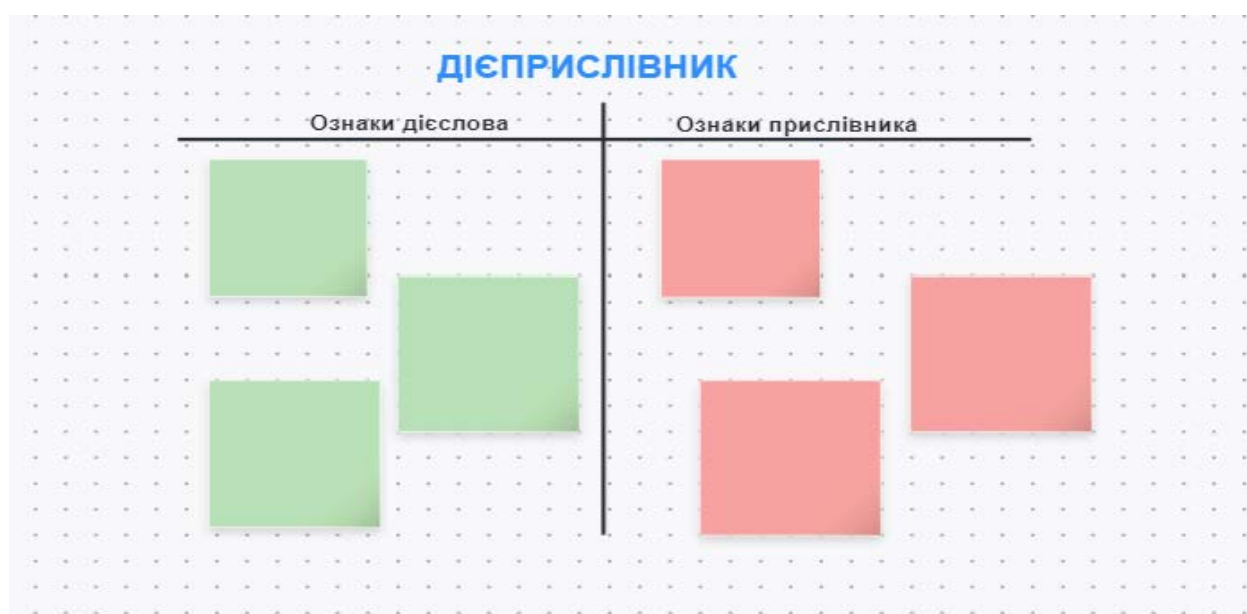

Рис. 2. Схема для опрацювання нового матеріалу з теми «Дієприслівник як форма дієслова»

Учні по черзі підходять до дошки й уписують, яке лексичне значення дієслова й прислівника виражає дієприслівник, які граматичні ознаки дієслова й прислівника (а про це вони дещо знають з початкової школи) притаманні дієприслівнику, які, відповідно, дієслівні й прислівникові синтаксичні функції може виконувати дієприслівник.

Саме так і вималюється вся теоретична інформація про дієприслівник як особливу незмінну форму дієслова.

Якщо таку схему семикласники виконують самі (звісно, учитель керуватиме цим процесом), то й зрозуміють вони її, і запам'ятають її краще й швидше.

Ще цікавіше, на нашу думку, може бути представлена методика «мозкового штурму» на уроках української літератури.

Візьмімо як приклад вивчення поеми Тараса Шевченка «Катерина» у дев'ятому класі. Як відомо, одним із прийомів аналізу художнього твору є аналіз образів персонажів. Тому, організовуючи характеристику Катерини, запропонуємо дев'ятикласникам висловити власну оцінку поведінки героїні, відповівши на питання *Яка для мене Катерина?* іменником/прикметником-характеристикою, на кшталт: нещасна, бідолашна або егоїстка, мати-зозуля тощо, урахувавши ті обставини, які її такою зробили.

Для цього пропонуємо учням на дошці початкову схему, яку доповнює кожен школяр, висловлюючи власне бачення образу Катерини й даючи їй характеристику. Приклад такої схеми представлено на рис. 3.

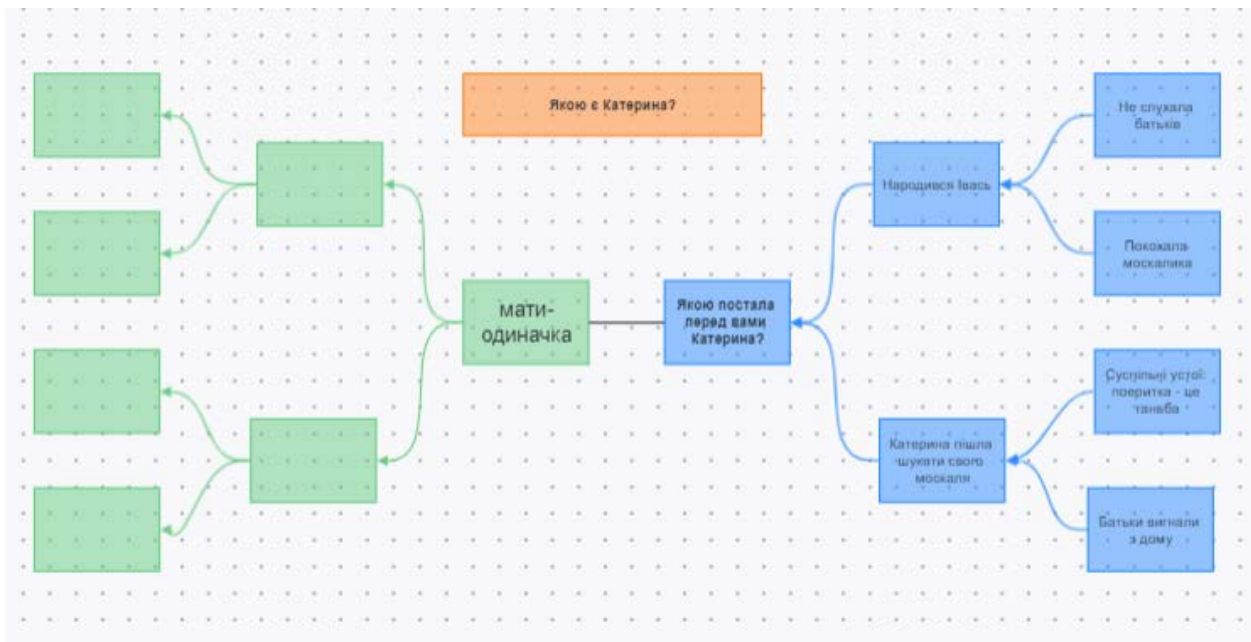

Рис. 3. Схема для вивчення поеми Тараса Шевченка «Катерина»

Висновки. Технологія «мозкового штурму» і як метод, і як прийом роботи сприятиме розвиткові креативності мислення учнів на уроках української мови й літератури, розвиватиме в них розуміння необхідності аргументації будь-якого положення, що висловлюється, формуватиме ситуацію довіри до свого оточення й учителя, віри в себе, допомагатиме кожному учневі прагнути до кращого, досягати більшого, а отже, ставати успішним. Окрім того, на уроках, де застосовується така методика роботи, пануватиме співробітництво й активність, адже учні не будуть переживати, що скажуть щось не те, неправильне. Вони, навпаки, прагнутимуть висловлюватися, аби взяти участь в обговоренні проблеми, оскільки діти здебільшого активні та жваві, що можна цілком ефективно використати на уроках для опрацювання нового матеріалу й вироблення окремих компетентностей. Тому технологія «мозкового штурму» є не лише частиною інтерактивної методики навчання, а й шляхом до формування успішної особистості.

Звичайно, ми не охопили всіх аспектів-характеристик технології «мозкового штурму» як однієї з можливих для формування нового підходу до навчання – особистісно орієнтованого. Тут, безперечно, є ще досить немало аспектів для дослідження. Це й те, як можна застосовувати таку технологію на інтегрованих уроках, які теми з мови чи літератури було б доцільно опрацьовувати, застосовуючи технологію «мозкового штурму», тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Козинець І.І. Мозковий штурм як одна з форм колективного обговорення проблем. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. Вип. 1. С. 99–103. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nzbdpufn_2015_1_18.pdf.
2. Котун К.В. Педагогічна освіта Фінляндії у контексті європейського виміру. Київ : Вид. Ін-ту обдарованої дитини, 2014. 60 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/154283958.pdf>.
3. Кричун Л.П. Використання кейс-методу як інтерактивного методу навчання на уроках української мови. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=F64OVbMAAAAJ&citation_for_view=F64OVbMAAAAJ:_FxGoFyZp5QC.

4. Кричун Л.П. Шляхи до євроінтеграції в освіті: розвивальні й проблемні технології як способи реалізації особистісно орієнтованого навчання з української мови та літератури в сучасній школі. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=F64OVbMAAAAJ&citation_for_view=F64OVbMAAAAJ:_FxGoFyzp5QC).

5. Ніколаєнко Н.О. Методика проведення мозкового штурму під час семінарських занять з політології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Педагогічні науки»*. 2014. Вип. 1.44. С. 64–68. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvmdup_2014_1.44_16.pdf.

6. Освітні технології : навч.-метод. посібник / О.М. Пехота та ін. ; за заг. ред. О.М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2001. 256 с.

УДК 821.161.2.09.

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-14>

ГЕНДЕРНІ КООРДИНАТИ ПРОСТОРУ ДОМУ В ПРОЗІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

GENDER COORDINATES OF DOMESTIC SPACE IN THE PROSE OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

Крупка М.А.,

orcid.org/0000-0002-7223-8945

кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри української літератури

Рівненського державного гуманітарного університету

Статтю присвячено проблемі репрезентації просторової парадигми в прозі раннього українського модернізму. Основну увагу приділено художній моделі дому як структури, що не лише функціонує як місце і тло дії, а й впливає на вчинки персонажів і формує їхній характер. В аналізованих творах образ житла є центральним, навколо нього розгортається сюжет. У повісті Івана Франка «Для домашнього огнища» просторовий чинник увиразнює життєві цінності персонажів: для жінки – це родина, символом якої є дім, для чоловіка – соціум, презентований кав'ярнею. Однак героїня змушена вийти поза межі приватної території й, окрім традиційних гендерних ролей господині й матері, узяти на себе функції чоловіка, господаря й батька, що зрештою призводить до руйнації родини. Головний герой новели «Сон» Михайла Коцюбинського переживає екзистенційну кризу, що художньо проєктується як протиставлення реального та містичного просторів. Дім уособлює обжитий конкретно-побутовий світ та однозначно асоціюється із жінкою, котра суміщає декілька статусів: господині, матері й дружини. Територія сну моделюється на контрасті до реальності, під її впливом дім як осередок спокою і комфорту перетворюється в місце непорозуміння, ворожнечі та відчуження. Візія щасливого домашнього світу, наполегливо вибудовувана жінкою, деформується під тиском амбіцій інфантильного чоловіка. Послідовне розгортання семантики дому характеризує й повість «Історія Якимового будинку» Володимира Винниченка. Широкий опис оселі підкреслює соціальну та психологічну трансформацію господарів від експериментаторства до консерватизму. Просторовий аспект увиразнює мотив розпаду родини внаслідок невідповідності героя рольовій моделі чоловіка та господаря, оскільки фактор провокативності, принесеної ззовні, позбавляє будинок основоположних критеріїв безпеки й моральності.

Ключові слова: проза, простір, гендер, родина, дім.

This article addresses the issue of representing spatial paradigms in the prose of early Ukrainian modernism. The main focus is on the artistic model of the home as a structure that functions not only as a setting and background for the narrative but also influences the actions of the characters and shapes their personalities. In the analyzed works, the image of the dwelling occupies a central position around which the plot unfolds. In Ivan Franko's novella "For the Home Hearth" the spatial factor highlights the life values of the characters: for the woman, it is the family, symbolized by the home, while for the man, it is the social realm represented by the coffeehouse. However, the heroine is compelled to venture beyond the boundaries of the private territory and assume the roles of the man, the head of the household, and the father, in addition to the traditional gender roles of housewife and mother. This ultimately leads to the destruction of the family. The main character in the novella "The Dream" by Mykhailo Kotsiubynsky experiences an existential crisis, which is artistically projected as a confrontation between the real and mystical spaces. The home embodies the well-established material world and is unambiguously associated with the woman who encompasses several statuses: lady of the house, mother, and wife. The dream territory is modeled in contrast to reality, and under its influence, the home, as a haven of peace and comfort, transforms into a place of misunderstanding, hostility, and alienation. The vision of a happy domestic world meticulously constructed by the woman becomes distorted under the pressure of the ambitions of an infantile man. The consistent development of the semantics of the home characterizes the novella "The Story of Yakym's House" by Volodymyr Vynnychenko. The extensive description of the dwelling emphasizes the social and psychological transformation of the hosts from experimenters to conservatives. The spatial aspect emphasizes the motive of family disintegration due to the protagonist's failure to conform to the role model of a husband and a master of the house, as the factor of provocation brought from outside deprives the home of fundamental criteria of safety and morality.

Key words: prose, space, gender, family, home.

Постановка проблеми. Дослідження просторової організації твору належить до магістральних векторів сучасного літературознавства, адже, як зауважила Н. Копистянська, просторовий вимір художнього твору багатофункціональний: «Простір є не тільки місцем і тлом дії, а й чинником, який впливає на людську свідомість, почуття, формує характер, фізичне й духовне обличчя дитини та дорослої особи» [3, с. 86]. Особливе місце за андроцентричного підходу відіграє проблема дому, оскільки, за спостереженням Л. Тарнашинської: «Саме дім, виступаючи єдністю зовнішнього і внутрішнього, надає людині статусу людини; забезпечує первісні уявлення про час і простір, межовість і маргінальність, онтологізує й антропологізує родову пам'ять, упорядковує довколишній хаос через структуралізацію приватного простору, формує стиль життя й поведінки» [13, с. 552]. Семантична багатоплановість будинку дає змогу відстежити провідні тенденції зображення просторового виміру оселі, а відтак зробити висновки про домінування певних моделей, що увиразнить не лише конкретні авторські інтенції, а й соціокультурну стратегію епохи кінця XIX – початку XX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доба раннього українського модернізму характеризується зміною основоположних ціннісних домінант, серед яких важливе місце посідає дім. Знакові письменники цієї епохи долучилися до транслювання тенденції десакралізації просторової парадигми родинного осередку.

Творчість Івана Франка перебувала в полі зору значної кількості науковців (Т. Гундорової, М. Легкого, Т. Пастуха, Б. Тихолоза, М. Ткачука, Н. Тодчук, А. Швець). Повість «Для домашнього огнища» в контекстуальному вимірі інтерпретував М. Легкий, який спостеріг, що символ дому, домашнього вогнища, затишку як варіанта сімейного щастя є «ейдологічним осердям» твору [6, с. 331]. У монографії Н. Тодчук розбудовується рецептивна часопросторова модель, зокрема дослідниця продемонструвала, що з розвитком дії в повісті «Для домашнього огнища» змінюється семантика простору від оптимістичного до драматичного [14, с. 188].

Творчість Михайла Коцюбинського аналізували в роботах В. Агеєвої, С. Єфремова, М. Коцюбинської, Ю. Кузнецова, Я. Поліщука. У руслі імпресіоністичної поезики розглядає функціонування простору Ю. Кузнецов і доходить висновку, що просторовий чинник «прозаїк використовує насамперед для вираження душевних переживань героїв, які одразу вводять читача в атмосферу своєї складної душевної «роботи» [5, с. 198]. Новела «Сон» зацікавила й Т. Лях, яка зауважує, що моделювання прозаїком «внутрішнього простору відображає метафізичний пошук людиною гармонії зі світом зовнішнім» [7, с. 43]. Подібну тенденцію спостеріг також Я. Поліщук. Суперечність людського буття, на його думку, виявляється «поміж ідеальним пориванням, яке може лише на хвилю дати людині відчуття щастя, та глибокою відразою творчої особистості до рутинного, міщанського існування, яке супроводжу її будні та є постійно відчутним» [11, с. 140].

Постать Володимира Винниченка традиційно викликала в культурному середовищі бурхливі дискусії, зокрема прозовий доробок ставав предметом дослідження А. Горбань, Н. Крутикової, О. Матвєєвої, В. Панченка, Г. Сиваченко. Повість «Історія Якимового будинку» аналізував Т. Павлінчук. Дослідниця узагальнює, що «будиночок стає означником внутрішньої суті людини, символом її фатальної долі, атмосферою, в якій тривають усі життєві процеси» [9, с. 93]. О. Матвєєва інтерпретує філософські маркери у творі й доходить висновку, що автор «репрезентував художній експеримент з ідеєю «вільного шлюбу», осмисливши зв'язок між образом дому та процесом його спорудження й засадничим у його ідеосфері концептом щастя та способом його досягнення» [8, с. 165].

Просторові конструкції художнього світу Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Володимира Винниченка хоч і перебували в полі зору науковців, проте не висвітлювалися в широкому контекстуальному вимірі з погляду гендерології.

Мета дослідження – з'ясувати особливості зображення простору дому в гендерній перспективі на матеріалі повісті «Для домашнього огнища» Івана Франка, новели «Сон» Михайла Коцюбинського, повісті «Історія Якимового будинку» Володимира Винниченка.

Виклад основного матеріалу. Розгорнута символіка домашнього вогнища надає повісті Івана Франка формотворчої завершеності. Уже перша сцена з детальним описом інтер'єру вказує на важливість просторових реалій у творі. Образ дому є ідентифікаційним маркером сім'ї й відображає прагнення головної героїні до високих стандартів комфортного життя. «О, вбожество, недостаток – се були фурії, найстрашніші для неї в житті! Щоби закляті ті фурії і держати їх здалека від свого домашнього огнища, на се вона посвятила так багато ... так багато» [15, с. 85]. Організований згідно з уявленнями Анелі внутрішній простір дому: «перший поверх, дзеркало, магагоні, медведі на долівці, золотий годинник» [15, с. 29] – доводить реалізацію прагнень господині. Рушійною силою її вчинків є саме родина: діти визначають життєві пріоритети. Натомість чоловік маленьких дітей сприймав як тягар: «... рад був подекуди, що може вирватися з тої «дитинярні», як звав своє помешкання» [15, с. 21]. Через п'ять років відчуженість лише поглиблюється, адже батько не здатний адекватно оцінити вік і навички своїх спадкоємців. На перший погляд автор моделює патріархальний розподіл гендерних ролей, де чоловік виконує функцію матеріального забезпечення, а жінка – господиня та матір. Проте вказівка на п'ятирічну відсутність капітана додає до цих характеристик ще статуси господаря, чоловіка й батька, які успішно освоює Анеля.

Жінка вкладає всі ресурси у формування дому як території безпеки. Досліджуючи взаємозалежність простору й героя, Л. Тарнашинська зауважує: «Дім – це фортеця, в якій він тримає... духовну оборону проти антигуманного, абсурдного і жорстокого світу. Це ніби останній рубікон, на який він відступив, де ще може зберегти своє «я»» [13, с. 563]. Протягом розгортання сюжету Анеля перебуває виключно в межах дому, що символічно відображає коло її інтересів і водночас контрастує із життєвою установкою чоловіка, який у перший же вечір вирушає в публічне місце – офіцерський касин, де, на противагу сімейному спокою та затишку, панує «шум, гамір, сміх, брязкіт склянок ... голосна розмова, переривана вибухами сміху і енергійним військовим закляттям» [15, с. 34]. Виявляється, що капітан більше потребує суспільного прийняття, «він чув себе таким щасливим, вдоволеним, свобідним, як мало коли на своїм віці» [15, с. 36], аніж родинного спілкування. Відтак просторовий чинник стає лакмусом життєвих цінностей: для жінки – це родина, уособленням якої є дім, для чоловіка – громада, яку презентує касин.

У повісті «Для домашнього огнища» будинок не здатний протистояти зовнішньому ворожому простору, адже чоловік приносить у домашній світ тривогу, яка зародилася від непоязливого багатства оселі, де «не лишилося ні однісінького старого мебля» [15, с. 23], і поглибилася остракізмом. Проте якщо Анеля боїться небезпеки зовні, то Антось відчуває її в будинку: стосовно кожного героя локус дому набуває протилежної семантики. Для жінки чужі несуть загрозу: з появою Юлі й Редріха відбувається символічна десакралізація приватної території. Антось прагне якнайшвидше покинути житло, «почув якусь полегшу, коли з сеї камениці, що містила в собі його рай і його щастя, вийшов на вулицю» [15, с. 63], адже оселя дисонує з внутрішнім світом господаря. З огляду на це, чоловік утікає в міське середовище, шукає товариства поза межами дому: публічне прийняття для нього вкрай важливе. Вочевидь соціальна ізоляція стає травмічним чинником і провокує на емоційні вчинки: Ангарович викликає Редріха на дуель.

Виглядає цілком обгрунтованим, що під впливом зовнішніх чинників дім руйнується. Усвідомлення кризи стосунків змушує жінку відмовитися від омріяного сімейного вогнища: вона пропонує змінити локацію – утекти з міста в село, побудувати нову оселю, відмежуватися від минулого. Проте Ангарович, на відміну від дружини, не сповідує культ родини, навпаки, зичить коханій смерті, щоб урятувати публічну репутацію. Дім, який так системно й наполегливо вибудовувала господиня, зрештою заради якого пожертвувала своїм життям, стає домівкою для людей, які її зрадили: чоловіка Ангаровича, товариша Редліха, дідуся Гуртера.

Саме таке розуміння структури дому дає змогу екстраполювати жіночу проблематику на просторовий фактор і дійти висновку, що Іван Франко діагностує присутні гендерні трансфор-

мації суспільства кінця XIX – початку XX століття, що проявляються в неможливості функціонування жінки в замкненому домашньому середовищі, оскільки соціокультурні фактори змушують її виходити поза межі традиційних гендерних ролей і брати на себе функції чоловіка, що, очевидно, призводить до руйнації родини.

У новелі Михайла Коцюбинського «Сон» тема дому стає контроверсійною. Головний герой переживає екзистенційну кризу, що художньо проєктується через протиставлення реального й містичного вимірів. Місто постає «в брудному кориті алеї» [4, с. 30], «сіре, слизьке, убоге» [4, с. 29], «в самому центрі – калюжа» [4, с. 30], проте на контрасті з домівкою воно виявляється відкритим простором, адже герой «йшов в город в надії чогось нового» [4, с. 31]. Описи будинку з численними побутовими подробицями акцентують комфорт і родинну стабільність. Деталі інтер'єру психологічно наснажені, спрямовані на розкриття характеру господині. Проте ідеалістична сімейна картина («Кипить самовар, діти п'ють чай з молоком, а жінка плете щось гачечком» [4, с. 32]) не викликає в Антона замилювання, а сприймається як «мертвий спокій калюжі» [4, с. 33].

У новелі простір виражає традиційний розподіл гендерних ролей. Дім уособлює обжитий конкретно-побутовий світ та асоціюється з особистістю жінки: у помешканні чоловіку немає місця, бо господиня маркує територію, розкидаючи свій одяг по всіх кімнатах. Постаць дружини уособлює буденно-рутинний вимір, що символічно спроєктовано через деталі: гіперболізована тілесність («ноги, голі і білі, наче застигле сало» [4, с. 30], «широку шию та голі руки» [4, с. 32], «повні жінчині форми і тепло тіла» [4, с. 33], «круглі й порожні очі» [4, с. 35]) позбавляє сексуальності; порівняння з кішкою підкреслює лінощі; ім'я Марта відображає домінування матеріального чинника. Місце характеризує власника, а відтак саме жінка формує й упорядковує домашній світ за своїми правилами й уявленнями. Марта суміщає декілька гендерних ролей: господині, матері й дружини. При тому остання ідентифікація спрофанована, адже дружина сприймає чоловіка як інфантильну особистість, «була певна, що чоловік непорадний і непрактичний, що він мало навіть до чого здатний» [4, с. 33]. Отже, структура будинку в новелі виразно феміноцентрична.

Концентруючи увагу на сфері приватного побуту персонажів, автор увиразнює механізми впливу буденного середовища на особистість. Суворо регламентоване існування дисонує з внутрішніми потребами Антона «щось пережити, сильне і гарне, мов морська буря, подих весни, нову казку життя» [4, с. 31]. Усвідомлене бажання нового життя хоча й реалізується у вимірі містичного, проте впливає й на ставлення героя до реальності, і на його поведінку: «В рухах, в його ході було молоде щось, тривожне й нове» [4, с. 33]. Містична територія моделюється контрастно до реальності: відкрита, мальовнича природа, морська стихія, таємнича жінка. Документування й опис конкретних локусів сну оприявлює внутрішній конфлікт персонажа. За спостереженнями Т. Лях, світ на острові відображає духовний аспект буття героя, натомість світ міста – тілесний [7, с. 43]. Через прийом сну в новелу також вводиться мотив руху, що протиставляється стагнаційній семантиці реальності.

Сон руйнує звичну повсякденність, але при тому знищує й домашній затишок, який так довго та наполегливо вибудовувала Марта. Вхідження третього в самодостатній світ сім'ї провокує розгортання символічного любовного трикутника, де доступній дружині протистоїть ідеальна жінка, спроєктована через екзотичні деталі: «корона золотого волосся» [4, с. 40], «морські очі» [4, с. 41], «червоні губи» [4, с. 40]. Оскільки Антон стверджує, що для нього «не було різниці між дійсністю і сном» [4, с. 34], то Марта відчуває загрозу родині, і спокійна атмосфера перекодифіковується в мілітарну: «... йшов бій невдоволених душ» [4, с. 53]. Захищеність і планомірність буття стає жертвою незадоволених амбіцій чоловіка, який руйнує сімейний простір. Нещодавно його домівка була наповнена «ситим спокоєм, який до вподоби був жінці і дратував Антона» [4, с. 32], а тепер «між ними часто була незгода» [4, с. 52]. Переживаючи ревізію ціннісних орієнтирів, Антон підлаштовує домашній уклад під свої потреби, ігнорує тим самим інтереси родини, позбавляючи дружину та дітей звичного комфортного

простору, наповнюючи його чужорідними елементами й порушуючи охоронну функцію. Дім як осередок безпеки, моралі, комфорту трансформується в територію непорозуміння, ворожечі та відчуження. Ідеалістична візія оселі зі щасливою сім'єю, наполегливо вибудовувана жінкою, руйнується під тиском амбіцій інфантильного чоловіка.

Виразна просторова маркованість назви повісті Володимира Винниченка «Історія Якимового будинку» вказує на основний композиційно-змістовий принцип організації тексту – послідовне розгортання семантики дому.

Цей образ з'являється спочатку як символічна проєкція філософської системи Якіма, у якій створення сім'ї уподібнюється до зведення оселі: «Щастя треба будувати. Треба його обрахувати, виміряти, треба все підвести так, щоб ніщо його не могло зруйнувати» [1, с. 393]. А оскільки герой – прибічник експериментаторської життєвої стратегії, то він прагне відмовитися від узвичаєних архітектурних/світоглядних концептів, які, на його думку, зневолюють людину й роблять заручником соціуму. На противагу цьому, Яким постулює особисті погляди на стосунки, серед яких фундаментальними є свобода вибору та самовдосконалення обох партнерів. Попри скептицизм оповідача, Якимові вдається знайти жінку, що розділяє його екстравагантні переконання, і герой починає втілювати свій план у життя: «... він готує гніздечко» [1, с. 405]. Концепт дому не випадково співвідноситься з символікою гнізда, що слугує для увізнення принципу вільних стосунків.

Автор наголошує, що ідейні постулати Якіма наштовхуються на побутову неосвіченість як його, так і нареченої. Вони залучають до облаштування помешкання інших – родину Ліни. Детальний опис сімейного будинку Довбнів презентує життєву установку господарів на традицію. Дім утілює стандартне розуміння його як приватного простору, атрибутами якого є повсякдення, що включає сімейну вечерю, комфортний побут, дитячі розваги, спільну бесіду. Домінування соціальних стереотипів у родинному житті Довбнів кардинально суперечить модерним переконанням Якіма, котрий усе «хотів по-своєму робити» [1, с. 388], тому, усупереч родині, Ліна переїжджає до Якимового будинку без церковного шлюбу.

Докладний опис інтер'єру квартири, що несе в собі ознаки гри, лише увиразнює експериментаторський характер подружжя. «Винниченкові герої – обтяжені мораллю «вищі люди», які водночас несуть у собі потребу гри з життям і в житті» [2, с. 297]. Будинок конструюється як осередок соціального життя, що увиразнюється через опозицію житло-кабінет, «в кімнатах занадто багато сонця, скрізь квіти, навіть у кабінеті на столі» [1, с. 416]. Проте як робоче місце не вповні відображає його призначення, так і помешкання стає публічним, а не приватним простором, «у них у вітальні завжди товклись якісь темні, підозрілі постаті. В квартирі завжди регіт, крик, спів» [1, с. 416]. Через архітектурну метамову проглядається установка на деконструкцію традиційних світоглядних уявлень господарів. Так, Ліна критично ставиться до стереотипних гендерних ролей: «Замість того щоб дбати про господарство, займатися музикою, літературою, вона стала готуватися на його помічника» [1, с. 415]. Оточення сприймає їхню модель стосунків упереджено, проте чоловіку це байдуже, а жінка пристосовується до його рецепції, «вона підбирала кожне слово, кожне чуття своє, кожний рух, щоб подобатися тільки йому» [1, с. 417], у такий спосіб нівелює негативізм інших та адаптується до невластивої їй ролі. Матриця жіночої поведінки налаштована на згладжування конфлікту між реальним досвідом та уявним жіночим ідеалом.

З часом ситуація в родині Якіма змінилася: партнери повінчалися, однак ця подія жодним чином не вплинула на життєву стратегію чоловіка: він продовжує експериментувати. На цей раз оповідач отримує лист із проханням «допомогти залатати щілину в «будинку» [1, с. 421]. Відтак локус Якимового дому знову починає змінюватися, набуваючи все нових змістових і формотворчих образів.

Широкий опис оселі, трансльований наратором, підкреслює соціальну та психологічну трансформацію господарів. «Прості стільці зникли, тепер я сидів на стільці з високою, дуже

рівною спинкою. На підлозі лежав килим, впадали в очі поважні порт'єри» [1, с. 422]. Автор неодноразово наголошує зміни інтер'єру, що відбивають динаміку домашньої атмосфери: замість хаосу й емоційності – спокій і впевненість, «кожний предмет, кожне слово, почування були на своєму місці» [1, с. 422], указують на переакцентування рольових моделей у сім'ї: тепер домінує жінка, а пристосовується чоловік. Дім оприявлюється як простір повсякденності, проте така семантика суперечить характеру чоловіка: він розробляє теорію стосунків дружини з іншим і ставить собі за мету їх спровокувати, «тут пахне знов якимсь експериментом, болючим, гарячковим експериментом» [1, с. 427]. Автор виходить із того, що жінка – розпусна істота, з гіперболізованою сексуальністю. За такого підходу нівелюється моральний чинник, а більше уваги акцентується на тілесній мотивації вибору особистості. Яким, маніпулюючи дружиною, пішов з оселі, бо вирішив, що Ліна потребує сексуальних стосунків з іншими чоловіками, «щоб вона не силувала себе, щоб брала те, до чого її тягне» [1, с. 434]. Через презумпцію зради стирається цінність дому, адже символічне звільнення території розгортає психоповедінковий комплекс самого чоловіка. Фактор провокативності, принесеної ззовні, – «муж сам просить любовника взяти його жінку» [1, с. 435], конструює будинок як проблемний вимір. Цей експеримент обертається, по-перше, руйнуванням домашнього світу, на що вказує промовиста речова атрибутика: «розгардіяш в кімнатах, чемодани, коші, розкидані сукні, білизну» [1, с. 438]; по-друге, розпадом сім'ї, адже дружина розцінює вчинок чоловіка як «мерзотний план, як затоптати в багно порядну жінчину і потім скористуватися, щоб узяти розвід» [1, с. 438]. Цілковита непрогнозованість ситуації експерименту зрештою призводить до смерті чоловіка. За словами В. Панченка, Яким «пробує підігнати життя під той свій «закон» – і зазнає краху, власними руками руйнуючи свій «будинок»» [10, с. 220]. Просторовий аспект як смислоутворювальний у повісті Володимира Винниченка дає змогу виразити мотив розпаду родини внаслідок невідповідності чоловіка гендерно обумовленій рольовій моделі.

Висновки. Проза кінця XIX – початку XX століття демонструє оригінальну модель художнього простору. Локус дому становить ключовий і семантично динамічний образ досліджуваних творів. Спільною тенденцією є трансформація традиційної семантики архетипу будинку як сімейного вогнища, що проєктується через ситуацію деформації родинних стосунків і переакцентування узвичаєних гендерних ролей. Перспективними видаються дослідження просторового ракурсу творів доби раннього українського модернізму із залученням ширшої палітри авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Винниченко В. Історія Якимового будинку. *Капрійські сюжети: «Італійська» проза Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка*. Київ : Факт, 2003. С. 382–440.
2. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Київ : Критика, 2009. 448 с.
3. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова. Львів : ПАІС, 2012. 342 с.
4. Коцюбинський М. Сон. *Капрійські сюжети: «Італійська» проза Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка*. Київ : Факт, 2003. С. 29–53.
5. Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст.: Проблеми естетики і поетики. Київ : Зодіак-ЕКО, 1995. 304 с.
6. Легкий М. Проза І. Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці. Львів, 2021. 608 с.
7. Лях Т. Простір каспійських новел Михайла Коцюбинського у контексті онтологічної поетики. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 49. Т. 2. С. 40–45.
8. Матвеева О. «Щастя треба будувати» : філософська трансформація образу дому в оповіданні «Історія Якимового будинку» В. Винниченка. *Наукові записки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Серія «Літературознавство»*. 2021. Вип. 2 (98). С. 152–167.

9. Павлінчук Т. Образ будинку як означник долі у творах В. Шевчука «Привид мертвого дому» та В. Винниченка «Історія Якимового будинку». *Волинь-Житомирищина*. 2004. Вип. 12. С. 93–97.
10. Панченко В. Капрі: експерименти та експериментаторство. *Капрійські сюжети: «Італійська» проза Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка*. Київ : Факт, 2003. С. 187–221.
11. Поліщук Я. І ката, і героя він любив...: Михайло Коцюбинський: літературний портрет. Київ : Академія, 2010. 304 с.
12. Семененко Л. Психологічний дискурс новели Михайла Коцюбинського «Сон». *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9. Ч. 2. С. 306–312.
13. Тарнашинська Л. Антропологічні «межі» приватного : тоталітарний вимір повсякдення. *Сучасні літературознавчі студії. Феномен дому в літературознавчій перспективі*. 2016. Вип. 13. С. 549–567.
14. Тодчук Н. Роман Івана Франка «Для домашнього огнища»: простір і час. Львів, 2002. 204 с.
15. Франко І. Для домашнього огнища. *Твори : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1979. Т. 19. С. 7–143.

УДК 821.161.2.091Нечуй-Левицький:39(=161.2)(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-15>

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ УКРАЇНЦІВ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

THE PROBLEM OF THE NATIONAL BEING OF THE UKRAINIANS IN THE CREATIVE WORK OF IVAN NECHUY-LEVYTSKYI

Лаврусенко М.І.,*orcid.org/0000-0003-0052-5627**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української філології та журналістики**Центральноукраїнського державного університету**імені Володимира Винниченка*

Російська імперія, до складу якої входили українські землі, постійно ставала на заваді розвитку нашої національної культури. Метрополія доводила вищість титульної нації (росіян) через численні заборони, які особливо посилилися в кінці XVIII–XIX століттях (руйнування Запорізької Січі, скасування козацьких полків як військових формацій, розгром Кирило-Мефодіївського братства, десятилітнє ув'язнення Тараса Шевченка, Валувський циркуляр, Емський указ тощо). Завданням цих заборон було русифікувати народи, які були в складі колонії, виховати імперську людину – невігласа, байдужого до свого коріння. Здолати цю національну проблему допомагала художня література. Навіть у складні часи тиску росії на Україну митцям вистачало мужності бодай на підтекстовому рівні говорити про потребу створення майбутньої держави, про таку цінність, як національна свобода.

Прикладом цьому є художній і публіцистичний доробок Івана Нечуя-Левицького. Проза митця вказує на його прагнення бачити Україну незалежною. Аналіз статті «Сьогочасне літературне прямування, повістей «Кайдашева сім'я» і «Хмари» засвідчує, що письменник проблеми нереалізованості українців, відсутності національної держави пояснює агресивною політикою російської імперії щодо нашого народу. Стаття «Сьогочасне літературне прямування» підкреслює право української літератури на самостійний розвиток. Автор наголошує на давності нашого красного письменства порівняно з російським. Духовний занепад українців, розбрат, відсутність умов для реалізації повісті «Кайдашева сім'я» Іван Нечуй-Левицький пояснює довгими роками бездержавності, незнанням власної історії. У повісті «Хмари» автор змальовує два покоління української інтелігенції XIX століття, які не спроможні були стати на захист свого народу. Головну причину невдач національної еліти письменник бачить у політиці царської імперії, яка прагнула русифікувати українців.

Ключові слова: Іван Нечуй-Левицький, антиколоніальна література, проза, русифікація, публіцистика.

The Russian Empire, which included the Ukrainian lands, constantly stood in the way of our national culture development. The metropolis proved the supremacy of the titular nation (Russians) through numerous prohibitions, which were especially strengthened at the end of the 18th and 19th centuries (the destruction of Zaporizhzhya Sich, the abolition of Cossack regiments as the military formations, the defeat of the Cyril and Methodius brotherhood, the ten-year imprisonment of Taras Shevchenko, Valuev circular, Emsk Ukaz). The task of these bans was to russify the peoples who were the part of the colony, to raise the imperial person – ignorant, indifferent to his roots. Fiction helped overcome this national problem. Even in difficult times of Russia's pressure on Ukraine, the artists had the courage to speak, at least on a subtext level, about the need to create the future state, about such a value as the national freedom.

The example of this is Ivan Nechuy-Levytskyi's artistic and journalistic work. His prose indicates his desire to see Ukraine independent. The analysis of the article "Contemporary Literary Direction", the novels "Kaidashev's Family" and "Clouds" prove that the writer explains the problem of the unrealisation of the Ukrainians and the absence of the national state by the aggressive policy of the Russian Empire towards our people. The article "Contemporary Literary Direction" emphasizes the right of the Ukrainian literature to independent development. The author emphasizes the antiquity of our red script compared to the Russian one. Ivan Nechuy-Levytskyi explains the spiritual decline, discord, and lack of conditions for self-realization among the Ukrainians in the story "Kaidasheva Simja" by long years of statelessness and ignorance of their own history. In the story "Clouds", the author depicts two generations of the Ukrainian intelligentsia of the 19th century, who were unable to stand up for their people. The writer sees the main reason for the failures of the national elite in the policy of the tsarist empire, which sought to russify the Ukrainians.

Key words: Ivan Nechuy-Levytskyi, anti-colonial literature, prose, russify, journalism.

Постановка проблеми. Українська культура в усі історичні часи мусила доводити своє право на існування. Колоніальна залежність від російської імперії виховувала в українцеві почуття меншовартості. У кінці XVIII–XIX столітті політика імперської росії була спрямована на те, щоб знищити будь-які прояви національної самобутності народів, що входили до її складу. «Найвишуканішим» було ставлення до українців. Титульна нація доводила свою вищість, зруйнувавши Запорізьку Січ і скасувавши в 1875 році козацькі полки як військові формації, розгромивши Кирило-Мефодіївське братство, яке декларувало рівність усіх слов'янських народів (1847 рік), засудивши основоположника національної літератури Т. Шевченка на десятилітнє ув'язнення із забороною писати й малювати (1847–1857 роки). Продовжили пресинг на українську культуру Валуєвський циркуляр (1863 рік) та Емський указ (1876 рік). Завданням цих заборон було русифікувати народи метрополії, виховати імперську людину – невігласа, байдужого до свого коріння. Здолати цю національну проблему допомагала художня література. Навіть у найглухіші часи нашої історії українському митцеві вистачало мужності бодай на підтекстовому рівні говорити про потребу створення майбутньої держави, про таку цінність, як національна свобода.

Проблема історичної пам'яті, державотворчі процеси, виховання лідера, здатного захистити права і свободи свого народу актуалізовані у творчості наших письменників II половини XIX століття.

Художній і публіцистичний доробок І. Нечуя-Левицького засвідчує авторське прагнення бачити Україну державою. Не можна сказати, що письменник висловлює свою думку категорично. Обставини того часу не давали йому такої можливості, проте виразити свою проукраїнську, а отже, антиколоніальну позицію вдалося. Свідченням цього є стаття «Сьогочасне літературне прямування», соціально-побутова повість «Кайдашева сім'я», повість-хроніка «Хмари», історичні повісті «Гетьман Іван Виговський», «Князь Єремія Вишневецький» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що творчість І. Нечуя-Левицького стала об'єктом вивчення в численних дослідженнях, зокрема І. Абрамової [1], Т. Гундорової [3], Н. Зборовської [4], В. Панченка [8], Я. Поліщук [9], І. Приходько [10], В. Шевчука [11], Л. Шкунь [12] та ін. Розвідки вчених актуалізують прагнення автора прокоментувати на сторінках творів проблеми національного буття українців в імперській росії різних історичних часів. Літературознавці вказують на антиколоніальне звучання творів І. Нечуя-Левицького, проте висновки дослідників потребують ретельного вивчення специфіки презентації цієї проблеми в конкретних творах митця.

Мета дослідження – дослідити особливості осмислення проблем національного життя українців у статті І. Нечуя-Левицького «Сьогочасне літературне прямування», повістях «Кайдашева сім'я», «Хмари», довести їх антиколоніальну риторичність.

Виклад основного матеріалу. У статті «Сьогочасне літературне прямування» (перша назва – «Українство на літературних позах з Московщиною»), яка з'являється як реакція на статтю М. Драгоманова «Література російська, великоруська, українська і галицька», І. Нечуй-Левицький показує окремішній шлях української літератури від російської, більше того, доводить, що українська література є набагато старшою. Автор аналізує розвиток національного красного письменства з часів Київської Русі й доводить, що цей літературний доробок прямо стосується української культури, що він чужий росіянам. Письменник заважає, що наша література, як і європейські, виникла на національному ґрунті: «Українська література йде сією стежкою з початку XIX віку, стала на сю дорогу ще тоді, як в великоруській літературі не було й мови про національність й народність» [6, с. 13]. Я. Поліщук слушно зауважує: «Нечуєві погляди, зрештою, містять засновки сучасного постколоніального погляду на культуру імперії» [9].

Славнозвісна повість «Кайдашева сім'я» порушує проблеми духовного занепаду українського селянства після реформи 1861 року, стосунків батьків і дітей. Прикметно, що перший варіант твору вже на перших сторінках містить історіософські вкраплення, які проливають світло на проблеми буття нашого народу в II половині XIX століття. В експозиції повісті І. Нечуй-Левицький

чітко окреслює витоки селянського консерватизму, забобонності, роз'єднаності. Вони – у незнанні своєї історії. *«Глянеш з Корсунських гір, славних битвами Богдана Хмельницького, і по обидва боки Росі земля ніби схотилася пухирями та бульками...»*, *«На тих горах скрізь стримлять козацькі могили, куди тільки кинеш оком. Весь край ніби якесь здорове кладовище, де похований цілий народ, де під безлічними могилами похована українська воля»*, *«В літній час те давнє кладовище української історії й тепер буває пишне»* [5, с. 442–443], – констатує автор. За вимогою цензури ці описи були зняті в другому виданні твору.

Відсутність усвідомлення себе як нації, яка має перспективу на власну державу, призвела до перемоги матеріальних цінностей над моральними, духовними. Яскравим прикладом цьому є стосунки між старшим і молодшим поколіннями родини Кайдашів. Метафори *«кладовище української історії»*, *«похований цілий народ»* проливають світло на причини бездуховності героїв повісті, уносять думку про соціальну, духовну, національну нереалізованість українців. Автор підштовхує реципієнта до висновку, що процеси ворогування й роз'єднаності українців, утрати ними моральної, національної єдності є результатом утрати козацької держави й, зрештою, волі.

Думку про втрату національної свободи І. Нечуй-Левицький актуалізує й у повісті-хроніці із життя інтелігенції *«Хмари»*. Назва твору символічна. Під хмарами письменник бачить русифікаторську політику, місія якої – витворити імперську людину, позбавлену історичної пам'яті, виховати раба, що без заперечень виконуватиме волю царя.

Особлива увага в повісті зосереджена на зображенні освітніх установ, які були ключовим інструментом русифікаторської політики в Україні. Митець наголошує на тому, що освітня система імперії не прагнула дати достойні знання студентам. Епізод екзамену в Духовній академії засвідчує, що предмет не знають не тільки випускники цього закладу, а й екзаменатори. У студентах виховувалося почуття меншовартості, зневаги до простої людини, а отже, до всього українського. Примітивною виглядає освіта в Київській академії (колишня Києво-Могилянська академія), де навчаються Дашкович і Воздвиженський, вона зведена тільки до вивчення Закону Божого.

Інститут благородних дівиць, куди відсилає своїх доньок на навчання міщанство, зосереджене виключно на вивченні *«гарних»* манер і чужомовних романсів, а все українське сприймається як меншовартісне.

І перший щабель освіти – сільська школа – також позбавлена українського ґрунту. Грамоти в ній навчає п'яний москаль. В українцеві на всіх щаблях освіти імперська влада виховує сумніви щодо потреби плекати національну ідентичність, проповідує спотворені поняття шляхетності.

Опис освітніх установ у повісті *«Хмари»* має публіцистичний характер. Атмосферу Духовної академії автор змальовує з ностальгійним сумом за колишньою славою цієї навчальної установи й нашої історії загалом. Колишні діячі цього закладу Петро Конашевич-Сагайдачний, Петро Могила, Дмитро Туптало з портретів дивляться на руйнацію європейських освітніх цінностей в академії (*«І Братство, і корпус академії, і з його вікон грізні сумні очі давніх українських учених дивилися на той чудний поїзд і чудували, що там, де вони колись були свідками боротьби за віру й Україну, там тепер хтось чужий справляє сатурналії, справляє комедії на науку й просвіту»*) [7, с. 135]). Прикметно, що І. Нечуй-Левицький пише про цей заклад із власного досвіду, оскільки був його студентом.

Антитезою до Духовної академії в повісті змальований університет імені Св. Володимира. У ньому навчався Павло Радюк – представник прогресивної української інтелігенції: *«Радюк побув рік в університеті і вже скинув з себе той космополітизм або великорушину, якою надає нашу молодіж великоруська гімназія»* [7, с. 236].

Повість *«Хмари»* має виразне ідеологічне спрямування. Ідеї національного самоствердження, самовираження стоять у творі на першому плані, а шлях до них лежить через співпрацю інтелігенції з народом, просвіту. Виразниками цих ідей у повісті є Дашкович і Радюк.

У поведінці й учинках Дашковича вгадується класичний українець-інтелігент старого зразка (30–40-х років XIX століття). Замолоду він займається самоосвітою, стає гарним викладачем, не байдужий до цінностей власного народу («Українські студенти ще не мали тоді ясного почування, але, слухаючи серба й болгара, вони й собі згадали про свій безщасний народ, зовсім забитий з мовою, літературою й історією» [7, с. 110]), але з часом герой перетворюється на кабінетного вченого-філософа, котрий втрачає інтерес до долі українців. На початку твору автор симпатизує цьому героєві. Порівняно з туляком Воздвиженським Дашкович є носієм найкращих рис українців (доброти, щедрості, скромності, охайності, порядності тощо), з повагою і шаную ставиться до рідних звичаїв і традицій, намагається зберегти й продовжити їх. Не соромиться рідної мови, пісні. Герой цікавиться життям свого народу, співчуває його підневільному становищу. Проте на шляху до кар'єри всі добрі наміри Дашковича зникають. Він захоплюється вивченням західноєвропейських філософських праць. У кінці твору герой позбавлений національного ґрунту. Для свого народу він – людина втрачена. Про марність життя Дашковича яскраво свідчить сон, у якому він бачить млу, хмари й поруйновану батьківську хату. Герой усвідомлює крах свого духовного буття як національної людини.

Зміни, які відбуваються з героєм, автор передає через портрет. На перших сторінках повісті – це красень-українець («чистий черкасець» [7, с. 107]). Коли патріотичні ідеї перестають бути пріоритетними для Дашковича, згасає його душа, та й сам він утрачає зовнішню привабливість.

Важливо зауважити, що Дашкович у творі зображується в зіставленні з росіянином Воздвиженським. Вони обидва зазнали русифікаторського імперського впливу, є його заручниками, тільки Воздвиженський – її носій, а Дашкович – жертва.

Наслідки русифікаторської політики несуть на собі інші представники української інтелігенції – Кованько, Марта й Степанида й, особливо, Ольга Дашкович. Духовний і національний нігілізм – одна з найяскравіших ознак їхнього внутрішнього світу. Герої понад усе ставлять власне збагачення.

Павло Радюк – представник генерації свідомих українців (українофіл). Герой не тільки декларує свої ідеї, а й намагається втілити їх у життя. Павло вірить, що просвіта, поширення знань можуть звільнити його народ від соціального й національного гніту. Радюк розповсюджує заборонені книжки, збирає фольклор, організовує лекції для селян, носить український одяг, так протестуючи проти національних утисків, планує відкрити недільні школи й навіть писати книжки рідною мовою. І. Нечуй-Левицький не ідеалізує свого героя. Юнак виявився діячем більше на словах, ніж на реальних справах. Молодше покоління української інтелігенції XIX століття (60-х років) ще не знало шляхів, які приведуть до бажаної мети – волі. «В його душі була мета, ясна й проста – народ й Україна, але на скільки доріжок розбігався великий шлях до тієї мети! І од чого почать? За що взятись? Та дума знов кидала його в якусь страшну безодню, де не було й дна, де доводилось вхотиться хіба за проміння сонця» [7, с. 237]. Розгубленість, відсутність стратегії боротьби із самодержавством стають причиною краху романтичних мрій Радюка щодо волі народу.

У фінальній частині тексту образ чорних хмар розкриває основну ідею твору. Павло Радюк обдумує свої плани: «Треба буде сьогодні в товаристві зачепити питання про наші національні й просвітні справи. Як оці тіні закутали мою нову прибрану світлицю, так закутали ніби важкі чорні хмари Україну. Зібралися ті сумні хмари з усіх усюдів і давно вже заступили нам ясне прозоре небо і кинули тінь та мряку на рідний край. І хто розжене ті сумні хмари? І звідкіль полетиться світ на наш край?» [7, с. 396].

За задумом митця, саме хмари є отією художньою деталлю, яка як «символ усіх темних сил, що намагаються денационалізувати українську молодь, відірвати її від рідного народу, перетворити на прислужників російського царизму, душителей української національної культури» [2, с. 354].

Висновки. Аналіз статті «Сьогочасне літературне прямування», повістей «Кайдашева сім'я» та «Хмари» засвідчує, що І. Нечуй-Левицький проблеми незреалізованості українців, відсутності національної держави пояснює згубним впливом російської імперської політики. У статті «Сьогочасне літературне прямування» митець доводить право національної літератури на самостійний розвиток, указуючи на давність нашого красного письменства порівняно з російським. Причини втрати українцями духовності, а отже, розбрат і нереалізованість у повісті «Кайдашева сім'я» автор пояснює довгими роками відсутності національної держави, незнанням власної історії. У повісті «Хмари» І. Нечуй-Левицький змальовує два покоління української інтелігенції, які не спроможні були стати на захист свого народу. Головну причину невдач національної еліти письменник бачить у політиці царської імперії, яка прагнула русифікувати українців.

Розмова про специфіку змальовання українського національного буття в умовах імперії не вичерпується аналізом згаданих вище творів. На перспективність заявленого в статті діалогу вказують історичні твори І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський», «Князь Єремія Вишневецький», а також низка його публіцистичних праць – «Органи російських партій», «Українство на літературних позах з Московщиною» тощо. Отже, доробок письменника потребує системного дослідження з позицій постколоніальної критики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамова І. Національний код героїв прози І.С. Нечуя-Левицького. *Вісник Запорізького державного університету*. 2004. № 2. С. 5–10.
2. Білецький О.І. Іван Семенович Левицький (Нечуй). Зібрання праць: у 5 т. Київ, 1965. Т. 2. С. 318–367.
3. Гундорова Т.І. Інтелігенція і народ в повістях Івана Франка 80-х років. Київ : НД, 1985. 142 с.
4. Зборовська Н. Український світ у творчості Нечуя-Левицького: гендерний підхід. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та коледжах*. 2000. № 5. С. 54–65.
5. Нечуй-Левицький І. Твори : у 10 т. Київ, 1965. Т. 3. С. 442–443.
6. Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне прямування або Непотрібність великоруської літератури для України і слов'янщини. Павлоград : Народна книжка, 2010. 68 с.
7. Нечуй-Левицький І. Хмари. *Нечуй-Левицький І. Твори* : у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 1. С. 101–413.
8. Панченко В. Дві повісті Івана Нечуя-Левицького («Хмари», «Кайдашева сім'я»). *Дивослово*. 2003. № 8. С. 10–15.
9. Поліщук Я. Шлях до асиміляції чи європейська перспектива? Публіцистика Івана Нечуя-Левицького в сучасній оцінці. URL: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/download/58/48/171> (дата звернення: 24.06.2023)
10. Приходько І. Українська ідея у творчості І. Нечуя-Левицького. Львів : Каменяр, 1998. 70 с.
11. Шевчук В. Про «захмарених» героїв Івана Нечуя-Левицького, а також закон про тенденцію художнього твору і його мистецьку повновартість. Нечуй-Левицький І. Хмари. Київ : Веселка, 1993. С. 5–12.
12. Шкунь Л. Трагування питань національної історії та культури в романах: «Чорна рада» П. Куліша та «Хмари» І. Нечуя-Левицького. URL: https://md-eksperiment.org/etv_page.php?page_id=2889&album_id=120&category=СТАТІІ (дата звернення: 24.06.2023).

UDC 811.161.2:070:06

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-16>

LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF THE REPRESENTATION OF THE WAR IN UKRAINE BY MASS MEDIA (BASED ON BBC AND CNN NEWS)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ НОВИН BBC ТА CNN)

Leleka T.O.,

orcid.org/0000-0002-6134-4435

Scopus-Author ID: 58286055600

PhD in Philology, Associate Professor,

Senior Lecturer at the Department of Translation, Applied and General Linguistics

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

In the modern society mass media cover the various events, including military conflicts. The politicians, journalists and ordinary citizens often use military vocabulary, and this phenomenon is no longer limited to the description of the special area, this type of vocabulary has entered into everyday use.

The purpose of the study is the analysis and classification of the military vocabulary in the context of the English-language news describing military events in Ukraine.

The article analyzes the lexical units that verbalize the events of wartime. The object of the research is the news texts on military topics. The article characterizes the groups of the lexical units identified by the continuous sampling method from the BBC and CNN news, namely the material about the war in Ukraine. The brief overview of the linguistic research on the language of war has been given. The impact of non-linguistic factors on the lexical structure of the language has been shown. The examples of the most popular Ukrainian neologisms in the English language, which appeared during 2022–2023 against the background of military operations, have been considered.

The following thematic groups are highlighted: the phenomena of the Ukrainian realities; the names of combat weapons; the description of combat operations; the daily life of the Ukrainian refugees; the diplomatic front; volunteering; information front; the words and phrases glorifying Ukraine.

The largest group consists of the words describing the realities of the Ukrainian wartime, as well as the lexical units that name the different types of weapons. The third place among the analyzed vocabulary is occupied by the units connected with the life of the Ukrainian refugees. In the course of the study, it became clear that in the English-language news, the units to denote weapons began to appear more and more often, and such vocabulary has taken the second place in the analyzed mass media texts.

The study proves the connection between language and society. The historical stages of the society development are reflected in the lexical system. The language of mass media reacts quite quickly to the lexical innovations. The English-language mass media have a separate section for the news that reflects the war in Ukraine and it is characterized by the high intensity of the military vocabulary, which includes both military terms and common words. The neologisms that arose in the Ukrainian language are also reflected in the language of the foreign mass media. This indicates the interest of the world community in the problem in Ukraine.

Key words: language of war, vocabulary, neologism, military vocabulary, language of mass media.

У сучасному суспільстві засоби масової інформації висвітлюють різноманітні події, у тому числі й військові конфлікти. Політики, журналісти й пересічні громадяни часто використовують військову лексику, уживання якої вже не обмежується спеціальною сферою використання, вона ввійшла в повсякденний ужиток.

Метою дослідження є аналіз і класифікація військової лексики в контексті англійських новин, що описують військові події в Україні.

У статті проаналізовано лексичні одиниці, які вербалізують події воєнного часу. Об'єктом дослідження стали новинні тексти військової тематики. Проаналізовано групи лексичних одиниць, виявлені методом суцільної вибірки з новин BBC та CNN, а саме рубрики про війну в Україні. Подано короткий огляд лінгвістичних досліджень мови війни. Охарактеризовано вплив позамовних факторів на лексичну структуру

мови. Розглянуто приклади найпопулярніших українських неологізмів в англійській мові, які з'явилися протягом 2022–2023 років на тлі військових дій.

Виявлено такі тематичні групи: явища українських реалій, назви бойової зброї; опис бойових дій; побут українських біженців; дипломатичний фронт; волонтерство; інформаційний фронт; назви військових; словосполучення, що прославляють Україну.

Найбільшу групу становлять слова, що описують реалії українського воєнного часу, а також лексичні одиниці, які називають різні види зброї. Третє місце серед аналізованої лексики посідають слова, пов'язані із життям українських біженців.

У ході дослідження з'ясувалося, що в англійській мові новинах усе частіше стали з'являтися одиниці для позначення зброї, використання якої в ЗМІ посідає друге місце в проаналізованих текстах.

Дослідження доводить зв'язок між мовою та суспільством. Історичні етапи розвитку суспільства відображаються в лексичній системі мови. Мова ЗМІ досить швидко реагує на інновації в лексичній системі мови. Англійські ЗМІ мають окремий розділ для новин, які відображають війну в Україні та характеризуються високою насиченістю військової лексики, що включає як військові терміни, так і загальноживані слова. Неологізми, які виникли в українській мові, також відображені в мові іноземних засобів масової інформації. Це свідчить про інтерес світової спільноти до проблеми в Україні.

Ключові слова: мова війни, лексичний склад, неологізм, військова лексика, мова засобів масової інформації.

Statement and substantiation of the problem relevance. Mass media react very quickly to the changes in society. Lexical transformations and innovations are also reflected in the language of mass media. The events related to the war in Ukraine are constantly covered in European newspapers and magazines. The appearance of new lexical units which are associated with the military events deserves special attention [3, p. 7]. The study of such a layer of vocabulary is quite relevant, since the language of the media is saturated with the articles about the war, in which the military vocabulary occupies the significant place.

The integral part of human history is war, which has a powerful impact on language; it changes its lexical structure, and promotes the emergence of the new words [5, p. 82]. English is the national language of most countries in the world. It, like any other, reflects the life of its speakers in all the aspects of its development, reflects events, moods and trends of society. Since the war launched by Russia against Ukraine has global consequences for the world in all the spheres of life: political, economic, social; it was also reflected in the lexical system of the English language, which led to the constant appearance of the neologisms in it that requires the linguistic study.

The relevance of the research is determined by the role of socio-political and military events in changing the scope, content and actualization of the special military vocabulary. Turning to the analyzed vocabulary is relevant today due to its exceptional and unprecedented use in the English and Ukrainian mass media, which regularly focus on the descriptions of the military conflicts. The military vocabulary is constantly used in various contexts and it is in the state of the intensive development.

Today, the news is most often distributed via the Internet. This is one of the most effective ways of communication. The World Wide Web promotes the consolidation of different groups of people and provides the enormous opportunities for the dissemination of information [6]. It should be noted that during the full-scale war, we observe the extremely rapid process of emergence and consolidation of the new vocabulary, compared to peacetime.

Moreover, the interest of the world community in the situation in Ukraine is quite large, so this influenced the fact that the news about the war in Ukraine has been formed into a separate group, the peculiarities of which are worth investigating.

Analysis of recent research and publications. The military nominative units as a peculiar layer of the special vocabulary help organize the knowledge about the military events and actions related to them, systematizing, outlining and broadcasting them, creating the prerequisites for preserving and accumulating the new knowledge based on existing ones [12].

Many researchers turned to the study of the military vocabulary [1; 2; 4], the specifics of its functioning [10; 12] and updates [3; 5; 6] highlighting previously unresolved parts of the overall problem.

Many issues remain outside the scope of attention, which, as a result of the growing demands of society, is of fundamental importance.

The media discourse in general, in particular the culture of newspaper language publications, became the subject of the research by many Ukrainian linguists: O. Boiko, V. Zelenin, L. Udovichenko and others. The lexical features of idioms that cover the events in Ukraine are a significant producer of the innovations in the mass media language, as the new conflicts, local wars, and the fight against terrorism are in the center of society's attention today. Undoubtedly, nowadays military vocabulary is particularly noticeable in various areas of social life, and therefore some aspects of its research are gaining the significant relevance: the translation of military vocabulary (V. Balabin), the development of the structure of military vocabulary (M. Navalna, Yu. Raluzhanska), the research of military terminology (Ya. Yarenko). The innovative vocabulary of the military area in 2023 remains insufficiently studied, which necessitates its analysis in the dynamic synchrony. Scientists S. Zupan, M. Štefanič and others devoted their works to the problems of military neologisms. Media discourse in general, in particular the culture of newspaper language publications, became the subject of the research by many linguists: V. Zhalai, Z. Shaftalovich and others.

The purpose of the article. The purpose of the article is to identify the lexical features of the mass media covering the war in Ukraine in news material of BBC and CNN.

The defined goal requires solving the following tasks:

- to identify the main groups of lexical units in the language of military-related mass media;
- to analyze the peculiarities of the use of military vocabulary and terms in journalistic discourse;
- to characterize the lexical features of the denoting the war in Ukraine by mass media.

The object of the research is news texts connected with the war in Ukraine.

The subject of the study is the peculiarities of the use of lexical units connected with the war in the language of mass media.

For the analysis of the lexical units, the research uses both general scientific and linguistic research methods. For the scientific interpretation of the factual material, such general scientific methods were used as observation of the language material, analysis and synthesis (substantiation of the theoretical propositions), the comparison of lexemes. The research used the descriptive method (to systematize actual material), the methods of component (to study the structure of lexical meanings), linguistic and stylistic (to clarify the stylistic functions of the military terms) analysis; as well as the method of the contextual analysis, which made it possible to study the lexical units in the textual environment and helped outline their stylistic purpose in the view of the structure and content. To achieve the goal, the method of continuous sampling of the lexical items describing the events of the war in Ukraine was used.

The main material of the study. The military terminology is implemented with the help of lexical units that name concepts and phenomena in the field of military affairs, as a whole it represents a dynamically developing system – the terminology system that is logical, structured and belongs to the system of knowledge about the preparation and conduct of the military operations. Similarly, the military terminology is represents with the elements of the broader concept of the military vocabulary, since the words related to the military area may not always correspond to the definition of terms (for example, evaluative, diminutive, stylistically marked constituents, nominations), but they belong to the military vocabulary [2].

The focus of our research is the special vocabulary that functions in the military area of the Ukrainian society. We interpret the military terminology as an ordered set of the military language terms that reflect the conceptual apparatus of military science and are related to the forms and methods of waging war, to issues of the strategic use of the armed forces, as well as the operational-tactical use of the units and parts, from their organization, armament and technical equipment [4].

All the lexical items that describe military events in Ukraine can be divided into some groups:

1. The phenomena of the Ukrainian reality:

Armed forces of Ukraine – Збройні сили (України), warfare – військова справа, військовий, martial law – воєнний стан, casualties – жертви, territorial defence – територіальна оборона,

full-scale invasion – повномасштабне вторгнення, *curfew* – комендантська година, *(bomb) shelter* – бомбосховище, безпечне місце, *shelling* – обстріли, *strategic assets* – стратегічні об'єкти, *Air raid siren* – повітряна тривога, *genocide* – геноцид, *invaders* – окупанти, загарбники, *ghost of Kyiv* – привид Києва etc.

2. Military weapon and gear:

arms, weapon – зброя, *ammunition* – боєприпаси, *patroni, javelin* – джавелін, *bayraktar* – байрактар, *surface-to-air missile* – зенітно-ракетний комплекс, *fighter jet* – винищувач, *anti-tank missile system* – протитанковий ракетний комплекс, *air defence system* – система протиповітряної оборони (ППО), *drone* – дрон, *rocket launcher* – ракетна установка, *missile* – ракета, *cluster bombs* – касетні бомби, *armored combat vehicles* – бойові броньовані машини, *thermal imager* – тепловізор, *bulletproof vest* – куленепробивний жилет etc.

3. Military actions:

go behind enemy lines – відправлятися в тил ворога, *hold/lose a position* – утримувати/утрачати позиції, *get the knock* – зазнати поразки, *fire/launch a missile* – стріляти/запускати ракету, *cease the fire* – припинити вогонь, *declare a ceasefire* – оголосити про припинення вогню, *hold someone in captivity* – тримати в полоні, *exchange of prisoners of war* – обмінятися військовополоненими, *withdrawal of troops* – вивід військ, *hold the line* – тримати оборону, *mine/demine* – мінувати/розмінувати, *destroy infrastructure* – руйнувати інфраструктуру, *shoot down the ship* – збити корабель, *take/regain control over* – взяти/відновити контроль над etc.

4. Life of Ukrainian refugees:

flee abroad – тікати за кордон, *flee empty-handed* – тікати без речей, *aid* – допомоги, *temporary protection* – тимчасовий захист, *refugee status* – статус біженця, *internally displaced person (IDP)* – тимчасово переміщена особа, *obtained the status* – отримати статус, *social benefits* – соціальні виплати, *checkpoint* – блокпост, контрольний-пропускний пункт, *refugee camp* – табір для біженців, *reception point* – пункт прийому біженців, *apply for asylum* – просити притулок, *support Ukraine remotely* – підтримувати Україну дистанційно, *be given food and medical care* – отримувати їжу й медичну допомогу etc.

5. Diplomatic front:

ambassador – посол, *ally* – союзник, *enemy* – ворог, *aggressor country* – країна-агресор, *sanctions* – санкції, *negotiation* – переговори, *collaboration* – співпраця, *implement* – запровадити, *humanitarian corridor* – гуманітарний коридор, *jeopardize* – ставити під загрозу, *violation of international law* – порушення міжнародного права, *war crime* – воєнний злочин, *peace agreement* – мирна угода, *high treason* – державна зрада, *entry ban* – заборона на в'їзд, *international conventions* – міжнародні конвенції, *aid package* – пакет допомоги etc.

6. Volunteering:

volunteer centre – волонтерський центр, *humanitarian aid* – гуманітарна допомога, *fund raising* – збір коштів, *to donate* – пожертвувати (кошти), *to weave camouflage net* – плести маскувальну сітку, *provide psychological assistance* – надавати психологічну допомогу, *humanitarian assembly* – гуманітарний збір, *cooking for evacuees* – готування їжі для евакуйованих, *volunteer drivers* – водії-волонтери, *deliver to the front line* – доставити на передову etc.

7. Information front:

propaganda – пропаганда, *manipulation and speculation* – маніпуляція та спекуляція, *provocation* – провокація, *to spread the truth* – поширювати правду, *fake* – фейк, неправдива інформація, *deepfake* – дінфейк (підробка фото/відео), *cyberwarfare* – кібервійна, *cyber attacks* – кібератаки, *information leakage* – витік інформації, *information hygiene* – інформаційна гігієна, *hacking* – злам, хакерство, *jugglery* – перекручення фактів etc.

8. The names of the military people:

infantry – піхота, *artillery* – артилерія, *mercenaries* – найманці, *troops* – армія, *saboteur* – диверсант, *conscript* – призовник, *captive* – полонений etc.

9. Phrases glorifying Ukraine:

Glory to Ukraine! – Слава Україні! Glory to the heroes! – Героям слава! Glory to the Nation! – Слава нації! Death to the enemies! – Смерть ворогам! Good evening, we are from Ukraine – Доброго вечора, ми з України! Stand with Ukraine – бути з Україною, Be brave like Ukraine – Будь сміливим, як Україна.

The largest group consists of the words describing Ukrainian wartime realities, as well as lexical units that name different types of weapons.

The third place among the analyzed lexicon is occupied by the units denoting the life of the Ukrainian refugees (Table 1).

Table 1

The groups of the military vocabulary

The name of the group	The number of units, %
The phenomena of the Ukrainian reality:	20
Military weapon and gear	17
Life of the Ukrainian refugees	14
Military actions	12
Volunteering	11
Diplomatic front	10
Phrases glorifying Ukraine	9
The names of the military people	7

Among the lexical units, the neologisms that originated in the Ukrainian language and are known all over the world have been found. The most expressive neologisms related to the topic of the war turned out to be those that characterize and describe the enemy [11]. They make up the largest share among the selected lexical innovations. In our opinion, this is due to their creation as the psychological effect. One of the most popular neologisms was the word *rushism* (*рашизм*):

“...there will be our flag, and this atrocity – **rashism**, which repeats what the Nazis did, will remain nowhere...” (7).

“Save Ukraine People from **Rashism!**” (8).

Another example is the lexical unit *rushist* (*рашист*) related to the previous neologism:

“Orcs and **Rashists** go home!!” (7).

“The judgment day for the **rashists** will surely come...” (7).

“... And many people work for the **rashists**” (8).

“... before the Russian occupiers left Kyiv, told about the war crimes of **rashists**, which he saw with his own eyes” (8).

The word *orcs* (*орки*) became a bright neologism: the lexical innovation was created by the analogy with the monsters that appear in fiction.

The word *Gauleiter*, which was used for Nazi officials during World War II, has taken on a new meaning in the context of the ongoing full-scale war. Now it is used contemptuously for collaborators who are appointed as leaders of the occupied territories of Ukraine:

“Crimean partisans shared documents in which the **Gauleiter** of the temporarily occupied Crimea, Serhii Aksyonov, ...” (7).

“... in Mykhailivka, Zaporizhzhia region, the car of the local Russian **Gauleiter** Ivan Sushko exploded. He also died in the hospital” (8).

The neologisms *Chornobaivka* (*Чорнобаївка*) and *to chornobaite* (*чорнобаїти*) deserve attention. Both lexical innovations appeared in English slang as the loanwords from Ukrainian:

“Russian confirmed Mordvichev was still alive. On 19 March, the next day, Ukraine again attacked Russian forces at **Chornobaivka**” (7).

“... disgraced themselves at Solovyov's show because of **Chornobaivka**” (8).

“... that after the work of the Armed Forces of Ukraine in **Chernobaivka**, through Kherson...” (8).

The new phrase *tractor troops* (*тракторні війська*) also attracts attention. This is the name given to the Ukrainian farmers who used their tractors to tow the Russian tanks and other weapons from the battlefield:

“... drove a bomb-laden **tractor** into the **military** outpost in Dogubeyazit, ...” (7).

As we can see, the English lexical innovations that arose against the background of the Ukrainian war were formed mainly by adding new meaning to the existing words. Almost all of them are the loanwords from the Ukrainian language [9]. The spread of such neologisms in the English-speaking world indicates the popularization of the Ukrainian discourse not only at the level of language, but also of thinking. The distinctive feature of the studied vocabulary is the emotional and evaluative connotation.

The connection between language and extralinguistic factors is traced throughout the human history, which is especially vividly reflected in the mass media discourse [1, p. 34]. The powerful influence of the military activity on the language in the modern world is undeniable, as the vocabulary of war, which encompasses not only military technology and strategy, but also psychological states, disputes and emotions, is rapidly filling all the media [10].

The neologisms, which were formed in the Ukrainian language during the war, gained such popularity and spread that they began to be actively recorded by English-language media resources.

Conclusions and prospects for further researches of directions. Summarizing various interpretations of the military vocabulary, we understand it as the set of the military terms, conceptually and functionally related to the field of military specialized area, common to all the troops and to all the categories of personnel. In other words, the military vocabulary includes the words and phrases denoting military concepts, the words directly related to the military actions, as well as scientific and technical terms used with the military concepts.

It was found out that in English-language news reports the units for the designation of the phenomena of the war began to appear more and more often.

The study proves the connection between language and society. The historical stages are reflected in the lexical system of the language. The language of mass media reacts quite quickly to the innovations in reality. English-language mass media have a separate section for news that reflects the war in Ukraine and is characterized by the high saturation of the military vocabulary, which includes both military terms and commonly used military-related words. The neologisms that appeared in the Ukrainian language are also reflected in the language of foreign mass media. This indicates the interest of the world community in the problem in Ukraine.

The prospects for the further research are related to the various linguistic aspects of the description of the different historical events in the Ukrainian and foreign mass media.

REFERENCES:

1. Балабін В.В. Основи військового перекладу (англ. мова) : підручник. Київ : Логос, 2008. 587 с.
2. Бойко О. Абетка повномасштабної війни: які слова ввійшли в ужиток і чому. 2022. URL: <https://chytomo.com/abetka-povnomasshtabnoi-vijny-iaki-slova-vvijshly-v-uzhytok-i-chomu/> (дата звернення: 12.06.2023).
3. Жалай В.Я. Новітні тенденції функціонування української військової терміносистеми. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи* : зб. наук. праць. Київ : НАН України, 2018. С. 5–43.
4. Зеленін В.В. По той бік правди: НЛП як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Київ : Люта справа, 2015. Т. 1. 384 с.
5. Удовіченко Л.Г. Українська військова лексика: діахронія мовознавчих студій лінгвістичні дослідження. *Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. 2020. Вип. 52. С. 81–90.
6. Яремко Я.П. Нариси з історії української військової термінології : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2013. 411 с.
7. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news> (дата звернення: 17.06.2023).
8. CNN: Breaking News, Latest News and Videos. URL: <https://edition.cnn.com/> (дата звернення: 15.06.2023).

9. Mansur Mirovalev ‘Orcs’ and ‘Rashists’: Ukraine’s new language of war. 2022. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/5/3/orcs-and-rashists-ukraines-new-language-of-war> (дата звернення: 13.06.2023).
10. Навальна М., Калужинська Ю. Актуалізація лексем на позначення військових дій, процесів та станів. *Психолінгвістика*. Переяслав-Хмельницький, 2018. № 24 (2). С. 218–235. URL: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2018-24-2-218-235> (дата звернення: 13.06.2023).
11. Sheftalovich Zoya The Rashists from Mordor vs. the Tractor Troops: Ukraine’s new language of war. An English-language guide to Ukrainian slang. *Politico*. 2023. June 24. № 35. URL: <https://www.politico.eu/article/rashists-mordor-tractor-troops-ukraines-new-language-of-war/> (дата звернення: 24.06.2023).
12. Zupan S., Štefanič M. Military jargon in the Slovenian translation of Hostile Waters. *ELOPE English Language Overseas Perspectives and Enquiries*. 2014. № 11 (1). P. 165. URL: https://www.researchgate.net/publication/276464407_Military_Jargon_in_the_Slovenian_Translation_of_Hostile_Waters (дата звернення: 14.06.2023).

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-17>

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

FORMATION OF RHETORICAL COMPETENCE SPECIALIST IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

Лішгаба Т.В.,*orcid.org/0000-0002-6060-0900**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

У статті теоретично обґрунтовано доцільність виділення риторичної компетентності як складника професійно-педагогічної компетентності, проаналізовано різні підходи до визначення сутності й структури риторичної компетентності. Установлено, що риторичні вміння є професійно необхідними для майбутнього спеціаліста, а риторична освіта сприяє розвитку цілої системи особистісних якостей молодого людини: культури мислення, мовлення, поведінки, спілкування, виконавської майстерності, емоційної культури.

На основі аналізу тлумачень поняття «риторична компетентність» різні науковці з'ясували, що риторична компетентність – це поєднання теоретичної та практичної готовності фахівця до продукування текстів різного типу відповідно до мети й ситуації публічного мовлення, умілого використання риторичних засобів з метою впливу на адресата в процесі мовної комунікації, риторичного й особистісного самовдосконалення.

У процесі дослідження виділено структурні компоненти риторичної компетентності: риторичні знання, уміння, набір необхідних якостей особистості, відповідні ціннісні орієнтації, досконале володіння мовленевою стратегією і тактикою, уміння керувати комунікативним процесом і здійснювати бажаний вплив на аудиторію.

Зазначено, що для ефективного здійснення професійно-риторичної діяльності майбутньому фахівцю необхідно розвивати свої риторичні вміння й навички, серед яких найбільш важливими є вміння аналізувати тексти, висловлювати й аргументувати власні думки про зміст і форму вираження; сприймати висловлювання різних стилів і типів мовлення; будувати власні висловлювання монологічного й діалогічного характеру; давати оцінку тексту, його змісту й формі; володіти видами та жанрами красномовства й впливати на аудиторію; виступати з власними повідомленнями, критично оцінювати їх, редагувати.

Проаналізовано особливості та шляхи формування риторичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури/тренерів у процесі вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Запропоновано систему вправ і завдань, що сприяє опануванню риторичних відомостей і формуванню професійно важливих мовно-риторичних умінь студентів.

Ключові слова: професійна компетентність, комунікативна компетентність, риторична компетентність, риторичні знання, риторичні вміння.

The article theoretically substantiates the expediency of allocating rhetorical competence as a component of professional and pedagogical competence, analyzes various approaches to defining the essence and structure of rhetorical competence. It has been established that rhetorical skills are professionally necessary for a future specialist, and rhetorical education contributes to the development of a whole system of personal qualities of a young person: culture of thinking, speech, behavior, communication, performance skills, emotional culture.

Based on the analysis of the interpretations of the concept of “rhetorical competence” by various scholars, it is found that rhetorical competence is a combination of theoretical and practical readiness of a specialist to produce texts of various types in accordance with the purpose and situation of public speaking, skillful use of rhetorical means to influence the addressee in the process of language communication, rhetorical and personal self-improvement.

The study identifies the structural components of rhetorical competence: rhetorical knowledge, skills, a set of necessary personality qualities, appropriate value orientations, perfect mastery of speech strategy and tactics, the ability to manage the communication process and exert the desired impact on the audience.

It is noted that in order to effectively carry out professional rhetorical activities, a future specialist needs to develop his or her rhetorical skills, among which the most important are the ability to analyze texts, express and argue their own opinions about the content and form of expression; perceive statements of different styles and types of speech; build their own monologue and dialogues; evaluate the text, its content and form; master the types and genres of eloquence and influence the audience; deliver their own messages, etc.

The features and ways of forming the rhetorical competence of future physical education teachers/coaches in the process of studying the course “Ukrainian Language (for professional purposes)” are analyzed.

A system of exercises and tasks is proposed that promotes the mastery of rhetorical information and the formation of professionally important linguistic and rhetorical skills of students.

Key words: professional competence, communicative competence, rhetorical competence, rhetorical knowledge, rhetorical skills.

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку суспільства, освіти й науки висуває високі вимоги до компетентності фахівців різних напрямів. Особливо відчутні потреби вдосконалення педагогічної освіти, зокрема навчання майбутніх учителів фізичної культури/тренерів. Конкуренція на ринку праці передбачає перехід до ефективніших форм фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи з молоддю, а реалізація прогресивних ідей гуманістичної парадигми освіти в практиці загальноосвітньої школи вимагає підготовки висококваліфікованих учительських кадрів. Під час проведення різноманітних форм фізичного виховання вчителю/тренеру необхідно грамотно формулювати цілі й завдання, повідомляти учням теоретичні відомості, пояснювати техніку виконання вправ, аналізувати й оцінювати якість їх виконання, підводити підсумки навчального заняття тощо. Відтак невід’ємною ознакою професіоналізму вчителя фізичного виховання/тренера є його риторична культура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентність у системі педагогічної освіти є предметом наукового розгляду І. Беха, С. Гончаренка, І. Зимньої, Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Мітіної, В. Сластьоніна та ін. Питання підготовки фахівців до професійно-мовленнєвої діяльності висвітлюють у працях Н. Бабич, Г. Балл, А. Богуш, Н. Волкова, Л. Загородня, В. Пасинок, С. Хаджирадева та ін.

Останніми роками значно активізувалися дослідження з риторики, вивчення її впливу на формування професійних якостей фахівців різних галузей знань і виховання мовної особистості. У наукових розвідках Н. Бабич, Н. Безменова, Я. Білоусова, Н. Голуб, Л. Горобець, О. Горошкіної, А. Капської, К. Климової, Г. Клочека, Л. Коваль, О. Кучерук, Л. Кузьміної, Л. Мамчур, Л. Мацько, Л. Міщик, В. Нищети, М. Пентилюк, Г. Сагач, О. Сальнікової, І. Якобчук та ін. порушуються різні аспекти риторичної проблематики, зокрема формування риторичної культури як складника професійної.

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що, незважаючи на інтерес дослідників до окресленої проблеми, окремі її аспекти залишаються маловивченими й досить актуальними, зокрема питання специфіки риторичної компетентності вчителя фізичної культури/тренера.

Мета дослідження. Мета публікації полягає у визначенні сутності поняття «риторична компетентність» як базового компонента професійно-педагогічної компетентності й окресленні шляхів і способів формування риторичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури/тренерів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні багато вчених намагаються розробляти ефективні моделі й технології формування в майбутніх педагогів різних компетентностей у процесі навчання. Щодо самого поняття компетентності С. Бондар, наприклад, уважає, що це здатність і готовність до продуктивної діяльності; інтегрована характеристика якостей особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, уміння [1, с. 95].

У педагогіці професійної освіти функціонують поняття «професійна компетентність», «професійно-педагогічна компетентність» або «професійна компетентність педагога». Професійну компетентність науковці трактують як інтегративне особистісно-діяльнісне новоутворення, яке

являє собою збалансоване поєднання знань, умінь і сформованої професійної позиції, що дає змогу самостійно та якісно виконувати завдання професійної діяльності та яке перебуває у відносинах діалектичної залежності з професійною спрямованістю особистості [5, с. 58–59]. Професійна компетентність включає сукупність ключових, базових і спеціальних компетентностей.

Більшість учених дотримується думки, що студенту, майбутньому вчителю, з метою реалізації успішної педагогічної діяльності потрібно оволодіти різними компетентностями, серед яких, наприклад, Н. Голуб виокремлює компетентність у професійній сфері (спрямовану на викладацьку діяльність і самовдосконалення), компетентність у комунікативно-соціально-морально-етично-правовій сфері, компетентність в інформаційно-технологічній сфері, комунікативну, інформаційну й регулятивну, когнітивну (професійно-педагогічну ерудицію), психологічну (емоційну культуру й психологічну зіркість), комунікативну (культуру спілкування та педагогічний такт), риторичну (професійну культуру мовлення), професійно-технічну, професійно-інформаційну (моніторингову культуру) [4]. Серед багатьох компетентностей дослідниця виділяє й риторичну.

Аналізуючи означену проблему, науковці зазначають, що риторична компетентність є однією із життєвих компетентностей, яка повинна формуватися в процесі навчання в загальноосвітній школі й у вищому навчальному закладі. Педагоги-практики вказують на важливість формування риторичної компетентності, аргументуючи це тим, що існує необхідність переконливого мовлення в різних видах суспільного й міжособистісного спілкування, на що й орієнтує риторика; потреба формувати образ мовця (оратора) з внутрішньою готовністю не тільки спілкуватися, а й відповідати за промовлене висловлювання, пропагувати високу суспільну мораль і бути її зразком; необхідність особистостей вільно будувати діалог у будь-яких ситуаціях мовленнєвого спілкування, використовуючи усталені в суспільстві формули, що сприяють взаєморозумінню людей у процесі спілкування [3, с. 141].

Єдиного тлумачення риторичної компетентності сьогодні немає. Розглядаючи сутність поняття «риторична компетентність», науковці трактують його як здатність мовця ефективно використовувати мовно-риторичні знання, уміння й досвід із метою гармонізації всіх видів спілкування, досягнення комунікативної мети, утвердження вищих морально-етичних і патріотичних ідеалів суспільства [2, с. 137]; як інтегровану якість, що виражається через здатність особистості унормовано, усвідомлено, риторично правильно використовувати мовні ресурси з метою продукування авторсько-адресного тексту, створюючи психологічний комфорт спілкування в умовах конкретної комунікації [6, с. 27].

На думку М. Пентилюк, під час формування риторичних умінь і навичок необхідно оволодіти теоретичними основами риторики як науки та практичною риторикою, що передбачає такі види писемного мовлення, як діловий лист, ведення щоденників, написання доповідей, рефератів, конспектів, публіцистичних статей [10].

Л. Мацько вважає, що необхідно засвоїти знання, що є змістом риторики як науки, освоїти систему понять, оволодіти риторичною термінологією; вивчити історію та джерела риторики, педагогічної майстерності, бо всі відомі оратори були майстерними педагогами риторики; ознайомитися з промовами визначних риторів минулого й сучасності з метою використання їхнього досвіду; досконало оволодіти риторичним аналізом тексту різних типів промов, навчитися визначати тему, тези, докази й мовні засоби; використовуючи власні знання й досвід інших промовців, навчитися самому продукувати тексти різних типів промов для будь-яких ситуацій; виробити уважне й критичне ставлення до свого мовлення й суспільної мовної практики [8, с. 4].

Л. Мамчур проблему мовно-риторичної компетентності розглядає в контексті педагогічної майстерності вчителя, його національної самосвідомості й виділяє такі її складники, як «лексико-граматична грамотність і багатство словникового складу; виразність стилістики та правильність вибору стилю й тону мовлення, уміння спілкуватися, управляти своїм мисленням і мовленням; володіння технікою висловлювання (постановка голосу, техніка дихання, тембр, наявність відповідних динамічних відтінків)» [7, с. 184].

До структури риторичної компетентності науковці зараховують риторичні знання, уміння, набір необхідних якостей особистості, відповідні ціннісні орієнтації, досконале володіння мовленнєвою стратегією і тактикою, уміння керувати комунікативним процесом і здійснювати бажаний вплив на аудиторію. Важливими компонентами риторичної компетентності є риторичні знання й уміння [9, с. 96].

Для ефективного здійснення професійно-риторичної діяльності майбутнім педагогам необхідно знати предмет риторики, її тематику, термінологію, систему законів риторики, за якими організовується та скеровується мисленнєво-мовленнєва діяльність, методика й основні етапи підготовки публічного виступу, прийоми переконання й ведення різних типів спору, ознайомитися з історією та кращими зразками античної й вітчизняної риторики.

Серед виділених науковцями риторичних умінь основними є такі: уміння готувати публічну промову й виступати з нею перед аудиторією; вести ділову розмову чи бесіду; володіти культурою конструктивного полілогу у формі публічного спору (дискусії, диспуту, полеміки); давати загальнориторичну оцінку ефективності продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності [11, с. 14]; уміння співвідносити мовлення з морально-етичними категоріями й поняттями – істинністю, природністю, щирістю, тактовністю, демократичністю; володіння технікою мовлення, невербальними засобами спілкування; володіння топосами спілкування; уміння створювати психологічний комфорт спілкування [6, с. 27].

Аналіз тлумачень поняття «риторична компетентність» різними авторами дає змогу зробити висновок, що риторична компетентність – це поєднання теоретичної та практичної готовності фахівця до продукування текстів різного типу відповідно до мети й ситуації публічного мовлення; умілого використання риторичних засобів з метою впливу на адресата в процесі мовної комунікації; риторичного й особистісного розвитку та самовдосконалення.

Таким чином, студенти повинні розвивати свої риторичні вміння й навички, серед яких найбільш важливими є вміння аналізувати тексти, висловлювати й аргументувати власні думки про зміст і форму вираження; сприймати висловлювання різних стилів і типів мовлення; будувати власні висловлювання монологічного й діалогічного характеру, надаючи виразності мовному оформленню; давати оцінку тексту, його змісту й формі; володіти видами й жанрами красномовства й впливати на аудиторію; виступати з власними повідомленнями, критично оцінювати їх, редагувати.

Власний досвід викладання української мови для студентів спеціальностей 014.11 Середня освіта (Фізична культура), 017 Середня освіта (Фізична культура і спорт) дає підстави констатувати недостатній рівень сформованості риторичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури/тренерів. Без спеціальних заходів їхня риторична підготовленість не характеризується самостійністю та креативністю, у ній не проявляється критичність мислення, уміння переконувати аргументовано, дотримуватися професійної етики вербального й невербального спілкування, уміння розпізнавати маніпулювання та здатність не застосовувати маніпулятивні техніки під час виконання професійних функцій, розуміти невербальну комунікацію, тобто студенти не володіють на належному рівні складниками риторичної компетентності. Це свідчить про необхідність удосконалення риторичної підготовки студентів факультету фізичного виховання в процесі їхнього професійного становлення.

Потреба в розвитку риторичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури/тренерів є настільки очевидною, що це зумовило введення в навчальний процес факультету фізичного виховання Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Програма зазначеної дисципліни містить три змістові модулі: «Законодавчі та нормативно-стильові основи професійного мовлення», «Наукова комунікація як складова фахової діяльності» й «Професійна комунікація». Останній модуль дає змогу виділити теми, які розкривають базові категорії, відомості про розвиток риторики, риторичні закони, модель риторичного ідеалу вчителя/тренера, принципи й особливості педагогічної риторики, взаємодію мовних і невербальних засобів у педагогічному дискурсі, жанри

педагогічного мовлення. Відповідно до специфіки курсу, опанування риторичних відомостей має прикладне спрямування на оволодіння стратегіями й тактиками переконливого педагогічного мовлення з урахуванням форм, типів, стилів, жанрів мовлення. Зміст програми передбачає оволодіння студентами риторичними вміннями, практичним досвідом красномовства в різних професійно-педагогічних ситуаціях. Крім лекційних і практичних занять, особливе місце в змісті дисципліни відводиться завданням для самостійної роботи: у результаті студенти готують наукові повідомлення («Успішність спортивної діяльності та спілкування», «Проблеми культури спілкування в спорті», «Роль спілкування у вирішенні актуальних для спорту проблем», «Педагогічне спілкування в спорті», «Стиль спілкування в командних видах спорту», «Міжособистісне спілкування в спортивній діяльності», «Засоби спілкування вчителя фізичної культури з учнями», «Компроміс як стратегія спілкування в спорті», «Невербальне спілкування в спортивній діяльності», «Проблеми гендерної рівності в галузі фізичної культури та спорту» тощо); виступають із публічними промовами, презентуючи їх («Що я вважаю своїм найбільшим досягненням?», «Мої прийоми самореалізації», «Стратегія мого професійного розвитку, «Що вас приваблює в професії вчителя фізичної культури?», «Чи варто йти в професійний спорт?», «Як спортсменам подолати страх невдачі?», «На що треба звернути увагу під час вибору виду спорту?», «Чи варто жінкам займатися силовими видами спорту?», «Екстремальні види спорту: переваги та недоліки», «Як зробити уроки фізичної культури цікавими?», «Як привчити дитину до спорту?», «Історії великого успіху» тощо).

Під час вивчення риторики студенти вдосконалюють себе як носія мови, прагнуть відчутти тісніший зв'язок освітнього процесу із життям. Тому є потреба у створенні мовної ситуації, розробленні вправ із прагматичним аспектом.

З метою створення умов для активного застосування студентами риторичних умінь і навичок варто використовувати метод дидактичної гри, у ході якої максимально реалізується мисленнєво-мовленнєва діяльність. Доцільно проводити різні види ігор: сюжетно-рольові, ігри-вправи й ігри-драматизації.

На практичних заняттях можна використовувати ігри-вправи, оскільки їх проведення вимагає небагато часу (5–10 хвилин), активізує мислення, увагу, пам'ять, сприяє збагаченню мовлення студентів. Наприклад, «Гра в явища»: викладач називає якесь явище, а студенти самостійно, у парах або малих групах мають дібрати до них епітети, порівняння тощо.

Проте більш результативними для студентів є сюжетно-рольові ігри, оскільки вони найбільше наближають освітній процес до життя. Наприклад, пропонуємо студентам такі вправи:

1. Україна входить до десятки найбільш проблемних країн щодо вживання допінгу. За градацією WADA, легка атлетика (і в Україні, і у світі) – вид спорту з одним із найвищих ризиків уживання допінгу. Обов'язковою умовою допуску українських легкоатлетів до змагань є тестування, яке обходиться в 100 тисяч доларів на рік.

Моделюємо ситуацію: Вам, тренеру з легкої атлетики/близькій людині, стало відомо, що ваш підопічний/товариш порушує допінгові правила. Чи будете Ви з ним про це говорити? Який стиль спілкування оберете? Розробіть дві різні стратегії спілкування.

2. Підготуйтеся до ділової гри «Співбесіда з роботодавцем». Два студенти розігрують сценарій співбесіди, а інші аналізують усі запитання «роботодавця» й відповіді «претендента», зробивши загальний висновок, чи успішним було інтерв'ю.

Такі сюжетно-рольові ігри мають на меті розвиток ораторських здібностей, швидкості, креативності мислення, навички аналітичного слухання, уміння представляти свої або командні інтереси.

Чільне місце в практичному блоці опанування риторики посідають індивідуальні завдання для творчої групи. Наприклад, пропонуємо студентам підготуватися до групової дискусії за темою: «Що важливіше – моральні принципи чи успішний виступ на міжнародній арені?».

Група 1 – експерти, які виступатимуть у ролі спортсменів за позицією «моральні принципи». Група 2 – експерти, які виступатимуть у ролі спортсменів за позицією «успішний виступ на міжнародній арені». Група 3 – учасники ток-шоу.

Студенти самостійно добирають матеріал за темою дискусії; визначають переконливі аргументи як на захист, так і проти кожної з альтернативних тез; продумують способи розгортання тієї чи іншої тези; оформлюють майбутній виступ у вигляді певного жанру (репліка, судження, коментар, повідомлення, інформація, резюме); формулюють різні типи запитань до захисників тієї чи іншої тези; обмірковують відповіді на можливі питання й заперечення. Така групова робота уможливує самоуправління власною діяльністю, оскільки кожен студент, працюючи в команді, може обирати вид роботи відповідно до рівня власної спроможності до її виконання.

Запропонована система вправ і завдань, рольові ігри покликані забезпечити гармонійний розвиток риторичних умінь і навичок студентів. Проте формування навичок культури спілкування не має обмежуватися виконанням вправ і завдань тільки під час занять з риторики. Розвивати й удосконалювати культуру мовлення студентів потрібно на заняттях з усіх дисциплін протягом усього періоду навчання у вищому навчальному закладі.

Мовлення майбутнього вчителя (будь-якого фаху) має бути зразком для сприймання й наслідування його учнями, тому саме зі студентських років майбутній педагог повинен постійно вдосконалювати власне мовлення, мовно-риторичні вміння як основу своєї риторичної майстерності, дотримуючись інтонації, стилю, норм літературної вимови тощо. Оволодіння риторичною компетентністю дасть змогу студентам аргументовано доводити власну думку, переконувати інших людей, уміло володіти словом, а саме ці вміння є основою успіху в будь-якій галузі діяльності.

Висновки. Отже, високий рівень сформованості риторичної компетентності здобувача вищої освіти в процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням допоможе здійснювати ефективну комунікацію в професійній діяльності. Застосування сучасної методики, риторичних моделей, мовних технік, риторичних вправ, творчих завдань сприятиме формуванню риторичної компетентності здобувача вищої освіти, що забезпечить індивідуальний професійний розвиток, життєвий успіх. Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в розробленні сучасної методичної системи формування риторичних умінь у процесі вивченні української мови за професійним спрямуванням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар С.П. Термінологічний аналіз понять «компетенція» і «компетентність» у педагогіці: їх сутність та структура. *Освіта та управління*. 2007. Т. 10. № 2. С. 95–99.
2. Голуб Н.Б. Риторична компетентність учнів старших класів як показник сучасної мовної культури. *Компетентнісний підхід у неперервній освіті* / за ред. І.Г. Єрмакова. Донецьк : Каштан, 2012. С. 140–147.
3. Голуб Н.Б. Риторична компетентність учнів старших. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 рік*. Київ, 2012. С. 137–138.
4. Голуб Н.Б. Ідеал сучасного вчителя: мовно-риторичний аспект. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1603/1/25.pdf>.
5. Карпенко О.Г. Зміст та структура професійної компетентності соціального працівника. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2006. № 4. С. 54–59.
6. Корчова О.М. Риторична компетентність як складник професійної підготовки соціальних педагогів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія «Педагогічні науки»*. 2013. Вип. 22. С. 23–29.
7. Мамчур Л.І. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань, 2013. Вип. 8. Ч. 2. 366 с.
8. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика. Київ, 2006. 311 с.
9. Нищета В.А. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл як педагогічна проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2010. № 11. С. 96–98.
10. Пентиліук М.І. Роль тексту у формуванні риторичних умінь і навичок учнів. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/1421>.
11. Первушина А.В. Формування риторичних умінь у майбутніх соціальних педагогів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2002. 22 с.

УДК 821.162.1Шульц.09:51

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-18>

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ЖИТТЄПISУ І ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ БРУНО ШУЛЬЦА)

USING MATHEMATICAL CATEGORIES IN LITERARY STUDIES RESEARCH (BASED ON THE BIOGRAPHY AND CREATIVE HERITAGE OF BRUNO SCHULZ)

Маторіна Н.М.,*orcid.org/0000-0001-6012-5663***Scopus-Author ID: 57290990800***кандидат філологічних наук, доцент,**докторант кафедри полоністики і перекладу**факультету філології та журналістики**Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Статтю присвячено онтологізації просопобіографічної та літературознавчої інформації про всесвітньо відомого польського митця галицького пограниччя першої половини ХХ століття Бруно Шульца крізь призму взаємозв'язків філології, зокрема літературознавства, і математики для популяризації та активізації залучення Шульца до загальноукраїнського культурно-мистецького простору сьогодення. Об'єднання можливостей філології як науки про слово й математики як науки про числа, синтез гуманітаристики й точних знань, перевтілення (хоч і тимчасове) літературознавства в точні науки, а математики, відповідно, у поезію, як доводить дослідження, уможливило підвищення зацікавленості у процесі вивчення літературного й літературознавчого дискурсу й навпаки. У розвідці завдяки змістовно-інформаційному аспекту вивчення різновекторних зв'язків математики й літератури презентовано точки дотику чи перетину літературознавства й математики, систематизовано й узагальнено наявні чи з'ясовано нові просопобіографічні й літературознавчі факти математичного спрямування про Бруно Шульца і його творчу спадщину. Статистично-кількісна інформація про Бруно Шульца є досить вражаючою, її оприлюднення є потужним засобом привертання уваги до неординарної постаті одного з найвидатніших письменників ХХ століття. Авторка припускає, що після знайомства із «шульцівськими числами» й пересічному українському читачеві, і досліднику-початківцю обов'язково захочеться познайомитися із Бруно Шульцом ближче й з'ясувати питання щодо місця й ролі митця в сучасному українськомовному культурному просторі, а також визначити особисте ставлення до нього. Пошуки нових перспективних напрямів презентації постаті Бруно Шульца на всеукраїнських теренах буде продовжено. Особистість митця і його багатогранна й непересічна спадщина того варті.

Ключові слова: літературознавство, математика, слово, число, шульцознавство.

The article is devoted to the ontologization of prosopobiographical and literary studies information about the world-famous Polish artist of the Galician borderlands of the first half of the 20th century, Bruno Schulz, through the prism of the interrelationships of philology, in particular, literary studies and mathematics to popularize and activate Schulz's entry into the all-Ukrainian cultural and artistic space of today. Combining the possibilities of philology as the science of words and mathematics as the science of numbers, the synthesis of humanities and exact knowledge, the transformation (albeit temporary) of literary studies into exact sciences, and mathematics, accordingly, into poetry, as the study has shown, make it possible to increase interest in learning literary and literary studies discourse and vice versa. Thanks to the content-informational aspect of the research of the multi-vector connections of mathematics and literature, points of contact or intersection of literary studies and mathematics are presented in the investigation, existing and new prosopobiographical and literary studies facts of the mathematical direction about Bruno Schulz and his creative heritage are systematized and summarized, or clarified. The statistical and quantitative information about Bruno Schulz is quite impressive, its publication is a powerful means of drawing attention to the extraordinary figure of one of the most outstanding writers of the 20th century, Bruno Schulz. The author assumes that after getting acquainted with the «Schulz numbers» both the average Ukrainian reader and the researcher-beginner will definitely want to get to know Bruno Schulz better and find out issues about the place and the role of the artist in the modern Ukrainian-speaking cultural space, as well as the definition of everyone's

personal attitude to Bruno Schulz. The search for new promising directions for the presentation of the figure of Bruno Schulz on the all-Ukrainian territory will be continued. The personality of the artist and his multifaceted and unique heritage are worth it.

Key words: literary studies, mathematics, word, number, Schulz studies.

*Народ, що не шанує своїх великих людей,
не варт зватися освіченим народом.*

Іван Франко

Постановка проблеми. Слова, взяті за епіграф до наукової розвідки, які Іван Франко проголосив на ювілеї Михайла Драгоманова, дядька Лесі Українки, на нашу думку, стосуються й постаті непересічного митця галицького пограниччя Бруно Шульца, польського письменника єврейського походження, який народився у Дрогобичі, невеличкому українському місті на Львівщині. На жаль, сьогодні відомий у всьому світі Бруно Шульц в Україні тільки-но починає «входити» до загальноукраїнського культурного простору, отже, без жодних сумнівів, проблема потребує окремого обговорення.

Поширеною є думка щодо гармонійних зв'язків літератури з багатьма науками й дисциплінами, зокрема з лінгвістикою, історією, філософією, психологією, соціологією, культурологією, релігієзнавством, естетикою, мистецтвознавством, театрознавством, музикознавством, кінознавством, текстологією, палеографією, бібліографією тощо. Ці науки «співпрацюють» для поглибленого аналізу художніх явищ і фахового розуміння літературного й літературознавчого дискурсів. Почесне місце в такому переліку посідає, як це не дивно, математика, яка має набагато більше точок дотику з літературою, ніж вважається. Взаємодія філології та математики, на нашу думку, може бути дуже плідною, а завдяки дослідженню літературного й літературознавчого дискурсів у змістовно-інформаційному аспекті можна досягти вагомих результатів у популяризації постаті того чи того митця, у нашому випадку – Бруно Шульца в українському культурно-мистецькому просторі. Отже, активізації залучення Бруно Шульца до українського літературного й літературознавчого дискурсів посприяють студіювання окресленої проблеми крізь призму напрацювань філологічно-математичного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозв'язок математики та літератури студіювали і студіюють Л. Бордонська, А. Воевода, Н. Карпушина, Л. Костевська, М. Костирко, Н. Ляшов, Ю. Пустарнакова, В. Успенський та ін.¹ Ідеться про вплив математики на літературу й навпаки, зокрема у виборі тем, сюжетів, епізодів художніх творів; про знання математичних законів, властивостей, процесів та явищ, які дають змогу автору створити достовірний з погляду науки високохудожній твір; про літературу в житті науковців-математиків та вплив її на них; від недавнього часу спостерігаємо активне студіювання прикладних аспектів проблеми, а саме дослідження взаємозв'язку математики й літератури в галузі освітології. Віднедавна розвивається змістовно-інформаційний напрям досліджень різновекторних зв'язків математики й літератури тощо.

Мета дослідження – онтологізація просопографічних і літературознавчих фактів шульцівського спрямування крізь призму літературознавчо-математичних взаємовідношень, що посприяє популяризації літературно-мистецької творчості Бруно Шульца в сучасній Україні.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) систематизувати й узагальнити знання про взаємозв'язок літератури й математики, з'ясувавши точки їх дотику чи перетину; 2) упорядкувати й типізувати наявні математичні факти про особистість Бруно Шульца і його багатогранну творчість; 3) дослідити нову математичну інформацію шульцівського спрямування; 4) запропонувати перспективні напрями репрезентації постаті Бруно Шульца в сучасному українськомовному культурно-мистецькому, зокрема й освітянському, просторі.

¹ У списку використаних джерел зазначаємо лише ті праці, якими послуговувалися під час написання статті, зокрема, йдеться про дослідження Н. М. Ляшова «Функціонування математичних категорій у творах світової літератури» [8].

Мета й завдання статті зумовили застосування таких **методів**: описового; порівняльного; аналізу та індуктивного узагальнення отриманих фактів, зокрема математичного спрямування; елементів кількісного аналізу; рецептивного аналізу, заснованого на суб'єктивних враженнях від сприйняття шульцівських творів і творів про Бруно Шульца тощо.

Об'єкт дослідження – просопобіографія і творча спадщина Бруно Шульца, **предмет дослідження** – відповідний фактаж із шульцівського життєпису й спадщини митця в числовому вираженні. **Актуальність** розвідки вбачаємо в тому, що запропоновані математичні (у цифрах) факти шульцівського спрямування, як систематизовані наявні, так і нові, сприятимуть поживленню інтересу до постаті Бруно Шульца, до його прозових чи графічних творів серед сучасних українців, зокрема й здобувачів педагогічної освіти вищих закладів України (і не лише).

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язки між математикою і літературою є не відразу очевидними, але насправді ці дві царини мають багато спільного і доповнюють одна одну, мають багато точок дотику й навіть перетину. Основними вважаємо такі: структура в літературному дискурсі (сюжетна лінія, композиція, розміщення розділів художнього твору тощо) і структурна організація дискурсу математичного (формули, теореми, логічний порядок тощо); метафоричність літературних творів (найпродуктивніший образний засіб збагачення мови художнього тексту для його орнаментування) і математичних текстів (зокрема, створення нових понять і термінів часто відбувається на метафоричних засадах тощо); як література, так і математика мають свої естетичні й філософські складники, обидві сфери відкриті будь-яким «вторгненням» інших наук для подальшого гармонійного співіснування, потребують логічного мислення, інтуїції та креативності, створюючи нові світи вербальних історій чи відкриваючи нові закони й числові взаємовідносини тощо. Отже, математика й література, хоч і є різними за своєю сутністю, мають багато точок перетину, можуть співпрацювати й «надихати» одна одну.

Завдяки цьому вважаємо, що онтологізація просопографічних і літературознавчих досліджень про Бруно Шульца в математичній змістовно-інформаційній формі є потужним засобом привертання уваги дослідника чи пересічного українського читача до неординарної постаті одного з найвидатніших письменників ХХ століття Бруно Шульца, «котрий давно вже увійшов до західного літературного канону поруч із Кафкою, Прустом і Джойсом» [14, с. 35].

Презентуємо стислий життєпис (найосновніші події) Бруно Шульца в цифрах².

Народився – 12 липня 1892, Дрогобич; помер від кулі гестапівця – 19 листопада 1942, Дрогобич. Життя Бруно Шульца було занадто коротким – лише 50 років. Батько – Якуб Шульц; мати – Гендель-Генрієта (дівооче прізвище Кугмеркер); старший брат Ізидор; старша сестра Ганя; Бруно, наймолодший. Ріс Бруно Шульц у багатомовному й культурному оточенні.

1902–1910 → Навчання у Дрогобицькій гімназії ім. Франца Йосифа. Учився дуже добре, найкращі успіхи мав із двох предметів: польської мови й малювання. Перше захоплення – скульптура: 1908 р. – видана поштова листівка з фотографією скульптурної роботи з підписом «Робота Бруно Шульца, учня шостого класу Гімназії в Дрогобичі».

1910–1914 → Навчання у Львівській Політехніці на факультеті архітектури (з двома перервами через скрутні сімейні обставини); опанував лише дворічний курс.

1918 → Стає членом групи «Kalleia», до якої належали молоді шанувальники мистецтва, представники єврейської інтелігенції Дрогобича; активно займається самоосвітою; удосконалює навички в малюванні й малярстві; створює перші автопортрети й портрети приятелів, фантастичні композиції.

1920–1922 → Дворічна праця над графічним циклом «Ідолопоклонна Книга» (Xięga Bałwochwalcza).

1924–1941 → 18 років життя присвятив педагогічній діяльності: працював учителем малювання й ручної праці в різних освітянських закладах Дрогобича.

² З докладнішим викладом життєпису Бруно Шульца можна ознайомитися завдяки матеріалам, зібраним Єжи Фіцовським у книзі «Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульц та його міфологія» [16], а також бібліографічному покажчику «Бруно Шульц» [5, с. 7–23].

1928 → Знайомиться зі своєю майбутньою нареченою Юзефіною Шелінською, учителькою польської мови у Дрогобицькій жіночій школі. Стосунки продовжуються до 1937 р. Весілля так і не відбулося.

1933 → У видавництві «Rój» у Варшаві у грудні опубліковано першу книгу новел Бруно Шульца «Цинамонові крамниці».

1935 → Помер від серцевого нападу у Львові старший брат Бруно – Ізидор. Його смерть призвела до того, що Шульц втратив регулярну фінансову допомогу й мусив зі своїх скромних заробітків утримувати також хвору сестру та її сина.

1937 → Виходить друком друга книга новел Бруно Шульца «Санаторій під Клепсидрою».

1938 → Прозаїка із Дрогобича Бруно Шульца було нагороджено почесною премією *Золотий лавр* Польської Академії літератури (пол. *Złoty Laur Polskiej Akademii Literatury*).

1939–1942 → Найскрутніші роки в житті Бруно Шульца через події Другої світової війни. Смерть 19 листопада від кулі есесівця.

В історіографії шульцознавства важливим є 2022 рік, який Сенат Республіки Польща в царині культурного спадку оголосив роком Бруно Шульца. Цікавим, зокрема, й у числовому вираженні: це рік трьох ювілейних шульцівських дат – 130-а річниця від дня народження Бруно Шульца (12 липня 1892 рік), 100-річчя від початку літературної діяльності письменника (15 січня 1922 рік) і 80-і роковини від дня його загибелі (19 листопада 1942 рік). Між іншим, до цього 1992 рік був оголошений ЮНЕСКО Міжнародним роком Бруно Шульца.

На жаль, із написаного Бруно Шульцом зберіглося мало. Літературно-письменницький доробок Бруно Шульца містить дилогію оповідань: «Цинамонові крамниці» (пол. *Sklepy sułanowe*)³ (15 новел) і «Санаторій під Клепсидрою» (пол. *Sanatorium Pod Klepsydrą*) (13 новел); 4 новели, які не опубліковані в першодруках цих збірок, – «Осінь», «Республіка Мрій», «Комета» й «Вітчизна» – т. зв. «розпорошені оповідання» [23], а також оповідання «Ундуля», яке дрогобицька шульцознавиця Леся Хомич знайшла під іменем Марселія Верона в газеті «Świt» за 15 січня 1922 р. [17]. До епістолярної спадщини Бруно Шульца належить збірка «Книга листів»: листи Бруно Шульца – до 24 респондентів, листи до Бруно Шульца – від 18 авторів, листи Бруно Шульца до освітянського керівництва – 19 листів [19]⁴. Збірка «Літературно-критичні нариси» в опрацюванні Малгожати Кітовської-Лисяк, які вперше переклала українською мовою Віра Меньок, містить літературно-критичні, теоретично-літературні та філософські тексти Бруно Шульца [21]⁵. Перед війною Бруно Шульц працював над романом «Месія», сліди якого, на превеликий жаль, загубилися, проте шульцознавці сподіваються віднайти його.

Усесвітньо відомий митець Бруно Шульц тільки-но починає повертатися в Україну, зокрема, й через відсутність упродовж тривалого часу українськомовних перекладів прозових творів чи їх недоступність широкому загалові українських читачів. Актуалізації та більш активній популяризації постаті непересічного митця Бруно Шульца в сучасному українському культурно-мистецькому й інформаційному просторі сприяють, зокрема, суттєві кількісні трансформації в українськомовному перекладацькому шульцівському дискурсі.

Перший переклад з польської мови українською лише окремих фрагментів із шульцівської новели «Весна» здійснив Богдан Струмінський – український, польський та американський лінгвіст, перекладач, педагог, доктор філології; переклад було оприлюднено в 1985 р. на сторінках українського товариства закордонних студій «Сучасність» у Мюнхені [18]. Два останні переклади: Л. Герасим-

³ У перекладі Л. Герасимчука – «Корицеві крамниці» [20]. В англійськомовних країнах зазвичай назву збірки перекладають через назву іншого оповідання – «Вулиця крокодилів»: англ. «The Street of Crocodiles».

⁴ Укладач збірки Єжи Фіцовський у передмові до другого видання, переробленого й доповненого, слушно зауважує: «То лише мізерні рештки надзвичайно рясної безповоротно загиблої епістографічної збірки, яку Шульц упродовж багатьох років дбайливо розкладав у певному порядку та накопичував» [16, с. 5].

⁵ У вступі до «Літературно-критичних нарисів» Малгожата Кітовська-Лисяк зауважує: «... Найважливішим є те, що поруч з рештою доробку письменника ці тексти складають окремий том, який доповнює «повне видання» творів автора «Санаторію під клепсидрою» і хоча б якоюсь мірою повертає читачам майже повного Шульца» [21, с. 5].

чук у 2022 р. переклав збірку новел Бруно Шульца «Корицеві крамниці» [20], а М. Ярмолук у 2023 р. – новий українськомовний переклад збірки оповідань «Санаторій під клеписдрою» [22].

Дотепер українською мовою прозові твори Бруно Шульца перекладали 17 фахівців (прізвища вказано за алфавітом): Юрій Андрухович, Андрій Бондар, Світлана Бреславська, Ольга Бунда, Тарас Возняк (зокрема, під псевдонімом Тарас Матіїв), Лесь Герасимчук, Іван Гнатюк, Тетяна Думан, Ольга Корчинська, Віра Меньок, Андрій Павлишин (зокрема, під псевдонімом Андрюс Вишняускас), Лев Скоп, Богдан Струмінський, Галина Хорунжа, Андрій Шкраб'юк, Микола Яковина, Микола Ярмолук. Найповнішу статистично-кількісну інформацію наукометричного спрямування стосовно українськомовних перекладів прозових творів Бруно Шульца для систематизації й узагальнення шульцівського перекладацького курсу оприлюднено в наукових розвідках Н. М. Маторіної [9; 11; 12].

Українська шульціана серед творів про Бруно Шульца має численні студіювання, які висвітлюють життя й діяльність митця. Зокрема, ідеться про бібліографічний покажчик – вкрай цінне видання налічує 854 позиції бібліографічних хронологічних записів (1989–2018) [5].

Бруно Шульцові присвячено окрему спеціальну лексикографічну працю – «Шульцівський словник», пол. «Słownik schulzowski» [26]. Це креативне видання містить інформацію і про життя й особистість Бруно Шульца, і про його багатогранну творчість. Польську версію словника уклали 18 науковців; у Гданську вийшло друком два видання – у 2003 р. й у 2006 р.; книга містить 289 словникових статей. Українською мовою словник перекладений Андрієм Павлишином у 2022 р. [24]. Праця не має аналогів ні у світовій, ні в українській лексикографії.

«Словник шульцівських літературознавчих термінів», над укладанням якого працює авторка статті, натеper містить близько 60 словникових статей; ідеться про терміни, підґрунтям творення яких є ім'я та прізвище видатного митця, як-от: *шульцознавство; шульцознавець; дослідник-шульцознавець; шульцознавиця; шульцологія; шульцолог; шульціана; Шульцфест; Шульцгейт; Шульцландія; шульцефілія; шульцефіл; шульцеманія; бруношульцоманія; шульцоманство; шульцеман; шульцеподібність; дешульцизація; шульцофобія; шульцофоб* тощо; «шульцівські» літературознавчі терміни дотепер не зафіксовані сучасними українськими словниками літературознавчих термінів [13, с. 103].

Окрема сторінка в історіографії шульцознавства – це щодворічний Міжнародний Шульцівський Фестиваль у Дрогобичі, який відбувається від 2004 р. (перший) до 2022 р. і який стає вже імпрезою, добре відомою в світі, й притягує – без будь-якого перебільшення – людей науки, літератури, культури, мистецтва з усього світу⁶. Саме тут – на Шульцівському фестивалі – уже майже 20 років поспіль Бруно Шульц об'єднує фахівців із різних мистецьких та наукових галузей: художників, письменників, поетів, перекладачів, музикантів, артистів, театралів, журналістів, науковців, які вивчають творчість великого дрогобичанина. Найважливішою імпрезою Шульцфесту є академічна частина у форматі науково-практичних шульцознавчих конференцій. Після кожного Шульцфесту видаються післяконференційні наукові колективні монографії, які підсумовують кожну шульцознавчу конференцію, з текстами польською, українською та англійською мовами [1–4; 6; 7; 15; 25].

На сторінках ЗМІ, у наукових і науково-популярних розвідках про митця зафіксовано майже *десять припущень* [виділено авт. – Н. М.] щодо можливості отримання Бруно Шульцом Нобелівської премії з літератури: «Шульц був би залізним кандидатом на Нобелівську премію» (Анна Кашуба-Дембська, автор книги «Бруно. Геніальна епоха»; див.: <http://surl.li/ijpdd>); «На мою думку, це абсолютний геній. Те, що він не отримав Нобелівської премії, це наслідок того, що все життя його супроводжували невдачі, включно з абсурдною смертю, коли він ішов вулицею з хлібиною в руках. Це геніальний, незвичайний автор» (Ян Новіцький, відомий польський актор, який виконав головну роль у поль-

⁶ Різнопланову шульцознавчу інформацію про щодворічний Міжнародний фестиваль Бруно Шульца у Дрогобичі як потужний засіб якісної культурознавчої й мистецькознавчої трансформації українського суспільства на шляху європейської інтеграції та розширення міжнародних зв'язків, зокрема у сфері філології, оприлюднено в науковій студії Н. М. Маторіної [10].

ському художньому фільмі «Санаторій під Клепсидрою», знятому за однойменним твором Шульца; див.: <http://surl.li/ijped>); Ю. Мартинович, відомий український журналіст, також упевнений, що Бруно Шульц – це «геній з Дрогобича, який міг би отримати по війні Нобелівську премію» (див.: <http://surl.li/hbogm>); «Якби не трагічна смерть, він [Бруно Шульц – *Н. М.*] міг би і далі розвиватися, і згодом, безумовно, став би лауреатом Нобелівської премії з літератури. Адже Бруно встиг залишити нам лише дві збірки оповідань і жменю листів. Якби був опублікований його пропалий роман, загинула у вогні третя збірка прози, наступні тексти, то він би утвердився як живий класик» (Андрій Павлишин, знаний шульцолог, перекладач, історик, літературознавець; див.: <http://surl.li/hbogm>) тощо.

Ще кілька цікавих математичних фактів про Бруно Шульца представимо в освітянському форматі, зокрема у вигляді математичного диктанту →

1. Через скільки років по загибелі Бруно Шульца з'явився інтерес до його творчості? 2. У якому році відкрито перший у світі музей Бруно Шульца, створений Полоністичним науково-інформаційним центром Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка? 3. У якому році було викрадено й незаконно вивезено з України фрески Бруно Шульца – легендарні розписи на «віллі Ландау», які тривалий час вважали втраченими назавжди (т. зв. Шульцгейт)? 4. У якому році в Польщі прозові твори Бруно Шульца залучено до шкільної програми з історії польської літератури? 5. У якому віці Бруно Шульц опублікував перші оповідання «Цинамонові крамниці»? 6. У якому році розпочато фундаментальний проєкт гданського видавництва «Słowo/obraz terytoria» з публікації «Зібраних творів» (пол. «Dzieła zebrane») Бруно Шульца? 7. У скількох томах заплановано видати «Зібрані твори» Бруно Шульца у гданському видавництві? 8. Скільки учнів, за підрахунками дослідників, мав Шульц-педагог? 9. У якому році й де відбулася перша особиста виставка малюнків, графічних робіт й олійних картин Бруно Шульца? 10. У якому році Бруно Шульц разом з нареченою Юзефіною Шелінською перекладають польською роман Франца Кафки «Процес»?

[Відповіді. 1. 60. 2. 19 листопада 2003 року. 3. 2002. 4. 1956. 5. 42 роки. 6. 2016. 7. У 9-ти. 8. Близько 1500 осіб. 9. 1928 р.; у трускавецькому санаторії «Dom Zdrojowy». 10. 1937.]

Наведені математично-статистичні факти допомагають глибше зрозуміти значення та вплив творчості Бруно Шульца на літературний процес, роль і місце знаного митця в сучасному світі.

Висновки. Отже, як свідчить матеріал наукової розвідки, взаємодія філології та математики може бути дуже плідною. Математичні дані, представлені у статті, у яскравому й несподіваному форматі презентують Бруно Шульца як багатостороннього, багатогранного, різноманітного, різнобічного митця. Талановитий, ерудований, освічений, креативний, мудрий, іноді сумний, серйозний... Маємо надію, що настануть такі часи, коли ім'я Бруно Шульца буде відомим і всім, кому цікава полоністична тематика, і кожному пересічному українцю в будь-якому регіоні України, як ім'я Тараса Григоровича Шевченка, чи Івана Яковича Франка, чи Ліни Костенко, Юрія Андруховича. Адже Бруно Шульц всесвітньовідомий не лише як автор прозових творів, а й як філософ, літературний критик, теоретик літератури, епістолограф, художник, живописець, маляр, рисувальник, графік, перекладач, педагог, а ще архітектор, своєрідний науковець, мемуарист, журналіст, зрештою знаний дрогобичанин. Ці грані багатогранного таланту митця також потребують певної популяризації, у цьому і вбачаємо перспективу подальших наукових студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антологія наукових матеріалів трьох міжнародних фестивалів Бруно Шульца в Дрогобичі / за ред. Віри Меньок; Полоністичний науково-інформаційний центр ім. Ігоря Менька ДДПУ ім. Івана Франка. Дрогобич : Коло, 2008. 160 с.

2. Бруно Шульц і культура Пограниччя : матеріали двох перших едіцій Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі / наук. ред. В. Меньок; Польський Інститут у Києві, Полоністичний науково-інформаційний центр ім. Ігоря Менька ДДПУ ім. Івана Франка. Дрогобич : Коло, 2007. 396 с.

3. Бруно Шульц і сучасна теорія культури : матеріали VII Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі / за ред. Віри Меньок. Дрогобич : Посвіт, 2018.
4. Бруно Шульц: тексти і контексти : матеріали VI Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі / редакція Віри Меньок; Полоністичний науково-інформаційний центр ім. Ігоря Менька ДДПУ ім. Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2016.
5. Бруно Шульц (1892–1942) : бібліограф. покаж. / уклад. Н. М. Рішаві; редактор С. Ю. Фартушок; рецензенти: В. В. Меньок; Г. Юзефчук; відпов. за вип. М. М. Дмитрів; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Бібліотека. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2018. 210 с.
6. Бруно Шульц як літературний герой – Шульцівські інспірації та інтерпретації. *Літературні та наукові нотатки IV Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі*. Дрогобич : Швидкодрук, 2010. 208 с.
7. Бруно Шульц як філософ і теоретик літератури : матеріали V Міжнародного фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі / редакція В. Меньок; Полоністичний науково-інформаційний центр ім. Ігоря Менька ДДПУ ім. Івана Франка. Дрогобич : Коло, 2014. 782 с.
8. Ляшов Н. М. Функціонування математичних категорій у творах світової літератури. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. Вип. 10. С. 83–87.
9. Маторіна Н. М. Календарно-наративна «протобіографія» українськомовних перекладів художніх творів Бруно Шульца. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2022. № 58. С. 295–301.
10. Маторіна Н. М. Міжнародний фестиваль Бруно Шульца у контексті євроінтеграційних процесів філологічного спрямування. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. 2022. Спецвипуск, присвячений євроінтеграційній тематиці. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 74–81.
11. Маторіна Н. Українськомовний перекладацький дискурс (на матеріалі творів Бруно Шульца і про Бруно Шульца). *Нова філологія*. 2022. № 88. С. 50–58.
12. Маторіна Н. Українськомовні переклади шульцівської художньої прози: наукометричний аспект. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія» / ред. кол. Марія Федурко (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 52. С. 45–52.*
13. Маторіна Н. М. «Шульцівські» літературознавчі терміни як об'єкт термінологічного дослідження (на матеріалі індивідуально-дослідницької роботи з історії зарубіжної літератури). *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : збірник*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 36: статті учасників VIII Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії» 24 червня 2022 року. С. 102–106.
14. Павлишин А. *«Нам і далі загрожує вічність»*. Київ : Дух і Літера, 2021. Вид. 2-ге. 352 с.
15. Сучасна рецепція творчості Бруно Шульца : наук. матеріали III Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі / заред. Віри Меньок; Полоністичний науково-інформаційний центр ім. Ігоря Менька ДДПУ ім. Івана Франка, Т-во «Фестиваль Бруно Шульца» у Любліні. Дрогобич : Коло, 2009. 302 с.
16. Фіцовський Є. Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульц та його міфологія. Київ : Дух і літера, 2010. 544 с.
17. Шульц Б. (Верон Марселій). Ундуля / переклад з польської С. Бреславська. *Збруч*. 15.01.2022. URL: <https://zbruc.eu/node/109940>.
18. Шульц Б. Весна (фрагменти) / переклад з польської Богдан Струмінський. *Сучасність: література, мистецтво, суспільне життя*. 1985. 11 листопада (295). С. 8–14.
19. Шульц Б. Книга листів / укл. Єжи Фіцовський; пер. з пол. А. Павлишин. Київ : Дух і літера, 2002. 360 с.
20. Шульц Б. Корицеві крамниці / переклад з польської Леся Герасимчука. Харків : Фоліо, 2022. 189 с.: іл. (Зібрання творів).
21. Шульц Б. Літературно-критичні нариси / опрацювання та передмова – Малгожата Китовська-Лисяк; переклад з пол. та післямова – Віра Меньок. Київ : Дух і літера, 2012. 176 с.
22. Шульц Санаторій під клепсидрою / пер. з пол. Миколи Ярмолока; худож.-оформлювач Максим Мендор. Харків : Фоліо, 2023. 414 с.: іл. (Зібрання творів).
23. Шульц Б. Цинамонові крамниці та всі інші оповідання в перекладі Юрія Андруховича : оповідання. Переклад з польської. 4-те вид. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. 384 с.
24. Шульцівський словник / за редакцією Владзімежа Болецького, Єжи Яжембського, Станіслава Росека; переклад з польської Андрія Павлишина. Київ : Дух і Літера, 2022. 504 с.
25. Шульцівські інспірації в літературі : наук. матеріали IV Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі / за ред. Віри Меньок. Дрогобич : Коло, 2010. 359 с.
26. Słownik schulzowski / Oprac. i red. W. Bolecki, J. Jarzębski, St. Rosiek. Gdańsk, 2003. 449 s.. 281 ilustr.; Wyd. drugie. Gdańsk, 2006. 467 s.

УДК 37.036

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-19>

СМАК У ТЕКСТІ Й ПОЗА ТЕКСТОМ: ЕСТЕТИЧНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

TASTE IN AND OUT OF THE TEXT: AESTHETIC AND LITERARY ASPECTS

Михида С.П.,

orcid.org/0000-0002-0921-0819

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Кобзей Н.В.,

orcid.org/0000-0001-8288-7079

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри філології та перекладу

Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Стаття присвячена вивченню поняття естетичного смаку, що є беззаперечним і вагогим чинником формування людської культури. Зважаючи на багатогранність і складність його прояву, розглянуто взаємозв'язок між їжею, культурою та суспільством. Звернено увагу на те, що їжа є потужною ознакою соціального становища і етнічної приналежності людини, може багато «розказати» про її сімейні стосунки, гендер, міграцію, засвоєння чи опір культурним феноменам. Розглянуто історичні аспекти формування та функціонування смаку, проаналізовано найбільш знакові та еволюційні уявлення про смак в контексті філософії та мистецтва. Акцентовано увагу на теоріях Ф. Хатчесона, О. Джерарда, А. Елісона, І. Канта. Окремо виділено працю Д. Юма «Про норми смаку», у якій прописані рекомендації як абстрагуватися від «тиску» обставин, середовища, моральності, релігійності, раціоналізму, скептицизму, моди і заздрості та систематизувати мистецькі смаки. Проведено паралелі між смаком і красою, красою і користю, потворним і красивим. Проаналізовано основні тези «Теорії естетики» Т. Адорно та «Естетики потворного» К. Розенкранца. З'ясовано, що основним критерієм аналізу мистецького твору виступає не естетичний смак, а його особлива модифікація – художній смак. Доведено, що людські смаки суттєво змінює історія, контекст і світогляд. Так у XVIII ст. смако-естетичні теорії знаходилися на піку популярності, пізніше авторитет Ніцше з його заклик до переоцінки всіх цінностей відкинув питання смаку на маргінальні позиції, а постмодерн зробив смак потужним важелем споживчого маніпулювання і переніс його у область нейромаркетингу. Проте, як і колись, так і тепер смак залишається важливим культуроформуючим фактором людства, дзеркалом епохи і показником індивідуального рівня осягнення дійсності. Зроблено висновок, що естетичний смак – це чуттєва та розумова оцінка навколишнього світу й мистецтва, продиктована потребами, інтересами і світоглядом людини. Він залежить від цілого комплексу культурних цінностей, духовних орієнтирів, рівня соціалізації та індивідуального вибору особистості.

Ключові слова: смак, естетика, літературознавство, Д. Юм, В. Винниченко, мистецтво.

The article is devoted to the study of the concept of aesthetic taste, which is an undeniable and significant factor in the formation of human culture. Given the versatility and complexity of its manifestation, the relationship between food, culture and society is considered. It is emphasized that food is a powerful sign of a person's social status and ethnicity, and can tell a lot about their family relationships, gender, migration, assimilation or resistance to cultural phenomena. The historical aspects of the formation and functioning of taste are considered, the most significant and evolutionary ideas about taste in the context of philosophy and art are analysed. Attention is focused on the teachings of F. Hutcheson, O. Gerard, A. Allison, and I. Kant. The work of D. Hume "On the Norms of Taste" is singled out separately, which contains recommendations on how to abstract from the "pressure" of circumstances, environment, morality, religion, rationalism, scepticism, fashion and envy and to systematize artistic tastes. Parallels are drawn between taste and beauty, beauty and usefulness, the ugly and the beautiful. The main theses of T. Adorno's "Theory of Aesthetics" and K. Rosenkrantz's "Aesthetics of the Ugly" are analysed. It is found

that the main criterion for analysing a work of art is not aesthetic taste, but its special modification – artistic taste. It is proved that human tastes are significantly changed by history, context and worldview. Thus, in the eighteenth century, taste and aesthetic theories were at the peak of popularity, later Nietzsche's authority with his call for a reassessment of all values relegated the issue of taste to the margins, and postmodernism made taste a powerful lever of consumer manipulation and moved it into the field of neuromarketing. Nevertheless, as in the past, so now, taste remains an important culture-forming factor of humanity, a mirror of the era and an indicator of the individual level of comprehension of reality. It is concluded that aesthetic taste is a sensual and mental assessment of the world and art, dictated by the needs, interests and worldview of a person. It depends on a whole range of cultural values, spiritual guidelines, level of socialization and individual choice of the personality.

Key words: taste, aesthetics, literary criticism, D. Hume, V. Vynnychenko, art.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Як відомо, будь-яка їжа, яку споживає людина, апіорі поділяється на солону, гірку, солодку і кислу. Принаймні, так вважали до 1907 року, поки співробітник Токайського університету Ікеда Кікунае не виділив у чистому вигляді білий кристалічний порошок мононатрієвої солі глутамінової кислоти – глумат натрію (харчову добавку E 621), який перевернув наші уявлення про смакову ієрархію. Через два роки Японія запустила серійне виробництво препарату під назвою «аджіномото»/Ajinomoto – «сутність смаку». Однак недосконалість перекладу зіграла з ученими злий жарт і вони майже століття помилково вважали глумат натрію не окремим, п'ятим смаком, а підсилювачем чотирьох попередніх. Насправді ж, людський язик, окрім відомих, має ще й L-глутаматові рецептори, які дозволяють розпізнати унікальний смак – *умаї* (Umami). Словами описати його дуже важко. Він може бути «нікантний», «ситний» або «насичений». Але найчастіше – «приємний», «гармонійний». Той, що викликає задоволення, втіху, радість. У царині філософії та естетики схожі відчуття провокує споглядання краси. «Енциклопедія сучасної України» рекомендує розуміти її (красу) як категорію, що виражає сприйняття й творення людиною гармонії власного буття і довкілля; як щось досконале, виразне і завершене» [5, с. 528].

Потенційно, всі люди можуть відчувати умаї, але справжніми знавцями смаку стають одиниці. На наші харчові звички впливає сім'я, в якій ми виростили, наше оточення, країна, регіон, релігія і ще величезний перелік різноманітних зовнішніх впливів. «Унікальний серед почуттів, смак є водночас біологічно похідним відчуттям, приватним, особистим та індивідуальним, але також чуттєвістю, яку можна набутити і передати» [15, с. 3], – пише Девід Хоуз у передмові до англійського перекладу книги італійського дослідника і практикуючого маркетолога Луки Верчеллоні «Винахід смаку: культурний опис бажання, насолоди та відрази в моді, їжі та мистецтві»/«The Invention of Taste: A Cultural Account of Desire, Delight and Disgust in Fashion, Food and Art». Ми формуємо свій смак на симбіозі індивідуального і колективного досвіду людства. І мова йде не лише про їжу. Поняття «смак» стало настільки звичним для нашого повсякденного життя, що вийшло далеко за рамки свого первісного значення: «відчуття піднебіння, або сприйняття аромату певної їжі чи делікатесу. Смак остаточно прийшов до того, щоб охопити всесвіт» [15, с. 5]. Ми часто впевнені, що можемо відчуваємо смак дитинства, рідного дому, мами, нашої Батьківщини. В одному із своїх інтерв'ю Мар'яна Гапоненко, українська письменниця, що пише іноземною мовою, зізналася, що для неї німецька на смак, як осінь: «горіхи, лавровий лист, стиглі яблука. Є такі дуже тверді сорти яблук. І часом чути щось свіже – м'яту. А смак самої Німеччини залежить від місцевості. На півночі рибою й мулом пахне, і пісок на зубах. На півдні чути металічний звук дзвонів. А там, де я живу – у Майнці – пахне виноградом» [6]. Дуже метафорично і дуже влучно. Доказ того, що смак – це органічна взаємодія почуттєвої насолоди, насолоди нашої уяви та висновків розуму.

Вже давно нормою нашого життя стало ділити предмети і явища за принципом подобається/не подобається. Вираз «мати смак» без прив'язки до їжі так само добре прижився у сфері естетики, де важливо виявляти (відчувати) прекрасне. Прихистком краси стало мистецтво – література, живопис, графіка, архітектура, скульптура, музика, театр, балет, кіно, танець, цирк тощо.

Відповідно, у кожній з цих галузей з'явилося багато умільців, які «таврували» окремі об'єкти чи явища за принципом власного сприйняття/несприйняття і часто видавали свої суб'єктивні судження за експертні. Так тимчасову популярність здобували примітивні шедеври, а їх «чарівність» зникала з плином часу. І лише геніальні творіння з роками укріплювали свою славу і загальне визнання. Щоб уникати таких помилок, людство почало шукати норми смаку, які б примирили індивідуальні відчуття реципієнтів і не робили історію суддею в питаннях естетичної краси/не краси. І хоч багато критеріїв було знайдено, діалектика смаку ще й досі приховує в собі глибокий дослідницький потенціал, а складна система взаємозв'язку між їжею, культурою та суспільством так само актуальна і перспективна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на багатогранність і складність прояву смакового феномену, теоретичну та методологічну основу нашої роботи склали дослідження зарубіжних та вітчизняних філософів, культурологів, психологів та антропологів. Усі вони доводять, що культурні та соціальні норми, людські ідеали, модні тенденції та епоха суттєво впливають на вибір смаків. У цьому переконаний, скажімо, італійський дослідник Лука Верчеллоні. Анна Манн, антропологиня Копенгагенського університету, експериментуючи зі смаком у лабораторіях Західної Європи, показує його як тілесну реакцію організму, що залежить від різних суспільних проблем і групових інтересів. Звертають увагу на суспільну зумовленість смаків Мері Дуглас, П'єр Бурдьє, Пол Блум, Марвін Харріс тощо. Смак у мистецтві – одна з найпопулярніших дослідницьких тем, яка виникла завдяки численним працям видатних європейських філософів та естетів. Вікторія фон Гофман у книзі «Від обжерливості до просвітництва: світ смаку в ранньомодерній Європі» наголошує, що останні спричинили кардинальні зміни у сприйнятті та мисленні і перемістили смак «із нижнього царства язика до ефірних висот естетики» [16]. Українські вчені (Т. Бабенко, Д. Джола, А. Щербо та інші) численними науковими працями доводять, що естетичний смак є маркером розвиненої естетичної культури особистості, показником її освіченості, інтелігентності та цивілізованості.

Постановка завдання. У своєму дослідженні ми ставимо перед собою амбітну мету розглянути поняття смаку в естетичному та літературознавчому аспектах, простежити еволюцію смакових тенденцій в культурі та мистецтві, дати сутнісну характеристику естетичному та художньому смаку.

Застосування структурно-функціонального підходу дозволило нам говорити про смак як вагомий чинник формування людської культури. Системний підхід допоміг встановити взаємозв'язки і взаємовпливи між естетичним і художнім смаком. Використовуючи діалектичний метод, ми спробували простежити найбільш знакові та еволюційні уявлення про смак в контексті філософії та мистецтва, провели паралелі між смаком і красою, красою і користю, потворним і красивим. Не останню роль у дослідженні специфіки смаку відіграв порівняльно-історичний метод. Без нього було б неможливо провести часові аналогії та проаналізувати середньовічні, модерні та постмодерні уявлення про смак.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Соціальний індекс естетичного смаку

Український модерніст початку ХХ століття В. Винниченко розпочинає оповідання «Контрасти» детальним описом справжнісінького світського заходу для багатіїв – пікніка. Все проходить елегантно і чинно, як того вимагає європейська традиція, без відкритого вогню і смажених страв, з пишним сервіруванням та прислугою. Їжа приготована заздалегідь, в пріоритеті балики, шинки, книші, багети і французькі булки. Обов'язковий атрибут – ножі для сиру, чарки для лікеру і келихи для шампанського. Смакують їжу і напої неквапливо, насолоджуючись кожним шматком і ковтком, бо лише так, вважають психологи, можна досягнути вершини задоволення. Після міцного лікеру головній героїні «так любо, так затишно сидіти, спершись спиною на дерево, і лїниво прислухатись до цих згуків, змішаних з балачок спільників пікніка, з лопотіння листя, з щебетання пташок, з дзвону пляшок, виделок, ножів, тарілок. По всьому

тілі розлита така хороша, ніжна втома, у грудях дзвенить якесь м'яке, тепле, добре чуття, не хочеться ні рухатись, ні говорити, – хочеться тільки щасливо, радісно усміхатись... Гликерія приплющує трохи очі, і їй здається, що вона тихо-тихо пливе на якихсь оксамитових, теплих хвилях, які м'яко колихають її» [3, с. 221]. Млосність і повільність – головна ознака ідеальної культури споживання їжі для заможних людей. Смакуючи страви, вони здійснюють символічний акт «смакування життя», відчують свою значимість, силу і владу. Але грізний неореалізм оповідання не дозволяє Винниченкові продовжувати розповідь на таких мінорних нотах. Сама назва твору, а ще постійна дратівливість, різкість і прискіпливість героїні явно натякає на існування іншого боку суспільства, для якого їжа – не мистецтво, а боротьба за життя. Без смаку, запаху, насолоди. По дорозі додому панство зустрічає голодних заробітчан і вирішує їх нагодувати. Служниця Дунька: «хутко кваплячись, ламає хліб, соває в купу рук, простягнутих до неї, і в купі зараз же піднімається крик і гам; як вона знов соває їм шматки ковбас, якийсь папір і це знов щезає там, як в безодні. Ось з валки, міцно тримаючи щось біля грудей, випручалась якась дівчина і, розгорнувши притулене, починає їсти з голосним цмаканням балик чи шинку, й очі її бігають на всі боки од страху, щоб хто не одняв. Балика вмент не стає, й вона знову пірнає у валку, її не пускають, але вона чіпляється руками за боки задніх, розгорта їх і всовується всередину, не вважаючи на штовхани, якими наділяють її задні» [3, с. 236]. Невимовний жаль викликає хлопець, який «дрижачими руками починає виймати з коробки і пхати в рот сардинки. Руки йому залиті кров'ю, – видко, порізав їх об бляшану коробку; на підборідді теж кров, на коробці кров... Хлопець, перекинувши високо коробку, одхилив голову назад і жадно смоче з коробки масло, яке змішується з кров'ю й капає йому на сорочку» [3, с. 237]. Після цитованих пасажів напрашується висновок, що харчова насолода та відчуття смаку залежать виключно від соціального статусу. Як доказ, міркування британської антропологині Мері Дуглас про те, що в їжі закодовані «різні ступені ієрархії, включення та виключення, межі та трансакції через кордони. Як і секс, прийом їжі має соціальну складову, а також біологічну. Тому категорії їжі кодують соціальні події» [11, с. 61]. Про те, що люди відчують смаки залежно від рівня їхньої соціалізації і майнового стану, стверджував французький соціолог, філософ і постструктураліст П'єр Бурдьє у своїй знаковій праці «Відмінність. Соціальна критика судження смаку» (1984). Більше того, на думку дослідника, «смаки розкоші» завжди знаходяться в опозиції до «смаків необхідності». Перші можуть гратися зі смаками, останні змушені їсти те, що можуть, однак дбають про смак своїх страв і довго зберігають його в пам'яті, як згадку про кращі часи. Є свідчення, що єврейські жінки, перебуваючи в концентраційному таборі чеського міста Терезін, обмінювалися рецептами улюблених страв і старанно їх записували. Гірко, що смакувати цими наїдками вони могли лише у своїй уяві.

Численні соціальні і гуманітарні дослідження доводять, що їжа може видавати про свого споживача дуже багато корисної інформації: про сімейні стосунки, гендер, міграцію, засвоєння чи опір культурним феноменам тощо. Вона є потужною ознакою соціального становища і етнічної приналежності. Щоправда, перелічені пункти не є першочерговими для неї. Первинно їжа повинна втамовувати голод, однак майже кожен, хто займається її приготуванням, прагне створити довершену страву. Американський психолог Пол Блум (2010) переконує, що їжа формує і структурує людське задоволення, яке в різних суспільствах проявляється по-різному. Скажімо, харчова культура американців та європейців «не передбачає» поїдання комах, м'яса мишей, собак і котів, тоді як для азійської кухні – це звична річ. Цьому існує багато логічних пояснень, починаючи від географічного положення і клімату, закінчуючи процесом так званої оптимізації пошуку їжі. Останній аргумент часто вживають антропологи, зокрема Пол Блум цитує Марвін Харріс, яка переконує, що не вся їжа варта зусиль, витрачених на її приготування. Скажімо, ніхто не заперечує харчової цінності комах, але через їх малі розміри (окрім, можливо, саранчі) та надзвичайну мобільність ловити їх дуже важко і довго. Також ті, хто асоціює котів і собак зі своїми вірними друзями та охоронцями, навряд чи зможуть їх з'їсти. Хоча,

чисто теоретично, кожна м'ясоїдна людина може з насолодою спожити у страві будь-який вид м'яса, навіть, людську плоть. Єдина умова – не знати джерело його походження. У дослідженні «Наука задоволення. Чому ми любимо те, що любимо» Пол Блум описує моторошний випадок, коли злочинця судили за те, що він з'їв людину. Нібито таким вчинком він компенсував собі бажання мати брата, який би завжди був поруч і ніколи його не покинув. Шокує те, що жертва через соцмережі добровільно погодилася на таку страшну смерть. Навіть більше, з'ясувалося, що схожих «добровольців» було близько двохсот. Людській цивілізації ще здавна відомі випадки поїдання людей або окремих частин їх тіла. І вони, нажаль, не герої художньої літератури, як-от у «Дітях капітана Гранта» Жуль Верна, «Записках божевільного» Лу Сіня, «Мовчанні ягнят» і «Червоному драконі» Томаса Гарріса тощо. Під час громадянської війни у Конго (1998–2002) випадки канібалізму носили масовий характер, бо повстанці були переконані, що тіла ворогів просто необхідно з'їдати. Представники деяких культових релігій ще й досі вважають, що людське м'ясо додає сили, спритності, розуму і здоров'я, особливо якщо воно належить альбіносам. Ще задовго до винайдення «Віагри» чоловічу силу «повертали» афродизіаками – специфічними речовинами, що підвищують потенцію і сексуальний потяг. Вони нібито містяться у грибах, креветках, шоколаді, устрицях, равликах, різних видах м'яса та в окремих, часто екстравагантних, частинах тіла тварин і людей. Щоправда доведено, що їх дія без психологічного самонавіювання не має вирішального значення. А ще набирає шаленої популярності тенденція вживання в їжу людської плаценти через її багатий вітамінний вміст і омолоджувальний ефект.

Як ставитися до описаних вище гастрономічних вподобань – справа кожного. Однак численні культурні табу все ж диктують нам харчові вподобання. Те саме і з естетичним смаком. Соціальний статус, рівень інтелекту і авторитети керують нашою здатністю диференційовано сприймати естетичні об'єкти, розрізняти трагічне, комічне, абсурдне, жорстоке, пересічне й прекрасне. Особистість, наділена «добрим» смаком, завжди відчуває потяг до дорогоцінних речей. «Розкіш і багатство, елегантне вбрання і зачіски, вишукані гобелени, картини і скульптури – все це було в моді ще задовго до того, як слово «смак» з'явилося для позначення розбірливості. Ті, хто вмів, читали вірші, слухали музику і ходили до театру. Вони довго і глибоко розмовляли про піднесене і навіть витрачали статки на купівлю вишуканих продуктів і спецій» [15, с. 17]. Цитований уривок Луки Верчеллоні, вирваний нами з контексту його дослідження, має для нас важливе ілюстративне значення. Мода, про яку пише автор – це нетривале панування певного смаку в окремій культурній сфері. Ще І. Кант називав її «непостійним способом життя». Нічого поганого в її існуванні, безперечно, нема. Однак це лише зовнішня форма естетичного смаку, його, так би мовити, соціальний вияв. Він спонукає, наприклад, відвідувати популярні концерти, виставки чи театральні постановки і навіть, як би це не банально звучало, модно вдягатися. Та є ще його внутрішня складова – духовне багатство людини. Для естетичного смаку важливо, щоб поєднання цих двох форм було органічне і безкомпромисне. Скажімо, справжній естет ніколи не дозволить, щоби мода «деформувала» його особистість і завжди має сміливість бути нейтральним до неї або старомодним. Як був свого часу Оскар Уайльд – ключова фігура англійського естетизму. Кожна його поява на людях шокувала, привертала увагу й цікавість «вищого світу». Він, справжній денді (соціально-культурний тип, що виник в кінці XVIII століття в Англії і Франції), приділяв особливу увагу тому, як виглядав, говорив і жестикулював, а його манера поведінки буда бездоганна. Щоправда одяг застарів на ціле століття! Так було би доречно вдягатися хіба що на костюмовані вечірки – бриджі до колін і білі шовкові панчохи. Він міг виглядати, як принц Руперт, або кавалерієць часів англійської громадянської війни (1640-і роки), бо саме таким, на думку письменника, був фланер – елітна фігура лондонського суспільства, законодавець мистецької, літературної і суспільної моди.

Можна припустити, що як і у випадку з їжею, естетичний смак «натякає» на класову нерівність і залежить від матеріального достатку окремо взятої особистості. Однак, за теорією соці-

альних відмінностей Бурдье, яку він розробляв на прикладі окремих груп французького суспільства, все виглядає трохи інакше. Іноді стиль життя і характер споживання багатих може мало відрізняється від уподобань простих робітників і навпаки. Такі метаморфози дослідник пояснює існуванням габітусів – сукупності засвоєних звичок, стилів, смаків і тілесних навичок, характерних для певної групи людей. Габітус суспільних низів формується в умовах культурного і економічного дефіциту, тоді як габітус суспільної верхівки – у матеріальній свободі. Спостереження дослідника показали, що представники інтелігенції і творчих професій віддають перевагу культурним потребам – захоплюються скульптурою, живописом, музикою, театром, спортом, читають книжки, тоді як бізнесова сфера акцентує свою увагу переважно на харчуванні. Таким чином, соціальні групи об'єднуються навколо споживчих переваг, продиктованих різними смаками.

Отже, естетичний смак, на відміну від фізіологічного, набуто суспільне явище, що утворилося внаслідок соціального розвитку людства і віддзеркалює загальний духовний рівень особистості. Він є маркером людської соціалізації, здатності сприймати чи відкидати культурні та ціннісні ідеали.

2. Естетичний смак у мистецтві

Латинське прислів'я «De gustibus non est disputandum» стверджує, що про смаки не варто сперечатися, адже кожна людина має власне несвідоме естетичне бачення краси і може самотійно дати оцінку будь-якому предмету. Однак ця аксіома не спрацьовує тоді, коли мова йде про мистецтво. Вольтер, один із найбільших французьких філософів-просвітників, у праці «Смак» стверджував: «Оскільки в мистецтві є справжня краса, то існує і добрий смак, який її вирізняє, і поганий, котрий її не сприймає, а недоліки розуму – джерело зіпсованого смаку – підлягають виправленню» [4, с. 269]. Людина, здатна бачити видиме і приховану красу, наділена естетичним смаком – внутрішнім відчуттям радості і задоволення від споглядання прекрасного, що має кількісні та якісні показники. Кількісна оцінка естетичного смаку коливається в діапазоні «розвиненість»/«нерозвиненість», має протяжність у часі і може вдосконалюватися чи деградувати залежно від глибини осягнення світу. Якісні показники відповідають за «хороший» чи «поганий» смак. Вони накопичують в собі естетичний досвід предків і передаються людині генетично, практично не піддаються зовнішнім впливам, а з їх існуванням нерідко пов'язують виникнення окремих каст, замкнених груп людей, навіть соціальних ієрархій.

Вперше про естетичний смак, як категорію оцінки художніх творів, заговорили ще у сімнадцятому столітті завдяки іспанському мислителю Бальтасару Грасіані, який у «Кишеньковому оракулі» назвав «високим смаком» людську здатність розуміти мистецтво. З того часу смако-естетичні теорії почали масово з'являтися у філософському просторі Англії, Франції, Німеччини та Італії. За ними, людина, наділена естетичним смаком, здатна розрізняти міру довершеності предметного світу чи духовного феномену. Одні дослідники вважали, що смак можна розвивати і вдосконалювати, тому раціональний компонент був визначальним у виявленні красивого і потворного. Інші керувалися відчуттями і віддавали перевагу сенсуалізму. Окремо існувала думка, що не естетичний смак має підкорятися мистецтву, а мистецтво – смаку.

Надзвичайно вдалу оцінку подібним судженням здійснив професор філософії Іллінойського університету Джордж Дікі в дослідженні «Століття смаку: Філософська одиссея смаку у вісімнадцятому столітті» (1996). Він проаналізував теорію вроджених смаків Френсіса Хатчесона, за якою людині властиве внутрішнє відчуття смаку, яке, безсумнівно, потребує досвіду і «відточення», щоб перейти в розряд авторитетного. Розкритикував міркування Олександра Джерарда і Арчібальда Елісона про смак як асоціативну категорію, адже не є обов'язковою умовою, щоб сильні емоції від споглядання високого мистецтва базувалися на попередньому досвіді. Дещо незрозумілими, а іноді й невідповідними видаються дослідникові деякі естетичні зауваження Імануїла Канта. Скажімо, його вчення про «антиномії смаку», за якими неможливо заперечити індивідуальність смаку, але через те, що різні смаки мають деякі спільні риси, про них можна спе-

речатися. Найбільш досконалою і повною Дж. Дікі вважає теорію смаків Девіда Юма. Останній називає смак ідеальним суддею у вирішенні суб'єктивних питань краси. У працях «Про норму смаку» та «Про витонченість смаку та афекту» філософ переконує, що у світі не існує універсальної норми, яка б стала мірилом людських почуттів. Що назвати високим, а що відкинути, що схвалити, а що заперечити? Навіть про одну й ту саму річ можна сказати, що вона і гірка, і солодка, якщо у дегустатора порушений стан органів чуття або наявна певна генетична особливість. Останню тезу довів американський хімік Артур Фокс, експериментуючи з фенілтіокарбамідом. Виявляється, залежно від генотипу, люди можуть відчувати або не відчувати гіркоту цієї органічної сполуки. У тестах на батьківство цю здатність почали використовувати ще задовго до появи збігів ДНК. Так-от, Д. Юм вважає, що «прекрасне не є якість, що існує у самих речах; воно існує виключно в душі, який споглядає їх, і дух кожної людини вбачає іншу красу. Один може бачити потворне навіть у тому, в чому інший відчуває прекрасне, і кожен має дотримуватись свого відчуження, не нав'язуючи його іншим» [7, с. 143]. У цьому контексті варто згадати «Естетику потворного» К. Розенкранца (2015) та «Естетичну теорію» Т. Адорно (2002), яку в мистецтві взяли собі на озброєння натуралісти, зображаючи негативні сторони дійсності, щоб шокувати, збуджувати і жахати. Та «красу болю» і «красу страждання» експресіонізму, сюрреалізму, гіперреалізму і театру абсурду, які в прямому сенсі слова «смакували» насильство, жорстокість та садизм і в цих крайнощах шукали естетичне задоволення. Представники зазначених мистецьких явищ виставили на показ старанно приховані до цього часу проблеми і болячки суспільства. Їхній спосіб бачення дійсності, м'яко кажучи, виявляв розбіжності з теорією Гегеля про мистецтво як світ прекрасного, яка априорі заперечувала існування опозиційної до краси категорії в естетиці. Однак, якщо світ такий прекрасний і неповторний, то звідки у ньому береться стільки нечисті, бруду, смороду та антисанітарії, у яких просто потопає суспільне «дно»? Якщо погодитися із гегелівським принципом «поклоніння» красі, то годі й говорити про якусь хоча б мінімальну долю об'єктивності зображуваного. Показати правду життя – означає інстинктивно відмовитися від ідилії. Щоб не стояти на роздоріжжі, потрібно було, не заперечуючи прекрасне, визнати огидне повноцінною естетичною категорією.

Однак у «Теорії естетики» Т. Адорно натрапляємо на зауваження дослідника, що потворне насправді було первинним у відношенні до прекрасного. Воно виникло в процесі розвитку культури і мистецтва у період подолання ним так званої архаїчної фази: «Те, що видається огидним, – це передусім історично давнє, вже відкинуте мистецтвом на своєму шляху до незалежності, а отже, опосередковане в собі. Уявлення про огидне цілком могло зародитись унаслідок відокремлення мистецтва від своєї архаїчної фази; воно позначає перманентне повернення архаїчного, переплетеного з діалектикою просвітництва, в якому бере участь мистецтво. Архаїчна огидність, культові гримаси та обряди, сповнені загрози канібалізму, – це субстантивне наслідування страху, що поширюється навколо нього як спокута» [1, с. 70]. Можемо припустити, що в зазначений період людина не була вільною за своєю природою. Вона жила у постійній напрузі та з жахом спостерігала за численними кривавими розправами, братовбивствами, привселюдними спалюваннями на догоду жорстоким міфологічним обрядам. Із розвитком цивілізації панічний страх у неї почав потроху відступати, а будь-яка згадка про пережите автоматично ставала табуованою і категорично відкидалася як страшна й огидна перед лицем нової ідеї – ідеї краси. На думку вченого, «краса – не платонічно чистий початок, а сформувалась у процесі відмови від того, чого колись боялися, від того, що тільки ретроспективно, як наслідок тієї відмови, так би мовити, відповідно до своєї мети стало огидним. Краса – це чари над чарами, і ці чари формуються на її основі. Багатозначність огидного походить з того, що суб'єкт підпорядковує абстрактній і формальній категорії огидного все засуджене мистецтвом: поліморфну сексуальність, а також знівечене насильством і вбивче» [1, с. 71].

У 1853 році німецький філософ, гегеліанець К. Розенкранц публікує працю під промовистою назвою «Естетика потворного», у якій наголошує, що потворне – це естетично виправдана

і необхідна категорія мистецтва. Навіть більше, огидне становить ніби своєрідну тіньову сторону краси, її вторинне буття. Обидві категорії не можуть існувати поодиноці і постійно знаходяться у своєрідному діалектичному зв'язку. Останній проявляється передовсім у тому, що, з одного боку, не завжди уявлення про прекрасне як певний духовний ідеал залишається таким при його зіткненні із матеріальним світом та матеріальними потребами. А з іншого – краса душі зовні непривабливої, матеріально і морально убогої особистості здатна приховати все те грубе і негарне в ній, що донедавна викликало відразу у реципієнта.

Отож, зберігаючи за мистецтвом право ототожнювати у собі уявлення людства про ідеальну красу, не слід применшувати ролі огидного у створенні естетично гарних образів та ідей. На думку Т. Адорно, «ідея краси привертає увагу до чогось суттєвого в мистецтві, проте не висловлює його безпосередньо. Якби про художні вироби не казали, що вони гарні, цікавість до них була б незрозуміла та сліпа, і ніхто – ні художник, ні глядач – не мав би причини здійснити той вихід із царини практичних цілей, цілей самозбереження та насолоди, якого вимагає мистецтво відповідно до своєї конституції» [1, с. 75]. Однак дослідник звертає нашу увагу на те, що дотримуючись подібної позиції, перед нами неминуче постане певна антиномія: гарне не легше визначити, ніж обійтися без уявлення про нього. Тому без опозиційних категорій прекрасного і потворного «естетика скидалася б на аморфного молюска, була б історико-релятивістським описом того, що розуміли під красою там або там, у різних суспільствах і в різних стилях; будь-яка дистиляція спільних характеристик із тієї суміші неминуче становила б пародію, яка розсипається при першому зіткненні з кожним новим конкретним прикладом» [1, с. 75].

Наприкінці XIX століття в мистецтві виникла нова тенденція – естетизм як реакція на стриманий стиль вікторіанської доби. Його представники негативно ставилися до навколишньої дійсності і переконували, що лише у відриві від неї можна знайти справжній ідеал краси. У передмові до «Портрета Доріана Грея» Оскар Уайльд пише, що мистецтво є дзеркалом, що відбиває того, хто в нього дивиться, а зовсім не життя. Воно існує заради себе самого, не підлягає моральному осуду і не має жодної суспільної необхідності. Остання дефініція проголошена письменником не випадково. Так він долучився до дискусії стосовно того, чи має бути естетичне мистецтво корисним. Скажімо, Д. Юм вважав, що має і доводив, що люди вважають коней красивими через їх надзвичайну корисність. Не погоджуючись з цією думкою, британський консерватор Едмунд Берк запитував, чому не менш корисну свиню ніхто не називає красивою? В Уайльдівському есе «Мистецтво і ремісник» читаємо: «люди часто говорять, ніби існує опозиція між тим, що є красивим, і тим, що є корисним. Немає жодної опозиції до краси, крім потворності: усі речі або красиві, або потворні, і корисність завжди буде на боці красивих речей, тому що гарне оздоблення завжди є вираженням того, як ви використовуєте річ і яку цінність їй надаєте» [17, с. 173]. Його однодумцю, французу Теофілу Готьє належать слова, що вже давно стали афоризмом: «ніщо не є справді прекрасним, якщо воно не є марним; все корисне є потворним, бо воно виражає потребу, а потреби людини неблагородні й огидні, як і її бідна слабка природа. Найкорисніше місце в будинку – туалет». Натомість Джон Констебл, один з найталановитіших пейзажистів Англії та Західної Європи писав, що «немає нічого потворного; я ніколи в житті не бачив нічого потворного: бо нехай форма предмета буде якою вона є, – світло, тінь і перспектива завжди зроблять його прекрасним» [12, с. 280]. Остання цитата є дуже важлива для нашого дослідження. Її автор – художник. Тобто людина зі спеціальною освітою, безпосередньо обізнана з світом мистецтва, його історією, закономірностями формування жанрів і видів, тенденціями, напрямками, авторськими задумками, критичними міркуваннями і зауваженнями. Вона може мистецтво не лише сприймати, але й аналізувати. А основним критерієм аналізу виступатиме вже не естетичний смак, а його особлива модифікація – художній смак. Він містить в собі деякі специфічні критерії оцінки як-от: значимість, майстерність, правдивість, вплив на людину тощо. Л. Башманівська пропонує під художнім смаком розуміти «здатність особистості як члена суспільства визначати естетичну

цінність художніх творів, виражати своє ставлення до них, сприймати, аналізувати, оцінювати їх, розвиваючи при цьому свої творчі здібності і використовуючи їх у своїй діяльності» [2, с. 230]. Обидва смаки знаходяться в постійній взаємодії і характеризують твори мистецтва з двох боків – художнього та естетичного.

Історія, контекст і світогляд суттєво змінюють художні та естетичні смаки. З легкої подачі Фрідріха Ніцше (1844–1900) ціла епоха розвивалася під гаслом переоцінки всіх цінностей. Так званий естетичний нігілізм, яскравим представником якого був філософ, ставив під питання цінність моральних принципів, кохання, природи і навіть мистецтва. Тому і не дивно, що питання смаку у цей час перейшли на маргінальні позиції і про них, так би мовити, забули. У ХХ столітті процеси глобалізації та індустріалізації стали знаковими для людства, а в ХХІ їх вплив виглядає вже майже загрозливим. В безперервному потоці інформації людина втрачає свою могутність. Вона вже не керує світом, а стає його маленькою частинкою. Ще один міф, тепер вже про антропоцентризм, відходить в минуле і припущення про те, що еволюція людини ще й досі не завершена, виглядає більш ніж реалістично. Розпочинається нова ера з позначкою «ПОСТ» – постмодернізм, постєвропоцентризм, постколоніалізм, постіндустріалізм, постгуманізм. Останній пророкує виникнення нового виду *Homo sapiens* – постлюдини, будову і надлюдські можливості якої значно видозмінять передові технологічні відкриття. Це, безумовно, тішить, але в контексті концепції Мішеля Фуко про «смерть людини» – насторожує. Значні зміни відбулися в духовній сфері людства, а їх наслідки для нас, нажаль, доволі суперечливі. Мова йде про мистецтво, яке завдяки техніці тиражування і репродукування стало надзвичайно доступним, що не може не тішити. З іншого боку – процес споглядання «високого» втратив свою сакральність, став буденним, навіть, побутовим. Тенденційним стало поняття так званої «масової культури», яку пропагують сучасні засоби комунікації. Її професійний рівень часто сумнівний, а якість вимірюється комерційним успіхом. Панівне становище займають *арт-об'єкти*, *-проекти* та *-практики*, *комп'ютерні інсталяції*, *інтернет-арт (віртуал-арт)*, *трансмюзика*, *енвайронменту/Environment* (взаємодія художнього об'єкта з навколишнім середовищем) та *хепенінгу/happening* (мистецтво дії), серед яких *перформанс* руйнує традиційні рамки мистецтва, створює нові смисли, викликає неоднозначні емоції. Ще в кінці 1990-х років всесвітню славу здобула провокаційна виставка південнокорейської художниці Лі Буль під назвою «Кіборги». Вона складалася з підвішених до стелі білих скульптур людських тіл, у яких були відсутні кінцівки – голови, руки, ноги. Головна ідея майстрині – зіштовхнути красу з технікою і показати, що межі між природним і штучним досить умовні. Про те, що краса поступово зникає, життя переходить у смерть, а будь-яке тіло терпить насильство буквально кричала ще одна її інсталяція – сира риба, «одягнена» у вишукані аксесуари і поміщена у пластиковий пакет («Majestic Splendor», Нью-Йоркський музей сучасного мистецтва, 1995 р.). Слід зазначити, що не завжди експонати залишалися на своїх місцях до закінчення виставки. Адже рибні туші починали гнити і виділяти відповідний запах. І таких прикладів в сучасному мистецтві – безліч. Природно, що дихотомія гарний/поганий втратила сенс в епоху постмодерну. Смак став потужним важелем споживчого маніпулювання і плавно перекочував у область *нейромаркетингу*. Його фахівці, працівники «індустрії щастя», вираховують і комерціалізують людські емоції. Відомо, що за почуття задоволення відповідає префронтальна кора головного мозку людини і гіпокамп. Спеціальні томографи допомагають нейромаркетологам визначити подразники, які збуджують ці ділянки нервової системи і саме їх активно «просувають» реципієнтам, використовуючи різноманітні канали комунікації. Саме завдяки таким діям люди обирають ті чи ті вдало прорекламовані концерти, виставки, фільми, книги, дизайни, наряди, страви, напої тощо. Прив'язка смаку до соціального класу слабне, а вплив традиційних уявлень і цінностей нівелюється.

Як бачимо, кожне нове мистецьке століття вносило свої корективи в розуміння категорії естетичного смаку, а епоха постмодернізму суттєво розширила це поняття. Проте, як і колись,

так і тепер смак залишається важливим культуроформуючим фактором людства, дзеркалом епохи і показником індивідуального рівня осягнення дійсності.

3. Про норми смаку

Естетичний смак – це складний механізм, що залежить від злагодженої роботи усіх його елементів, а найменша неполадка або зовнішня перешкода його роботі – неприпустима. «Якби ми хотіли зробити такий дослід і перевірити вплив будь-якого прекрасного або потворного предмета, ми повинні були б ретельно вибрати належний час та місце та привести нашу уяву у відповідний стан та розташування. Для цього потрібна повна ясність духу, здатність уявного відтворення та зосередження уваги на об'єкті; якщо якоїсь із цих умов буде бракувати, наш досвід виявиться помилковим і ми не в змозі будемо судити про вселюдську та загальну красу» [7, с. 145], – стверджує Д. Юм. А ще є «тиск» обставин і середовища, моральності, релігійності, раціоналізму, скептицизму і здорового глузду, критицизму, досвіду, моди і стилю, заздирності і невігластва. Ми даємо високу естетичну оцінку мистецькому твору, якщо його споглядання викликає у нас відчуття задоволення. Але ми зовсім не здатні контролювати наші смаки. Принаймні, на це вказує американський психолог Роберт Зайонц, описуючи явище так званого ефекту експозиції, коли повторне сприйняття, смакування чи споглядання об'єкта підсилює наше ставлення до нього. Мова йде як про їжу, так і про мистецтво. Також з плином часу, коли ми дорослішаємо чи старіємо, наші смаки змінюються. Ми любимо слухати казки у дитинстві, а в зрілому віці зачитуємося філософськими романами. І так з усім: одягом, парфумами, музикою, літературою, театром, кіно, живописом. Ми змушені адаптуватися до нових соціальних тенденцій, чи до нових етапів свого життя, щоб не вирізняться на фоні інших і бути сучасними.

Як видно із попередніх розділів, бути володарем витонченого смаку не так уже й легко. Іноді перше враження від побаченого, чи поспішне неухвалене прочитання твору спонукає нас робити хибні висновки. Ми завжди вивищуємо те, до чого маємо схильність і обираємо те, що розуміємо. І це нормально, вважає Юм, адже у світі не існує двох однакових людей. «Одному більше подобається височина, іншому – ніжність, третьому – зубоскальство. Один дуже чутливий до недоліків і виключно скрупульозно дбає про те, щоб все було правильно, інший з більш живим почуттям прекрасного здатний пробачити двадцять безглуздостей і промахів за одне високе патетичне місце. Вухом однієї людини сприйнятливим до стиснення та енергії, інша насолоджується розмахом, багатством і гармонією виразів. На одного справляє сприятливе враження простота, на іншого – химерність. Комедія, трагедія, сатира, ода – всі вони мають своїх прихильників, які віддають перевагу одному з окремих видів літературної творчості. Схвалювати лише один рід / вид або стиль літературної творчості та відкидати всі інші – це явно помилкова позиція для критика. Але не відчувати схильності до того, що відповідає нашому особовому складу характеру та розташування, майже неможливо. Ці переваги неминучі і не приносять шкоди, і вони ніколи не повинні бути предметом суперечки, бо немає такої норми, виходячи з якої можна було б сперечатися» [7, с. 150]. Однак природно, що людство, попри власні вподобання, увесь час шукає колективні критерії смаку, які б допомогли почуття одних засудити, а інших схвалити і поєднати ідеали мистецької краси з реальністю. Окрему увагу у дослідженні хочемо приділити стандарту естетичної краси Д. Юма, який, попри численні критичні зауваження, все ж має право на існування. З нього випливає, що справжній критик, який прагне «побачити» видиме і приховану красу мистецтва, має напружити усі чуттєві та інтелектуальні структури свого організму і вловити авторську ідею твору. Для цього йому необхідно:

1. *Дбати про належне функціонування розуму і тіла.* Адже здоровий організм, відсутність стресу і виснаження – ідеальні умови для якісної роботи мозку.

2. *Бути володарем витонченого смаку.* Не будемо тут переповідати відому усім історію з оцінкою вина, описану в «Дон Кіхоті» Сервантеса, однак резюмуємо, що алегорична суть мистецького смаку також захована «на дні бочки». А здатність дегустатора розпізнати найтонші

нотки винного аромату рівноцінна можливості виявляти найдрібніші значущі деталі в мистецтві. Можемо припустити, що авторові стандарту була відома концепція *есенціалізму*, за якою речам властива глибинна реальність, їх істинна природа, яку неможливо збагнути напряму, але яка є для нас найважливіша. Вміння побачити її – рідкісне. Однак розвинути його можливо, вважає Юм, якщо постійно практикуватися.

3. *Вміти порівнювати*. Будь-який твір мистецтва не позбавлений цінності. «Практично неможливо займатися спогляданням будь-якого роду прекрасного, якщо не проводити часті порівняння між окремими видами і ступенями прекрасного і не визначати їх співвідношення. Людина, якій ніколи не доводилося порівнювати різні види прекрасного, по суті зовсім не компетентна висловити якусь думку щодо того чи іншого представленого йому об'єкта. Тільки шляхом порівняння ми встановлюємо, що заслуговує на похвалу чи осуд, і дізнаємося, який ступінь цієї оцінки слід вжити. Найбільш груба мазня містить у собі деяку яскравість фарб і точність наслідування, а в рамках цього і відому красу, і вона могла б впливати на душу селянина чи індіанця, викликавши в них величезне захоплення» [7, с. 150].

4. *Звільнитися від упереджень*. Кожен естетичний об'єкт необхідно розглядати в контексті, епохи, напряму, стилю тощо і робити висновки про нього на основі спостережень. При цьому критик повинен повністю абстрагуватися від зовнішніх впливів (звички, мода, упередження, настрої), щоб його судження не перейшли в розряд суб'єктивних.

5. *Мати здоровий глузд*. Треба завжди бути чесним з собою, з своїм досвідом та з іншими. У цьому контексті доцільно згадати В. Винниченка – унікальну особистість, що беззаперечно відчувала «красу», «біль», «печаль» і «силу» мистецтва, а принцип «чесності з собою» зробила життєвим кредо. В екзистенціалізмі бути чесним означає мати свободу, вільно робити вибір, керуватися внутрішніми відчуттями. Завжди слід пам'ятати, що жоден мистецький твір, навіть попри гучні заяви, не написаний випадково. Він завжди має якусь мету. Роль критика – за допомогою розуму та інтелекту з'ясувати, чи досягнута вона в творі і які засоби допомогли йому втілити в життя основну ідею. Це прості правила, які, безумовно, допоможуть в оцінці.

Звичайно, перелічені норми смаку доволі умовні. Тай сам їх автор сумнівався, що колись-таки знайдеться такий «умілець» який би ідеально вписався в цю схему. Адже будувати теорії значно легше, ніж потім утілювати їх у життя. Як показує наш культурно-історичний досвід, кожне нове століття критикує попереднє, визнає абсурдними окремі думки і системи і цей процес недовіри, ймовірно, триватиме вічно, доки людство матиме змогу вільно мислити. Інша справа з мистецтвом. Якщо сьогодні його несправедливо осудить чи возвеличить критика, то завтра історія розставить все на свої місця. Але людське життя занадто швидкоплинне, щоб пасивно чекати на її законну оцінку, то ж варто вже сьогодні взяти собі на озброєння високі стандарти смаку, дотримуватися яких ми маємо прагнути.

Висновки. Естетичний смак – це чуттєва та розумова оцінка дійсності й мистецтва, продиктована потребами, інтересами і світоглядом людини. Він залежить від цілого комплексу культурних цінностей, духовних орієнтирів, рівня соціалізації та індивідуального вибору особистості і характеризується кількісними та якісними показниками. Естетичний смак проявляється у зовнішній і внутрішній формах. Першу часто пов'язують із наслідуванням модних тенденцій, другу – з душевними відчуттями людини. Їх гармонійне і безкомпромісне поєднання – запорука існування «доброго» смаку. Про нього, як про «здатність судити про красу» (за Кантом) почали говорити наприкінці XVII століття, а XVIII увійшло в історію світової культури під назвою «століття смаку». В цей час у європейському філософському просторі розвивається чимало самко-естетичних теорій, за якими визначальним компонентом у виявленні красивого і потворного визнавався виключно раціоналізм чи сенсуалізм або їх поєднання.

У питаннях оцінки й аналізу мистецьких творів прийнято говорити про існування художнього, а не естетичного смаку. І той і інший мають здатність змінюватися впродовж людського життя, залежать від суспільства і віддзеркалюють в собі культурні цінності і традиції. Тому у

світі не існує єдиного стандарту естетичного смаку, придатного для усіх часів і всіх народів. Однак дотримання п'яти основних норм (за Д. Юмом), як-от: належне функціонування організму, витончений смак, вміння порівнювати, звільнення від упереджень та здоровий глузд значно допоможуть критикові у його непростій роботі.

Глобалізаційні процеси сучасного світу і експериментальні види мистецтва сприяють виникненню нових механізмів смакоутворення. Сьогодні через естетичні вподобання проявляється ідентичність індивіда і його національно-культурна приналежність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адорно Т. Теорія естетики. Київ : Основи, 2002.
2. Башманівська Л.А. До проблеми формування художніх смаків студентів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2003. С. 230–232.
3. Винниченко В. Краса і сила. Київ : Дніпро, 1989.
4. Вольтер. Естетика. Статті. Листи, судження. Упорядкування, вступна стаття та коментар В. Бахмутського. Переклад Л. Зоніної та М. Наумова. Київ, 1974.
5. Енциклопедія сучасної України / за ред. І.М. Дзюби. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014, Т. 15 : Кот-Кузь.
6. Гапоненко М. Німецька мова має присмак осені. Інтерв'ю з Валерією Радзівською. *Gazeta.ua*, 21 березня 2013. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2013/04/12/marana-haponenko/>.
7. Юм Д. Про норму смаку. В кн.: *Історія естетики. Пам'ятки світової естетичної думки: у 5 т.* Київ : Наук. думка, 1976. Т. 2. естетичні вчення XVII-XVIII ст., за ред. М. Ф. Овсяннікова, 140–158. Москва : Мистецтво, 1964. С. 140–158.
8. Bloom, P. *How pleasure works: The new science of why we like what we like*. W W Norton & Co, 2010.
9. Bourdieu, Pierre. *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard university press, 1984.
10. Dickey, George. *A Century of Taste: A Philosophical Odyssey of Eighteenth-Century Taste*, New York: Oxford University Press, 1996.
11. Douglas, M. «Deciphering a Meal. Source: Daedalus». *Myth, Symbol, and Culture* 101, № 1, (Winter 1972): 61–81. URL: <https://www.jstor.org/stable/20024058>.
12. Leslie, C. R. *Memoirs of the Life of John Constable: Composed Chiefly of His Letters*. Cornell University Press, 1980.
13. Mann, A. «Sensory science research on taste. An ethnography of two laboratory experiments in Western Europe». *Food and Foodways* 26, № 1 (Winter 2018): 1–17. URL: <https://doi.org/10.1080/07409710.2017.1420352>.
14. Rosenkranz, K. *Aesthetics of Ugliness. A Critical Edition. Translated by Andrei Pop and Mechtild Widrich*. Bloomsbury, 2015.
15. Vercelloni, L. *The invention of taste: A cultural account of desire, delight and disgust in fashion, food and art*. Routledge, 2016.
16. Von Hoffmann, V. *From gluttony to enlightenment: the world of taste in early modern europe*. University of Illinois Press, 2016. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.5406/j.ctt1kc6hq2>.
17. Wilde, Oscar. *Art and the Handicraftsman. Essays and Lectures*. London : Methuen and Co., 1908.

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-20>

КОНСТАНТИ БУТТЯ ЛЕКСИКОЮ РИБАЛЬСТВА Й МОРЕПЛАВСТВА

CONSTANTS OF BEING IN THE VOCABULARY OF FISHING AND NAVIGATION

Міняйло Р.В.,

orcid.org/0000-0001-9392-594X

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри української лінгвістики, літератури та методику навчання
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Міняйло Н.В.,

orcid.org/0000-0002-4643-3309

доктор філософії з філології,

викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

У статті досліджено особливості семантичного наповнення та омовлення (лінгвалізації) в українськомовному художньому дискурсі найважливіших категорій людського буття (ситуацій, коли людина намагається віднайти й усвідомити сенс життя) крізь призму реалій рибальства і мореплавства. У творах Олександра Довженка, Юрія Яновського, Леоніда Тендюка, Сергія Осоки, в українськомовних перекладах творів Джозефа Конрада, Ернеста Гемінгвея у чуттєвому змалюванні загальнолюдських цінностей фігурують (як ядра розгорнутих авторських метафор, як визначники, навколо яких побудовано цілісні образи) назви *ятір*, *вічка* (*сітки*), *лин*, *сом*, *юшка*, *забресті*, *скидається* (*риба*), *очерёт*, *шторм*, *прихід*, *відхід*, *рейс*, *пеленг*, *якір*, *порт*, *парус*, *бухта*, *бриз*, *штормовий вітер*, *пришвартований*, *бом-брам-рея*, *вітрило*, *палуба*, *кормá* тощо.

Аналіз українськомовних оригінальних і перекладних текстів з рибальською і мореплавською лексикою засвідчив вагу позначуваних цими назвами реалій для індивідуально-авторського художньо-образного осмислення найважливіших категорій людського буття: «хвиля, у яку зупиняється час», «ще не розкрита таємниця», «ловити потилицею краєчки сонця», «вечір <...> наловив собі лінів на юшку», «соми вже скидалися у Десні між зірками», «у двох морях її синіх очей», «під моїми парусами вирости молоді кораблі – сини», «щось таке ж свіже, як перший легенький бриз», «Всесвіт напинає зоряне вітрило» тощо.

Проаналізований матеріал засвідчив: розгорнуті письменницькі метафори з рибальською і мореплавською термінологією мають глибокий екзистенційний зміст (щастя, пошук щастя, любов, туга, страждання, смерть...) та естетичну довершеність, що має спонукати дослідників до подальшого досліджування засобів лінгвалізації чуттєвих образів людського буття в художніх текстах з «рибальсько-мореплавським» образним підґрунтям.

Ключові слова: українськомовний художній дискурс, концепт БУТТЯ, лексика рибальства, лексика мореплавства, розгорнуті метафори, екзистенційний зміст.

This article examines the peculiarities of semantic content and vocabulary (linguization) in the Ukrainian-language literary discourse of the most important categories of being (situations when a person tries to find and realize the meaning of life) through the prism of fishing and navigation vocabulary. The following names appear in the sensual depiction of universal values (as the cores of the author's extended metaphors, as determinants around which holistic images are created): *yatir* (or *véteris* – fishing tools), *vichka* (mesh hole), *tench*, *wels catfish*, *yushka* (fish soup), *zabresty* (stand in the water while fishing with a net), *flutter*, *reeds*, *storm*, *arrival*, *sailing out*, *trip*, *bearing*, *anchor*, *port*, *sail*, *bay*, *breeze*, *gale force*, *moored*, *royal yard*, *sail*, *deck*, *stern*, etc. in the works of Oleksandr Dovzhenko, Yurii Yanovskyi, Leonid Tendiuk, Serhii Osoka, and in Ukrainian translations of Joseph Conrad and Ernest Hemingway.

The analysis of Ukrainian-language original and translated texts with fishing and navigation vocabulary has shown the importance of the notions denoted by these names for the individual author's artistic and figurative

comprehension of the most important categories of human being: “a wave stopped by time”, “a secret not yet revealed”, “catching the edges of the sun with the back of your head”, “evening <...> caught tenches for fish soup”, “wels catfishes were already fluttering in Desna between the stars”, “in the two seas of her blue eyes”, “young ships – my sons – grew up under my sails”, “something as fresh as the first light breeze”, “the universe is puffing up the star sail”, etc.

The analyzed material has shown that the detailed literary metaphors with fishing and navigating terminology have a deep existential meaning (happiness, the search for happiness, love, longing, suffering, death...) and aesthetic perfection, which should encourage researchers to further study the means of linguizing sensual images of being in literary texts with a «fishing and navigating» figurative basis.

Key words: Ukrainian-language literary discourse, the concept of BEING, fishing vocabulary, navigating vocabulary, extended metaphors, existential meaning.

Постановка проблеми. Для належного осягнення власного буття дослідники орієнтують нас вивчати наукову спадщину австрійського психіатра, психотерапевта й філософа В. Франкла, щоб зануритися в сутність запропонованого науковцем екзистенціального аналізу (у житті немає беззмистовних ситуацій, але є ситуації «невіднайденого, неусвідомлюваного сенсу»; віднайдення смислу буття – індивідуальне усвідомлення унікальності «драми» існування...) [4, с. 13–14]. Славний британський письменник і професійний мореплавець родом з України Джозеф Конрад (Юзеф Теодор Конрад Коженювський) писав, що жоден з його творів «не є історією з особистого досвіду в буквальному розумінні слова. Досвід у них – лише канва для втілення художнього задуму. Кожен з них має не одну мету. У кожному питанні полягає в тому, як автор використав свої можливості <...> з добросовісним ставленням до *правди своїх власних відчуттів*» (тут і далі курсив і грубий шрифт у цитуваннях наш. – Р. М., Н. М.) [7, с. 5]. А отже, досліджування семантичного наповнення та особливостей омовлення (лінгвалізації) концепту БУТТЯ, точніше – цілісного *людського* буття, через письменницьке його осмислення «за допомогою» реалій рибальства і мореплавання (здавна вагомим для людства промислів!), на нашу думку, постає актуальним завданням сучасної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантичні (сенсотвірні) складники концепту БУТТЯ відображаються «в мовній системі або в індивідуальному авторському мовленні», і кожен такий мовний образ «стає першочерговим компонентом національно-мовної картини світу», центром уваги етнолінгвістів і лінгвокультурологів [1, с. 245]. У попередніх наших розвідках ми загострили увагу на неосяжних у художньому дискурсі можливостях чуттєвого змалювання загальнолюдських цінностей буття лексикою мореплавання: «абстраговані конкретно-чуттєві мариністичні найменування (мовні образи) в «мовосвітах письменницьких»» [10, с. 143], «сенсотвірні складники індивідуально-психологічного «світу» письменника [9, с. 139], «типи семантичної деталізації олюднених реалій морської стихії» [11, с. 186] тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Згадані сенсотвірні складники концепту БУТТЯ яскраво реалізуються не лише «крізь призму» лексики мореплавання, а й через лексикон ще однієї стихії, нерозривно пов’язаної з водним простором, – стихії рибальства, яка «ще за часів Гомера й Феокріта була у цвіт поезії повита...» [13, с. 45]. Тож маємо всі підстави розглядати письменницькі «лінгвалізації» цих дотичних одна до одної сфер людського буття спільно.

Мета дослідження – аналіз особливостей лінгво-семантичного наповнення концепту БУТТЯ в українськомовному художньому дискурсі крізь призму лексики рибальства й мореплавання.

Виклад основного матеріалу. В одній із проникливих новел Сергія Осоки сенсотвірним складником буття хлопчача виступає ЯТІР (а точніше – чуттєве осмислення всіх належних «процедур» застосування цього риболовецького знаряддя): «У річці, навпроти надламаної горсточки очерету, стояв *мій ятір*. Він *кожного ранку тримав між розсохлими ребрами, між вічками сітки щоразу нову й нову таємницю*. Моя душа раділа, скімлила і вила од передчуття, що ось

зараз я роздягнуся, забреду в воду і настане та хвиля, у яку зупиняється час, – я доторкнуся до ятера і відчую, що там, усередині, щось є. Є! І поки я підійматиму його з води, поки перед моїми очима рябітимуть жовті й фіалкові нитки, поки я ще не бачитиму, що ж там у ньому, я й триматиму в руках *ще не розкриту таємницю*. І задля неї можна вставати о шостій і *бігти до води, ловлячи потилицею краєчки сонця*. Бо раптом піймалася риба-сон?..» [12, с. 40–41].

Інша розгорнута «рибальська» метафора Сергія Осоки презентує такий важливий складник людського буття, як спостереження за заходом сонця: ЛИН, ЮШКА: «Грає сонце на синіх нитках. *Вечір*. Либонь *наловив собі линів на юшку, наїється та й ляже спати – впустить ніч*» [12, с. 195]. Згадаймо тут «Зачаровану Десну» Олександра Довженка: СОМ: «... і вже давно вечір надходив, і великі *соми вже скидалися у Десні між зірками*, а ми все слухали, розкривши широко очі, поки не повергались в сон у запашному сіні під дубами над зачарованою річкою Десною» [3, с. 25].

Упадає в око, що фрагменти з описом «річкових» реалій відзначені найглибшим екзистенційним змістом і в автобіографічній повісті Олександра Довженка, і в новелах нашого сучасника Сергія Осоки: ОЧЕРЕТ: «*Очерети років густі. Шелестять голосно. Хтось біжить крізь ті очерети, біжить, не знаю – плаче чи сміється, шукає когось, хоче про щось спитати...*» [12, с. 245].

Чільне місце в картині світу Сергія Осоки посідає і «морська» тематика. У новелі «Сара» письменник талановито передає зміни в зовнішності й поведінці жінки, спричинені неналежною поведінкою посадової особи, передчасною смертю чоловіка і, зрештою, невідворотними проблемами зі здоров'ям, що відповідно до розгортання сюжетної лінії відображають її ОЧІ-МОРЯ (наскрізна концептуальна метафора!): 1) очі жінки-лікаря під час знайомства із хлопцем-пацієнтом: «А ще за мить на мене подивилися *наче й не очі, а два великих синіх моря, з хлюпотінням хвиль, легеньким туманом і якимсь таким невимовним сумом, що мені захотілося плакати*» [12, с. 113] → 2) очі жінки-лікаря, яка стала свідком варварського ставлення районного хірурга до хлопчика-пацієнта: «...папери чомусь дрібно тремтіли в її пальцях, мідне волосся, здавалося, найжачилося, а *два синіх моря переживали справжнісінький шторм*» [12, с. 115] → 3) очі жінки, яка пережила передчасну смерть коханого чоловіка: «Коли Францевича поховали – попрошу, без ніякого оркестру! – Луїза зовні майже не змінилася. Так само ніжно пахли її парфуми, так само елегантними були банти на її кофтинах. Хіба що *у двох морях її синіх очей ніби поволі почали сідати сонця*. Вона так само добродушно зі мною віталася, іноді клала теплу руку мені на голову, але її погляд уже ковзав по мені наче розгублено й неухважно...» [12, с. 114–115] → 4) очі жінки (лікаря-добровольця під час Чорнобильської катастрофи) в останні дні життя: «У вікно лилося розкішне вересневе сонце, освітлювало її очі. Але *в тих очах морів уже не було. Хіба, може, на дні ледь-ледь колихалася вода*. Під очима були густі темні тіні, шкіра була жовтою і неживою» [12, с. 119].

Вербалізацію архетипної семантики 'смерть людини' крізь призму мореплавського лексикону спостерігаємо в автобіографічному нарисі «Дзеркало моря» (1906) уродженця українського міста Бердичів Джозефа Конрада: РЕЙС, ПРИХІД, ВІДХІД: «Чи він [досвідчений капітан похилого віку] очікував побачити невідомий берег, чи *охоплював спокійним розумом орієнтири для свого останнього відходу?* / Важко сказати; оскільки *в тому рейсі, з якого жодна людина не повертається, прихід і відхід стаються одночасно, зливаючись у єдину мить найвищої й остаточної уваги*» [5, с. 26]. До того автор тлумачив нефахівцям-читачам, що для моряка «*відхід* – передусім навігаційний ритуал»: «*Це не корабель відходить від берега, а моряк його зрікається, коли, взявши два перехресних пеленги, накреслює олівцем перший крихітний хрестик на білому просторі путівної мапи, де щодня протягом рейсу розташування корабля опівдні буде позначене таким самим крихітним хрестиком. Тих хрестиків може бути і шістдесят, і вісімдесят, скільки завгодно на шляху корабля від берега до берега*» [5, с. 16].

Тяглість української морської (мореплавської) метафорики засвідчує відомий роман Юрія Яновського «Майстер корабля» (1928 р.), у якому термінологія судноплавства постає як онто-

логічна лексика (лексика констант буття): ЯКІР: «– Випити треба за *надію*, – кажу я, – бо її репрезентує *якір*. Чому якір? А тому, що він любить землю. На якір дивляться з надією тоді, коли море топить кораблі. Якір нагадує *порт*, де спокійна і неглибока вода, де можна перестояти бурю. Якір, упавши на дно бухти, зарийється в землю і триматиме корабель» [15, с. 168]; ПАРУС: «Крізь двері на балкон я бачу, як прокидається Місто. За бульварами видно порт, де снують щогли й димарі. Мені не хочеться вже почувати під собою хисткої палуби. Я зайшов до порту й кинув якір. Під моїми *парусами* вирости молоді *кораблі* – сини. Тепер хай вони роблять *рейси по морях*» [15, с. 173].

«Відчуттєво-чуттєві» розгорнуті індивідуально-авторські метафори дають змогу читачеві по-особливому відчути змістове й смислове наповнення важливих для мореплавства й рибальства видових назв вітрів, як, наприклад, у прозі Ернеста Гемінгвея в перекладі Андрія Савенця: БРИЗ: «Від неї, від цієї долоні біля його долоні, від їхніх сплетених разом пальців і від її зап'ястя поруч щось переходило в його долоню, пальці й зап'ястя – *щось таке ж свіже, як перший легенький бриз, що, надлітаючи з-над моря, ледве брижить нерухому дзеркальну поверхню...*» [2, с. 204]; у прозі Джозефа Конрада в перекладі Андрія Бондаря: ШТОРМОВИЙ ВІТЕР: «Мабуть, жодна чесна із собою людина не могла би стверджувати, ніби бачила океан, що виглядає так само молодо, як земля навесні. Але декотрі з нас, ставлячись до океану з розумінням і любов'ю, бачили його старим, немовби древні епохи піднялися з мулистого дна на його поверхню. Позаяк саме *штормовий вітер* є тим, що старить океан» [5, с. 98].

Пронизливо живописує Джозеф Конрад «духовно-тілесний» зв'язок капітана-мореплавця (яким і був письменник!) зі своїм кораблем, а ядром розгорнутої авторської метафори (навколо якого «будується» цілісний образ), на нашу думку, є фаховий термін-дісприкметник ПРИШВАРТОВАНИЙ: «... я бачив його вільним від оков його призначення. Берега, до якого корабель був *пришвартований*, неначе й не існувало. Що мені були всі країни земної кулі? У будь-якій частині світу, омитій позначеними на карті водами, *наш зв'язок один з одним лишився незмінним, занадто тісним, щоб його можна було виразити самими словами*» [6, с. 63].

Чутливості («сенсорності») мариністичних художніх текстів письменники досягають, зокрема, засобом персоніфікації фахової термінології: «У вільному морі заскиглить, засвистить у вантах вітер. Забілють на хвилях баранці. «Держись! – гукне *бом-брам-рея до брам-стеньги*. – Бачиш, як багато вітру налетіло в мій парус?!» <...> *Спідня мачта міцніше упреться в кіль-свинку і кіль: «Братики, виручайте! На вас надія, ласкаві дубе й буче!»* [15, с. 165].

У повісті «Смерть в океані» (1990 р.) мореплавця-мариніста, уродженця Кропивниччини, Леоніда Тендюка художній образ з ядровим терміном-основною ВІТРІЛО набуває довершеності «сутнісного смислу»: «... *щовечора над суходолами й океанами Всесвіт напинає зоряне вітрило*, і ми тут, на цьому невідомому острові, кожного разу милуємося небом» [14, с. 185]; або в «Берегах дванадцяти вод» Олександра Мар'ямова – у «сув'язі» судноплавних термінів ПАЛУБА, КОРМА: «... Тим гостріше сприймаються складові елементи плавби: *безнастанне тремтіння палуб, струмочки відбитих рівним лаком хвиль, що миготять на стелі, піаніно з горішнього салону і плин води, розіп'ятої за кормою*, – той самий наш шлях, що лежить до обрію, куди ми не вернемося ще довго» [8, с. 114].

Висновки з дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Аналіз українськомовних оригінальних і перекладних текстів, у яких фігурує лексика, пов'язана з рибальством і мореплавством, засвідчив вагу позначуваних цими назвами реалій для індивідуально-авторського художньо-образного осмислення найважливіших категорій людського буття. Розгорнуті письменницькі метафори з рибальською і мореплавською лексикою мають глибокий екзистенційний зміст (щастя, пошук щастя, любов, туга, страждання, смерть...) та естетичну довершеність. Предметом наших подальших наукових розвідок стане більш детальний аналіз *засобів* лінгвалізації чуттєвих образів людського буття в художніх текстах з «рибальсько-мореплавським» образним підґрунтям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бавус Т. Мовний образ як компонент мовно-національної та індивідуально-авторської картин світу. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2016. Вип. 63. С. 242–247.
2. Гемінгвей Ернест. По кому подзвін : роман / переклад з англійської Андрія Савенця. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 608 с.
3. Довженко О. П. Зачарована Десна. Кіноповісті. Оповідання. Київ : Дніпро, 1969. 590 с.
4. Козачинська В. В. Людське буття в обширі антиномій. *Філософські обрії*. 2023. № 46. С. 8–16.
5. Конрад Джозеф. Дзеркало моря. Особова справа / переклад з англійської Андрія Бондаря. Київ : Темпора, 2021. XLVI. 426 с.
6. Конрад Джозеф. Межа тіні ; Тайфун / переклад з англійської Ольги Фири, Миколи Рошківського. Київ : Знання, 2019. 286 с.
7. Конрад Джозеф. Фальк. Емі Фостер. Завтра / переклала з англійської Олена О'Лір. Львів : Астролябія, 2018. 224 с.
8. Мар'ямов Олександр. Береги дванадцяти вод. Київ : Темпора, 2017. 552 с.
9. Міняйло Н. Мариністична метафора кохання в українськомовному прозовому дискурсі. *Український світ у наукових парадигмах* : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2023. Вип. 10. С. 139–141.
10. Міняйло Р. «Майстер корабля» Юрія Яновського: чуттєве живописання загальнолюдського лексикою мореплавства. *Український світ у наукових парадигмах* : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2023. С. 142–145.
11. Міняйло Р. В., Міняйло Н. В. Метафорична персоніфікація в українськомовних перекладах прози Джозефа Конрада. *Записки з українського мовознавства*. 2022. Вип. 29. С. 186–196.
12. Осока Сергій. Нічні купання в серпні : коротка проза. 2-ге вид., зі змінами і доповненнями. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 272 с.
13. Рильський М. Т. Поезії. Київ : Радянський письменник, 1976. 303 с.
14. Тендюк Л. М. Смерть в океані : Повість та оповідання. Київ : Веселка, 1990. 293 с.
15. Яновський Юрій. Майстер корабля : роман. Київ : Знання, 2020. 175 с.

УДК [811.112.2:81'42]:336.221

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-21>

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ З ОПОДАТКУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ НА ВАРІАТИВНІСТЬ ЖАНРОВОЇ ФОРМИ ЗАКОНУ

INFLUENCE OF TAXATION ACTIVITIES OF NATURAL AND LEGAL PERSONS ON THE VARIABILITY OF THE GENRE FORM OF THE LAW

Охріменко О.А.,

orcid.org/0000-0002-4428-8777

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри сучасних європейських мов
факультету міжнародної торгівлі та права

Державного торговельно-економічного університету

У лінгвістичній літературі неодноразово зазначалося, що словниковий склад мови складається з низки взаємопов'язаних підсистем або підмов, тобто спеціальних і загальних мовленнєвих засобів, які використовуються у певній сфері людської діяльності. Разом ці підмови утворюють загальну лексичну систему мови, яка є цікавою, розмаїтою та ще все ще досліджуваною. Усебічне дослідження словникового складу мови було й залишається однією з найважливіших проблем мовознавства. Нерозривний і постійний зв'язок мови з життям і діяльністю суспільства виявляється в тому, що всі процеси соціального розвитку і науково-технічного прогресу динамічно й багатогранно відображаються в лексиці. Ось чому вона й перебуває в центрі уваги сучасних досліджень.

Дослідження з цієї проблематики у німецькій правничій офіційній мові (підмові податкової системи Німеччини) свідчать, що традиційний поділ на *мову науки*, *виробництва* та *виробничий жаргон* або *сленг* не поширюється на неї. Як зазначає Х. Брінкманн, німецька правнича мова є сумішшю специфічних юридичних елементів (він називає їх також *науковими*) та розмовних юридичних, які, власне, є не чим іншим, як елементами мови загального вжитку (мови-носія). Це впливає зі специфічної «лексичної» залежності будь-якої правничої мови від мови загальнонаціональної. Адже право, регулюючи майже всі сфери суспільної діяльності, вимушене постійно запозичувати слова із загальнономовного лексикону (або й з інших внутрішньомовних термінологічних полів) і термінологізувати їх у свій спосіб. Зі зростанням інформаційного попиту сучасної науки збільшується кількість фахової лексики, яка обслуговує різні сфери соціальної діяльності людини. Завдяки цьому протягом останніх десятиліть дуже активно розглядається термінологія, термінологічні поля, системи. У наші дні ми використовуємо мову як систему, певний мовний код, складений із граматичних, логічних, культурних та інших законів. Юридична мова є його підсистемою, іншими словами, субмовою або субкодом.

Ключові слова: терміни, податкова терміносистема, термінологічні поля, оподаткування, право, правнича мова, податкове законодавство.

Linguistic literature has repeatedly noted that the language vocabulary consists of a number interconnected subsystems or sublanguages, that are special and general means of speech used in a certain sphere of human activity. Together, these subjunctives form a general lexical system of the language, which is interesting, diverse and still under investigation. A comprehensive study of the language vocabulary was and remains one of the most important problems of linguistics. The inseparable and constant connection of language with the life and activities of society is manifested in the fact that all processes of social development and scientific and technical progress are dynamically and multifacetedly reflected in the vocabulary. That is why, it is in the focus of modern research.

Research on this issue in the official German legal language (the context of the German tax system) shows that the traditional division into the language of science, production and industrial jargon or slang does not apply to it. As noted by H. Brinkmann, the German legal language is a mixture of specific legal elements (he also calls them scientific) and colloquial legal ones, which, in fact, are nothing more than elements of the language of general use (the native language). This follows from the specific "lexical" dependence of any legal language on the national

language. After all, the law regulating almost all spheres of social activity, is forced to constantly borrow words from the universal lexicon (or from other intra-linguistic terminological fields) and terminologize them in its own way. With the growth of the information demand of modern science, the number of professional vocabulary that serves various spheres of human social activity is increasing. Thanks to this, terminology, terminological fields, and systems have been very actively considered in recent decades. Nowadays, we use language as a system, a certain linguistic code made up of grammatical, logical, cultural and other laws. Legal language is its subsystem, in other words, a sublanguage or subcode.

Key words: terms, tax term system, terminological fields, taxation, law, legal language, tax legislation.

Постановка проблеми. Дефініція поняття правового законодавства пов'язана переважно з особами, інститутом, правовідносинами, процесуальною дією або порядком дій. Податковий термін у такому разі є назвою, знаком, поняттям правового законодавства як елемента певної правової системи. З філологічної точки зору складовими частинами такої дефініції можуть бути як іменник або іменникова група, так і дієслово або дієслівна група. Юридичний термін разом із поняттям, якого він стосується, завжди закріплений у виразно визначеній правовій системі конкретної держави, групи держав або в системі міжнародного права. За Данутою Кежковською, така прив'язка до системи є головною рисою кожного юридичного термінологічного поля, котре без системи, до якої належить, втрачає будь-яке значення, на відміну від термінів інших галузей знання, де позначувані ними предмети відомі також суспільству, наприклад географічні або медичні терміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Податкове законодавство, мова оподаткування, юридична термінологія досліджувалися вітчизняними та зарубіжними науковцями: Е. Т. Дерді, С. М. Іваненко, Т. Р. Кияк, І. В. Соїко, О. В. Чорною, О. А. Шаблій, К. Brinker, Muhr, Flüe-Fleck/Nové, König, Hirschfeld, Ehnert та ін.

Теоретичне висвітлення варіативності у своїх роботах дає С. М. Іваненко, передусім, через її лексико-семантичний стрижень, загальний для всіх його форм, наголошує на наявності у мові фонетичних, морфологічних, етимологічних, стилістичних, жанрових, граматичних варіантів [8, с. 40].

Мета дослідження – вивчити варіативність як мовну властивість жанрової форми закону.

Виклад основного матеріалу. Варіативність є властивістю мовної системи надавати тим, хто говорять, різноманітні способи вираження одного й того самого змісту. Деякі вчені вбачають у варіативності проблему, а деякі, навпаки, – користь для використання мовних засобів. Варіативності мови та мовленнєвих одиниць приділяється зараз багато уваги. У науці існує кілька загальноприйнятих положень стосовно варіативності: 1) варіативність є об'єктивним наслідком мовного розвитку, 2) на певному етапі розвитку мови норма може набувати декілька варіантів, які є рівноцінними, незважаючи на їх функціональну відмінність [6, с. 16].

Процес варіативності можна вважати закономірним у мові, оскільки він характеризує мовні одиниці різних рівнів на різних етапах розвитку мови та є ознакою мовного розвитку [7, с. 121].

Сама ідея варіативності передбачає змінність, модифікацію чого-небудь з умови збереження деяких певних якостей, отже, варіативність – це не просто мінливість, а така модифікація, яка не призводить до появи нової суті [5, с. 32].

Варіативність існує в структурних можливостях кожної системи мови, а також у мінливості й розмаїтих зв'язках з тими мовними підсистемами, з якими вона перетинається й взаємодіє в процесі функціонування. Варіативність закладена в самій природі мови, вона зумовлена екстралінгвальними факторами й внутрішніми формами. С. М. Іваненко до екстралінгвальних факторів відносить умови життя громадян, використання лексики носіями мови, структурно-семантичні особливості самих лексичних одиниць, їхньої взаємодії в мові та мовленні, процеси запозичення [6, с. 121].

Поняття варіативності, варіантів у науковому вжитку з'явилися раніше поняття «інваріант». Термін «інваріант» увів математик Дж. Сільвестр у 1851 році. «Математичний Енциклопедич-

ний словник» так характеризує поняття «інваріант»: «концепція інваріанта є однією з найважливіших у математиці, оскільки вивчення інваріанту безпосередньо пов'язане з завданнями класифікації об'єктів того чи іншого типу. Взагалі, метою будь-якої математичної класифікації є побудова деякої повної системи інваріантів» [7, с. 222]. Тобто під інваріантом розуміється предмет, який залишається незмінним за будь-яких перетворень. Інваріант визначається як деяка абстрактна сутність, у якій відображається те загальне, що в цьому часовому відрізку характеризує яку-небудь групу чи клас тих чи інших об'єктів. Інваріант є абстракцією, поняттям, у якому відображені загальні якості класу об'єктів, не існує як окрема конкретна річ, він не є еталоном. Інваріантом є скорочене поняття групи предметів, які мають загальні якості, за якими вони класифікуються, і всі ці якості відображені в інваріанті [5, с. 33].

Поняття «варіативності» й «інваріанту» корелюють з поняттям форми. Для пропонованого дослідження релевантним є поняття форми мовленнєвого жанру. Вона є «складною, різнорівневою системою елементів та зв'язків між ними координаційного й субординаційного типу» [1, с. 53]. Під формою розуміємо систему способів, прийомів та матеріальних засобів вираження, представлення, реформування й функціонування змісту певного твору відповідно до наявних норм, критеріїв, вимог. Існує велика кількість жанрових форм, які мають свій особливий внутрішній зміст. Форма відображає естетичну та прагматичну цінність твору. Вона має смислове значення, за яким знаходиться людина, культура, світогляд, світовідчуття. Різноманітні форми виникають залежно від соціально-культурних потреб суспільства та практичної необхідності: так, наприклад, жанрова форма «закон» з'явилась із появою державності [1, с. 54–55], а форма «податковий закон» – коли виникла необхідність оподаткування сфер діяльності громадян. Тому існують варіативні та інваріантні форми закону. Поняття «жанр» використовує літературознавство, журналістика, мистецтвознавство. «Загальна теорія жанрів розглядає жанр як тип художньої форми, як єдність структурно-композиційних ознак, специфічних саме для цього жанру» [3, с. 6]. Потрібно зазначити важливість таких рис жанру, як наявність єдності структурно-композиційних ознак та тривалість процесу створення такої єдності. Під цим терміном Ф. С. Бацевич розуміє «визначені, відносно стійкі тематичні, композиційні та стилістичні типи визначень» [2, с. 241–242]. Такої ж думки дотримується А. Д. Белова [2, с. 156], яка під конструктивним принципом жанру розуміє місце й роль «раціонально-логічних» та «емоційно-риторичних структур». Жанр – це сполучення елементів лексики, семантики, синтаксису, морфології, фонології в будь-якій мові [2, с. 39].

Багато авторів розглядає жанр з погляду теорії діяльності (В. Б. Бурбело, А. Д. Белова, С. М. Іваненко, Т. Р. Кияк). Поняття діяльності відіграє головну роль, оскільки через неї характеризується людський світ. Під діяльністю розуміється сутнісна визначеність способу буття людини у світі, здатність його внести в дійсність зміни, опосередковані ідеальним [4, с. 112]. Як основні моменти діяльності виділяються «суб'єкт (носії) діяльності; мета – ідеальний образ бажаного, відносно якого змінюється предмет; спосіб, за допомогою якого здійснюється зміна; предмет (об'єкт), на який спрямована діяльність; результат діяльності» [3, с. 112].

Якщо схематично простежити процес породження жанру практичного мовлення, то відбувається таке: екстралінгвальні фактори – сукупність функціонально-комунікативних ознак, які характеризують спосіб висловлювання – реалізація способу викладу в композиційно-мовленнєвій, архітекtonіко-мовленнєвій та тональній побудові, вираженій в мовленнєвих формах. До основних екстралінгвальних факторів належать: сфера діяльності та комунікативна ситуація (мета комунікації, адресант, адресат, предмет комунікації, канал комунікації, код, можливість зворотного зв'язку, безпосередні умови перебігу процесу комунікації – за Шеноном та Уівером).

«Сфера діяльності включає в себе фактори соціального та психологічного типу, під впливом яких в загальному плані формується комунікативна ситуація окремого комунікативного акту, зумовленого метою комунікації» [2, с. 23].

Комунікативна мета мовленнєвого жанру «податковий закон» інформує громадян про правила поведінки в суспільстві, заборони та дозволи, застерігає осіб від неправомірних дій. Сут-

ність комунікативної діяльності відповідно до мети полягає в розробці законів, нормативів, що визначають взаємовідносини між суб'єктами, які діють на ринку, тобто між державою та юридичними і фізичними особами, роботодавцями та найманими працівниками. Це регулювання здійснюється через прийняття законів, постанов, інструкцій або інших документів, які встановлюють порядок дій та правила поведінки.

Тривалість акту комунікації залежить від часу, витраченого на передачу тексту по каналу зв'язку та сприйняття тексту адресатом.

Адресант – це колективний автор, колектив Федерального податкового департаменту на чолі з Міністром, який безпосередньо займається урегулюванням процесу оподаткування в країні. Зазвичай на посаду міністра обирається політик, а не спеціаліст у галузі податків. Людина, яка розуміється на податках і до думки якої прислуховуються, – сенатор чи перший заступник. Він є державним службовцем, спеціалістом вищого класу, може бути професором університету, який вийшов на пенсію, чи високопоставленим працівником податкової служби. Адресант виконує активну роль, тому що за допомогою тексту податкового закону він інформує читачів та впливає на них. У зв'язку з тим, що адресант є колективним автором, текст не відображає індивідуальні особливості характеру та мовлення адресанта.

Адресат – це, з одного боку, спеціалісти (юристи), а з іншого – усе суспільство, масовий читач.

Крім цих елементів комунікативної ситуації, важливі такі фактори комунікативного акту: код – рідна мова (німецька), канал – писемне мовлення, передане через текст закону.

Вид мовлення – монолог. Монолог в основному є мовленням від першої особи, не передбачає (на відміну від діалогу) відповідної реакції іншої особи чи осіб, має відповідну композиційну організованість й смислову завершеність [344, с. 60]. Монолог – це особлива форма стилістичної побудови мовлення, яка тяжіє до виходу за межі соціально нівельованих форм семантики та синтагматики (Karin M. Eichhoff-Cyrus/Thomas Strobel). Учасники комунікації не вступають в безпосередній контакт, можливість зворотного зв'язку також відсутня.

Предмет комунікації текстів мовленнєвого жанру «закон» у підвиді «податковий закон» – це механізми і конкретні заходи з оподаткування різних сфер практичної діяльності людей. Наприклад, страхова премія в розумінні цього необхідна для обґрунтування і для здійснення страхових відносин до страховика:

§ 2 Versicherungsentgelt. (1) Versicherungsentgelt im Sinne dieses Gesetzes ist jede Leistung, die für die Begründung und zur Durchführung des Versicherungsverhältnisses an den Versicherer zu bewirken ist. Darunter fallen insbesondere Prämien, Beiträge, Vorbeiträge, Vorschüsse, Nachschüsse, Umlagen, außerdem Eintrittsgelder, Gebühren für die Ausfertigung des Versicherungsscheins und sonstige Nebenkosten. Zum Versicherungsentgelt gehört nicht, was zur Abgeltung einer Sonderleistung des Versicherers oder aus einem sonstigen in der Person des einzelnen Versicherungsnehmers liegenden Grund gezahlt wird, wie Kosten für die Ausstellung einer Ersatzurkunde oder Mahnkosten (Feuerschutzsteuergesetz (FeuerschStG), S. 1–2). Цей уривок із закону про оподаткування утримання протипожежної охорони показує, як оподатковується побутова сфера діяльності громадян, у цьому випадку оподатковується страхувальна премія зі страхування предметів, які стосуються протипожежної безпеки.

Жанр та стиль є «як категоріями способу мислення, так і категоріями практичної мовленнєвої діяльності», а «свідомо-мисленнєва діяльність характеризується наявністю внутрішнього плану, регулюванням, опосередкуванням, мисленнєвим моделюванням результатів» [1, с. 56–59].

Жанр «закон» є інваріантом, є комунікативною організацією мовленнєвої дії й відповідною формою юридичного тексту. Не існує за рамками комунікативного акту, поза реальністю, соціальними явищами, діями, входить до соціально-комунікативної взаємодії. Юридичні документи мають особливу чіткість, клішованість. Проілюструю:

§ 19a Überlassung von Vermögensbeteiligungen an Arbeitnehmer. (1) Erhält ein Arbeitnehmer im Rahmen eines gegenwärtigen Dienstverhältnisses unentgeltlich oder verbilligt Sachbezüge

in Form von Vermögensbeteiligungen *im Sinne* des § 2 Abs. 1 Nr. 1 und Abs. 2 bis 5 des Fünften Vermögensbildungsgesetzes in der Fassung des Gesetzes vom 19. Dezember 2000 (BGBl. I S. 1790), so ist der Vorteil steuerfrei, soweit er nicht höher als der halbe Wert der Vermögensbeteiligung (Absatz 2) ist und insgesamt 135 Euro im Kalenderjahr nicht übersteigt [Einkommensteuergesetz (EStG), S. 125a–126]. У цьому фрагменті податкового закону про податковий податок чітко описується соціальна ситуація про передачу частини майна роботодавцю.

Існування моделей та їх мовленнєвих варіантів, тобто стандартів, значно полегшує складення ділової документації. складаються. Головна ціль у разі складання офіційних документів – точність та стислість. Багатослівність, мовленнєві надмірності – величезна стилістична вада офіційної мови.

Ділові документи складаються за відповідною формою. Закони повинні виключати складні конструкції. Наприклад, податковий закон як варіант закону має складні конструкції, звороти, речення можуть бути складними та заплутаними:

Zu den Einkünften aus Kapitalvermögen gehören auch

1. besondere Entgelte oder Vorteile, *die* neben den in den Absätzen 1 und 2 bezeichneten Einnahmen oder an deren Stelle gewährt werden;

2. Einnahmen aus der Veräußerung

a) von Dividendenscheinen und sonstigen Ansprüchen durch den Inhaber des Stammrechts, *wenn* die dazugehörigen Aktien oder sonstigen Anteile nicht mitveräußert werden. Diese Besteuerung tritt an die Stelle der Besteuerung nach Absatz 1;

b) von Zinsscheinen und Zinsforderungen durch den Inhaber oder ehemaligen Inhaber der Schuldverschreibung, *wenn* die dazugehörigen Schuldverschreibungen nicht mitveräußert werden. Entsprechendes gilt für die Einlösung von Zinsscheinen und Zinsforderungen durch den ehemaligen Inhaber der Schuldverschreibung;

3. Einnahmen aus der Veräußerung von Zinsscheinen und Zinsforderungen, *wenn* die dazugehörigen Schuldverschreibungen mitveräußert werden und das Entgelt für die auf den Zeitraum bis zur Veräußerung der Schuldverschreibung entfallenden Zinsen des laufenden Zinszahlungszeitraums (Stückzinsen) besonders in Rechnung gestellt ist;

4. Einnahmen aus der Veräußerung oder Abtretung von

a) abgezinsten oder aufgezinsten Schuldverschreibungen, Schuldbuchforderungen und sonstigen Kapitalforderungen durch den ersten und jeden weiteren Erwerber,

b) Schuldverschreibungen, Schuldbuchforderungen und sonstigen Kapitalforderungen ohne Zinsscheine und Zinsforderungen oder von Zinsscheinen und Zinsforderungen ohne Schuldverschreibungen, Schuldbuchforderungen und sonstige Kapitalforderungen durch den zweiten und jeden weiteren Erwerber zu einem abgezinsten oder aufgezinsten Preis,

c) Schuldverschreibungen, Schuldbuchforderungen und sonstigen Kapitalforderungen mit Zinsscheinen oder Zinsforderungen, *wenn* Stückzinsen nicht besonders in Rechnung gestellt werden oder *bei denen* die Höhe der Erträge von einem ungewissen Ereignis abhängt,

d) Schuldverschreibungen, Schuldbuchforderungen und sonstigen Kapitalforderungen mit Zinsscheinen oder Zinsforderungen, *bei denen* Kapitalerträge in unterschiedlicher Höhe oder für unterschiedlich lange Zeiträume gezahlt werden,

soweit sie der rechnerisch auf die Besitzzeit entfallenden Emissionsrendite entsprechen [Einkommensteuergesetz (EStG), S. 127a–128]. Фрагмент податкового закону про податковий податок складається з трьох речень, складносурядних та складнопідрядних з підрядними означальними, умови та обмежувальними. Довгі речення з великою кількістю підрядних та частин складносурядних речень ускладнюють розуміння змісту податкового закону.

Характерними особливостями жанру «податковий закон» є специфічна професійна лексика, номінативні структури, кліше, простий майбутній час, теперішній час, простий минулий, завершений минулий час, кон'юнктив II, кондіціоналіс I, Infinitiv, інфінітивні звороти, складносурядні, складнопідрядні речення, безособові речення, пасив:

§ 20 [Kapitalvermögen] Zu den Einkünften aus Kapitalvermögen *gehören*

1. Gewinnanteile (Dividenden), Ausbeuten und sonstige Bezüge aus Aktien, Genussrechten, mit denen das Recht am Gewinn und Liquidationserlös einer Kapitalgesellschaft *verbunden ist*, aus Anteilen an Gesellschaften mit beschränkter Haftung, an Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften sowie an bergbautreibenden Vereinigungen, die die Rechte einer juristischen Person *haben*. Zu den sonstigen Bezügen *gehören* auch verdeckte Gewinnausschüttungen. Die Bezüge *gehören* nicht zu den Einnahmen, soweit sie aus Ausschüttungen einer Körperschaft *stammen*, für die Beträge aus dem steuerlichen Einlagekonto im Sinne des § 27 des Körperschaftsteuergesetzes als verwendet *gelten*.

Als sonstige Bezüge *gelten* auch Einnahmen, die an Stelle der Bezüge im Sinne des Satzes 1 von einem anderen als dem Anteilseigner nach Absatz 5 *bezogen werden*, wenn die Aktien mit Dividendenberechtigung *erworben*, aber ohne Dividendenanspruch *geliefert werden*;

2. Bezüge, die nach der Auflösung einer Körperschaft oder Personenvereinigung im Sinne der № 1 *anfallen* und die nicht in der Rückzahlung von Nennkapital *bestehen*; № 1 Satz 3 *gilt* entsprechend.

Auf Anteile des stillen Gesellschafters am Verlust des Betriebes *sind* § 15 Abs. 4 Satz 6 bis 8 und § 15 a sinngemäß *anzuwenden*;

5. Zinsen aus Hypotheken und Grundschulden und Renten aus Rentenschulden [Einkommensteuergesetz (EStG), S. 128a–129]. Як видно з цього уривку податкового закону про податковий податок, у ньому вживаються теперішній час, теперішній пасивний стан, пасив стану, інфінітивна конструкція sein+zu+Infinitiv.

Висновки. Основою мовного спілкування є необхідність організації спільної діяльності. Мова обслуговує всі області соціальної та правової взаємодії громадян, організовує її таким чином, щоб вона давала певний значимий результат для суспільства, дозволяла передавати знання, спонукала до дій, викликала певне ставлення до дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи : монографія. Львів : ПАІС, 2005.
2. Белова А.Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Іноземна філологія»*. 2002. № 32. С. 11–14.
3. Бурбело В.Б. Художній дискурс в історії французької мови та культури 9–18 ст. : автореф. дис. ... докт. філол. наук ; Київський університет імені Тараса Шевченка. Київ, 1999. 21 с.
4. Д'яков А. С., Кияк, Т. Р. & Куделько З. Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Вид. дім «КМ Academia», 2000.
5. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів : дис. ... канд. філол. наук ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 284 с.
6. Кияк Т. Р. Фахові мови та проблеми термінознавства. *Нова філологія*. 2007. № 27. С. 203–208.
7. Коваль Н.Є. Мовні засоби аргументації в юридичному дискурсі (на матеріалі англійських законодавчих та судових документів) : дис. ... канд. філол. наук ; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2007. 257 с.
8. Чорна О.В. Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування : дис. ... канд. філол. наук ; Інститут української мови НАН України. Київ, 2009. 245 с.
9. Шаблій О.А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу (на матеріалі німецької та української юридичних терміносистем) : дис. ... канд. філол. наук ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2002.
10. Brinker K. Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Walter de Gruyter. *Language Arts & Disciplines*. 2000. 1805 p.
11. Eichhoff-Cyrus K. M., & Strobel T. Einstellungen der Justiz zur Rechts- und Verwaltungssprache. Eine Trendumfrage. *Der Sprachdienst*. 2009. Vol. 53. S. 133–151.
12. Steuergesetze. München : Verlag C. H. Beck, 2009.

УДК 811.161.2'442:821.161.2-6

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-22>

ТИПОЛОГІЯ ДЕЙКСИСУ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕПІСТОЛЯРІЇ

TYPOLOGY OF DEIXIS IN UKRAINIAN EPISTOLARY TEXTS

Павлик Н.В.,*orcid.org/0000-0002-2957-6973**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови та славістики**Бердянського державного педагогічного університету*

У пропонованому дослідженні здійснена спроба встановлення типології дейксису в епістолярному дискурсі. Вивчення дейксису як категорії комунікативної лінгвістики і прагматики уможливило вияв його функцій в організації мовленнєвої взаємодії комунікантів, що полягають, зокрема, в координації особистісних, просторових, часових та інших характеристик складників мовного процесу. Дейксис в епістолярії втілюється через універсальні категорії – адресант/адресат (мовець, адресат), простір, час.

У межах пропонованого дослідження охарактеризовано такі типи епістолярного дейксису: персональний (рольовий), просторовий, часовий та просторово-часовий. Персональний дейксис у листуванні – це вказівка на адресанта та адресата – безпосередніх учасників спілкування, а також осіб, які не беруть участі, але згадуються у висловлюванні. Просторовий дейксис указує на місцерозташування адресанта, адресата та інших осіб чи об'єктів, які взаємодіють у мовленнєвому процесі або про яких ідеться в листі. Цей тип дейксису розглядається з оперттям на локалізацію події в просторі, вказівку точки відліку її в просторовому контексті та місце спостерігача, який має певну позицію в просторі. Часовий дейксис позначає хронологічні орієнтири складників комунікації: зокрема, йдеться про час мовлення, час події та точку відліку. Аналіз епістолярного дискурсу доводить думку про те, що часовий і просторовий дейксиси тісно взаємодіють в одному контексті, що має відбиття в координації використаних автором дейктичних знаків. Тісний взаємозв'язок дейктичних одиниць на позначення простору і часу уможливив виділення ще одного типу дейксису – просторово-часового.

Корпус дейктичних знаків проаналізованого епістолярію формують одиниці із вказівною семантикою, і провідне місце належить окремим розрядам займенників (особовим, вказівним, неозначеним), займенниковим прислівникам місця (просторовий дейксис) і часу (часовий дейксис). Крім цього, розширюватися дейктичне поле листа може за рахунок прикметників із часовою семантикою, дієслів зі значенням руху, прийменників просторовості. Дейктичні одиниці є прагматично маркованими, тобто пов'язаними з мовною ситуацією, комунікативним наміром автора тощо.

Ключові слова: дейксис, епістолярний дискурс, персональний (рольовий) дейксис, просторовий дейксис, часовий дейксис, просторово-часовий дейксис.

In the proposed study the attempt to establish the typology of deixis in epistolary discourse was made. The study of deixis as a category of communicative linguistics and pragmatics ensures the finding of its functions in the organization of the speech interaction of communicators, which consist in the coordination of personal, spatial, temporal, etc. characteristics of the components of the language process. Deixis in epistolary texts is entered through universal categories – a sender and an addressee (a speaker, an addressee), space, time.

Within the proposed study, the following types of epistolary deixis are characterized: personal (role), spatial, temporal, and spatio-temporal. Personal deixis in correspondence is an indication of a sender and an addressee that are direct participants in communication, as well as persons who do not participate but are mentioned in the statement. Spatial deixis indicates the location of the sender, the addressee, and other persons or objects that interact in the speech process or are discussed in the letter. This type of deixis is considered based on the localization of the event in space, the indication of its reference point in the spatial context and the place of the observer who has a certain position in space.

Temporal deixis indicates the chronological orientations of the components of communication, in particular, it refers to the time of speech, the time of the event, and the point of readout. The analysis of the epistolary discourse proves the opinion that temporal and spatial deixis closely interact in one context, which is reflected in the coordination of deictic signs used by the author. The close relationship of deictic units to denote space and time made it possible to distinguish another type of deixis – spatio-temporal.

The corpus of deictic signs of the analyzed epistolary is formed by units with indicative semantics, and the leading place belongs to separate categories of pronouns (personal, indicative, indefinite), pronominal adverbs of place (spatial deixis) and time (temporal deixis). In addition, the deictic field of the letter can be expanded due to adjectives with temporal semantics, verbs with the meaning of movement, prepositions of spatiality. Deictic units are pragmatically marked, i.e. related to language situation, communicative intention, etc.

Key words: deixis, epistolary discourse, personal (role) deixis, spatial deixis, temporal deixis, spatio-temporal deixis.

Постановка проблеми. Дейксис є категорією комунікативної лінгвістики, мовною універсалиєю, складником комунікативного процесу, що пов'язує та координує вербальну дію з елементами об'єктивної дійсності.

У мовознавчій літературі дейксис позиціонують як вказівну функцію одиниць мовного й паралінгвального кодів у спілкуванні, що виражається лексичними, граматичними, просодичними, паралінгвальними засобами й передбачає ідентифікацію і локалізацію учасників спілкування, об'єктів, подій, процесів, фактів тощо стосовно просторового, часового, соціального та деяких інших контекстів, які створюються мовленнєвим актом і комунікантами [1, с. 118]. Усталеним серед дослідників є розуміння центру вказівних координат, запропонованого зачинателем теорії дейксису К. Бюлером, а саме: вказівка на мовця «я» – персональний дейксис; вказівка на місцезнаходження мовця «тут» – просторовий дейксис; вказівка на час мовлення «зараз» – темпоральний дейксис [15]. Корпус дейктичних знаків формують одиниці із вказівною семантикою, які традиційно протиставляються повнозначним словам. Дейктичним одиницям властива, по-перше, егоцентричність та суб'єктивність, оскільки їх використання визначається і співвідноситься з особистістю мовця; по-друге, ситуативна маркованість, тому що вони тісно пов'язані й інтерпретуються в межах конкретної ситуації.

Категорія дейксису мислиться дослідниками як універсальна, оскільки передусім універсальними є поняття, на яких базується дейксис, – простір і час як загальні форми існування матерії; вказівна функція властива будь-якій мовній системі; універсальним є фактор спостерігача, який утворює когнітивну основу багатьох мовних понять [6, с. 84].

Огляд наукової літератури з теорії дейксису дозволяє зробити висновок, що сучасні дослідження здійснюються в двох напрямках – порівняльно-типологічному (розглядаються особливості функціонування дейктичних знаків у мовах світу) та комунікативно-прагматичному (дейксис вивчається як категорія комунікативної лінгвістики і прагматики).

Отже, традиційно елементами об'єктивної дійсності виступають учасники мовленнєвого процесу, час і простір. На наш погляд, цікаво простежити за функціонуванням категорії дейксису в різних типах дискурсу, зокрема епістолярному, адже визначальною рисою епістолярного тексту є орієнтованість на конкретного адресата і передавання **повідомлення на відстані та закріплення його в часі**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць останнього десятиріччя з проблем теорії дейксису, які трапляються у вітчизняному мовознавстві, виділимо дисертаційне дослідження Т. Білецької, присвячене актуалізації категорії дейксису у гіпертексті [2], в якому здійснено комплексний аналіз прагматичних і дискурсивних особливостей дейксису в текстах комерційних Інтернет-сайтів, адже *питання дискурсивної (ситуативно-прагматичної) зумовленості* вживання дейктичних елементів у віртуальній комунікації наразі викликає неабияке наукове зацікавлення.

Заслужують на увагу статті Я. Ващинської «Підходи до трактування поняття «дейксис»: загальна характеристика та специфіка» [3], де авторкою проаналізовано різні підходи до тлумачення означеного терміна в історичному аспекті та на сучасному етапі розвитку наукової думки, розкрито типологію дейксису в сучасній когнітивно-прагматичній парадигмі, та О. Залеснової «Дейксис як категорія мовної комунікації» [10], у якій ідеться про особливості категорії дейксису як мовного механізму орієнтування комунікативного акту стосовно ситуації, що склалася в процесі спілкування.

Проблемам дейктичної антонімії присвячена робота К. Тараненко «Прагматика антонімії дейксису» [14], де в межах лінгвістичної прагматики проаналізовано поняття дейксису як ситуативного мовного вислову, що пов'язаний з ідентифікацією, виокремленням об'єктів реальності.

Викликають інтерес наукові студії Н. Гуменюк «Категорія дейксису в англійській мові: універсальний дейксіс» [5], в якій у межах лексико-семантичного й функціонально-комунікативного підходів описано поняття універсального дейксису, а також роботи, присвячені дослідженню особливостей дейксису в різних типах текстів, зокрема науково-технічному (Г. Костенко [12]), візуально-графічному (М. Івасишин [11]) тощо.

Мета дослідження. Мета статті – дослідити функції дейктичних знаків в організації мовленнєвої взаємодії комунікантів в епістолярному дискурсі, зокрема простежити їхню роль у координації особистісних, просторових, часових та ін. складників мовного процесу. Для аналізу в межах пропонованого дослідження обрано епістолярну спадщину знакової постаті літературного та суспільно-політичного життя України першої половини ХХ ст. Володимира Винниченка, опубліковану в часописі «Слово і Час» у різні роки.

Методи дослідження. Аналіз різних типів дейксису в епістолярному дискурсі здійснювався за допомогою лінгвістичного опису мовних фактів, зокрема, прийомів спостереження, узагальнення і класифікації, використаних для комплексного дослідження листів, контекстуально-інтерпретаційного методу, що сприяв виявленню особливостей дейксису письменийого листування.

Виклад основного матеріалу. Вперше типологія дейксису була розроблена К. Бюлером. Дослідник виокремив три його типи, а саме: дейксіс наочний – позначає те, що перебуває в полі зору мовців; дейксіс контекстуальний (анафоричний) – указівка на раніше вживаний контекст; дейксіс уяви (до уявного), яким позначена певна уявна ситуація, те, що існує у свідомості мовця. Аналіз розробок зарубіжних і вітчизняних дослідників (К. Бюлер, Ч. Філлмор, Дж. Лайонз, Ф. Бацевич та ін.) у контексті створення типології дейксису уможливує виокремлення таких його видів:

- персональний (предметний);
- просторовий;
- часовий;
- соціальний;
- дискурсивний (текстовий);
- рольовий;
- локутивний;
- когнітивний;
- іллокутивний та ін.

Дослідники пропонують розмежовувати також дейксіс первинний (дейксіс діалогу, ситуації живого спілкування, коли адресант та адресат перебувають в одній і тій самій ситуації мовлення) і вторинний, що не пов'язаний з конкретно мовленнєвою ситуацією (дейксіс переповідання, нарації) [3, с. 23].

Цілком логічним є виокремлення в епістолярному дискурсі дейксису персонального (особистого, рольового), просторового та часового. Перший актуалізує учасників комунікативного процесу, два інших локалізують мовців чи інформацію в просторово-часовому континуумі.

Персональний (рольовий) дейксіс у листуванні – це вказівка на адресанта та адресата – безпосередніх учасників спілкування, а також осіб, які не беруть участі, але згадуються у висловлюванні. Наприклад: *Я хоч бачу людей, рухаюсь, а ти сам та сам. Але ми надолужимо наше розстання* [4, с. 93] – дейктичне поле мовців представлене особовими займенниками *я – ти*, а також дейктичним словом *ми*, що використане автором для об'єднання в одну семантичну групу адресанта й адресата.

В обстежених епістолярних текстах спостерігається, як висловився Ф. Бацевич, ускладнення власне дейктичної функції мовних елементів семантико-прагматичними комунікативними смислами [1, с. 121], з-поміж яких виокремлюються, зокрема, визначені та невизначені дейктики. Наприклад: *Коли **хтось** заходить до мене в хату і **я** повертаюся на рип дверей, **я** зараз же згадую, як **ти** схоплювалася і бігла назустріч* [8, с. 90] – дейктичне поле обстеженого листа репрезентоване неозначеним займенником **хтось** (категорія невизначеності), що протиставляється особовому займеннику **ти**, який вказує на адресата мовлення і представляє категорію визначеності. Дейктичне поле визначеності доповнюється також особовим займенником **я** (позначає адресанта).

Прикметною особливістю персонального дейксису аналізованого епістолярію є виникнення антонімічних семантико-прагматичних відношень між дейктиками, що ґрунтуються в обстежених текстах на протиставленні займенників **я – ти**, а отже, автора листа та його адресата. Наприклад: ***Ти – чиста**. Знаєш, чим чиста? Силою і цільністю свого чуття. Не думай, що **я** – брудний, що моє чуття розбивається як-небудь. Але **я** все ж таки **не такий здоровий, як ти*** [8, с. 91]. Протиставлення дейктиків посилюється використанням антонімів (*ти*) **чиста – (я) брудний**.

Як зазначалося вище, суттєвими жанротвірними ознаками епістолярного дискурсу є визначальна роль особистості адресанта (і його відносини з адресатом) та відтворення реальної дійсності, що спирається на часові і просторові характеристики. Часопросторову характеристику тексту прийнято називати хронотопом, або часопростором (М. Бахтін). Хронотоп епістолярного тексту – це формально-змістова категорія, що відображає взаємозв'язок часових та просторових характеристик і має важливе значення у змістовій, композиційно-структурній та жанрово-стилістичній організації листа [13, с. 14]. Важливо акцентувати: саме фігура мовця організує семантичний простір висловлювання і є тим орієнтиром, щодо якого в акті комунікації здійснюється відлік часу та простору [3, с. 22].

З погляду теорії дейксису в епістолярії **просторовий дейксис** указує на місцезоташування адресанта, адресата та інших осіб чи об'єктів, які беруть участь у мовленнєвому процесі або про яких ідеться в листі. Цей тип дейксису в епістолярному дискурсі традиційно розглядається з оперттям на локалізацію події в просторі, вказівку точки відліку її в просторовому контексті та на місце спостерігача, який має певну позицію в просторі. Наприклад: *Треба буде шукати місця **десь** на селі, або **там**, де буде. Ох, як би мені хотілося заїхати з тобою **далеко-далеко*** [8, с. 96] – просторове поле пропонованого контексту формують дейктики **десь, там, далеко**, які мають значення «віддалений від адресанта й адресата»; ***Я наче безвольно сунусь кудись, і те, що нічого не можу зробити проти – є дуже приємне*** [8, с. 93–94]; ***Війна підвела лінію під все, що було до неї, і все те зосталось позаду, воно вже старе, неначе в минулому столітті*** [8, с. 90] – у поданих прикладах просторові координати виражені прислівниками місця **кудись, позаду** і доповнені лексемами зі значенням **старий**, який **залишився в минулому**.

Для обстеженого листування характерне не лише бінарне протиставлення *тут – там*, а й опозиція *близько – далеко* стосовно адресанта, наприклад: ***І знов думки про те, як ми житимемо, не дають спокою. Ти окремо і я окремо*** [8, с. 88] – у цьому контексті проявляється емоційна реакція письменника на довгу розлуку з коханою людиною, що в тексті есплікується особовими дейктиками **я – ти – ми** та прислівником **окремо**, який і є маркером просторової ознаки. Можемо зробити висновок, що на просторових відношеннях в епістолярному дискурсі відбиваються психологічний і соціокультурний чинники.

Часовий дейксис позначає хронологічні орієнтири складників комунікації, наприклад: ***А тепер обіймаю тебе всією зголоднілою моєю душею*** [4, с. 92]; ***У мене інший план: я буду писати те, що бачу й знаю тепер...*** *Старі стремління, старі комбінації їх – все це **тепер** не може служити керуючим принципом* [8, с. 90]; ***Зараз ляжу, але мушу поцілувати моє щастя, Діту мою єдину!*** [8, с. 94]. Дослідники вказують на три компоненти, за допомогою яких формують означений тип, а саме: час мовлення, час події та час відліку, які можуть вказувати на

передування певної дії, одночасність або послідовність дії [1, с. 124; 11, с. 112]. Наприклад: *Що ти робиш тепер, – про це я думаю в цю хвилину* [8, с. 93] – часове поле висловлення формують дейктичні одиниці *тепер, в цю хвилину*, а точка відліку дії збігається з часом мовлення про неї; *Правда, ходжу тепер іншою дорогою в степ: по Конечній ще один квартал, а потім завертаю наліво в степ* [8, с. 95] – дейктичні маркери *тепер – потім* позначають послідовність описуваних подій; часовий контекст доповнюється адресантом просторовими координатами. Найбільш уживаним в проаналізованому письменницькому листуванні є часовий дейктик *тепер*.

Просторово-часовий дейксис. Аналіз епістолярного дискурсу доводить думку про те, що часовий і просторовий дейксис тісно взаємодіють в одному контексті, що має відбиття в координаті використаних автором дейктичних знаків. Наприклад: *Ну, а тепер іду в книгарню. Може, там є лист від тебе і там допишу цього листа та й заадресую по тій адресі, яку сподіваюсь найти в йому* [7, с. 63]; *Завтра останній день перебування тут* [4, с. 98]; *Яка радість знати, що ти десь там існуєш і що колись я приїду до тебе!* [9, с. 100]; – функцію просторово-часових координат виконують прислівники *тепер – там, завтра – тут, десь там – колись*; *Звичайно, поїдемо вдвох, ти як мій секретар. Тепер інакше не буде. Або зовсім нікуди їздити не буду* [4, с. 92] – дейктичними маркерами виступають прислівники часу *тепер* і місця *нікуди*; *Я гадаю, що виїду додому в кінці тижня... Знаю, що буду жаліти потім, але не можу бути без тебе* [4, с. 94] – у цьому прикладі координатна вісь сформована з трьох типів дейксису – персонального *я*, просторового *додому* і часового *потім*. Тісний взаємозв'язок дейктичних одиниць на позначення простору і часу уможливив виділення дослідниками ще одного типу дейксису – **просторово-часового**.

Корпус дейктичних знаків проаналізованого епістолярію формують одиниці із вказівною семантикою, і провідне місце належить окремим розрядам займенників (особовим, вказівним, неозначеним), займенниковим прислівникам місця (просторовий дейксис) і часу (часовий дейксис). Крім цього, розширюватися дейктичне поле листа може за рахунок прикметників із часовою семантикою, дієслів зі значенням руху, прикметників просторовості. Погоджуємося з твердженням дослідників, що мовні значення дейктичних одиниць є прагматично маркованими, тобто пов'язаними з мовною ситуацією, комунікативним наміром мовця, когнітивними здібностями комунікантів [12, с. 92]. Дейксис як одна з ключових комунікативних категорій в епістолярному дискурсі уможлиблює ідентифікацію учасників спілкувального процесу та об'єктивізацію дійсності стосовно місця і часу його здійснення.

Висновки. Отже, дослідження дейксису як категорії комунікативної лінгвістики і прагматики дозволяє встановити його функції в організації мовленнєвої взаємодії комунікантів, що полягають, зокрема, в координаті особистісних, просторових, часових та ін. характеристик складників мовного процесу. Дейксис в епістолярному дискурсі втілюється через універсальні категорії – адресант/адресат (мовець, адресат мовлення), простір, час. У межах пропонованого дослідження охарактеризовано такі типи епістолярного дейксису: персональний, або рольовий, просторовий, часовий та просторово-часовий.

Перспективним напрямом у дослідженні може бути виокремлення й опис інших різновидів дейксису (наприклад, соціального, дискурсивного (текстового) та ін.) у письменницькому листуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 304 с.
2. Білецька Т. О. Актуалізація категорії дейксису у гіпертексті (на матеріалі текстів-описів товарів комерційних Інтернет-сайтів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2018. 19 с.
3. Ващинська Я. Б. Підходи до трактування поняття «дейксис»: загальна характеристика та специфіка. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та між-*

- культурна комунікація». 2018. Вип. 2. С. 20–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvxdupmk_2018_2_5 (дата звернення: 09.05.2023).
4. Володимир та Розалія Винниченки: родинне листування (1921–1949 роки). *Слово і Час*. 2018. № 7. С. 90–100.
5. Гуменюк Н. Г. Категорія дейксису в англійській мові: універсальний дейксис. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. Мовознавство. 2012. № 6. С. 24–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufm_2012_6_7 (дата звернення: 19.06.2023).
6. Даркевич О. В. Проблеми теорії дейксису. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. 2007. № 4 : Філологічні науки. С. 83–87. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/719/1/Deixis.doc> (дата звернення: 19.06.2023).
7. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911–1918). *Слово і Час*. 2008. №7. С. 60–66.
8. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911–1918). *Слово і Час*. 2008. № 8. С. 88–98.
9. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911–1918). *Слово і Час*. 2010. № 2. С. 96–101.
10. Залеснова О. В. Дейксис як категорія мовної комунікації. Проблеми семантики слова, речення та тексту. 2013. Вип. 30. С. 64–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pssrtr_2013_30_13 (дата звернення: 12.06.2023).
11. Івасишин М. Р. Функціонування дейктичних операторів у візуально-графічному тексті (на матеріалі англійської мови). *Львівський філологічний часопис*. 2017. № 3. С. 109–113.
12. Костенко Г. М. Своєрідність вираження дейксису у науково-технічному тексті. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2021. Вип. 11(79). С. 75–79. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/download/3296/3000/5971> (дата звернення: 15.06.2023).
13. Павлик Н. В. Часопростір епістолярного дискурсу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»* : збірник наукових праць. 2023. Випуск 59 : Т. 3. С. 12–15. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v59/part_3/3.pdf (дата звернення: 09.05.2023).
14. Тараненко К. В. Прагматика антонімії дейксису. *Наукові праці. Серія «Філологія. Мовознавство»* : науково-методичний журнал. 2015. Вип. 243. Т. 255. С. 88–91.
15. Bühler K. *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Stuttgart: G. Fischer, 1965. 434 p. URL: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2305592_5/component/file_2309580/content (дата звернення: 09.05.2023).

УДК 37.13:373.3(091)[(410)+(430)]

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-23>

ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ В ПЕРЕКЛАДІ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

LEXICAL UNITS IN THE TRANSLATION OF EUROPEAN UNION LEGISLATIVE ACTS

Поліщук Л.П.,*orcid.org/0009-0009-2459-0192**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри англійської філології та перекладу**Житомирського державного університету імені Івана Франка***Пушкар Т.М.,***orcid.org/0000-0001-5060-7167**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри англійської філології та перекладу**Житомирського державного університету імені Івана Франка*

У статті розглядається переклад лексичних одиниць законодавчих актів ЄС. Кожен європейський закон ґрунтується на певній статті договору, інакше – на правовій основі, що визначає, якій законодавчій процедурі слідувати. У перекладі законодавчих актів важлива надзвичайна точність у передачі інформації – точність перекладу, яка у функціональних підходах, орієнтованих на реципієнта, динамічно розуміється як «еквівалентний вплив на цільового реципієнта». Під час перекладу законодавчих актів використовується адекватний та дослівний, буквальный види перекладу. Застосування вільного виду перекладу неможливе через необхідність максимально точної передачі усіх елементів вихідного законодавчого тексту, особливо лексичних. Головною ознакою законодавчих актів є активне використання юридичної термінології, а також термінів інших галузей наук. Більшість лексики законодавчих актів ЄС представлена спеціальними лексичними одиницями, які входять до термінологічного корпусу юридичної мови. Це означає, що основними лексичними одиницями юридичного підстилю мови є терміни. Терміни відрізняються від загальноживаних слів високим ступенем системної організації, про що свідчать такі семантичні відношення, як родово-видові, що пронизують всю галузеву термінологію, або відношення «частина – ціле». Іншими словами, термінологічна одиниця існує не ізольовано, а функціонує в системі та має тісні лексико-семантичні зв'язки з іншими лексемами всередині термінології, такі як синонімічні, антонімічні, родово-видові. Одним зі способів відтворення лексичних одиниць в українському перекладі законодавчих актів є перекладацькі трансформації. Під час проведення дослідження на матеріалі законодавчих актів ми виявили, що у перекладі цих текстів використовуються такі типи лексичних трансформацій, що належать до лексичної субституції: специфікація, генералізація, модуляція, а також компенсація, комплексна компенсація, цілісна трансформація, переклад, редукція, додавання та калькування.

Ключові слова: лексичні одиниці, законодавчі акти, перекладацькі трансформації, точність перекладу, еквівалентний вплив.

This article examines the translation of legislative act lexical units of the European Union. Each European law is based on a certain article of the contract, otherwise – on a legal basis. It determines which legislative procedure to follow. In the translation of legislative acts extreme accuracy in the transmission of information is important – translation accuracy, which in functional, recipient-oriented approaches is dynamically understood as «equivalent impact on the target recipient». Adequate and verbatim, literal types of translation are used in the translation of legislative acts. The application of a free type of translation is impossible due to the need for the most accurate transfer of all elements of the original legislative text, especially lexical ones. The main feature of legislative acts is the active use of legal terminology, as well as terms from other fields of science. The vast majority of the vocabulary of legislative acts is represented by special lexical units that are included in the terminological corpus of the legal language. This means that the main lexical units of the legal substyle of the language are terms. Terms differ from

commonly used words by a high degree of systematic organization, which is evidenced by such semantic relations as genus and species, which pervade the entire specific terminology. In other words, a terminological unit does not exist in isolation, but functions in a system and has close lexical-semantic connections with other lexemes within the terminology, such as synonyms, antonyms, generic and species. One of the ways to reproduce lexical units in the Ukrainian translation of legislative acts is translation transformations. During the research on the material of legislative acts we found out that the following types of lexical transformations belonging to lexical substitution are used in the translation of these texts: specification, generalization, modulation, as well as compensation, complex compensation, integral transformation, translation, reduction, addition and tracing.

Key words: lexical units, legislative acts, translation transformations, translation accuracy, equivalent influence.

Постановка проблеми. Основою будь-якого мовлення є лексичний мовний рівень, тому вивчення його властивостей залишається одним із найважливіших напрямів дослідження сучасної лінгвістики. Лексичний склад зазнає значного впливу позамовної дійсності й найвиразніше відображає динаміку розвитку мови, а також особливості певного стилю, зокрема юридичної мови.

Законодавчі акти Євросоюзу, будучи зразком юридичної мови, характеризуються наявністю спеціальних лексичних одиниць – термінів, які зрозумілі лише обмеженій групі фахівців у сфері юриспруденції, що сприяє збереженню смислової визначеності юридичної мови [1, с. 85]. Можна виділити таку систему термінів, яка сформувалася у досліджуваних документах:

1. Терміни, що позначають галузі права: *Administrative Law, Administrative procedural law, Commercial law, Commercial procedural law, Land law*;
2. Терміни зі значенням особи: *lawyer, prosecutor, judge, investigator, lawyer of international law, legal consultant, partner*;
3. Терміни, що означають правові документи: *laws, bylaws, protocol, declaration, agreement, communiqué*;
4. Терміни, що позначають права та обов'язки: *ownership, civil legal capacity, sovereign rights*.

Окрім юридичної термінології, у законодавчих актах ЄС є велика кількість термінів з інших наук та галузей, про які йдеться в документах, наприклад: *During the period covered by this Protocol, recognising the sovereignty and sovereign rights of the Cook Islands over its fisheries resources, the Parties shall cooperate in monitoring the activities of Union vessels in the Cook Islands' fishery waters* [2]; *Once the electronic system of catch declaration is implemented it will fully replace the recording provisions outlined in points 2, 3 and 4, except in case of technical problems or malfunction, where declarations of catches shall be made pursuant to points 2, 3 and 4* [2].

Проте лексичний склад законодавчих актів Євросоюзу не обмежується термінами. До нього також входять загальнолітературна лексика, професіоналізми, кліше та штампи.

Під професіоналізмами прийнято розуміти слова чи поєднання слів, властивих мовленню тієї чи іншої професійної групи. Професіоналізми є напівофіційними словами, які набули поширення виключно в розмовному мовленні представників певної професії. Професіоналізми використовуються для економії мовних зусиль, наприклад для скорочення формулювання терміна, а також для вираження оціночного ставлення та образної характеристики предметів. Наприклад: *The meetings shall be convened by the Co-chair of the Party hosting the meeting* [2].

До кліше належать застигли вирази, які відтворюються всіма носіями мови. У юридичній мові клішованими вважаються стійкі одиниці юридичного характеру, які є необхідними елементами нормативних та процесуальних актів та які сприяють короткому та однозначному вираженню думки [3, с. 120]. До юридичних кліше належать, наприклад, такі предикативні одиниці, як *charges have been brought, guilt has been proven*, дієслівно-іменні конструкції *to be recognized as a partner, to open a case, constituent terms, face-to-face rate, preliminary hearing* та ін.

Кліше необхідно відрізняти від штампів, тому що штампи сприймаються як негативне явище, вони часто використовуються недоречно, позбавлені емоційно-експресивного забарвлення і граматично неправильні. У професійному юридичному мовленні штампи найчастіше

виникають у результаті надлишкових словосполучень, які утворюються через прагнення до уточнення будь-яких обставин. Прикладом юридичних штампів можуть бути висловлювання *the investigator of the investigation department, from the criminal case according to the indictment*.

При цьому юридичний дискурс не відірваний від життя, не є чисто науково-теоретичним. До юридичного дискурсу регулярно потрапляють елементи суміжних типів дискурсу, наприклад одиниці побутового дискурсу: *Article 552(4) provides that the United Kingdom shall delete the Passenger Name Record (hereafter: 'PNR') data of passengers after their departure from the United Kingdom unless a risk assessment indicates the need to retain such PNR data* [2].

Важливою ознакою законодавчих актів Євросоюзу є активне використання онімів, зокрема, особливо часто – назв договорів, організацій, подій тощо: *Without prejudice to the competence of the Flag State and the obligations of Union vessels towards their Flag State Fishing Monitoring Centre, each Union vessel shall comply with the FFA Vessel Monitoring System (FFA VMS) currently applicable in the Cook Islands' fishing areas* [2]. Ці власні назви здебільшого підлягають загальному закону мовної економії і, відповідно, відзначаються активним використанням аббревіації, мета якої – усунення повтору громіздких назв, які досить часто в текстах документації ЄС використовуються повторно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним зі способів досягнення адекватності перекладу можуть бути перекладацькі трансформації. Знання правил і прийомів, а також уміння їх застосовувати допомагає перекладачеві в складних ситуаціях, коли не вистачає часу швидко знайти оптимальний варіант перекладу. Перекладацькі трансформації – це технічні прийоми перекладу, які полягають у заміні регулярних відповідностей контекстуальними відповідностями, а також семантичні конструкції, які отримуються в результаті таких прийомів [4, с. 118].

Як зазначає В. Карабан, «класифікацію перекладацьких трансформацій доцільно здійснювати не тільки на підставі мовно-системних характеристик, а й на інших підставах, зокрема, виокремлюючи мовно та немовно зумовлені трансформації, оскільки саме мовний матеріал є основою будь якого мовленнєвого продукту, якими є оригінал та переклад» [5, с. 186].

Мета дослідження. Основою нашого дослідження є аналіз прийомів відтворення лексичних одиниць в українському перекладі законодавчих актів Євросоюзу.

Виклад основного матеріалу. Чіткий поділ лексичних трансформацій можливий лише теоретично, оскільки переклад є складним творчим процесом, у якому перекладачеві під час розв'язання перекладацьких завдань доводиться використовувати різні прийоми перекладу. Одне перетворення часто спонукає до необхідності використання іншого.

Обґрунтуванням застосування перекладацьких трансформацій є підвищення еквівалентності перекладеного тексту оригіналу, набагато більше порівняно з використанням регулярних відповідностей. Крім того, перекладацькі трансформації дозволяють скоротити негативні наслідки від використання регулярних відповідностей у деяких контекстах або зовсім уникнути їх [6, с. 137].

Використання перекладацьких трансформацій доцільне, щоб уникнути буквального перекладу, у разі необхідності ідіоматизувати переклад, наблизити його до норм мови перекладу для подолання мовних відмінностей мови оригіналу та мови перекладу, у разі перекладу однорідних членів речення, у разі потреби уникнути громіздкості, неясності, нелогічності перекладу, передачі смислового повідомлення концепту, а також для передачі гри слів, образних виразів, стилістичних засобів, що важко перекладаються [7, с. 90].

Вчені-лінгвісти зробили величезний внесок у дослідження перекладацьких трансформацій, завдяки чому натеper існує кілька їх класифікацій. Розглянемо деякі з них.

В. Карабан розподіляє лексичні трансформації на конкретизацію, генералізацію, додавання, вилучення, заміну слова однієї частини мови на слово іншої частини мови, а також перестановку слів [5, с. 38–54], фактично «різного роду зміни лексичних елементів мови оригіналу під час перекладу з метою адекватної передачі їхніх семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик із врахуванням норм мови перекладу та мовленнєвих традицій культури мови перекладу» [5, с. 39].

До перекладацьких трансформацій відносять також:

1. Транскрипція (спосіб передачі оригінальної лексичної одиниці шляхом відтворення її форми за допомогою літер мови перекладу. Коли відбувається транскрипція, ви зазвичай відтворюєте акустичну форму іншомовного слова. Транскрипція в основному використовується для зображення назв явищ, властивих тільки одному народу і одній стороні) та транслітерація (передача графічної форми слова) [5, с. 50]. Наприклад:

The Director-General – Генеральний директор
Secretariat – Секретаріат
the Ministerial Conference – Конференція міністрів.

2. Калькування (заміна складових частин лексичної одиниці МО лексичними відповідностями МП. Спосіб створення нового слова чи фрази, що копіює структуру оригінальної лексичної одиниці. Іноді це неминуче явище у разі передачі цінностей, які не знайомі цільовому читачеві. Йдеться про семантичне калькування. Існує також фразеологічне калькування [8, с. 176]). Наприклад:

decision-making – прийняття рішень
risk analysis – аналіз ризику
client application – клієнтська програма
competitive advantage – конкурентна перевага;
unemployment rate – рівень безробіття;
economic growth – економічне зростання;
radical market-oriented reforms – радикальні ринково-орієнтовані реформи;
competition is the rivalry among businesses for consumers' dollars – конкуренція є суперництвом між підприємствами за долари споживачів;
recessions last for six months or longer – рецесії тривають шість місяців та довше.

С. Максимов пропонує віднести до лексичних перетворень генералізацію, диференціацію, конкретизацію, смисловий розвиток, антонімічний переклад, компенсацію та повну перестановку сегментів тексту [9, с. 72]:

1. Конкретизація (заміна більш загального поняття більш вузьким) [9]. Наприклад:

paper – стаття
marked (content) – велика (кількість)
material – метал
idea – спосіб.

2. Генералізація (заміна вузького поняття ширшим) [9]. Наприклад:

discussion – хід (дослідження)
result – значення
accessory – технологія
analyze – (детально) вивчити;

3. Модуляція чи смисловий розвиток (заміна слова чи словосполучення МО одиницею МП, значення якої логічно виводиться із значення вихідної одиниці) [9]. Наприклад:

the date – день підписання
need – потреба в ужитті
by – шляхом досягнення.

4. Диференціація значень – «являє собою таку перекладацьку трансформацію, внаслідок якої перекладним відповідником стає слово або словосполучення, що не є словниковим відповідником і що підібрано із врахуванням його контексту вживання та мовленнєвих норм і традицій мови перекладу» [4, с. 73]. Наприклад:

recognizing – визнавати
secure – мати.

5. Антонімічний переклад – «форма слова або словосполучення замінюється на протилежну (позитивна на негативну і навпаки), а зміст одиниці, що перекладається, залишається в основному подібним». Наприклад: *non-large object* – малогабаритним об'єктом.

6. Компенсація – «прийом семантичної компенсації виникає у першу чергу під час перекладу так званих культурних реалій країни МО, аналогів яким не існує в країні МП» [10, с. 49].

Висновки. Використання перекладацьких трансформацій визначається двома основними причинами: об'єктивною та суб'єктивною. Трансформації, залежні від об'єктивних факторів, пов'язані насамперед з культурними відмінностями, які існують в обох мовах. Серед суб'єктивних причин – брак часу на процес перекладу та індивідуальний стиль перекладача. Варто також зазначити, що існує дві умови трансформацій: на основі стійких міжмовних відповідників і контекстуальна. Наприклад, основними факторами, що зумовлюють застосування трансформацій на граматичному рівні, є: 1) синтаксична функція речення; 2) лексичне наповнення; 3) семантична структура; 4) контекст речення; 5) експресивно-стилістична функція [5].

Тому застосування перекладацьких трансформацій необхідно насамперед для найбільш повної передачі інформації, що міститься в мові оригіналу, а також для дотримання стандартів мови перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артикуца Н. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць. Вип. 6. Київ: КНЕУ, 2005. С. 84–89.
2. European Union official texts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/search.html?name=collection%3Aeu-law-inter-agree&type=named&qid=1640896743391>
3. Tiersma P. *Legal Language*. Chicago: University of Chicago Press, 2000. 340 p.
4. Коптілов В. В. *Теорія і практика перекладу* : навчальний посібник. Київ : Юніверс, 2003. 280 с.
5. Карабан В. І. *Посібник-довідник з перекладу англійської наукової та технічної літератури на українську мову*. Частина 1. Вінниця : Нова Книга, 2003. 210 с.
6. Карабан В. І. *Переклад англійської наукової і технічної літератури*. Ч. 2. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Вінниця : Нова Книга, 2001. 303 с.
7. Savory Th. *Threat of Translation*. London, 2007. 120 p.
8. Robinson D. *Becoming a Translator*. London and New York: Routledge, 2002. 257 p.
9. Максимов С. *Практичний курс перекладу (англійська та українська мови)*. Теорія та практика перекладацького аналізу тексту для студентів факультету перекладачів та факультету заочного та вечірнього навчання : навчальний посібник. Київ : Ленвіт, 2006. 157 с.
10. Полюжин М.М., Максимчук Н.М., Омельченко Л.Ф. *Теорія і практика перекладу з англійської мови на українську* : навчальний посібник. Київ : УМК ВО, 1991. 96 с.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-24>

ВІД «СОКОЛА» ДО «ВОРСКЛИ»: НАЗВИ ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД ПОЛТАВЩИНИ В ХХ–ХХІ СТ.

FROM “FALCON” TO “VORSKLA”: THE NAMES OF FOOTBALL TEAMS OF POLTAVA REGION IN THE XX–XXI CENTURIES

Процик І.Р.,

orcid.org/0000-0001-8472-0141

доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри олімпійської освіти

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

У статті розглянуто назви футбольних команд Полтавщини за весь період розвитку футболу на цих теренах упродовж ХХ–ХХІ ст. Предмет аналізу – мотиваційна база та способи творення найменувань клубів Полтавщини. Джерела фактичного матеріалу – українська спортивна періодика і праці істориків спорту про розвиток футболу в Полтавській області.

На початку ХХ ст. назви команд мотивовані онімами – найменуваннями районів Полтави і навчальних закладів, у яких створено футбольні дружини (*Поділ, Друга полтавська чоловіча гімназія*), та номінацією гімнастичного товариства «*Сокіл*», осередки якого були в Полтаві й Кременчуці.

У 20–80-ті рр. назви команд відображали советські реалії й дублювали оніми – найменування фізкультурно-спортивних товариств, підприємств та інституцій (*Авангард, Енергія, ВАТУ*), й апелювали – назви осіб за професією, сферою діяльності, номінації продукції підприємств, советські символи й ідеологічні назви (*колгоспник, мотор, червоний прапор, більшовик*). Це свідчить про вплив тоталітарних чинників на вибір футбольних найменувань. Лише невелика частка номінацій тогочасних команд мотивована лексемами з етнокультурною семантикою (*Полтава, Ворскла, Дніпро*).

Після відновлення української незалежності збільшився відсоток команд, які обрали для називання лексеми з національно-культурним складником у значенні (*Україна, Полтавщина, Лубни, Сула*), що є виявом впливу національних тенденцій на добір назв футбольних дружин. Чимало команд дотепер зберігають відомі найменування советських спорттовариств і номінації, утворені від назв осіб за фахом і родом занять (*Колос, машинобудівник*). Наслідком впливу комерційного чинника на називання футбольних клубів є збільшення кількості номінацій, які походять від ергонімів – найменувань спонсорів цих команд (*Велта, Мінводи*). Утворено складені номінації, в яких до давньої назви клубу долучено ім'я комерційної структури, що фінансує команду (*Автомобіліст-Норд, Ворскла-Нафтогаз*).

На назовництво футбольних команд Полтавщини за понад століття розвитку футболу на цих теренах впливали різні фактори – національний, тоталітарний і комерційний, міксування яких зафіксовано на зламі ХХ–ХХІ ст.

Ключові слова: назви полтавських футбольних команд, апелюватив, онім, мотивованість.

The article presents the names of the football teams of the Poltava region for the entire period of football development in these areas during the 20th–21st centuries. The subject of the analysis is the motivational base and ways of creating the names of the clubs of the Poltava region. The sources of factual material are Ukrainian sports periodicals and the works of sports historians on the development of football in the Poltava region.

At the beginning of the 20th century the names of the teams are motivated by onyms – the names of Poltava districts and educational institutions where football teams were created (*Podil, Second Poltava Men's Gymnasium*), and the nomination of the *Sokil* gymnastics society, whose branches were in Poltava and Kremenchuk.

In the 1920s and 1980s, team names reflected Soviet realities and were duplicated by onyms – names of physical culture and sports associations, enterprises and institutions (*Avanhard, Energy, VATU*), and nicknames – names of persons by profession, field of activity, nominations of enterprise products, Soviet symbols and ideological names (*collective farmer, engine, red flag, Bilshovyk*). This testifies to the influence of totalitarian factors on the choice of football names. Only a small part of the nominations of the teams of that time was motivated by lexemes with ethnocultural semantics (*Poltava, Vorskla, Dnipro*).

After the restoration of Ukrainian independence, the percentage of teams that chose to name tokens with a national-cultural component in meaning (*Ukraine, Poltava region, Lubny, Sula*) increased, which is a manifestation of the influence of national trends on the selection of names for football teams. Many teams still retain the homonymous names of Soviet sports associations and nominations formed from the names of people by profession and occupation (*Kolos, machine builder*). The consequence of the influence of the commercial factor on the naming of football clubs is an increase in the number of nominations that come from ergonims – the names of the sponsors of these teams (*Velta, Mineralni Vody*). Composite nominations were created, in which the name of the commercial structure financing the team (*Avtomobilist-Nord, Vorskla-Naftohaz*) was added to the old name of the club.

The naming of football teams of Poltava region over more than a century of football development in these areas was influenced by various factors – national, totalitarian and commercial, the mixing of which was recorded at the turn of the 20th-21st centuries.

Key words: names of football teams of Poltava region, common name (appellative name), onim, motivation.

Постановка проблеми. Початки футболу в Полтаві відлічують від 1909 р. [1; 2], проте про розвиток гри номер один на Полтавщині до встановлення на цих теренах советської влади відомо дуже мало. Історики спорту пишуть про започаткування в Полтаві на межі 1909–1910 рр. гімнастично-спортивного товариства «Сокіл» та про функціонування кількох футбольних команд у його структурі, які до початку 20-х рр. були на провідних позиціях серед футбольних дружин міста [2, с. 502–506]. Як і на інших українських землях, перші клуби з футболу в Полтаві також створено й у навчальних закладах: у Другій полтавській чоловічій гімназії організовано першу полтавську футбольну команду в 1910 р., а в Полтавському Петровському кадетському корпусі започатковано дружину з футболу в 1911 р. У цій статті розглянуто назви футбольних команд Полтавщини за весь період розвитку футболу на цих теренах упродовж ХХ–ХХІ ст. Актуальність цього дослідження полягає насамперед у тому, що фактичний матеріал, на якому воно ґрунтується, маловідомий і може зацікавити не лише ономастів і спортивних фахівців, а й широкий загал футбольних уболівальників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Назви українських футбольних команд Полтавщини ще не були предметом аналізу в українській лінгвістиці. Лише окремі номінації принагідно розглянуто в статтях авторки про власні назви українських футбольних команд упродовж понад столітньої історії розвитку футболу в Україні [3; 4; 5].

Мета дослідження – опис назв футбольних команд Полтавщини у ХХ–ХХІ ст., починаючи з 1909 р., відколи поширюється футбол у цьому регіоні, й дотепер. Для її досягнення укладено реєстр найменувань футбольних клубів, упорядкований на основі зібраних відомостей з української спортивної періодики та праць істориків спорту про розвиток футболу на Полтавщині [1; 2], проаналізовано мотивованість і способи творення футбольних онімів, з'ясовано вплив політичних і соціокультурних факторів на вибір назв команд.

Виклад основного матеріалу. У статті представлено номінації команд Полтавщини на основі опрацьованої авторської методики опису назв футбольних клубів, що передбачає аналіз мотивованості найменувань клубів і способів їх творення – онімізацію (назви, що походять від апелятивної лексики) і трансонімізацію (назви, що походять від онімної лексики) [7, с. 374].

Початки футболу на Полтавщині пов'язані з функціонуванням у різних районах Полтави команд, які мали назви цих міських дільниць: «*Поділ*» або «*Подільська*» – команда району *Поділ* у східній частині міста на правому березі ріки Ворскла, команда грала на Кінно-Ярмарковій площі в Полтаві; «*Павленківська*» – команда північного району міста – *Павленки*, колишнього села на околиці Полтави, що належало козакам *Павленкам* – представникам козацької старшини Полтавського полку (команда існувала з 1912); «*Підмонастирська*» – команда району Полтави біля *Монастирської гори*, на якій розташований Хрестовоздвиженський монастир, у колишньому підміському селищі Червоний Шлях. Назву команди «*Альбатрос*» *Полтава*, що походила з району березового парку в південно-східній частині Полтави (тепер пам'ятка природи – Березовий гай), мотивовано загальною назвою *альбатрос* – «великий морський водо-

плавний птах із довгими вузькими крилами і видовженим дзьобом» [6, т. 1, с. 36]). У Полтаві перед Першою світовою війною та недовго після неї була команда єврейської громади міста – *«Маккабі» Полтава*, назва якої дублює найменування всесвітньої єврейської спортивної організації *«Маккабі»*, створеної на зламі XIX–XX ст. і названої на честь Макавейських повстанців (*Макавей* – від арамейського *«makkaba»* – молот), і команда *«Альффорд» Полтава*, про локалізацію та роки функціонування яких не вдалося знайти докладної інформації. Щодо походження назви останнього зі згаданих клубів можна припустити, що вона мотивована іменем авіатора *Альфорда* Вільямса, одного з рекордсменів у швидкості пілотування літаків, адже розвиток авіації на початку XX ст. викликав велике зацікавлення.

Організаційних форм спортивне життя в Полтаві набуло впродовж 1909–1910 рр., коли в місті створено спортивно-гімнастичне товариство *«Сокіл»* за зразком чеських осередків цієї організації, які започаткував Мирослав Тирш у другій половині XIX ст. у Празі. Стараннями президента Слов'янського сокільського союзу чеха Федора [Теодора] Коваржика, який працював викладачем Полтавського Петровського кадетського корпусу [2, с. 503; 521], осередки гімнастичного товариства *«Сокіл»* і футбольні команди в них – *«Сокіл»* і *«Сокіл-2»* – організовано в *Полтаві* впродовж 1910–1914 рр., а згодом, у 1914–1915 рр., засновано команду *«Сокіл»* у *Кременчуці* – другому за величиною та промисловим потенціалом місті Полтавщини. Назви цих команд мотивовані онімом – номінацією спортивно-гімнастичного товариства *«Сокіл»*.

Федір Коваржик був ініціатором створення футбольної команди *Другої полтавської чоловічої гімназії*, яку організовано в 1910 р. і яка стала першою офіційно зареєстрованою полтавською футбольною командою, а також команди *Полтавського Петровського кадетського корпусу*, організованої роком пізніше. У Кременчуці в 1912 р. засновано команди *«Маяк»* і *«Маяк-1»*, назви яких походять від апелювання *маяк* – «висока башта, що має потужне джерело світла, яке вказує шлях суднам» [6, т. 4, с. 659], бо неподалік від міста були маяки для судноплавного орієнтування по Дніпру. Усі згадані команди проіснували до середини 20-х рр., коли ці давні футбольні клуби звинувачено в націонал-шовінізмі та заборонено [2, с. 505]. Полтавський *«Сокіл»* ліквідували в 1924 р. [2, с. 505], і з цього часу у футболі Полтавщини функціювали лише створені в совєтську епоху команди.

З-поміж усіх згаданих футбольних дружин Полтавщини початку XX ст. у незалежній Україні відроджено футбольний клуб із назвою *«Поділ» Полтава*.

У 20-ті рр. футбольні команди переважно створено в Полтаві, а номінації цих клубів були мотиваційно пов'язані з назвами, що відображали нові совєтські реалії: назвами військових підрозділів, які стаціонували в Полтаві, – *«25-та дивізія»*, *«Н-ська дивізія»*, *«55-та стрілецька сотня»*, *«Повітробаза / Авіабаза»*¹; назвами навчальних закладів – команда *14-ї піхотної школи* (на місці давнього кадетського корпусу), команда *ТППШ* (ТППШ – Торгово-промислова профспілкова школа), *«ФЗУ мукомелів-1»*, *«ФЗУ мукомелів-2»* (ФЗУ – школи фабрично-заводського учнівства [6, т. 10, с. 581], що готували мірошників); назвами районів міста – *«Південний район»*, *«Південний район-1»*, *«Південний район-2»*; назвами людей за професією чи сферою занять – *«Шкіряник» Полтава*, *«Шкіряник-1» Полтава*, *«Шкіряник-2» Полтава*, *«Залізничник-1»*, *«Залізничник-2»*, *«Швець»*, *«Деревообробник»*, *«Чекісти»* (перша назва команди товариства «Динамо»), *«Металіст» Полтава* (команда полтавського заводу *«Метал»*); назвами підприємств чи продукції підприємств – *«22-ий державний млин»*, *«Холодобійня»*, *«Медсанпраця»*, *«Бекон»*; назвами всесоюзних спортивних товариств – *«Спартак» Полтава*, *«Динамо» Полтава*; назвами житлових кооперативів – *«Жилкооп № 8»*, *«Жилкооп № 6»*.

На початку 30-х рр. назви команд не були надто розмаїтими й походили від найменувань із тих самих груп назв, згаданих вище, – навчальних закладів – *«ВПШ-1» Полтава* (ВПШ – Воєнно-політична школа), спорттовариств – *«Локомотив» Полтава* (команда Полтавського

¹Через скісну ризик подані варіантні назви футбольних команд.

паровозоремонтного заводу), **осіб за родом занять** – *«Шляховик» Полтава* (команда *шляхових майстерень* Південної залізниці (прізвисько команди – «Шпала»)) та **ідеологічних назв** – *«Рот-фронт» Полтава* (від *рот-фронт* (червоний фронт), команда Полтавського заводу імені Павла Постишева, тепер – Полтавський турбомеханічний завод).

Лише із середини 30-х рр., коли футбол набув масовості, з'явилося багато команд не лише в Полтаві, а й в інших населених пунктах Полтавщини. Для називання цих футбольних клубів вживано невелику частку лексем із національно-культурним компонентом у значенні. Вони були мотивовані **топонімами**: *«Полтава»*, *«Полтава-2»* – від назви адміністративного центру – міста *Полтави*; **гідронімами**: *«Ворскла» Полтава* (команда колгоспу імені Шевченка) – від назви річки *Ворскла* – однієї з найбільших лівих приток Дніпра, що протікає *Полтавщиною* і містом *Полтава*; *«Дніпро» Кременчук* – від назви найбільшої української ріки *Дніпро*, на обидвох берегах якої розташоване місто *Кременчук*; *«Псел» Гадяч* – від номінації річки *Псел* – лівої притоки Дніпра, на правому березі *Псла* розташоване місто *Гадяч*; *«Сула» Лубни* – від найменування річки *Сула* – лівої притоки Дніпра, на правому березі *Сули* розташоване місто *Лубни*, а також **апелятивами** – **назвами корисних копалин**, поклади яких є на Полтавщині, – *«Граніт» Кременчук* – від *граніт* – «кристалічна магматична гірська порода зернистої будови, що складається з кварцу, польових шпатів і слюди» [6, т. 2, с. 157], *«Кремій» Кременчук*, *«Кремій» Омельник* (клуб із села *Омельник* у Кременчуцькому районі) – від *кремій* – «дуже твердий мінерал – кварц чорного, бурого або жовтого кольору, який у давнину використовували для добування вогню» [6, т. 4, с. 334], околиці Кременчука відомі як місце залягання кам'яних порід, передовсім граніту.

Після відновлення української незалежності всі згадані команди, крім клубу *«Граніт» Кременчук*, зберегли свої давні назви, суттєво збільшилася кількість команд, номінації яких мотивовані **гідронімами**, що вказують на річки поблизу населених пунктів, із яких походять футбольні команди: **Ф. К.** *«Ворскла» Полтава* / *«Ворскла-Нафтогаз» Полтава* (команда об'єднання акціонерних товариств *«Полтаванaftопродукт»* і управління *«Полтавагазвидобування»*, що демонструє другий варіант назви команди, до якої додано ім'я спонсора), **Ф. К.** *«Ворскла-2» Полтава*, *«Молодь-Ворскла-3» Полтава*, *«Ворскла» Опішнія* / *«Ворскла-Газовик» Опішнія* (другий варіант назви клубу вказує на об'єднання команд (ймовірно, *«Газовика»* з *Машівки* чи *«Газовика»* з *Базилівщини*) із опішнянською *«Ворсклою»*, що нерідко траплялося в українському футболі останніх тридцяти років і було зумовлене нестабільною фінансовою ситуацією футбольних клубів), *«Дніпро» Градизьк*, *«Псел» Устивиця*, *«Псел» Великий Перевіз*, *«Сула» Лохвиця*.

Кілька назв команд із Полтавщини мотивовані **ергонімами** – назвами місцевих підприємств: *«Авіачастина» Полтава* – команда *авіаційної частини* Військово-повітряних сил, місцем дислокації якої була *Полтава*; *«Дормаи» Кременчук* – команда *Кременчуцького заводу дорожніх машин*; *«Електромотор» Полтава* – команда *Полтавського заводу «Електромотор»*; *«Енергія» Полтава* – команда *Полтавського турбомеханічного заводу «Енергія»*, який у 20-ті рр. мав назву завод «Метал»; *«Супутник» Полтава* – команда *Полтавського електро-механічного заводу «Супутник»*. Була також і команда, назва якої мотивована найменуванням навчального закладу – *ВАТУ Полтава* – команда *Вищого автомобільно-танкового училища*.

Велику групу назв футбольних команд становлять найменування, мотивовані **номінаціями всесоюзних і республіканських фізкультурно-спортивних товариств**: від назви республіканського добровільного спортивного товариства профспілок працівників промисловості, будівництва *«Авангард»* (його назва походить від переносного, що виникло в советську епоху, значення лексеми *авангард* – «найсвідоміша, найпередовіша частина певної суспільної групи або класу, що веде за собою клас у цілому та інші суспільні групи» [6, т. 1, с. 7]) утворено найменування команд: *«Авангард» Полтава*, *«Авангард» Кременчук*, *«Авангард-2» Кременчук*, *«Авангард» Жовті Води*, *«Авангард» Карлівка*, *«Авангард» Лубни*, *«Авангард» Крюків* із міст, у яких працювали потужні промислові підприємства (після відновлення української незалежності жодна зі

згаданих команд не має такої назви, лише клуб із села *Яреськи* Миргородського району, де функціює кільканадцять пилорам, обрав це найменування – *«Авангард» Яреськи*);

від найменування республіканського фізкультурно-спортивного товариства працівників сільського господарства *«Колос»* (його назву утворено від апелятива *колос* – «суцвіття більшості злаків і деяких інших рослин, у якому квітки розміщені вздовж стрижня; те саме, що колосся» [6, т. 4, с. 232]) походять назви команд із місцевостей, де домінує аграрна галузь: *«Колос» Полтава*, *«Колос» Велика Богачка*, *«Колос» Гадяч*, *«Колос» Кобеляки*, *«Колос» Колгосп імені Шевченка Полтавського району*, *«Колос» села Михайлівка Машиівського району* (після відновлення української незалежності цю назву зберегли команди з *Полтави* та *Кобеляків*, клуби – *«Колос» Якимове*, *«Колос» Котельва*, *«Колос» Чутово*, *«Колос» Михайлівка*, *«Колос» Михнівці*, *«Колос» Зіньків*, *«Колос» Дмитрівка*, *«Колос» Пашиківка*, *«Колос» Тарандинці*, *«Колос» Семенівка* – обрали цю номінацію для називання своїх сільських футбольних дружин після 1991 р.);

від найменування спорттовариства працівників торгівлі, кооперації, промисловості, комунального господарства, автомобільного транспорту, зв'язку, а також культури, освіти, медицини *«Спартак»* (його назва мотивована іменем фракійського воїна *Спартака*, який очолив повстання рабів проти римлян) походять назви команд: *«Спартак» Полтава*, *«Спартак» Гадяч*, *«Спартак» Кобеляки*, *«Спартак» Кременчук*, *«Спартак» Нові Санжари*;

від назви пролетарсько-спортивного товариства чекістів, згодом – фізкультурно-спортивного товариства міністерства внутрішніх справ і комітету держбезпеки *«Динамо»* (номінацію спорттовариства мотивовано лексемою *динамо-машина* (або *динамо* (грец. Δύναμις – сила) – «те саме, що динамо-машина, застаріла назва машини, яка, перетворюючи механічну енергію в електричну, виробляє постійний електричний струм; електричний генератор» [6, т. 2, с. 280]) походять назви команд: *«Динамо» Полтава*, *«Динамо» Миргород*, *«Динамо» Кобеляки*, *«Динамо» Кременчук* (дотепер свою назву зберегла команда *«Динамо» Полтава*, а новою вона є для команди з містечка *Семенівка* Кременчуцького району – *«Динамо» Семенівка*);

від номінації спортивного товариства працівників автомобільної, тракторної, авіаційної промисловості *«Торпедо»* (назва спорттовариства мотивована лексемою *торпедо*, що називає автомобільну панель із приладами та тип автомобільного кузова, поширеного в першій третині ХХ ст.) походять назви команд: *«Торпедо» Полтава*, *«Торпедо» Кременчук*, *«Торпедо» Лубни* (всі команди зберегли цю назву дотепер);

від назви спорттовариства працівників машинобудування *«Зеніт»* (його назва мотивована переносним значенням лексеми *зеніт* – «найвищий ступінь розвитку, вершина чого-небудь» [6, т. 3, с. 560]) походять найменування команд: *«Зеніт» Полтава*, *«Зеніт» Пирятин* (після відновлення незалежності лише команда з обласного центру зберегла свою назву, хоч і змінила спонсора, тепер її фінансує Полтавський завод «Продмаш»);

від номінації всесоюзного добровільного спортивного товариства профспілки працівників залізничного транспорту та метрополітену *«Локомотив»* (назва товариства мотивована лексемою *локомотив* – «самохідна машина (тепловоз, електровоз і т. ін.) для пересування вагонів по залізничних рейках» [6, т. 4, с. 543]) походять назви команд: *«Локомотив» Полтава* (номінація цієї команди має, найвірогідніше, подвійну мотивацію – походить ще й від найменування Полтавського тепловозоремонтного заводу *«Локомотив»*) і *«Локомотив» Гребенка* (після 1991 р. обидва клуби зберегли свою назву, новою вона є для команди залізничного цеху Полтавського гірничо-збагачувального комбінату – *«Локомотив» Комсомольськ* із міста, яке в 2016 р. повернуло собі давню назву – Горішні Плавні);

від назви спорттовариства вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ *«Буревісник»* (його найменування мотивоване апелятивом *буревісник* – «великий морський птах із чорно- чи буро-білим оперенням і довгими вузькими крилами; переносне значення – провісник бурі» [6, т. 2, с. 257]) походять назви команд: *«Буревісник» Полтава* та *«Буревісник» Миргород* (у незалежній Україні команд із такою назвою на Полтавщині немає).

Однією з найпопулярніших моделей творення **відапелятивних назв** футбольних команд у советський період було використання в ролі номінацій **назв осіб за професією чи родом занять**. Найбільша кількість команд у традиційно аграрному регіоні Полтавщини мали найменування, мотивовані апелятивом *колгоспник* – «член колгоспу – колективного господарства» [6, т. 4, с. 216], його також пов'язують із назвою добровільного сільського спортивного товариства «*Колгоспник*», яке функціювало на Полтавщині в 1950–1964 рр.: «*Колгоспник*» **Полтава**, «*Колгоспник*» **Велика Богачка**, «*Колгоспник*» **Глобине**, «*Колгоспник*» **Градизьк**, «*Колгоспник*» **Гребінка**, «*Колгоспник*» **Диканька**, «*Колгоспник*» **Карлівка**, «*Колгоспник*» **Кобеляки**, «*Колгоспник*» **Комишня**, «*Колгоспник*» **Котельва**, «*Колгоспник*» **Машівка**, «*Колгоспник*» **Миргород**, «*Колгоспник*» **Опішня**, «*Колгоспник*» **Пирятин**, «*Колгоспник*» **Решетилівка**, «*Колгоспник*» **Семенівка**, «*Колгоспник*» **Сенча**, «*Колгоспник*» **Хорол**.

Інші назви осіб за фахом у ролі мотиваційної бази футбольних команд не були на Полтавщині настільки поширеними, як *колгоспник*, проте спектр використовуваних найменувань дуже різноманітний: від назви *автомобіліст* – «той, хто займається автомобілізмом – автомобільною справою» [6, т. 1, с. 13] – утворено номінацію команд «*Автомобіліст*» **Полтава** (команда *Полтавського АТП-15306*) і «*Автомобіліст*» **Гадяч** (команда *Гадяцького автотранспортного підприємства № 15337*); від *будівельник* – «той, хто будує, споруджує що-небудь, працює на будівництві» [6, т. 1, с. 248] – «*Будівельник*» **Полтава** (у *Полтаві* працює цегельний завод); від назви *фахівця з вагонобудування* – «галузь транспортного машинобудування, що виробляє залізничні вагони» [6, т. 1, с. 275] – «*Вагонобудівник*» **Кременчук** (команда *Кременчуцького вагонобудівного заводу*), від *гірник* – «робітник гірничої промисловості» [6, т. 2, с. 75] – «*Гірник*» **Комсомольськ** (команда *Полтавського гірничо-збагачувального комбінату*) і «*Гірник*» **Кременчук** (у *Кременчуку* видобувають граніт), від *кооператор* – «той, хто працює в галузі кооперації; працівник кооперативу» [6, т. 4, с. 277] – «*Кооператор*» **Полтава** (команда *Полтавського інституту споживчої кооперації*) і «*Кооператор*» **Кобеляки** (у *Кобеляках* з 20-х рр. функціювали десятки *кооперативних об'єднань*), від *ливарник* – «робітник, який відливає металеві вироби; фахівець ливарної справи» [6, т. 4, с. 482] – «*Ливарник*» **Полтава** (команда *Полтавського ливарно-механічного заводу*), від *машинобудівник* – «фахівець із машинобудування» [6, т. 4, с. 658] – «*Машинобудівник*» **Полтава** (команда *Полтавського заводу «Продмаш»*) і «*Машинобудівник*» **Карлівка** (команда *Карлівського машинобудівного заводу*), від *металург* – «фахівець з металургії» [6, т. 4, с. 685] – «*Металург*» **Кременчук** (*Кременчук* є знаним центром металургійної промисловості), від *металіст* – «робітник металопромисловості» [6, т. 4, с. 684] – «*Металіст*» **Лубни** (у *Лубнах* працює завод «Шліфверст») і «*Металіст*» **Полтава** (команда заводу «*Метал*»), від *нафтовик* – «фахівець нафтової промисловості; той, хто працює у цій галузі» [6, т. 5, с. 225] «*Нафтовик*» **Кременчук** (команда *Кременчуцького нафтопереробного заводу*) і «*Нафтовик*» **Пирятин** (команда розташованої в *Пирятині* експедиції глибокого буріння «*Полтаванафторозвідка*»), від поєднання назв двох професій – *нафтовик* і *хімік* – «працівник хімічної промисловості» [6, т. 11, с. 72] – постала номінація команди «*Нафтохімік*» **Кременчук** (клуб *Кременчуцького нафтопереробного заводу*), від *харчовик* – «працівник харчової промисловості» [6, т. 11, с. 28] – «*Харчовик*» **Велика Богачка** (Велика Богачка znana місцевим підприємством «*Коопзаготпром*») і «*Харчовик*» **Артемівка** (тепер містечко *Скороходове* *Чутівського району*, де функціює підприємства харчової промисловості – цукровий завод і хлібна база), від *шахтар* – «гірник, що працює в шахті» [6, т. 1, с. 424] – «*Шахтар*» **Олександрія** (команда зі села *Олександрія* в *Кременчуцькому районі*).

За роки після відновлення незалежності більшість зі згаданих команд зберегла свої назви, деякі до них додали номінації спонсорів, внаслідок чого утворилися еkleктичні найменування: «*Автомобіліст-Норд*» **Полтава**, «*Гірник-Спорт*» **Комсомольськ**, «*Гірник-Металург*» **Кременчук** (у цій назві поєднано номінації двох клубів, які через фінансові труднощі об'єдналися й виступали однією командою). Новими є відапелятивні назви команд, мотивовані наймену-

ваннями осіб за професією, для клубів: «*Автомобіліст*» *Велика Рудка*, «*Будівельник*» *Зіньків*, «*Будівельник*» *Диканька*, «*Будівельник*» *Шишаки* (у *Зінькові*, *Шишаках* функціують цегельні заводи, а в *Диканьці* – завод будівельної кераміки), «*Колгоспник*» *Карлівка* (неподалік міста *Карлівка* Полтавського району діють реформовані сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства), «*Металіст*» *Хорол* (у *Хоролі* працює механічний завод), «*Нафтовик*» *Карлівка* (у *Карлівці* працює нафтогазорозвідувальна експедиція глибокого буріння), «*Харчовик*» *Полтава* (*Полтава* є знаним центром харчової промисловості), «*Харчовик*» *Червонозаводське* (у містечку, що тепер має назву *Заводське*, Миргородського району працюють цукровий і хлібний заводи, спирт- і дріжджзаводи).

З-поміж зафіксованих за тридцять останніх років нових назв команд Полтавщини, які походять від **номінацій осіб за фахом чи родом занять**, є такі: «*Аграрник*» *Семенівка* (від *аграрник* – «фахівець з аграрного питання» [6, т. 1, с. 17], у містечку *Семенівка* Кременчуцького району функціює цукроварня, що використовує сировину місцевих агропідприємств), «*Газовик*» *Машівка* і «*Газовик*» *Базилівщина* (від *газовик*, *газівник* – «робітник газової промисловості або той, хто обслуговує газові установки» [6, т. 2, с. 14], у містечку *Машівка* Полтавського району працює філія підприємства «*Укргазвидобування*», а в селі *Базилівщина* – установки з переробки газу та газоконденсату), «*Дорожник*» *Глобине* (від *дорожник* – «спеціаліст з будівництва і експлуатації доріг» [6, т. 2, с. 380], у місті *Глобине* Кременчуцького району функціює підприємство «*Райагробуд*»), «*Енергетик*» *Полтава* (від *енергетик* – «фахівець з енергетики; працівник енергетичної промисловості» [6, т. 2, с. 480], у Полтаві з 1900 р. працює електростанція), «*Комунальник*» *Полтава* (від *комунальник* – «той, хто працює в комунальному господарстві» [6, т. 4, с. 254], в обласному центрі функціює кілька комунальних підприємств), «*Цукровик*» *Червонозаводське* (від *цукровик* – «працівник цукрової промисловості» [6, т. 11, с. 248], сучасне містечко *Заводське* відоме своїм *цукровим заводом*).

З-поміж інших груп **апелятивів**, що стали мотиваційною базою для називання футбольних команд Полтавщини, зафіксовано **назви продукції підприємств, технологічних особливостей виробництва чи специфіки діяльності підприємств**: «*Мотор*» *Полтава* – найменування команди *Полтавського* автотранспортного підприємства АТП-2214 походить від назви основної деталі автомобіля – *мотора* – «машина, що перетворює різні види енергії на механічну; двигун» [6, т. 4, с. 812]; «*Промінь*» *Полтава* – номінація команди *Полтавського* заводу газорозрядних ламп пов'язана з назвою *промінь* – «світлова смуга, що виходить із якого-небудь джерела світла чи предмета, який світиться, збирає у фокус або віддзеркалює світло» [6, т. 8, с. 232].

Від назв советських **символів** – *червона зірка*, *червоний прапор* – походять найменування команд: «*Червона зірка*» *Пирятин*, «*Червоний прапор*» *Полтава*, а від **ідеологічної номінації** – *більшовик* – «послідовник більшовизму, член більшовицької партії; комуніст» [6, т. 1, с. 187] – номінації клубів «*Більшовик*» *Велика Богачка* і «*Більшовик*» *Полтава*. Назви цих футбольних клубів залишилися в їхньому советському минулому.

Після відновлення української незалежності дуже суттєво збільшилася кількість назв футбольних команд Полтавщини, мотивованих онімами з етнокультурним значенням: **назвою національної держави** – «*Україна*» *Оріхівка* й «*Україна*» *Машівка*, **назвою Полтавської області** – «*Полтавщина*» *Полтава* (команда ветеранів), **топонімами** – назвами населених пунктів Полтавщини, звідки походять команди: *Ф. К.* «*Велика Богачка*» / *Ф. К.* «*Богачка*», *Ф. К.* «*Глобине*», *Ф. К.* «*Жоржівка*», *Ф. К.* «*Карлівка*», *Ф. К.* «*Кобеляки*», *Ф. К.* «*Лубни*», *Ф. К.* «*Миргород*», *Ф. К.* «*Михайлівка*», *Ф. К.* «*Петрівці*», *Ф. К.* «*Пирятин*», *Ф. К.* «*Полтава*», *Ф. К.* «*Росошинці*», *Ф. К.* «*Семенівка*», *Ф. К.* «*Шишаки*».

У період незалежності під впливом дії комерційного чинника збільшилася кількість назв футбольних команд Полтавщини, мотивованих **ергонімами** – номінаціями підприємств чи комерційних структур, які фінансують клуби: «*Адамс*» *Кременчук* (від назви торгового дому «*Адамс*»), «*Велта*» *Полтава* (від назви українсько-британського спільного підприємства «*Велта*»), «*Екстраметан*» *Полтава* (від назви комерційної фірми «*Екстраметан*», що торгує паливом), «*Електромотор*» *Пол*

тава (від назви заводу «Електромотор»), «*Камко*» *Полтава* (від назви будівельної фірми «Камко»), *КрАЗ Кременчук* (від назви *Кременчуцького автомобільного заводу*), «*Кремез*» *Кременчук* (від назви *Кременчуцького молокозаводу*), «*Мінводи*» *Миргород* (від назви *Миргородського заводу мінеральних вод*), «*Ніка*» *Лубни* (від назви комерційної фірми «Ніка», що надає в оренду нерухомість і транспорт), «*Полтавагаз*» *Полтава* (від назви газорозподільної компанії «Полтавагаз»), «*Титан*» *Полтава* (від назви компанії «Титан Україна», що виготовляє пружини), *Ф. К. «Алмакс» Полтава* (від назви комерційного підприємства «Алмакс-Авто», що торгує паливом), «*Холод енергокомплект*» *Полтава* (від назви виробничо-технічного центру «Холод енергокомплект»).

Оригінальними є відапелятивні назви команд, утворені від **найменувань осіб**: «*Скіф*» *Полтава* (від *скіфи* – «степові племена, які населяли південну частину території сучасної України в I тис. до н. е. – на початку I тис. н. е.» [6, т. 9, с. 271]), *С. К. «Земляк» Миргород / «Земляк» Миргород / Ф. К. «Земляк» Миргород* (від *земляк* – «уродженець однієї з ким-небудь місцевості»).

Висновки і перспективи подальших досліджень. На початку ХХ ст. назви футбольних команд були мотивовані найменуваннями районів Полтави та навчальних закладів, у яких створено дружини копаного м'яча, і номінацією спортивно-гімнастичного товариства «Сокіл», при якому функціювало кілька команд із футболу. У 20–80-ті рр. назви футбольних клубів переважно відображали советські реалії й дублювали найменування фізкультурно-спортивних товариств, підприємств, військових частин і навчальних закладів, при яких їх було створено, а також номінації продукції підприємств, назви осіб за професією, символи й ідеологеми советської держави, що свідчило про вплив тоталітаризму на футбольне назовництво. Невелику частку номінацій команд мотивовано лексемами з етнокультурною семантикою – топонімами й гідронімами Полтавщини. Після відновлення української незалежності відсоток команд, які обрали для називання слова з національно-культурним складником у значенні – назву національної держави, топоніми й гідроніми Полтавської області, – помітно збільшився, що є виявом впливу національних тенденцій на добір назв футбольних дружин. Чимало команд дотепер зберігають відомі найменування советських спорттовариств і номінації, утворені від назв осіб за фахом. Наслідком впливу комерційного чинника на називання футбольних клубів є збільшення кількості назв, які походять від ергонімів – найменувань спонсорів цих команд. Назовницьким нововведенням останнього тридцятиріччя є творення складених, часто еклектичних, номінацій команд, в яких поєднано давню назву клубу і найменування комерційної структури, що його фінансує. Отже, на назовництво футбольних команд Полтавщини за понад століття розвитку футболу на цих теренах впливали різні фактори – національний, тоталітарний і комерційний, міксування яких особливо помітне в найменуваннях українських клубів на зламі ХХ–ХХІ ст. Перспективи досліджень полягають у виявленні тенденцій у національному назовництві футбольних команд різних українських регіонів для отримання загальної картини українського ономастикону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ломов А. Г. Сторінки історії полтавського футболу (1909–1999 рр.). Полтава : Гротеск, 1999. 156 с.
2. Ломов А., Криворотько С. Енциклопедія полтавського футболу (1909–2010). Полтава : ООО «АСМІ», 2010. 564 с.
3. Процик І. «Авангард», «Локомотив», «Колгоспник»: вплив тоталітаризму на вибір назв українських футбольних команд у 20–80-х рр. ХХ ст. *Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту. Серія «Мовознавство»*. 2016. Вип. I (25). С. 83–89.
4. Процик І. Національно-постколоніальна еклектика: назви футбольних команд у незалежній Україні. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»* : збірник наукових праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. 2016. Вип. 38. С. 326–340.
5. Процик І. «Це не були футбольні змагання, а бій за Україну»: назви українських футбольних команд як чинник національної ідентифікації у ХХ ст. *Лінгвістика* : збірник наук. праць. Старобільськ : ДЗ «Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка». 2017. № 2 (37). С. 85–99.
6. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
7. Торчинський М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.

УДК 81'255.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-25>

**КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗАСОБІВ СТВОРЕННЯ
КОМІЧНОГО ТА ЇХ ПЕРЕКЛАДУ НА ПРИКЛАДІ
«КОРОЛІ І КАПУСТА» О. ГЕНРІ**

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE MEANS OF COMIC EFFECT
CREATION AND THEIR TRANSLATION ON THE EXAMPLE
OF “CABBAGES AND KINGS” BY O. HENRY**

Сокол С.А.,

orcid.org/0009-0001-9740-9536

учениця 11 класу

*Новодністрівського опорного закладу загальної середньої освіти
«Новодністрівська гімназія»,*

член

КОПНЗ «Буковинська Мала академія наук учнівської молоді»

Заповловський М.В.,

orcid.org/0000-0002-0779-710X

Scopus-Author ID: 57219452425

кандидат філологічних наук,

*асистент кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті представлено результати порівняльного аналізу за авторською системою оцінювання двох україномовних перекладів комічних епізодів, виконаних В. Мисиком і М. Рябовою, роману-водевілю відомого американського письменника О. Генрі «Королі і капуста» між собою та з оригіналом для визначення найбільш влучних перекладацьких трансформацій для якнайкращого передавання особливостей стилю О. Генрі та використаних ним мовних засобів й інших риторичних фігур як методу створення характерних для його творчості гумору, іронії і сатири на соціально-політичні явища, описані у романі. У дослідженні було виявлено найбільш вживані мовні засоби у «Королі і капуста» (метафора, порівняння, персоніфікація, каламбур та інші), схарактеризовано прикметні риси стилю О. Генрі («Ефект розмови», використання іноземних слів). Після оцінювання 124 епізодів та їх перекладів на збереження комічного ефекту для українського читача було встановлено, що В. Мисик створив більш точну й захопливу версію, ніж М. Рябова, завдяки влучним контекстуальним замінам та намаганням відтворити найбільш складні комічні моменти роману без використання еліпсису та через переосмислення вихідного сенсу у вигляді інших мовних засобів. Отже, принципи якісного перекладу – це збереження мовних засобів, які мають найбільше смислове навантаження у фрагменті тексту, увага до доцільності використання опущень без належних компенсацій під час перекладу та до влучності вибору певних контекстуальних замінів. Стаття наголошує на унікальному явищі у творчості О. Генрі, романі-водевілі «Королі і капуста», з метою поширення знань про цей твір серед україномовного читача та на прикладній цінності роботи, вираженій у створеній системі оцінювання художніх текстів і їх перекладів для створення поліпшених перекладів у майбутньому стосовно творчості не тільки О. Генрі, а й інших письменників.

Ключові слова: О. Генрі, мовні засоби, перекладознавство, види комічного, компаративний аналіз.

The article presents the results of a comparative analysis according to the author's evaluation system of two Ukrainian-language translations of comic episodes performed by V. Mysyk and M. Ryabova, of the vaudeville novel by the famous American writer O. Henry "Cabbages and Kings" between themselves and with the original to determine the most accurate translation transformations for the best possible transmission of the features of O. Henry's style and the figures of speech and other rhetorical devices as a method of creating his characteristic humor, irony, and satire on the socio-political phenomena described in the novel. The research revealed the most used language devices in "Cabbages and Kings" (metaphor, simile, personification, pun, and others). It characterized

the features of O. Henry's style ("Chatting Effect" and the use of foreign words). After evaluating 124 episodes and their translations in terms of the comic effect preservation for the Ukrainian reader, it was established that V. Mysyk created a more impressive and precise version than M. Ryabova did, thanks to apt contextual substitutions and efforts to reproduce the most complex comic moments of the novel without using ellipsis and thanks to the reinterpretation of the original meaning in the form of other linguistic means. Therefore, the principles of high-quality translation are the preservation of figures of speech that have the most significant semantic load in a text fragment, attention to the expediency of using omissions without proper compensation during translation, and the appropriateness of choosing specific contextual substitutions. The article emphasizes a unique phenomenon in the work of O. Henry, the vaudeville novel "Cabbages and Kings" intending to spread knowledge about this work among the Ukrainian-speaking reader and the applied value of the article expressed in the created evaluation system for artistic texts and their translations for the creation of improved translations in the future, not only regarding the work of O. Henry but also other writers.

Key words: O. Henry, figures of speech, translation, comic forms, comparative analysis.

Постановка проблеми. Неможливо переоцінити в усіх аспектах життя соціуму значущість літературознавства, зокрема перекладознавства і мовознавства, які уможливають процес пізнання світу й обміну знаннями через книжки, незалежно від країни, тому українські дослідники відкривають усе більше шедеврів світової літератури для нашого читача. Незважаючи на це, залишаються постаті та їхні твори, які ще не зазнали поширення, якого вони варті. Роботи, присвячені творчості О. Генрі, не порушували питання компаративного огляду перекладів засобів вираження комічного в його романі «Королі і капуста» в україномовних перекладах, виконаних В. Мисиком і М. Рябовою.

Поширення знання про мовні засоби, використані О. Генрі у «Королі і капуста» для створення комічного ефекту, – перша причина актуальності цієї теми, адже їх аналіз є не тільки чудовою репрезентацією багатства мовного арсеналу і особливостей стилю О. Генрі, а й демонстрацією того, які риторичні фігури можуть застосовуватися найбільш і найменш широко для передавання авторських гумору, іронії та сатири.

По-друге, актуальним залишається питання розвитку перекладацького мистецтва, в який зможе внести свою лепту компаративний аналіз двох перекладів зазначених мовних засобів О. Генрі через призму влучності передавання комізму, закладеного в них. Саме різні види комічного як одні із найважливіших видів комунікації дають змогу дослідити якнайбільше риторичних фігур, їхню роль у збереженні вихідного сенсу під час перекладу, адже найбільші виклики перекладачам зазвичай кидають гумористичні тексти через їхню багатоплановість та когнітивну комплексність. Важливо дослідити різні перекладацькі підходи для точності відтворення думок оригіналу і максимізації комічного ефекту, адже у майбутньому тема може бути вивчена більш детально і не тільки на прикладах творів О. Генрі, що становить прикладну цінність цієї роботи.

По-третє, стаття висвітлює аналіз епізодів роману «Королі і капуста» – унікальної та колоритної роботи, яка є вагомою частиною творчого доробку О. Генрі. Через відсутність достатньої кількості матеріалів про цей роман українською мовою доцільно поширювати інформацію про таке неповторне явище літературної спадщини цього визнаного генія сатири.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Генрі відомий як американський «master of short story» [1, с. 565], тому, звичайно, більшість праць присвячені саме гуманізму, сатирі і мовно-перекладацькому аспекту його оповідань, які досліджували як українські вчені (О. М. Житник, О. В. Абрамова, Л. О. Лисенко, А. С. Гончаренко, Л. О. Шимотюк), так й іноземні знавці (Х. Е. Роллінз, Л. Ло, Н. Лі, П. С. Кларксон, М. О. Каннелл). Проте О. Генрі писав не лише оповідання. Він також створив роман під назвою «Королі і капуста» («Cabbages and Kings»), якому присвячена лише одна стаття Л. М. Рубан, де оригінальний текст порівнюється з перекладом В. Мисика. У цій статті буде поглиблено вивчення цього унікального твору завдяки 1) визначенню конкретних мовних засобів і риторичних фігур для створення комічного ефекту у «Королі і капуста» і 2) формулюванню принципів якісного передавання

ідей оригіналу, визначених під час компаративного аналізу двох україномовних перекладів за авторською системою оцінювання.

Мета дослідження – 1) визначити найбільш широко вжиті мовні засоби і риторичні прийоми О. Генрі для вираження характерних для нього гумору, сатири й іронії як виду комічного; особливості його стилю; 2) зробити компаративний аналіз перекладів комічних епізодів твору «Королі і капуста», виконані В. Мисиком і М. Рябовою, у зіставленні з оригіналом за авторською системою оцінювання для формулювання принципів якісного перекладу.

Виклад основного матеріалу. У ході дослідження було проаналізовано 124 комічних епізоди в оригіналі та двох україномовних перекладах, виконаних В. Мисиком і М. Рябовою, які, по-перше, підтвердили наскрізний гуманізм у комічних текстах О. Генрі з фокусом на політичну сатиру [1, с. 568], адже автор майже не використовує сарказм. У відсотковому співвідношенні 77% належить гумору, 6,8% – сатири, 14,9% – іронії, якщо ми розглядаємо її як вид комічного, а не в контексті риторичних фігур (мовних засобів) [2, с. 14]. Однак важливо розуміти, що кожен герой твору є втіленням сатири на певні соціально-політичні явища, пов'язані з колонізацією США Латинської Америки або ж із суспільним устроєм, способом життя там, що не можливо передати відсотковим співвідношенням.

Також епізоди продемонстрували різноманіття використаних мовних засобів і стилістичних фігур для створення згаданих вище видів комічного: найбільш уживаними є метафора, порівняння, персоніфікація, оксюморон, алюзія, асиндетон, полісиндетон, клімакс, антиклімакс. Найменш уживані – евфемізм і анафора (див. рис. 1).

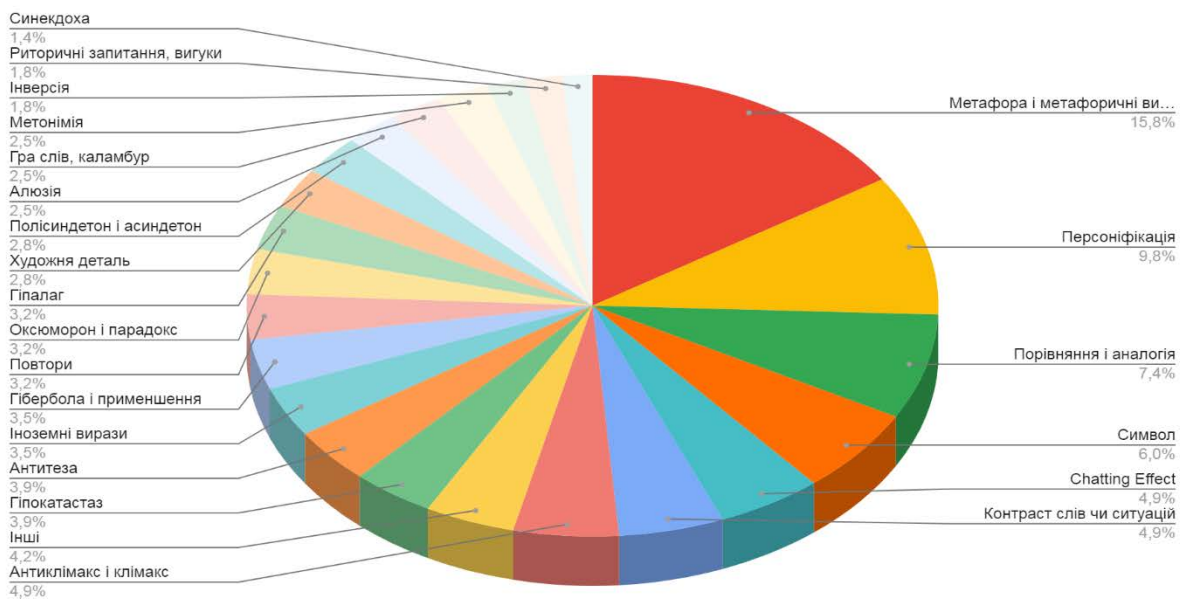

Рис. 1. Співвідношення використаних мовних засобів і стилістичних фігур

Варто зазначити, що для передавання мовних тактик О. Генрі В. Мисик і М. Рябова використовували граматичні перетворення, зокрема зовнішнє членування, проте лексичні трансформації, контекстуальні заміни колоритними відповідниками в українській мові виділяють переклад В. Мисика. М. Рябова використовує прийом опущення, або ж еліпсису, і втрати не завжди вдається компенсувати. Розглянемо деякі приклади найбільш вживаних мовних засобів із тексту та способи їх перекладу у згаданих двох варіантах за авторською системою оцінювання, яка складається з таких пунктів: 1) влучність застосування певних видів перекладацьких прийомів під час

відтворення мовних засобів оригіналу; 2) близькість до стилю О. Генрі; 3) визначення, чи були втрати комічного ефекту після перекладу загалом. Відповідно до цих критеріїв за кожний епізод переклад міг отримати один бал або не отримати зовсім, результати подані у висновках.

В одному фрагменті особистий секретар президента Меллінджер так описує свою роль: «*I'm not headlined in the bills, but I'm the mustard in the salad dressing just the same...*» [3, с. 81]. У фрагменті використано метафору в її вужчому сенсі (безпосереднє зіставлення двох понять) з підтекстом аналогії за відношенням «Меллінджер – гірчиця, держава – салат». У перекладі В. Мисика застосовано контекстуальну заміну до «bills», метафора збережена: «*Мого імені немає в офіційних документах, а тим часом я – все одно, що гірчиця в приправі до салату...*» [4, с. 70]. У перекладі М. Рябової застосовано модуляцію, що відвертає увагу від основних значень слова «bills», метафора замінена на порівняння, яке посилює аналогію: «*Мого підпису немає на кредитках, але держава без мене, як салат без гірчиці...*» [5, с. 71]. Обидва перекладачі використовують граматичні трансформації для досягнення однієї мети – вдалого перекладу.

Різні види порівнянь потребували різних перекладацьких прийомів. Звичні порівняння з like і гіпокатастас не викликали проблем, хоча у першому прикладі опущення (еліпсис) було використано М. Рябовою («*crumpled*»), а у другому – В. Мисиком («*my boy*»):

1) В оригіналі: «*Don Ildefonso fell like a crumpled cathedral...*» [3, с. 180]. В. Мисик: «*Дон Ільдефонсо гримнув на землю, як завалений собор...*» [4, с. 153]. М. Рябова: «*Дон Ільдефонсо повалився, як собор...*» [5, с. 156].

2) В оригіналі: «*Not for a minute, my boy,*» would be the last sounds heard by the conqueror of Cupid» [3, с. 168]. В. Мисик: «*Я цілком певен, що не думаєте, – відповідав Кйю, й це було останнє, що чув від нього переможець Купідона*» [4, с. 143]. М. Рябова: «*Звісно, не думаєте, голубчику, – відповідав Кйю, і це було останнє, що чув переможець Амура*» [5, с. 146].

Проте деколи еліпсис може спричинювати втрату сили комічного ефекту, як у наступному прикладі з персоніфікацією міст, частка якої втрачається у версії М. Рябової, хоч і вжито пряму мову та модуляцію «*увесь світ піде шкереберть*» для компенсації. Переклад В. Мисика більш наближений до оригіналу завдяки збереженню основного мовного засобу в даному абзаці.

В оригіналі: «*I judge that after Gabriel quits blowing his horn, and the car starts, with Philadelphia swinging to the last strap, and Pine Gully, Arkansas, hanging onto the rear step, this town of Solitas will wake up and ask if anybody spoke*» [3, с. 77].

В. Мисик: «*Я так думаю: коли архангел Гавриїл просурмить у свою сурму, й вагон рушить, і Філадельфія вчепиться за останній ремінь, а Пайн-Галлі, штат Арканзас, повисне на задній приступці, тоді цей Солітас нарешті прокинеться й запитає, чи не сказав хто чого*» [4, с. 66].

М. Рябова: «*Я гадаю, що коли архангел Гавриїл востаннє заграє на своїй сурмі і увесь світ піде шкереберть, тоді тільки Солітас прокинеться і, лунаючи очима, питає: «В чому річ?»*» [5, с. 68].

Найбільш яскраво проблему епізодів, які кидають виклик перекладачам, ілюструє уривок із жартівливого монологу Кйю, який вирішив з другом привести грамофон у Південну Америку. Герой вживає латинський вираз, щоб видатися освіченим, проте дає вільний, зручний йому переклад. Комічний ефект спричиняє каламбур, тобто подібне звучання латинських слів до їх «перекладів», відібраних Кйю для висловлення свого плану («*Gallia – gall*», «*divisa – devise*» тощо). У перекладі В. Мисика складна ситуація вирішилася застосуванням алітерації для створення подібного звукового ефекту тільки з використанням українських слів («*Гордого галла треба трясти, скільки сили єсть*»), також конверсією і модуляцією відбулося трактування виразу «*canned music*». Оскільки у перекладі М. Рябової обидві фрази опущені, відбувається втрата комічного ефекту.

В оригіналі: «*Then,*» says I, «*we'll export canned music to the Latins; but I'm mindful of Mr. Julius Caesar's account of 'em where he says: «Omnia Gallia in tres partes divisa est;» which is the same as to say, «We will need all of our gall in devising means to tree them parties*» [3, с. 76].

В. Мисик: «В такому разі, – кажу я, – будемо експортувати латинцям музичні консерви. Але мені впамятку, що містер Юлій Цезар у своєму звіті про них сказав: «*Omnia Gallia in tres partes divisa est*», а це все одно, що сказати: «Гордого галла треба трясти, скільки сили єсть» [4, с. 65].

М. Рябова: «Ну, значить, ми й повеземо латинцям цю музику, – кажу я. – Я оце пригадав, що казав про них містер Юлій Цезар: «*Omnia Gallia in tres partes divisa est*» [5, с. 67].

Однак інший приклад гри слів продемонстрував винахідливість обох перекладачів, які знайшли вдалі заміни словам оригіналу. У наступному фрагменті відбулося непорозуміння через німецький акцент одного із героїв. Цікавий момент: В. Мисик трактує каламбур через «судно» і «суд», що стає відлунням таємних пошуків злочинця-втікача другим героєм, тому його здивування стає навіть більш зрозумілим, ніж у вихідному тексті.

В оригіналі: «...*Have you brought a sheep?*» «*Sheep!*» says I; «*I haven't a single –*» «*Ship,*» cut in the young lady. «*Don't get funny. Father is of German birth, and doesn't speak perfect English. How did you come?*» [3, с. 241].

В. Мисик: «...*У вас є який-небудь суд?* – Суд? – кажу я. – Я не маю ніякого відношення до... – Судно, – поправляє його молода леді. – А ви не смійтесь. Мій батько походженням німець і не дуже добре володіє англійською мовою. На чому ви приїхали?» [4, с. 204-205].

М. Рябова: «...*У вас є граблі?* – Граблі? – кажу я. – Ні, в мене ніяких... – *Кораблі,* – поправила панночка. – Ви, – каже, – не смійтесь. Мій батько – німець і погано говорить англійською. Як ви приїхали сюди?» [5, с. 207].

О. Генрі не тільки вмів маніпулювати різними мовами для досягнення комічного ефекту, перекручував слова, переінакшував фрази, а й зміг перетворити сленг у подвійну пружину, що дала поштовх сюжету на початку і неочікувану розв'язку в кінці [6, с. 275-282]. Цікаво, як автор використовував реєстри мовлення: у наступному епізоді бачимо послання закодоване сленгом.

В оригіналі: «*His Nibs skedaddled yesterday per jack-rabbit line with all the coin in the kitty and the bundle of muslin he's spoony about. The boodle is six figures short. Our crowd in good shape, but we need the spondulicks. You collar it. The main guy and the dry goods are headed for the briny. You know what to do. Bob*» [3, с. 13].

В. Мисик: «*Його бундючність* дременує учора заячим маніром з усією монетою в торбі та жмутом мусліну, що звів його з розуму. Купа поменшала на п'ять нулів. У наших усе гаразд, тільки мало побрязкачів. За комір обох. Головний разом з мануфактурою тримає курс на солоне. Ви знаєте, що робити. Боб» [4, с. 13].

М. Рябова: «*Його пиндючливість* дременує кролячою дорогою з усією монетою в торбі та сувоєм мусліну, від якого він здурів. Купа поменшала на шість цифр. У нашої шатії усе гаразд, але потрібні побрязкувачі. Схопіть їх за комір. Заправило з мануфактурою держить керму на солону воду. Ти знаєш, що робити. Боб» [5, с. 13].

Обидва перекладачі намагалися якнайточніше передати сленгові слова, вжиті О. Генрі, за допомогою контекстуальних заміни, проте використовуючи різні синоніми («*His Nibs*» – «*Його бундючність*» у першому, «*Його пиндючливість*» у другому). Однак В. Мисик більш влучно підібрав слово для перекладу «*Our crowd*» – «У наших», оскільки «У нашої шатії» М. Рябової відчувається негативний відтінок, викликаний підбором такого слова. Також контекстуально-граматична заміна відбулася під час перекладу «*You collar it*» як «за комір обох» і «схопіть їх за комір».

Варто наголосити на унікальному використанні «ефекту розмови» між автором та читачем, який О. Генрі створює завдяки розповіді від 1-ї/2-ї особи, розмовному реєстру лексики, інклюзивному «ми», риторичним фігурам звернення до читачів [7, с. 85]. Цей ефект порівняно легко перекладати, адже він не потребує спеціальних перекладацьких трансформацій, крім синтаксичного уподібнення, інверсії або ж контекстуальних заміни для певних виразів. Цікавим є те, як автор посилює «ефект розмови» засобами додавання, наприклад, дужка з авторським зауваженням, яка була передана дослівно в другому перекладі і перетворена у відокремлену обставину, що є граматичною трансформацією, – в першому.

В оригіналі: «*Were you to refer (with your northern prejudices) to the vivacious past of Mrs. Goodwin when her audacious and gleeful abandon in light opera captured the mature president's fancy...*» [3, с. 5].

В. Мисик: «*А якщо ви (давши волю північній упередженості) натякнете на барвисте минуле місіс Гудвін, коли одчайдушно веселою невимушеністю опереткової співачки вона заповонила серце немолодого президента...*» [4, с. 6-7].

М. Рябова: «*А якщо вам (з вашими північними марновірством) заманеться натякнути на веселе минуле місіс Гудвін у ті часи, коли вона співала в опереті і своїми жвавими, розкутими манерами полонила серце вже немолодого президента...*» [5, с. 7].

Як бачимо, унікальність і колорит роману «Королі і капуста» робить його прекрасним зразком для дослідження стилю О. Генрі, його багатого арсеналу риторичних фігур для створення комічного ефекту.

Ми розглянули не тільки особливості пера Вільяма Сідні Портера, виявивши його найбільш вживані мовні засоби для вираження гумору і сатири, наприклад метафору, порівняння, персоніфікацію, а й унікальне застосування автором «ефекту розмови» й переінакшення іноземних виразів: О. Генрі справді майстерно маніпулював словами, мовними зворотами і регістрами.

Висновки. Компаративний аналіз перекладів епізодів твору «Королі і капуста», виконані В. Мисиком і М. Рябовою, з оригіналом та між собою допомогли сформулювати принципи якісного перекладу: 1) збереження мовних засобів, які мають найбільше смислове навантаження у фрагменті тексту; 2) намагання передати комічний ефект через інші мовні засоби, якщо вихідні не вдається відтворити без значних втрат сенсу; 3) звертати увагу на вибір слів та доречність опущень під час перекладу.

Переклад, виконаний В. Мисиком, більш влучно передає засоби, використані О. Генрі для створення комічного ефекту, залишаючись більш близьким до оригінального стилю і гумору, ніж переклад М. Рябової. Це пояснюється тим, що його більш сучасний переклад ілюструє доречніший підбір слів і застосування певних лексично-граматичних трансформацій.

За результатами компаративного аналізу переклад В. Мисика отримує 91 бал, тоді як М. Рябової – 81. Звичайно, на цьому міг позначитися час виконання перекладу, адже він передує В. Мисику на 30 років. Отримані результати мають теоретичне значення для вивчення виражальних засобів, мовних і стилістичних фігур, їх застосування у створенні гумористичних текстів, влучності певних перекладацьких трансформацій.

Матеріал цього дослідження може мати застосування в обговореннях, викладанні певних аспектів лінгвістики, літератури, перекладознавства, зокрема про роман О. Генрі «Королі і капуста». Підхід, реалізований в цій роботі завдяки авторській системі оцінювання, можна використовувати надалі в більш розгорнутих дослідженнях стосовно проблем перекладу й аналізу художніх творів стосовно творчості не тільки О. Генрі, а й інших письменників. Саме в цьому вбачається перспектива подальших розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Luo L. Analysis of Social Criticism in O. Henry's Short Stories. *International Conference on Education, Management and Computing Technology : research results' presentation of ICEMCT 2016 on April 9–10, 2016.* Neijiang : Atlantis Press, 2016. P. 565–568.
2. de Mendoza Ibáñez F. J. R. Understanding figures of speech: Dependency relations and organizational patterns. *Language & Communication.* 2020. Vol. 71. P. 1–56.
3. Генрі О. Королі і капуста. Київ : Знання (American Library series), 2019. 254 с.
4. Генрі О. Королі і капуста / пер. з англ. В. Мисика. Київ : Дніпро, 1980. 214 с.
5. Генрі О. Королі і капуста / пер. з англ. М. Рябової. Харків : Фоліо, 2008. 315 с.
6. Cannell M. O. Henry's Linguistic Unconventionalities. *American Speech.* 1937. Vol. 12, № 4. P. 275–283.
7. Yoshioka K. A Stylistic Analysis of O. Henry's Chatting Effect: in terms of the tenor. *文学研究論集.* 1988. P. 76–86.

УДК 81'25:908(477.65)(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-26>

КРАЄЗНАВЧЕ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

LOCAL TRANSLATION STUDY OF THE KIROVOHRAD REGION

Стасюк Б.В.,

orcid.org/0000-0001-7573-244X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Статтю присвячено краєзнавчому перекладознавству Кіровоградської області – малодослідженій сфері, яка, однак, не менш суголосна тенденціям у світовій науці про переклад – вивченню мікроісторії перекладу як альтернативи узагальненню і глобальним темам. Автор наголошує на фрагментарності регіональних студій з історії перекладу України, наводить основні проблеми та аспекти дослідження мікроісторії перекладу на матеріалі центральноукраїнського регіону: його «клаптикової» географії, хронології, корпусу найважливіших персоналій та творів, що відіграють першочергову роль для створення національної історії перекладу в Україні. У статті запропоновано періодизацію історії перекладу в Кіровоградській області з урахуванням загальноісторичних процесів в Україні, визначено проблеми внутрішньорегіональних та міжрегіональних змін і зв'язків як між різними етнокультурними групами, так і в межах українського лінгвокультурного простору. Перелік наведених прізвищ місцевих перекладачів та суспільних діячів, що сприяли його розвитку (М. Федоровського, Й. Шевченка, О. Михалевича, братів Тобілевичів, М. Улезка тощо), а також перекладних творів, створених безпосередньо в регіоні, не є вичерпним, проте яскраво ілюструє озвучені автором тези. А на прикладі маловідомого і несправедливо забутого, навіть серед перекладознавців, у загальнонаціональних масштабах видання «Де-що із перекладів і самостайних творів І. Гріненко» маємо фактично першу авторську збірку перекладної поезії у регіональному українському книговиданні Наддніпрянщини. Особливе місце в дослідженні відведено становленню професійної освіти перекладачів у Кіровоградській області на базі нинішнього Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Ключові слова: перекладознавство, краєзнавство, історія перекладу, мікроісторія перекладу, Кіровоградська область, Україна.

The article has been aimed at the local translation study of the Kirovohrad Region in the heartland Ukraine. It is an insufficiently researched sphere of the translation science, particularly history of translation, which conveniently falls into the global trend of delivering more attention to the microhistories of translation as an alternative to overgeneralising and global-scale topics. The author of the paper has brought some urgent issues and aspects of regional translation microhistory of Central Ukraine to the light, namely its “patchy” geography, chronology, corpus of the most important translators and translations which are important for the creation of the national translation history in Ukraine. The periodisation of the Kirovohrad Region translation history is suggested and embedded into the framework of general historical processes in Ukraine. The issues of the local regional interconnections and interregional relations between various ethnocultural groups as well as within Ukrainian linguocultural community have been also brought up and covered. The author presents an open list of local translators and cultural figures who promoted it (Mykola Fedorovskiy, Yosyp Shevchenko, Opanas Mykhalevych, the Tobilevych brothers, Mykola Ulezko, etc.) in relation to the translation works created in the region. The list is yet to be extended, however it's a good illustration to the claims made by the author. The “Collected Proper Poetic Works Including Translations by I. Hrinenko” makes not only the first collected translated poems by a specific author published in the Ukrainian region, but also a good showcase of the title which is mostly unknown on the national Ukrainian scale among translation scholars. A particular attention is paid to the formation of the professional translation training programme under the auspices of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University which is the first-ever translation training paradigm in the Kirovohrad Region.

Key words: translation study, local history study, history of translation, microhistory of translation, Kirovohrad Region, Ukraine.

Постановка проблеми. Зміна парадигм, що відбулася в сучасному перекладознавстві як самодостатній гуманітарній науці на межі тисячоліть, призвела до парадоксальної ситуації, коли йому знову став загрожувати винятково міждисциплінарний статус і системний скепсис дослідників щодо шляхів розвитку [34, с. 107–108; 48, р. 193–195]. Один із засобів подолання цієї кризи міжнародна спільнота вбачає в поверненні до історії перекладу як основи, на якій можливо розбудувати *сучасну* його теорію, з обов'язковою опорою на епістемологію та методологію самої історії перекладу¹. Цікаво, що в усьому розмаїтті актуальних тематик історії перекладу (епістемологічні рефлексії, пошук нових теорій, історіографічна методологія для її вивчення, склад та еволюція корпусу перекладних текстів, хронологія, історія перекладу як історія знання, оцифрування та цифрова гуманітаристика, історія інтерсеміотичного перекладу, канони і проблеми їх формування тощо) її краєзнавчий аспект лишається на периферії. Про доконечне значення коректної відповіді на питання «де?» в історії перекладу говорить автор енциклопедичної статті про неї Л. Д'гюльст [47, р. 400–401]², і попри це фундаментальних досліджень, які би вводили краєзнавчий аспект у національну історію перекладу, здається, не існує. Так, скажімо, за словами Дж. Сент-Андре, регіоналізацію як підхід у краєзнавчих дослідженнях історії перекладу застосовують хіба лише в тих випадках, коли йдеться про історико-географічні області із власними окремими мовами [49, р. 242]. Дослідження регіональних особливостей в історії перекладу сприяє введенню в науковий обіг локального матеріалу та подальшому його засвоєнню, розширює інструментарій перекладачів за рахунок досвіду їх попередників, урізноманітнює діапазон цінностей перекладу, фактично перетворюючись на діахронічний аналог синхронних процесів інтернаціоналізації в сучасному перекладацькому процесі [50, р. 7]. Таким чином, краєзнавче перекладознавство і його історія потрапляють у фокус кількох провідних трендів сучасної гуманітаристики: звернення до історії наукових вчень як базису для розбудови нової теорії та акценті на мікроісторичних дослідженнях у противагу узагальненням і «глобальним темам» [41, с. 7].

Стан дослідження проблеми. Академічної історії українського перекладу поки що не написано, історію українського перекладознавства – частково [46]. Досліджень перекладознавчого характеру з акцентом на регіональну специфіку в Україні обмаль. Системних праць перекладознавців із такої тематики не існує, а окремі публікації висвітлюють проблему фрагментарно, в хронологічно обмежених рамках, переважно на матеріалі західноукраїнських видань [10; 15; 22; 23; 35], включно із Закарпаттям [20], або публікацій української діаспори [8; 9]. У зв'язку з цим не можна не згадати фундаментального бібліографічного покажчика, складеного за регіональним принципом, який охоплює всі книжкові видання, випущені в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції у 1914–1939 рр. [44], що полегшує подальші системні дослідження з історії перекладу на заході України та в літературі українського розсіяння.

На такому фоні історія українського перекладу в межах сучасної Кіровоградської області – біла пляма для перекладознавців: єдині опубліковані матеріали, які стосуються історії перекладу в регіоні, підготовані краєзнавцями та дослідниками видавничої справи [5; 37; 38]. А втім, комплексна програма досліджень історії перекладу в області має потенціал дати вичерпну відповідь на питання, чому професійна підготовка перекладачів у самісінькому центрі України налічує трохи більше двадцяти років, а історія українського перекладу в цьому регіоні – близько ста п'ятдесяти.

В усьому вищезазначеному полягає **актуальність** нашого дослідження, першого системного перекладознавчого погляду на формування корпусу регіональних перекладів в історії

¹ Див. матеріали Міжнародного семінару «Theories and Methods for Translation History / Teorie e metodi per la Storia della traduzione / Théories et méthodes pour l'Histoire de la traduction», що відбувся в Університеті Цюриха 15–17.04.2019 р.

² «Where have translations been written, printed, published, distributed? [...] [B]y whom (by specific publishers, within specific series, etc.)? In the same centers of printing and publishing as so-called original writing (for France: mainly Paris since modern times, e.g.), or at the periphery (for instance: translations of Slovene literature into German mainly produced in Austria. [...]) Where is the work by translation scholars and students carried out, printed, published, distributed?...»

Кіровоградської області, особливості діяльності перекладачів на її теренах, персоналії перекладу, важливі видання та переклади, опубліковані в регіоні, та хронологію розвитку галузі. **Об'єктом** статті є факти та обставини діяльності перекладачів на українську мову в межах сучасної Кіровоградської області, результати їхньої діяльності, встановлені на **матеріалі** краєзнавчих досліджень, що прямо й опосередковано³ стосуються перекладацької сфери, вибраної бібліографії українських перекладів та біографій пов'язаних із Кропивниччиною перекладачів, а також результатів суцільної вибірки даних пошуку за відповідними ключовими словами в доступних інформаційних системах. **Предметом** – закономірності їх взаємозв'язків та процесів, у які вони були інтегровані. За своїм обсягом фактографія охоплює весь період від найперших свідчень про здійснення перекладів українською мовою в регіоні до сьогодні, хоч і зосереджена переважно на фактах письмового книжкового перекладу (художніх творах, науково-популярній та публіцистичній літературі) як таких, що найнадійніше фіксуються в історії та можуть бути перевірені з використанням перехресних даних. Ця фактографія включає факти діяльності 139 персоналій, так чи інакше пов'язаних із регіоном (певний час тут мешкали, навчалися, вели перекладацьку чи перекладознавчу діяльність), усі книжкові і значну частину газетно-журнальних публікацій перекладних творів, здійснених у регіоні з 1875 по 2022 рр. включно, а також наукову діяльність сучасних дослідників перекладу в єдиному натеper закладі вищої освіти в Кіровоградській області, що здійснює повноцінну підготовку перекладачів, – Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка.

Виклад основного матеріалу. Окреслюючи коло проблематики краєзнавчого перекладознавства, доцільно визначити такі теми: 1) мови, якими здійснювався переклад у регіоні, і їх співвідношення з лінгвокультурними спільнотами, 2) географія та хронологія перекладу в регіональному вимірі, 3) постаті регіонального перекладу і їхній вплив на суспільно-політичне, освітянське, наукове, культурне життя тощо, 4) зв'язки регіонального перекладознавства та фактів історії перекладу в регіоні із загальнонаціональними процесами, 5) особливості становлення професійної практики перекладу та його навчання в регіоні, особливо ті, що вирізняють локальну історію перекладу на фоні інших історико-культурних областей та регіонів України, 6) корпус важливих перекладних текстів, створених безпосередньо в регіоні, їх удоступнення для широкого загалу, комплексне вивчення та введення до національного корпусу перекладів. З огляду на зародковий стан розвитку краєзнавчого перекладознавства в Україні перелік цих питань навряд чи можна вважати вичерпним, і в перспективі його варто переглянути як у проекції на перекладознавство сучасної Кропивниччини, так і в масштабах всієї України.

Кожна з цих тем потребує свого розв'язання, розробки відповідної методології дослідження, відбору відповідних методів дослідження, верифікації наявних даних включно з оцифруванням та подальшою обробкою важливих перекладних та перекладознавчих текстів і забезпечення зв'язків із суміжними дисциплінами, найперше – історичними науками. Тільки поєднання наново одержаних даних за кожною із них дозволить написати об'єктивну історію в регіоні та коректно вбудувати її в національну історію не тільки перекладу в Україні, а й історію її літератури, культури та освіти. Поєднання мікроісторій перекладу в одну єдину систему та, по суті, базу даних дозволить чітко розмежувати загальнонаціональні процеси від регіональних. Поки що ж проблему краєзнавчого перекладознавства на матеріалі нинішньої Кіровоградської області можна тільки окреслити в загальних рисах, указавши на наявні прогалини й помилки, визначити етапи та напрями подальших досліджень тощо.

Мови перекладу.

Тут ми розглядаємо становлення перекладу в межах сучасної Кіровоградської області **виключно** українською мовою з інших мов (чужоземних чи місцевих) як складник національ-

³ Див. «Історичні календарі Кіровоградщини» В. Боська (2006–2022 рр.), публікації В. Поліщука (особливо «Час псевдонімів і робкорів», 2018) чи їх спільну працю «Журналістика Степового краю 1874–1939» (2019), роботи про історію друку (Н. Романюк) та преси (В. Крижанівський, Р. Базака) в області.

ного літпроцесу і, ширше, національного культурного розвитку. Не можемо не зауважити, що реальне співвідношення та взаємозв'язки мов та відповідних лінгвокультур у регіоні значно складніші. Деякі мовні та культурні пари неможливо розглядати безвідносно одна від одної, деякі – не залишили нам жодних свідчень про здійснення перекладів у відповідному напрямі. Складна і заплутана, наприклад, регіональна історія російсько-українських мовних контактів і перекладів; до неї можна віднести:

а) персоналій, що однаково причетні до обох літературних процесів (скажімо, обома мовами перекладала краєзнавиця Наталія Бракер, автоперекладами займались Володимир Винниченко і Борис Нечерда);

б) персоналій, що перекладали тільки українською або тільки російською, але були залучені в місцеве суспільно-політичне та культурне життя, впливаючи на нього або самі ж зазнаючи його впливу (скажімо, Володимир Менчиць або Арсеній Тарковський), причому в цій категорії окреме місце посідають літератори, що виконують переклади з української мови російською, як, наприклад, сучасні поети Ольга Полевіна чи Олександр Архангельський, розширюючи обрії російськомовної літератури;

в) персоналій, що хоч біографічно і пов'язані з відповідним регіоном, але не причетні до українського літпроцесу, культури або реалізації міжкультурних зв'язків. Скажімо, перший переклад «Mein Kampf» російською мовою в 1933 р. виконав виходець із Єлисавета Григорій Зинов'єв [6], класиком російського художнього перекладу є Рита Райт-Ковальова (1898–1988), народжена в с. Петрушеве (зараз – Показове Новоукраїнського р-ну), але жоден із них не пов'язаний ні з українською національною культурою, ні з культурною історією регіону. Цікаву підгрупу в історії регіонального перекладу становить ціла когорта військових та військово-політичних перекладачів, які вимушено перекладали російською з об'єктивних обставин (І. Бойко, І. Вінаров, В. Голофастов, О. Гомберг, І. Дорба, А. Маслов, П. Негретов, Ю. Олєфіренко, А. Павленко, П. Пустовойт, В. Самсонова, М. Фортус тощо).

Усі ті самі взаємозв'язки можна вибудувувати щонайменше для ще однієї пари: української та польської мов, оскільки польська громада центральноукраїнського регіону дала кілька значних літературних імен: Ярослава Івашкевича, Міхала Грабовського, Міхала Хороманського. Наприклад, М. Грабовський – автор історичного роману «Гуляйпільська застава», писаного на місцевому історичному матеріалі та перекладеного новомиргородцем Олексієм Чорноіваном⁴ (Кіровоградська обласна літературна премія ім. Євгена Маланюка за 2015 р.) – прекрасно втілює взаємозв'язки польської та української літератур безпосередньо на регіональному рівні.

Майбутня методологія краєзнавчого дослідження історії перекладу повинна буде надати чіткі критерії, за якими відбуватиметься включення тих чи інших персоналій в історію регіонального і, ширше, національного перекладу залежно не від мови перекладу, а саме за ступенем залученості в літературний процес та формування культурних здобутків конкретного краю.

Географія.

У своїх сучасних адміністративних межах Кіровоградська область усталилася пізно – у 1960 р., коли Указом Президії ВР УРСР від 30.12.1959 р. № 55/38 «Про передачу Пастирської сільської ради Черкаської області до складу Кіровоградської області» було остаточно завершено формування її теперішніх контурів. Цій епізодичній події передувало кілька важливіших, які відіграли ключову роль у «клаптиковому» характері культурного простору регіону⁵. Сама область постала в рамках адмінреформи УРСР в 1939 р. із крупних частин Миколаївської та Одеської областей та дрібніших фрагментів Київської та Полтавської. Подальше приєднання до неї Вільшанського, Гайворонського, Голованівського та Ульяновського районів тодішньої

⁴ Парадоксально, але названий текст було опубліковано далеко за межами області: Тарша Едвард. Гуляйпільська застава : народний роман у 5-ти т. ; передм. О. Чорноіван. Львів : Сполом, 2013.

⁵ В. Кубійович, С. Рудницький критикували проекти адміністративно-територіального устрою УСРР/УРСР та його «вкрай суперечливі» [11, с. 88] реформи, які зумовили існування нинішньої Кіровоградської області в її межах. Аналітичні матеріали твердять, що той устрій відображав не природні історичні, етнокультурні і навіть економічні зв'язки, а систему партійно-господарського управління [1, с. 13].

Одеської області і втрата Златопільщини, Кам'янщини й Чигиринщини на користь новоутвореної того ж 1954 р. Черкаської області тільки загострили ці контрасти. Скажімо, чи пов'язувати із сучасною Кіровоградщиною та її історією перекладу творчість байкаря Микити Годованця (1893–1974)? Народився, певний час учителював і перші свої переклади він створив у селах сучасного Гайворонського р-ну, який на той момент належав Гайсинському повіту Подільської губернії. Та надалі мешкав і працював переважно в Кам'янці-Подільському [24], тому навряд чи може на правомірних засадах вважатися належним до представників літературного життя сучасного кропивницького регіону. Або протилежний приклад: уродженцем с. Ребедайлівка нинішнього Черкаського р-ну Черкаської області є поет-перекладач Данило Кононенко (п. 2015 р.), який народився 01.01.1942 р., коли адміністративно село належало окупованому Кам'янському р-ну в складі Кіровоградської області. Чи варто його, бодай номінально, вважати перекладачем-уродженцем Кіровоградської області? Майбутня методологія краєзнавчого дослідження історії перекладу повинна буде надати чіткі критерії, за якими відносити ту чи іншу людину до представників відповідного регіону, ретельно й виважено підходити до врахування хронології територіальних змін і, відповідно, налагоджених суспільно-політичних, економічних, культурних та освітніх внутрішньорегіональних зв'язків у межах тих чи інших часових рамок. Наскільки взагалі важливий факт народження того чи іншого перекладача в адміністративних межах досліджуваного регіону, якщо надалі ця персоналія ніяким чином із ним пов'язана не була? І взагалі, чи не варто ставити питання про дослідження мікроісторії перекладу не на матеріалі сучасних адміністративних одиниць, а за національними історико-культурними областями? Якщо так, то які історико-культурні області доцільно виокремлювати в рамках досліджень історії перекладу і на підставі чого проводити це розмежування?

Хронологія.

У регіональній історії українського перекладу Кіровоградщини попередньо можна виокремити шість періодів: *безджерельний, українофільський, пореформений, радянський та новочасний*, – які розділені важливими суспільно-політичними та культурними подіями загальнонаціонального значення.

Безджерельний період характеризує відсутність зафіксованих на письмі відомостей про здійснення перекладів із будь-яких мов українською. Повсякденний утилітарний переклад українською мовою, особливо усний, не міг не існувати тут і раніше, оскільки місцеве українське населення говорило відмінною від актуальної на той чи інший історичний момент мови у сфері держуправління вже від початку формування нової української літературної мови наприкінці XVIII ст. і аж до Перших визвольних змагань. Колонізаційна політика Російської імперії ще й призвела до появи в степовому регіоні численних інших етнокультурних та етнорелігійних груп – болгар, євреїв, караїмів, молдаван, німців, росіян, росіян-старообрядців, сербів тощо, з якими місцеве українське населення також не могло не спілкуватися. Та не маючи жодних переконливих письмових свідчень про характер такого міжетнічного спілкування, розглядати його на науковому рівні не видається можливим.

В останній третині XIX ст. в місті Єлисавет⁶ свою активну діяльність розгорнув Микола Федоровський (1837–1918), викладач кавалерійського юнкерського училища і перший відомий організатор місцевих українофільських гуртків. Засновник аматорського хору і подвижник української культури, він започаткував роботу безкоштовного ремісничо-грамотного училища для дітей із бідних родин, створив Єлисаветградське Товариство розповсюдження ремесел і грамотності, сприяв згуртуванню драматичного гуртка, із якого згодом виросла трупа Кропивницького – Тобілевичів, і, що найважливіше для історії перекладу, фактично забезпе-

⁶ Свідомо пишемо «Єлисавет» в період від його заснування до 05.09.1924 р., адже саме такий варіант назви (на противагу офіційному найменуванню «Єлисаветградь») широко й послідовно вживали представники української громади найпізніше з останньої третини XIX ст. і до сер. 1920-х рр. [45]. Документальні свідчення дозволяють історико-краєзнавцю О. Чорному стверджувати, що «парадоксально, але в жодній з наступних постанов про те чи інше перейменування [міста] не йшлося про скасування назви Єлисавет, а це означає, що її можна розглядати як діючу» [Ibid., С. 227].

чив публікацію поетичної збірки «Дэ-що із перекладів і самостайних творів І. Гріненко»⁷ (1875) – не тільки найпершою україномовною друкованою книжкою Єлисавета [37, с. 32], а й першого місцевого видання перекладних творів українською мовою. З М. Федоровським пов'язані і найперші відомості про заняття українським перекладом у регіоні: за спогадами Н. Бракер, десь у 1867–1876 рр. «він перекладав і виучував з дітьми байки Крилова та українські вірші...» [7, с. 48]. Самих перекладів не збереглося, тому ні про їх обсяг, ні про якісні характеристики, ні про особливості їх використання в навчально-виховному процесі ми не знаємо нічого.

В історію українського перекладу М. Федоровський ввійшов як фактичний видавець названої вище збірки⁸, автором якої, заховавшись під псевдонімом «І. Гріненко», був Йосип Шевченко (1854 – до 1900 р.), троюрідний небіж Кобзаря і юнкер кавалерійського училища, хорист у театральному гуртку Тобілевичів. У національному масштабі книжка «Дэ-що із перекладів і самостайних творів І. Гріненко» унікальна й несправедливо забута широкою літературознавчою та перекладознавчою спільнотою. По-перше, крім означених вище чеснот найпершого україномовного друку в Єлисаветі, її можна вважати первістком регіонального книгодрукування всієї Наддніпрянської України. Завдяки їй Єлисавет став дванадцятим регіональним центром, де з'явився опублікований новою українською мовою текст, пропустивши вперед Миколаїв, Одесу, Полтаву, Чернігів, Катеринослав, Житомир, Балту, Сімферополь, Кам'янець-Подільський, Херсон і Кременчук, причому з-поміж давніших за нього видань тільки шість містили переклади⁹. По-друге, серед названих вище видань тільки чотири містили художні переклади і тільки два мали їх у значній для історії перекладу кількості [27]. Фактично в регіональному книговидаванні переклади Й. Шевченка – це перша авторська збірка перекладної поезії.

Комплекс поетичних перекладів складається із перекладів поезій – в алфавітному порядку – Р. Бернса («Нікому»; I Naе a Wife O' Mu Ain, 1799), П.-Ж. де Беранже («Сон бідняка»; Jacques, 1833), Г. Гайне («Від чого-то, милая, ружи в цвіту...»; Warum sind denn die Rosen so blaß..., 1827), В. Курочкіна («Не мало я прожив...»)¹⁰, А. Пушкіна («Невольник»; Узник, 1822), А. Полежаєва («Пісня бранця Ірокэзьського»; Песнь пленного ирокезца, 1829), А. Плещеева («О ні! Не всякий має право // Діла гріховні обличать...»; О нет, не всякому дано // Святое право обличенья..., 1858) та А. Фета («Невольник»; Узник, 1843). За весь час існування цих перекладів комплексного їх вивчення, як і творчості Й. Шевченка, здійснено не було. Введені в науковий обіг вони фрагментарно. Навіть у час своєї появи видання було, вочевидь, мало знаним. Так, аналізуючи перші переклади з Р. Бернса, Ганна Дика зауважує, що «публікація не набула <...> популярності <...> Так, у листі до К. Паньківського, надсилаючи 1896 р. свої переклади шотландського барда до «Зорі», П. Грабовський зауважує: „Борнса, здається, ще не перекладали по-українськи, окрім гарної переробки «Івана Ячменя», зробленої Куликом”» [14, с. 77]. Той самий переклад дослідниця-бернсознавиця О. Радчук лаконічно називає «дуже вільним» [36, с. 208]. Епізодично згадують «гриненківські» переклади дослідники Беранже та А. Пушкіна [26; 33], причому В. Матвіїшин зазначає, що «Сон бідняка» виконано за російським перекладом В. Курочкіна, тому він «не може вважатися близьким до першотвору» [26, с. 45]. Проте ніхто із цих дослідників не намагався дати оцінку перекладам Й. Шевченка в комплексі та зв'язку з його оригінальною творчістю, в контексті тогочасного літпроцесу. Скажімо, серед оригінальних поезій збірки є вірш «Поцілунок», що

⁷ Тут і далі заголовки старих видань наводимо зі збереженням їх правописних особливостей.

⁸ Дэ-що із перекладів і самостайних творів І. Гріненко. Випуск І. Єлисаветград : Друк. А. Гольденберга, 1875. 39, VI, [1] с.

⁹ 1) Первоцвіт Грицька Кохнівченка: [Вірші]. Одеса : Друк. Ульриха и Шульце, 1871. Кн. 1. [2], 9 с. (має переклад із А. Пушкіна «Козакъ»), 2) Збірник творів Ієремії Галки. Одеса : Друк. Францова, 1875. 127 с. (перевидання харківської «Вітки Ієремії Галки» 1840 р.) 3) Слово против вражды, пристрастной к доносам, говоренное архієпископом Черниговским и Ніженским Філаретом: (В переводе малоросском). Чернигов, 1859. 2, 12 с. 4) Короткий выклад прав и обязанностей помищычьих крестьян и дворовых людей, вышедших з крипатцтва ; переложив з руского письма на малороссянську просту мову Костянтин Божовскій. Катеринослав : Друк. Я. Чауссаго, 1861. 34 с. 5) Сплотні Михалка Семенюка : [Збірка поезій]. Житомир : Тип. И. Бакста, 1872. 134 с. (має переклад «Такъ да нетакъ», фрагменту балади А. Міцкевича «Сзату») 6) Слово о полкові Игоревому: Переспів з старосвітської грамоти XII ще століття ; переклав [та авт. передм.] В. А. Кендзерскій. Кременчук : Тип. Г. Розенталя, 1874 (обкл. 1875). VII, 77 с.

¹⁰ На момент публікації визначити оригінал цієї поезії не вдалося.

має підзаголовок «Тема з ново-грецької народної поезії», проте нам достеменно не відомо, чи можна його віднести до власне перекладів, вільних переспівів, наслідувань, чи цей твір узагалі не має найменшого відношення до чужих літератур.

Першим про Йосипа Шевченка саме в контексті національної історії перекладознавства сказав чи не Михайло Москаленко, який хоч і побіжно та згадав про «І. Гріненка» у своїх масштабних «Нарисах з історії українського перекладу», навів перелік перекладів зі складу збірки, загубивши оригінальну поезію В. Курочкіна, і відзначив, що «переклади, наприклад, із Бернса [у Наддніпрянщині] та Беранже, належать до перших в українській літературі» [30, с. 168].

Українофільське коло спілкування М. Федоровського злилося з іншим неформальним гуртком – місцевими громадивцями та народовольцями, на чолі яких стояв лікар і колишній член київської Старої громади Опанас Михалевич (1848–1925), що мешкав і практикував у Єлисаветі в 1878–1885 рр. та з 1892 р. до самої смерті. Склад громади не був сталим. Її учасниками в різний час були Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), майбутній фольклорист і музикознавець, один із засновників Української Центральної Ради Олександр Волошин, земські статистики Олександр Русов і Феофан Василевський, Софія Русова, заступник прокурора Єлисаветградського окружного суду Дмитро Маркович, студенти Іван Стиранкевич і Микола Левитський, учні реального училища Євген Чикаленко, Олександр Тарковський (згодом – провідник місцевих народовольців), Андрій Грабенко (1857–1932), Михайло Васильєв тощо. Почасти до громади належали Марко Кропивницький та Микола Тобілевич (Садовський).

Із метою поширення популярної літератури українською мовою єлисаветські громадивці, за пропозицією О. Михалевича, розробили програму перекладу художньої та освітньої літератури. Обвинувачені в революційній діяльності, вони не приховували цього напряму діяльності на допитах у жандармерії в 1883–1886 рр. під час слідства у справі створення «революційної організації». Так, О. Волошин свідчив, що перекладав з російської мови на українську «з метою просвітити малоросів», оскільки, працюючи учителем, переконався: українці «не розуміють або ж важко сприймають зміст російських книжок». О. Русов заявляв слідчим, що «співчуває малоруській літературі», а тому брав участь у написанні українською мовою популярної перекладної книжки з політекономії. Ф. Василевський наполягав, що дотримується думки, що українському народу потрібна «більш розвинута література», тому прагнув реалізувати свої наміри у цьому напрямі.

Громадивці цілеспрямовано перекладали російських письменників народницького напряму, зокрема Н. Наумова («Сила солому ломит», 1874), Н. Златовратського («Авраам», 1878) та А. Левітова («Расправа», 1865) мав перекладати О. Волошин, Ф. Решетникова («Подлиповцы», 1864) та Г. Успенського («Книжка чеков», 1876) – І. Тобілевич, Ф. Нефьодова (якесь оповідання «Дід») – А. Грабенко. Для того щоб ширити економічні знання, громадивці вирішили видавати матеріали з «Лекции по политической экономии» (1881) проф. І. Іванюкова та праці англійського економіста Дж. Мілля (за російським перекладом у журналі «Современник»). Сам О. Михалевич підготував нарис «Праця», І. Тобілевич – «Обмін», О. Русов – «Земля», О. Волошин – «Капітал», Ф. Василевський – «Вступ до політичної економії».

Переклади всі здійснювали вдома. На зібраннях їх обговорювали, виправляли і схвалювали. Організовував і координував О. Михалевич. Він писав, пропонував молодшим сюжети для перекладів, стежив за вчасним виконанням роботи тощо. На робочих зустрічах він, за сподами А. Грабенка, пояснював просто, коректно, не відстоював лише власні пропозиції, дбав тільки про те, щоб робота йшла якнайкраще, щоб з неї вийшло «діло», а не «шумування». Переклади книг збирались видавати, одержавши дозвіл цензури, самостійно або ж за допомогою Київської Старої громади (не виключалася їх публікація в Галичині). Згодом з І. Тобілевичем познайомилися місцеві народовольці Самійло Дудін і Михайло Васильєв. Вони теж зайнялися перекладами творів «російських белетристів народницької школи», але яких саме і чи були зрештою ці переклади виконані – не відомо [21].

Жоден із названих вище перекладів, схоже, не зберігся. Відомості про них маємо на рівні номенклатури та орієнтовного переліку відповідальних осіб. Якою могла бути їхня доля, дізнаємося зі спогадів: «Трохи згодом, в часи арештів і трусів, цей твір [переклад «Подлиповцев» – Б. С.] закопали в садку, разом з іншими забороненими книжками», – згадувала Софія Тобілевич [42, с. 64].

Українофіли Єлисавета, здається, чи не єдині, хто мав послідовну програму перекладів дій із запланованим наперед переліком книг. Так, ми маємо відомості про здійснення перекладів учасниками Старої Київської, Полтавської та Одеської громад [Ibid.], але не настільки докладні. За спогадами Андрія Грабенка (Конощенка), упродовж 1881–1884 рр. українофіли Єлисавета надіслали на розгляд цензурного комітету до Ст-Петербурга десятків рукописів оригінальних і перекладних творів, але «всі вони так і загинули в цензурі. Тоді ж таки наш невеличкий гурток український надумав скласти „альманаха” й почав збирати для його матеріали» [25, с. 121]. Уже херсонський белетристичний збірник «Степ» вийшов 1886 р. у петербурзькій друкарні В. С. Балашова.

Переклад відігравав значну роль для багатьох учасників українофільського гуртка поза його межами. Яскравий слід по собі залишили брати Тобілевичі. Ще протягом 1870-х рр., до початку активної діяльності гуртка О. Михалевича, в родині Тобілевичів задля розваги та вправління перекладали М. Гоголя: «Оце тоді, за проводом брата Івана, ми [Панас Саксаганський і Микола Садовський. – Б. С.] почали перекладати Гоголя. Тоді вже був переклад „Тараса Бульби” Лободовського. Цей переклад ми висміювали і, де тільки можливо було, вставляли слова, які здавались нам нісенітними. Як от, наприклад, Остап каже: „Облиш кепство, тату, шкода шкилить”. І от Микола почав перекладати „Бульбу”. Я взявся за Шпоньку» [39, с. 33]. Надалі брати не втрачали своєї зацікавленості в перекладацькій діяльності, яка розпочалася саме в творчому середовищі Єлисавета. Так, М. Садовський «переклав українською мовою „Тараса Бульбу” (1910), „Ревизора” (1918)¹¹, „Мертві душі” (1923?), „Шинель”, „Коляску”, „Записки божевільного”, повість „Іван Федорович Шпонька та його тітка”, „Оглядини” (1923?), „Сутяжництво”¹², інсценізував повісті „Сорочинський ярмарок”, „Як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем” („За масляні вишкварки”)) [подано за 40, с. 138]. Крім того, М. Садовський перекладав Р. Роллана, А. Стріндберга, Дж. Б. Шоу, А. Островського, А. Чехова, Дж. Боккаччо [17, с. 55]. П. Саксаганський – щонайменше нарис В. Короленка «Черкес», п’єси Еркманна-Шатріана «Друг Фріц» та В. Шекспіра «Отелло» (за участю племінниці М. Тобілевич-Кресан) (за даними Музею видатних діячів української культури, м. Київ).

О. Михалевич, повернувшись у Єлисавет після заслання, опублікував переклад трактату англійського економіста Адама Сміта «Про багатство народів», щоправда, лише на Галичині (Львів, 1913) [4]. Ф. Василевський, навпаки, встиг відзначитися перекладами із німецької (А.-Е.-Ф. Шеффле), польської (Г. Сенкевич) та сербської (С. Маркович) ще до свого переїзду в Єлисавет.

Кінець українофільському періоду в регіональній історії перекладу поклав не тільки розгром Єлисаветської громади жандармами в 1884 р. Фактично він став логічним завершенням системи утисків української мови, сформованої положеннями Валуєвського циркуляру та Емського указу, які унеможливили нормальний розвиток ані оригінальної літератури, писаної українською мовою, ані перекладної. Характерно, що після видання збірки «Дэ-що із перекладів і самостайних творів І. Гріненко» подальші публікації українською мовою в регіоні з’явилися аж тільки за чверть століття [38, с. 157]. Легке пожвавлення на поприщі перекладів відбулося внаслідок суспільно-політичних змін, які сталися в Російській імперії на початку ХХ ст., зокрема після виголошення Маніфесту громадянських свобод (17.10.1905 р.), яким

¹¹ У цьому ж перекладі вперше поставлено Групою українських артистів (в театрі Садовського) в 1907–1908 рр.

¹² Про наявність цих перекладів знаємо зокрема з листа М. Садовського до Софії Тобілевич від 11.01.1923 р. [43, с. 405–457], про часові рамки їх створення в 1919–1925 рр. писав І. Заславський [17, с. 55], але, схоже, видрукувано їх так ніколи і не було.

було покладено край Емському указу. *Пореформений період* затягнувся до повноцінного встановлення радянської влади, а його верхню межу доцільно і символічно проводити по 1924 р., коли Єлисавет(град) було перейменовано на Зінов'євськ. Видавнича історія цього періоду в місті (регіоні) погано вивчена й погано описана в бібліографічних джерелах. Скажімо, нам відомо, що в 1920 р. у Єлисаветі було опубліковано **друге видання** перекладу підручника з природознавства В. Ульяновського, Г. Боца та Б. Райкова¹³, але жодне джерело не говорить, де, коли і за яких обставин з'явилася його перша редакція. У місті точно виходили паралельні видання (наприклад, у 1917 р. брошура В. М. Качинського «Рішення земельного питання» поширювалася одночасно українською та російською мовами, і перекладом була саме українська версія¹⁴), двомовними були деякі періодичні видання, наприклад «Известия Єлисаветградского Крестьянского Союза», «Известия Єлисаветградского Уездного Исполкома Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов», вона же «Красный путь» / «Червоний шлях»¹⁵ (1919–1925), «Червоне село» (перші кілька місяців існування), в регіоні функціонувала **двомовна офіційно-ділова документація** (щонайменше на рівні бланків та формулярів).

Найяскравішою перекладацькою подією за весь період 1905–1924 рр. у місті та й, напевно, його окрузі стало публічне читання вчителем Єлисаветградської чоловічої гімназії Миколою Улезком (1876–1932)¹⁶ фрагментів перекладу поеми Гете «**Фауст**», яке відбулося 28.11.1918 р. на врочистому відкритті міської «Просвіти». У повному обсязі поему буде опубліковано лише в 1926 р. Попри критичні відгуки на переклад О. Білецького, О. Бургардта, С. Далавурака, М. Зерова, І. Сенченка, П. Тиховського, яких підтримали і сучасні нам перекладознавці В. Андрієнко [2], Ю. Наняк [33], А. Науменко [32] тощо, не можемо не відзначити, що це **перший повний переклад** першої частини поеми в українській літературі Наддніпрянщини! (Справедливості заради скажемо, що за «віртуозну точність» переклад хвалив Володимир Державин [13]).

Радянський період історії перекладу в Кіровоградській області задокументовано ненабагато краще від пореформеного. Він охоплює 1924–1991 рр. і якнайкраще засвідчує *містечковий статус* художнього (і не тільки) перекладу українською мовою в регіонах УСРР/УРСР. Ми не маємо свідчень про жодне перекладне книжкове видання в регіоні за весь цей час, не маємо відомостей про хоч якісь значні культурницькі події, пов'язані з перекладом українською мовою, а якщо такі й були, то вони загубилися серед інших літературних та навкололітературних заходів. Літопис українських перекладачів Кіровоградської області за цей період обмежується фактами їхніх біографій: народилися, вчилися, працювали, померли – усі значні публікації відбувалися винятково за межами регіону. У місцевій періодиці друкували хіба що нечисленні переклади Валерія Юр'єва та, напевно, чи не найзначнішого літератора радянського часу, що працював у Кіровоградській області і мав переклади, Володимира Базилевського. Цей тренд на домінування саме поетичних текстів та їх переважну публікацію в періодиці зберігатиметься й надалі.

Новий період в історії українського перекладу в Кіровоградській області настав із набуттям Україною незалежності, що найперше відобразилося на зникненні позалітературних чинників у літпроцесі. Скажімо, тільки після 1991 р. став активно публікуватися звичайний сільський учитель німецької мови та перекладач Микола Петров (1923–1999): у 1995 р. він видав художньо-документальну повість австрійського антифашиста Г. Райтера «Тихий фронт»¹⁷ – окремі оповідання В. Борхерта в обласній газеті «Народне слово» побачили світ уже по його смерті, але в цілому корпус прозових творів цього автора лишається неопублікованим і по сьогодні.

¹³ Ульяновський В., Боч Г., Райков Б. Підручник по природознавству : Для середніх шкіл. 2-е вид. Ч. 1: Нежива природа ; В. Ульяновський ; пер. з рос. Т. Калениченко. Єлисавет : Друк. Робітн. Кооперативу «Просвіта», 1920. 96 с.

¹⁴ Качинський В. М. Рішення земельного питання ; переклад з додатками А[ндрія]. Бардашенка. [Єлисаветград] : Вид. Півд.-Рос. Крайового Бюро, 1917. 16 с.

¹⁵ Нині – «Кіровоградська правда».

¹⁶ Роки життя наведено за даними Юрія Винничука.

¹⁷ Райтер, Гайнріх. Тихий фронт : Спогади австрійського антифашиста ; пер. з нім. М. Петров. Кіровоград : Центральньо-Українське вид-во, 1995. 118 с.

Зі зникненням політичних чинників з'явилися натомість економічні, і прозові книжкові переклади навіть до сьогодні лишаються великою рідкістю чи не з цих причин. Так, можна відзначити хіба що публіцистичну «Педагогіку ненасильства» Магатми Ганді в перекладі Володимира Василенка (Імекс-ЛТД, 2009). Із розряду перекладацьких курйозів можна згадати діяльність перекладачів-уродженців Голованівщини (Володимира Гараніна, Сергія Піддубного, Василя Хитрука), пов'язану зі створенням «наукових перекладів» Велесової книги, Слова про похід Ігорів і навіть «реконструкції-перекладу напису на могильному камені на честь троянця із „Землі Троянської“ Енея в селищі Рома (нинішній Рим, Італія) <...> з етруссько-староукраїнської мови» (sic!). Пікантності ситуації додає те, що 2011 р. друге голованівське видання «Влескниги»¹⁸ було вдостоєне премії імені Євгена Маланюка саме в категорії «Переклад (з української мови на інші мови, з інших мов на українську мову)».

Сама названа вище премія добре характеризує неоднозначну ситуацію, яка склалася у сфері художнього перекладу в Кіровоградській області. Незважаючи на її 20-річну історію, попри існування окремої номінації за переклад протягом 10 років, власне українським перекладним творам її вручали лише тричі: у 2008 р. Костю Оверченку за збірку поетичних перекладів із латвійської літератури «Латвія поетична» (Рига: ДІАС, 2007), у 2011 р. Антоніні Корінь за збірник поетичних перекладів та переспівів «Стежками століть» (Кіровоград: КОД, 2010) та Сергію Піддубному за названу вище «Влескнигу» (Голованівськ, 2010) і в 2015 р. Олексію Черноівану за згадану вище пенталогію «Гуляйпільська застава» Міхала Грабовського. Тільки два лауреати були відзначені за переклади російською мовою з творів української літератури: Ольга Полевіна (2007) та Олександр Архангельський (2013).

За нових часів на художньому перекладацькому поприщі в Кіровоградській області домінують періодичні видання та поетичні переклади. Поміж періодики найголовнішими за цей період були літературно-мистецький часопис «Вежа», заснований обласними організаціями НСПУ та Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка у 1995 р., та літературно-мистецький і громадсько-політичний часопис творчої інтелігенції Приятрання і Надбужжя «Ятрань», що існував у 2002–2009 рр. Це єдині періодичні видання регіону, які регулярно друкували українські перекладні твори, як прозу, так і поезію. Деякі з перекладів, опублікованих у «Веджі» за часів головного редактора Володимира Панченка, були помітні навіть на національному рівні, як-от «Футурулогічний конгрес» С. Лема в перекладі одесита Олександра Бондаря (№ № 1–3, 1995), оповідання В. Бикова, включно з щойно написаним на той момент «На Чорних порубках», перекладеним особисто В. Панченком (№ 2, 1996), роман Дж. Грішема «Кінець справи Пелікана», теж у перекладі О. Бондаря (№ 6/9, 1997), поезії Ф. Гарсії Лорки в перекладі Володимира Курченка (№ 17, 2004). Журнал «Ятрань» фактично створили відомі брати-перекладачі Всеволод і Сергій Ткаченки, у їхньому безпосередньому виконанні на його сторінках публікувалася поезія Р. Анрі, П.-Ж. де Беранже, Я. Блема, Ш. Бодлера, Ж. Брассенса, Б. де Вентадорна, А. Вервея, П. Верлена, В. Гюго, М. Карема, Кларіса де Флоріана, А. Лемпмена, О. де Маньї, П. де Марбефа, Мольєра, М. Нейгофа, Р. Ністера, д'Орлеан-Лонгвіля, М. Піктол, А. Рембо, Ч. Робертса, П. де Ронсара, Д. К. Скотта, А. Шеньє тощо. Крім того, на його шпальтах друкували знаних перекладачів-поетів В. Богуславську, С. Борщевського, О. Жомніра, В. Коптілова, А. Перепадо (наш землянин, випускник олександрійської СШ № 1, 1952), Д. Чистяка.

Окремі помітні книжкові видання майже всуціль поетичні: збірка оригінальних і перекладних поезій Антоніні Корінь «Віку мого день» (2000), Віктора Ганоцького «Світло у вікні» (2002), Романа Любарського «Зерно і посох» (2012), болгарсько-український альманах «Подвійна райдуга / Двойна дъга» (2019), вибір з А. Тарковського у перекладах Володимира Могилюка «Плескіт голубиних крил» (2004) та Світлани Орел «Бенкет джмеля» (2020) тощо.

¹⁸ Піддубний Сергій. Ілар Хоругин. Влескнига; наук. переклад та ритмічний переказ С. Піддубного. 2-е вид., уточнене, розширене. Голованівськ, 2010. 338 с.

Бодай одним рядком, але мусимо згадати вихідців із Кіровоградської області, які відзначилися на ниві художнього перекладу в діаспорі і про яких заговорили тільки в новий час: Ю. Дараган, В. Винниченко (епізодично), Є. Маланюк, М. Понеділок, Яр Славутич.

Освіта

Як уже зазначалося вище, парадоксально, але факт: системної та професійної підготовки перекладачів на теренах сучасної Кіровоградщини не існувало до межі нового тисячоліття. Це не означає, що перекладу як такого не використовували просто в освітніх цілях (див. історію Єлисаветградських чоловічої та жіночої гімназій, кавалерійського юнкерського та земського реального училищ, Златопільських чоловічої та жіночої гімназій, Олександрійських чоловічої та жіночої гімназій, Олександрійської учительської семінарії тощо) або для підготовки фахівців з іноземних мов, педагогів і не тільки. Скажімо, вчителів англійської мови в тодішньому Кіровоградському педагогічному інституті готували з 1949 р., із середини 1950-х рр. – вчителів німецької мови. Іноземну мову на професійному рівні вивчали майбутні фахівці інших профілів, зокрема курсанти Кіровоградської школи вищої льотної підготовки Цивільної авіації (зараз – Льотна академія Національного авіаційного університету) орієнтовно з 1951 р. У 1994–2015 рр. навчання філологів з елементами перекладацької підготовки здійснював один із найперших приватних закладів вищої освіти в Кіровоградській області – Соціально-педагогічний інститут «Педагогічна академія». Із 2000 р. вивчення іноземної мови на високому професійному рівні також забезпечує і кафедра міжнародних економічних відносин Кіровоградського державного (зараз – Центральноукраїнського національного) технічного університету.

Професійної підготовки перекладачів на теренах сучасної Кіровоградської області не було аж до 1999 р., коли в тодішньому Кіровоградському (зараз – Центральноукраїнському) державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка відбувся перший набір студентів на спеціальність 6.020303 Філологія (переклад) з англійською, німецькою та іспанською (факультативно) мовами вивчення. Провідною кафедрою в 2001 р. стала новостворена кафедра теорії та практики перекладу. При цьому не можна не згадати, що головним ініціатором та організатором перекладацької освіти в університеті був тоді доцент, а зараз професор Олександр Білоус, очільник факультету іноземних мов названого університету у 1999–2021 рр. До створення спеціалізованої кафедри з підготовки англійських та німецьких перекладачів його підштовхнула власна наукова спеціальність, адже вчений ступінь кандидата філологічних наук він свого часу дістав із захистом дисертації про проблеми семантичної еквівалентності при перекладі творів Михайла Шолохова німецькою мовою [3]. У 2003 р. постала кафедра перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, яка об'єднала в собі декілька складників лінгвістичної підготовки й різні наукові школи і від початку складалася з двох секцій – теорії та практики перекладу і загального та російського мовознавства. Саму кафедру за весь цей час очолювали проф. Володимир Манакін, доц. Лариса Ярова, проф. Олег Семенюк. Зараз на її чолі – знову Л. Ярова.

Під науковим керівництвом О. Білоуса двоє викладачів кафедри захистили дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за нині не існуючою в Україні спеціальністю 10.02.16 – перекладознавство: у 2011 р. дисертацію «Часткові еквіваленти у відтворенні англійських художніх текстів в українському перекладі (на матеріалі романів Дж. Р. Р. Толкіна „The Lord of the Rings” і У. К. Ле Гуїн „A Wizard of Earthsea”» захистив автор цієї статті, а в 2012 р. дисертацію «Реалізація концептів ЖІНКА та ЧОЛОВІК в оригіналі та перекладах художнього тексту (на матеріалі перекладів романів М. Мітчел „Gone with the Wind” і Дж. Голсуорсі „The Forsyte Saga”» захистила Тетяна Бідна.

Із найважливіших та найцікавіших публікацій, присвячених перекладу, в дослідників нинішнього ЦДУ ім. В. Винниченка варто відзначити такі: навчальний посібник проф. О. Білоуса «Теорія перекладу (курс лекцій)» (2002; доопрацьоване і доповнене видання під назвою «Теорія і технологія перекладу» – 2013 р.), навчальний посібник доц. В. Бабенко «Художній

переклад: історія, теорія, практика. Ч. 1. Українська перекладацька школа» (2007), навчальний посібник доц. І. Чернишенко «Business English Translation» (2007), монографія О. Білоус «Багатовимірність міжлітературної взаємодії», посібник для студентів перекладацьких відділень проф. О. Білоуса «Науково-технічний переклад» (2013), монографія доц. А. Міщенко «Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу» (2013), монографія доц. М. Фоки «Стратегії перекладу синтетичних образів Павла Тичини англійською мовою» (2013), навчальний посібник доц. М. Данілко та доц. Л. Ярової «The Guide for English Interpreters and Translators», навчальний посібник проф. В. Паращук, О. Олійник і доц. Л. Ярової «Англійськомовний фаховий текст: лінгвокогнітивний і перекладацький аспекти» (2018), посібник доц. І. Чернишенко «Усний переклад (англійська – українська мови): навчальні матеріали. (A Course in Interpreting (English–Ukrainian): Theoretical and Practical Manual)» (2019), практикум із читання та перекладу «Reading and Translating English Media Texts» (укладачі: В. Паращук, О. Олійник, Л. Ярова) (2020) тощо.

Із 2003 р. на тій самій кафедрі стали здійснювати підготовку не тільки перекладачів, а й фахівців зі спеціальності «Прикладна лінгвістика», головним розбудовником якої стала доц. Алла Міщенко. У рамках розробки нової парадигми підготовки перекладача з використанням автоматизованих систем перекладу кафедра перекладу, прикладної та загальної лінгвістики чи не вперше в Україні ввела в освітній процес пакетне ліцензійне програмне забезпечення від лідерів індустрії перекладу світу: Across Language Server (Німеччина), CLAT (Німеччина), Déjà Vu (Франція), memoQ (Угорщина), SDL Trados Studio та SDL MultiTerm (Велика Британія). Сама А. Міщенко випустила в 2013 р. новаторську монографію «Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу» і за два роки здобула вчений ступінь доктора філологічних наук за ще однією не існуючою зараз спеціальністю 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика [29]. Зараз роботу доц. А. Міщенко із розвитку та посилення зв'язків підготовки майбутніх перекладачів у системі вищої освіти України та національної перекладацької індустрії продовжує доц. Олександр Бондаренко, який є не тільки засновником освітніх ініціатив «Vox Translatorum» (разом із Тетяною Струк) у 2013–2015 рр., нині діючих «TranslAcademy», «CAT for Grad», Літньої школи перекладу, а й директором перекладацької компанії «Транслател» (м. Кропивницький) – одного з найбільших та найуспішніших перекладацьких бюро України.

Іншим важливим проектом для розвитку перекладознавства в регіоні була міжнародна науково-практична конференція «Мови і світ: дослідження та викладання», яка відбувалася щороку в 2007–2020 рр. і традиційно приділяла велику увагу саме питанням дослідження і викладання перекладу, оскільки факультет іноземних мов і відповідна кафедра були її організаторами.

У 2013–2021 рр. при кафедрі перекладу, прикладної та загальної лінгвістики відбувався Конкурс перекладу для молодих перекладачів, ініційований автором цієї статті, викладачем кафедри, що сам працює у сфері художнього перекладу і має як журнальні (Е. Бірс, М. Свонвік, Л. Тілтон, Дж. Форд, Ч. Штросс), так і окремі книжкові публікації (Р. Бредбері, І. Во, Р. Кіплінг, С. Кларк, В. Міллер-мол., Д. Сіммонс, Ч. Стросс, Д. Тартт, М. Флінн). У сфері художнього перекладу також працює колишній викладач німецької мови, що працював тоді ще в Кіровоградському педагогічному інституті імені В. К. Винниченка, Ростислав Немцев, який зараз мешкає в Канаді. У його доробку переклади з англійської, німецької та французької мов: М. М. Бушар, Г. Гессе, Ф. Голер, К. Ге-Полікен, Н. Дікнер, К. Жорж, К. Кролов, Г. Мірон, В. Мувад, П. Сенекаль, Е. Сент-Дені Гарно, Е. Сімон, Л. Трамбле, Д. Фортє.

Викладач та випускниця кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, зокрема, взяли участь у важливому проекті з перекладу «Енциклопедії перекладознавства» [16]: Б. Стасюк і Я. Гребенюк. Кафедра перекладу бере участь у роботі Всеукраїнської спілки викладачів перекладу. Зі спектром професійних успіхів випускників кафедри перекладу, прикладної та

загальної лінгвістики, які працюють у перекладацькій індустрії, міжнародних організаціях та компаніях, органах державної влади, великому і середньому бізнесі, можна познайомитися на відповідній сторінці факультету іноземних мов ЦДУ ім. В. Винниченка [12], а ми лиш зазначимо тих, хто безпосередньо займається книжковим перекладом: Сергій Стець (Е. Бірс, Р. Кіплінг, Т. Мюррей, Д. Соломонс, книжки з дитячої серії «Майнкрафт. Хроніки Вудсворду»), Євген Музиченко (Б. Азарелло, А. Мур, Дж. Лоеб), Олена Кіфенко (Р. Бредбері, В. Міллер-мол., Д. Сіммонс, Дж. С. Фоср), Дар'я Беззадіна (Л. Готтліб, Ч. М'євіль, Ф. Пулман, Дж. С. Фоср, Г. Хоанг), Юрій Єфремов (Р. Гобб, Д. Кунц, Ф. Пол, С. Фартінг, А. Д. Фостер), Олена Лісевич (О. Генрі, Джанін Каммінс, численні комікси для видавництва «Рідна мова», «Fireslaw», «MAL'OPUS», «Vovkulaka»), Ірина Кобилінська (Р. Бредбері, Г. Бюхнер, Дж. Г. Чейз). Одне видання поки що на рахунку Дар'ї Миколенко (Р. Бредбері).

Висновки. Мікроісторія українського перекладу – нове і недостатньо досліджене явище для українського перекладознавства. На прикладі історії перекладів українською мовою на території сучасної Кіровоградської області, як віддзеркаленні пересічного українського регіону, постають окремі підтеми цієї сфери досліджень: мови, якими здійснювався тут переклад, його географія, хронологія та постаті в регіональному вимірі, зв'язки регіонального перекладознавства та фактів історії перекладу із загальнонаціональними процесами, особливості становлення професійної практики перекладу та його навчання в регіоні, корпус важливих перекладних текстів, створених безпосередньо в регіоні. Кожній із них притаманні власні проблемні моменти, починаючи із загальної методології дослідження регіональних перекладів, яку ще тільки напрацьовують сучасні дослідники, закінчуючи складними співвідношеннями між їх окремими складниками, що стосується, наприклад, залученості в історію українського перекладу відмінних від української місцевих мов або «клаптикового» характеру сучасних регіонів, що часто поєднують фрагменти різних історико-культурних областей. Алгоритм вивчення мікроісторії перекладу обов'язково має враховувати історію формування регіону та зміни його меж, взаємозв'язки мов місцевих етнокультурних спільнот та їх взаємозалученість у формування власне українського літературного процесу та історії культури, хронологічні етапи і їх співвіднесеність із загальнонаціональними суспільно-політичними подіями, кількісні та якісні показники, формування корпусу важливих для історії перекладу в регіоні творів та залучених до їх створення персоналій, що мають обов'язково ввійти в національну історію перекладу в Україні. Причому пошук і введення в науковий обіг таких важливих текстів, їх текстологічне вивчення, здійснення перекладознавчого і загальнофілологічного аналізу, доповнення і виправлення даних національної бібліографії України, заповнення біографічних прогалів та налагодження системних міждисциплінарних зв'язків перекладознавства з краєзнавством, історією, зокрема, літератури та мови, джерелознавством, текстологією, архівною справою, біобібліографістикою тощо є провідним завданням будь-якого дослідника мікроісторії перекладу в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративно-територіальний устрій України: Проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення / під заг. ред. В. Г. Яцуби. Київ : Секретаріат Кабінету Міністрів України, 2003. 324 с.
2. Андрієнко В. «Фауст» Й.-В. Гете в українських перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 1998. 19 с.
3. Білоус А. Проблема семантичної еквівалентності мовних одиниць в оригінальному і перекладі художнього тексту : (На матеріалі пер. творів М. А. Шолохова на нем. яз.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 1988. 17 с.
4. Бондарчук Л. Перші українські переклади наукової літератури економічного змісту: проблеми і здобутки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2004. № 503 : Проблеми української термінології. С. 115–117.
5. Босько В. М. Наші перекладачі шедеврів: співавтори геніїв, їхні «другі я», місіонери. *Історичний календар Кіровоградщини на 2020 рік. Люди. Події. Факти*. Кропивницький, 2019. С. 226–236.

6. Босько В. М. Останнє партійне доручення Григорія Зинов'єва: переклад для Сталіна книги Адольфа Гітлера «Майн кампф». *Історичний календар Кіровоградщини на 2021 рік. Етюди у червоному, чорному та синьожовтому кольорах про участь елісаветградців у революції 1917–1921 рр.* Кропивницький, 2020. С. 272–276.
7. Бракер Н. Микола Федорович Федоровський. Перший український діяч м. Єлисавету. *За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття* / під ред. М. Грушевського. 1928. Кн. 3. С. 46–49.
8. Варданян М. В. Ментальний світ українця в перекладній літературі для дітей та юнацтва письменників української діаспори. *Наукові праці Кам'янець-подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки.* 2018. Вип. 46. С. 12–16.
9. Варданян М. В. Перекладацька діяльність української діаспори XX століття: напрями та здобутки. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність.* 2020. Вип. 14. С. 16–26.
10. Василик А. Український художній переклад у міжвоєнному Львові. *Іноземна філологія / ЛНУ ім. І. Франка.* 2009. Вип. 121. С. 233–241.
11. Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування : у 2-х ч. Київ : Інститут історії України, 2009. Ч. 1. 364 с.
12. Випускники та студенти про свій фах. Факультет іноземних мов ЦДПУ ім. В. Винниченка. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/kafedra-perekladu-i-zahalnoho-movoznavstva-2/vipuskniki-pro-svij-fakh> (дата звернення: 26.06.2023).
13. Державин В. М. Проблема віршованого перекладу. *Плужанин.* 1927. № 9–10 (13–14). С. 44–51.
14. Дика Ганна. До обставин публікації першого українського перекладу балади Роберта Бернза. *Слово і час.* 2014. № 2. С. 77–85.
15. Дубова Т. Перекладна белетристика в Галичині 1920-х рр.: від переробок до фахових перекладів. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.* 2013. № 5. С. 61–83.
16. Енциклопедія перекладознавства : у 4 т. Пер. з англ. / за ред.: Івз Гамбієра та Люка ван Дорслара ; за заг. ред.: О. А. Кальниченко та Л. М. Черноватого. Вінниця : Нова Книга, 2020. Т. 1. 560 с.
17. Заславський І. Я. Микола Садовський – перекладач Олександра Пушкіна. *Література та культура Полісся.* 2003. Вип. 22. С. 55–60.
18. Зленко Г. Д. Михайло Комаров та його бібліотека (До 150-річчя від дня народження). *Бібліотечний вісник.* 1994. № 3. С. 29–33.
19. Зленко Г. Чи не збереглася збірка? *Кіровоградська правда.* 1963. 25 серпня.
20. Капраль М. Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság. Kiadványok. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregháziensia.* 2002. Т. 10. 171 с.
21. Катренко А. М. Український національний рух XIX століття. Частина II. 60-90-ті роки XIX ст. Київ, 1999. 189 с.
22. Кобів Й. Нарис історії українського перекладу з класичних мов у Галичині до 1939-го року. *Іноземна філологія : Український науковий збірник.* 2013. Вип. 121. С. 258–268.
23. Когут С. Європейська белетристика у західноукраїнських перекладах початку XX ст.: джерелознавчий аспект. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.* 2017. Вип. 9. С. 123–134.
24. Колодійчук Є. С. Годованець Микита Павлович. *Енциклопедія Сучасної України* : онлайн-версія / редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-25158> (дата звернення: 26.06.2023).
25. Конощенко А. Дніпрова Чайка : (Спогади). *Україна.* 1927. № 5. С. 121.
26. Матвіїшин В. Г. Українсько-французькі літературні зв'язки XIX –початку XX ст. Львів : Вища школа, 1989. 166 с.
27. Міжнародний зведений каталог-репертуар української книги, 1798–1923 : наук.-бібліогр. вид. : у 3 т. / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; авт. кол.: Л. В. Беляєва, С. А. Дзюбич, Л. М. Ковінченко [та ін.] ; редкол. : Л. А. Дубровіна (голова), Т. Д. Антонюк, Т. В. Добко, С. С. Кіраль [та ін.]. Київ : НБУВ, 2019. Т. 1 : 1798–1903. 1074 с.
28. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу : монографія. Вінниця : Нова книга, 2013. 448 с.
29. Міщенко А. Л. Мультилінгвальна текстова комунікація у світлі сучасних лінгвістичних технологій (на матеріалі технічної документації) : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.21. Київ, 2015. 503 с.
30. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу. *Всесвіт.* 2006. № 3-4. С. 154–171.
31. Наняк Ю. Микола Терентійович Улезко як перекладач «Фауста» Йогана Вольфганга фон Гете. *Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови».* 2008. Вип. 15. С. 238–243.
32. Науменко А. М. «Фауст» Гете у східнослов'янських перекладах. *Нові підходи до філології у вищій школі* : матеріали III Всеукр. наук. конф., м. Мелітополь, 16–21 вересня 1996 р. Мелітополь, 1996. С. 133–134.

33. Неборячок Ф. О. С. Пушкін українською мовою. Львів : Наука, 1958. 182 с.
34. Онанченко А. В. О дискуссионных вопросах науки переводоведения. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство»*. 2014. Т. 22, вип. 20(1). С. 107–112.
35. Пилипчук О. М. Німецькомовна проза Галичини 1848 – 1918 рр. в українських перекладах. *Іноземна філологія*. 2015. Вип. 128. С. 171–177.
36. Радчук О. Тлумачення Р. Бернза як міфологізація і деміфологізація. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія «Філологічні науки»*. 2010. Вип. 89(1). С. 208–212.
37. Романюк Наталя. Видавнича справа в Єлисаветграді / за ред. дра філол. н., проф. Миколи Тимошика ; авт. передм. др філол. н., проф. Микола Тимошик. Київ : КВІЦ, 2014. 156 с.
38. Романюк Н. Українськомовні видання в Єлисаветграді (кінець XIX – початок XX століття). *Сучасні дослідження української культури / за ред. М. Замбжицької, П. Олеховської, К. Якубовської-Кравчик*. Варшава-Івано-Франківськ, 2015. С. 150–158.
39. Саксаганський П. К. Театр і життя : мемуари / вступ. слово й ред. К. Буревія. Харків : Рух, 1932. 192, [1] с.
40. Самойленко Г. В. Твори М. Гоголя в репертуарі Миколи Садовського. *Література та культура Полісся*. 2008. Вип. 45. С. 137–145.
41. Тимошик Микола. Гідна данина провінційному друкарству. *Видавнича справа в Єлисаветграді : монографія / за ред. дра філол. н., проф. Миколи Тимошика ; авт. передм. др філол. н., проф. Микола Тимошик*. Київ : КВІЦ, 2014. С. 7–10.
42. Тобілевич С. В. Корифеї українського театру : портрети, спогади / ред., авт. передм. та прим. О. Борщаговського. Київ : Мистецтво, 1947. 112, [2] с.
43. Тобілевич С. В. Мої стежки і зустрічі. Київ : Держ. вид-во образотвор. мистецтва і муз. літ-ри УРСР, 1957. 473, [2] с. : іл.
44. Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939 : бібліографічний покажчик : у 5 т. / уклад.: Л. І. Ільницька, Т. М. Дубова, Л. Я. Кужель, Н. А. Рибчинська, Л. Т. Суц ; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Львів, 2010.
45. Чорний О. В. Єлисавет: походження назви та історія її вживання (1755–1924 рр.). *Наукові записки. Серія «Історичні науки»*. 2019. Випуск 25. С. 212–243.
46. Шмігер Тарас. Історія українського перекладознавства XX сторіччя. Київ : Смолоскип, 2009. 342 с.
47. D’hulst, Lieven. Translation history. *Handbook of Translation Studies* ; edited by Yves Gambier, Luc van Doorslaer. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2010. P. 397–405.
48. Pym Anthony. Method in Translation History. London and New York : Routledge, 2014. 234 p.
49. St. André James. History of translation. *Routledge encyclopedia of translation studies* ; edited by Mona Baker and Gabriela Saldanha. London ; New York, NY : Routledge, 2019. PP. 242–246.
50. Tymoczko Maria. Trajectories of research in translation studies: an update with a case study in the neuroscience of translation. *Asia Pacific Translation and Intercultural Studies*. 2016. 3(2). PP. 99–122. DOI: 10.1080/23306343.2016.1184833 (дата звернення 26.06.2023).

УДК 81'373.422: 801.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-27>

АРХІТЕКТОНІКА ХУДОЖНЬОГО ЕСЕ

ARCHITECTONICS OF ART ESSAY

Стефурак Р.І.,

orcid.org/0000-0002-9612-3851

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті досліджено архітектоніку художнього есе, описано його диференційні ознаки, літературні (автобіографічність, інтертекстуальність, асоціативність, широке використання художніх засобів) та соціокомунікативні риси (актуальність, суб'єктивність, волонтаривність).

Авторка статті на власних художніх текстах описала чотири основні прийоми побудови есе: обрамлення, каталогізацію, відкриту кінцівку, цитатоколажування.

Приєм художнього обрамлення полягає в тому, що, створюючи есе, автор використовує тотожні на лексико-семантичному рівні структурні елементи початку і кінцівки твору. У такий спосіб початковий і завершальний сегменти тексту «закільцьовують» його на різних рівнях: лексичному, синтаксичному, тропейчному. Цей прийом формує цілісність і завершеність есе.

Приєм каталогізації використовують для формування вертикальної й горизонтальної «виструнченості», «концентрації» тексту. Тобто каталог – це так званий каркас тексту, який можна розгорнути у сам есей. І навпаки: будь-який есей можна згорнути в каталог.

Приєм цитатоколажування полягає в тому, що архітектоніка есе формується вкрапленнями чужого мовлення (цитати, ремінісценції, відгуки тощо), проте його слід використовувати обережно, оскільки для жанру есе властиве «Я»-звучання, а не чуже мовлення.

Приєм відкритої кінцівки полягає в тому, що текст есе начебто не дописаний, обірваний, не завершений, проте відкрита кінцівка, власне, й надає читачеві простір для «співпраці» з авторським «Я», що забезпечує естетичний ефект тексту на смислового й композиційному рівнях.

Для жанру художнього есе будь-якої структури характерні такі ознаки: яскраво виражена постать автора, суб'єктивність, саморефлексія, інтертекстуальність; використання тропів, стилістичних фігур, відкритий чи прихований діалог з читачем, цілісність, зв'язність викладу. Архітектоніка художнього есе є вільною.

Ключові слова: есе, художній текст, структура есе, композиція есе, художнє обрамлення, відкрита кінцівка, каталог, каталогізація, цитатоколажування, квазіцитата, ремінісценція, метафора, епітет, порівняння, саморефлексія, інтертекстуальність.

The article researches the architecture of the artistic essay and describes its differential features, literary (autobiographical, intertextuality, associativity, wide use of artistic means) and socio-communicative features (relevance, subjectivity, voluntariness).

The author of the article based on her literary texts described four main methods of constructing an essay: framing, cataloguing, open ending, and quote collage.

The technique of artistic framing consists in the fact that when constructing an essay, the text author uses circular stanzas, in this way the beginning and the end of the text completely or partially coincide on the lexical, syntactic or tropic levels of language. This technique forms the integrity and completeness of the essay.

The method of cataloguing consists of vertical and horizontal "sophistication", it is the "concentration" of the text. The catalogue is the so-called frame of the text, which can be expanded into the essay itself. And vice versa: any essay can be folded into a catalogue.

The technique of quote collage consists in the fact that the architecture of the essay is formed by interspersing other people's speech: quotes, reminiscences, reviews, etc., but this technique should be used carefully since the essay genre is characterized by "I" sound, and not someone else's speech.

The reception of the open ending consists in the fact that the text of the essay seems to be incomplete, broken, and unfinished, but the open ending gives the reader space for "cooperation" with the author's "I", which ensures the aesthetic effect of the text on the semantic and compositional levels.

The genre of an artistic essay of any structure is characterized by the following features: a pronounced figure of the author, subjectivity, self-reflection, intertextuality; use of tropes, stylistic figures, open or hidden dialogue with the reader, integrity, and coherence of the presentation. Art essay architecture is free.

Key words: essay, fiction text, essay structure, essay composition, fiction framing, open ending, catalogue, cataloguing, quote collage, quasi-quotation, reminiscence, metaphor, epithet, simile, self-reflection, intertextuality.

Постановка проблеми. У сучасному світі інформаційного безмежжя питання індивідуальної мовотворчості актуальне й маловивчене, оскільки носії мови зазвичай перебувають у перенасиченому штампамі й кліше словесному середовищі, менше читають, а тому їм важко творити власний текст, зокрема художній.

Питання оригінального текстотворення сьогодні одне з ключових у мовознавстві, літературознавстві, журналістиці, лінгводидактиці тощо, оскільки в умовах доступу до «послуг» штучного інтелекту все важче стає навчитися й навчити когось писати академічно добротний текст. Зокрема, ця проблема є відкритою в ліцеях та ЗВО, виконання програм яких має забезпечити здобувачам освіти набуття навичок оригінального текстотворення. Найвищим досягненням сучасної лінгводидактики є формальне (аргументоване) есе, яке характеризується усталеною композицією (теза, аргументи + приклади, висновок), у якій, на нашу думку, «тісно» авторському «Я» творчої особистості. Саме тому ця стаття присвячена архітектоніці художнього есе – творчого «Я»-тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складність осмислення есе полягає в тому, що текст «Я»-формату є поширеним інструментом інформування у філософії, культурології, мовознавстві, літературі, педагогіці, публіцистиці тощо. Тому він і не може мати чітко визначеної структури: учені типізують есе як за стилем, так і за формою викладу.

Наприклад, С. Шабеліст виділяє такі основні ознаки есе, як: «логічність викладу думок; дбайливе ставлення до художньої форми; вираження нового, суб'єктивного судження про щось (на першому плані – суб'єктивність особистості автора); образність, афористичність, використання свіжих метафор, нових поетичних образів; розмовна інтонація та лексика; різноманітне тематичне спрямування – філософське, історико-біографічне, публіцистичне, літературно-критичне, науково-популярне» [7, с. 49].

Н. Іванова наголошує на тому, що есе – «самостійна та відкрита до формально-змістових видозмін і пошуків модель письма»; «есеї становить специфічний тип дискурсу, коли приватне висловлювання стає всезагально цікавим, бо переходить межі особистої, “домашньої” творчості, заміряючись на загальніші питання, але зберігаючи при цьому свою унікальність» [1, с. 24].

Із формального погляду, на думку К. Сільман, есе притаманні як «літературні (автобіографічність, інтертекстуальність, емоційність, іронічність та широке використання художніх засобів), так і соціокомунікативні риси (актуальність, <...> безпосередній вплив на масову свідомість» [3, с. 67].

М. Титаренко, аналізуючи будову художнього есе, порівнює його з «райдужною пружинкою», яка «перетікає з одного краю в інший. Відтак і думка в есеїстиці є мінливою та пластичною. В есе важливий не результат, а сам процес, треба зауважувати, як автор пише та мислить» [4].

Усі вчені акцентують на довільній композиції і «Я»-присутості в архітектоніці есе, що й зумовило мету нашого дослідження.

Мета дослідження – вивчити й описати архітектоніку (структурні компоненти, які формують цілісність) есе художнього стилю.

Виклад основного матеріалу. Есе – «тексти зазвичай невеликого обсягу, довільної структури та індивідуально-сповідної нарративної природи, що <...> відбивають перебіг авторських міркувань з конкретного приводу, спертих на асоціативність, винахідництво у змістовому та формальному плані, парадоксальність і новизну, естетичну привабливість, акцентування радше на особистому відчутті чи власній раціональній позиції, ніж на моделях дискурсивного (раціоналістичного) аргументування» [1, с. 242].

Архітектоніка – структура тексту есе – це вертикальна модель, яка забезпечує його смислову і композиційну цілісність. Оскільки есе характеризується вільною композицією, то його можна будувати по-різному.

Марія Титаренко [4], аналізуючи будову художнього есе, виокремлює чотири основні прийоми його структурування: художнє обрамлення (закільцювання), каталогізацію, цитатоклажування, відкриту кінцівку.

Приєм художнього обрамлення (закільцювання) полягає в тому, що, створюючи есе, автор використовує тотожні на лексико-семантичному рівні структурні елементи початку і кінцівки твору. У такий спосіб початковий і завершальний сегменти тексту «закільцюють» його на різних рівнях: лексичному, синтаксичному, тропейному. Цей прийом формує цілісність і завершеність есе. Наприклад:

Сніг сніжить, ніжить безмежно, необережно й безбережно, мереживно...

А колись я боялася снігу, бо він – не тільки холодний зліпок, нагло вдертий у внутрішній світ напівсухих чобіт, а й безмежний білий собака, що кусає за очі дитячий Всесвіт.

Сніг – тиша, спокій, податливість, тобто чудовий матеріал для маркування зовнішньої форми людини: падаєш навхрест – і маєш рельєфну відбитку неповторної себе.

Розплющую очі: холодне диво інкрустоване діамантами.

Заплющую: сніг – Миколай, сніг – Різдво!

І різдвяються святковий настрій у теплій хаті біля манірниць-ялинок, у вікно зазирає сніг – той сакральний, незайманий чужим знанням простір, який кусає мене за пам'ять. Я дитинно посміхаюся і вже не боюся.

Сніг сніжить, ніжить безмежно, необережно й безбережно, мереживно... (Роксолана Стефурак).

Як бачимо, застосовуючи закінчення, авторка починає з тези (метафори, думки...) і завершує нею. У такий спосіб текст набуває цілісної форми, обрамлення формує художню завершеність тексту.

Приєм каталогізації полягає у вертикальній і горизонтальній «виструнченості», «концентрації» тексту. Каталог – це піджанр есею, який описав Михайло Епштейн, називаючи текст такого типу «серцевиною», оскільки кожен есей ми можемо згорнути в каталог і подивитися, як формувався текст. Це «кістяк» есею. Дуже важливо під час побудови тексту, на думку Марії Титаренко, розуміти, що є вертикальний складник тексту й горизонтальний. Якщо вертикаль – це чітко структурована парадигма понять, то горизонталь у каталозі – це наскрізний образ, який можна розгортати.

Наприклад:

0.0 Сніг – безмежжя, необережність, безбережність, мереживність, сніжинність.

1. Холодний зліпок дитячої уяви.

2. Безмежний білий собака, що кусає за очі дитячий Всесвіт.

2.1. Світ – Всесвіт.

3. Тиша, спокій, податливість, неповторність.

4. Холодне диво, інкрустоване діамантами.

4.1. Сніг – Миколай, сніг – Різдво!

5. Сакральний простір манірниць-ялинок.

0.0 Сніг – безмежжя, необережність, безбережність, мереживність, сніжинність (Роксолана Стефурак).

Наведений каталог має чітку пронумеровану вертикаль понять, а також горизонтальну асоціативно-образну вісь із топіком «сніг». Як бачимо, так званий каталог-картинка, каталог-фотографія, каталог-асоціація, каталог-спогад, каталог-сповідь... є своєрідною «Я»-пам'яттю дитинства. Авторка, правда, зробила навпаки: спершу написала есей, а потім трансформувала його в каталог. Таке завдання можна давати слухачам курсу з написання художнього есе. Це приклад,

як допрацювати каталог, щоби вийшов повноцінний есей. У цьому тексті багато парцельованих речень, художнє обрамлення, асоціативно-образний баланс горизонталі і вертикалі тексту.

Прийом цитатоколажування полягає в тому, що архітектоніка есе формується різнотипними вкрапленнями чужого мовлення (цитати, ремінісценції, відгуки тощо). І. Хлистун вважає, що однією з основних ознак есе є інтертекстуальність, яка знаходить вираження, зокрема, в «афоризмах, сентенціях, цитатах з метою спонукання читача до роздумів та емоційного сприйняття певних думок автора» [6, с. 126]. Завдяки цитатоколажуванню в тексті адресат «бачить» загальнокультурний контекст фонових знань автора, глибше розуміє його ословлене «Я» завдяки відомим константам певної мовної картини світу. Наприклад:

На межі молитви...

«Від пошести, голоду, вогню і війни визволи нас, Господи»...

І ще від думок страшних визволи...

І від бездушно децибельного голосу лютости й мсти...

Боже, ти ж знаєш, скільки разів голод вбивав Україну, як пошесть з'їдала її.

А війна... І війна не вперше... Дозволь, щоб востаннє...

Господи, звільни нас від сусідів північних, тих злооких і чорносердих убивць із викривленою психікою. Врятуй нас від слова їхнього матюкосатанинського та діл їх смертоносних.

Боже, поглянь на ті фото з Маріуполя й Бучі і зглянься над нами. Там не вперше стріляють в потилицю, там не вперше морять голодом (тільки тепер блокадно-підвально).

Боже, зв'яжи руки вбивцям...

Голод – це московія. Московія – це голод. Голод думки, віри, честі, правди, дитячих голубеньких капчиків 18 розміру, а згодом і хліба.

Пошесть – це московія. Московія – це пошесть. Боже, лікарю душ, пошли нам таку вакцину, щоб цей ординський вірус зник із нашої землі, "як роса на сонці".

Вогонь і війна – це московія. Московія – це вогонь і війна. Про це кричить палаюча історія Сирії, Ічкерії, Грузії, Афганістану й багатьох інших країн. Поможі, щоб і наша історія ніколи більше не мовчала й не замовчувала...

Розумію, що помагаєш нам. І штормом моря, щоб не висадився чужинський десант, і нерозірваними снарядами, і весняним снігом, що показує сліди диверсантів в комендантський час, і навіть зброєю, подарованою світом.

І якби не Твоя воля, то не встояв би Київ проти вселенського зла. А він встояв тому, що якогось дня цієї лютої лютневої війни Твій перст намалював над ним веселку...

Усе було б не так страшно, Боже, якби не моторошні картини Бучі й Ірпеня...

Тому прошу, Господи, зроби так, щоб мертві діти української землі (малі й дорослі) не стали марними жертвами пошести ординської голодної війни.

«Від пошести, голоду, вогню і війни визволи нас, Господи»... (Роксолана Стефурак).

У наведеному есе авторка використала прийом цитатоколажування, впливши у канву тексту перший рядок («Від пошести, голоду, вогню і війни визволи нас, Господи») із відомої молитви («Благальна пісня (суплікація)») та порівняльну конструкцію з гімну України («як роса на сонці»), ремінісценції (квазіцитацій), які нагадують адресатові певні події, факти (Сирія, Ічкерія, Грузія, Афганістан, Маріуполь, Буча), що значно підсилило твір, розширило його смислову, підтекстову, асоціативно-образну рамки. Цей текст також має художнє обрамлення цитатою з молитви, яка в тексті згорнуто повторюється синонімічним звертанням «Боже». Такий «посилюваний повтор є засобом вираження есеми» [2, с. 22] – макрообразу «Я»-тексту («Межа молитви»), зв'язувальним елементом тексту (заголовком).

Слід зазначити, що, вибудовуючи есе, не варто надто захоплюватися цитатоколажуванням, оскільки есе – це «я»-формат, а надмірна цитатація чи інтертекстуальність може «виштовхнути» автора із самого тексту, оскільки «диференційною ознакою есе була і залишається постать автора, намір якого зводиться до визначення своєї позиції стосовно світу та інформування про неї читачів» [5, с. 30].

Приєм відкритої кінцівки полягає в тому, що текст есе начебто не дописаний, обірваний, не завершений, проте відкрита кінцівка, власне, й надає читачеві простір для «співпраці» з авторським «Я», що й забезпечує естетичний ефект тексту на смислового й композиційного рівнях.

Приєм відкритої кінцівки здатен спровокувати естетичний художній ефект у читача, здатного до творчої співпраці з автором, оскільки «категорія завершеності есею має значно більш відносний характер, ніж у публіцистичних жанрах, і стосується передовсім форми, а не змісту...» [3, с. 90]. Есе не вимагає однозначного розуміння його змісту, а залучає читача до роздумів, лише знайомить його з авторським баченням есеми (домінантного образу тексту), тому завершення тексту читачем – цікавий композиційний хід:

Цього Різдва я побачила, що Ісус оселився в «колисочці» з-під патронів...

Це означає, що все буде Україна, бо на її боці Світло першої зірки, яку не здатна вбити жодна балістична ракета.

Можна вимкнути світло, але не можна знищити світлість душі.

Можна вбити людину, але не можна вбити в людині Бога, який кожного року народжується, щоб врятувати людство.

Цього року Ісус народився в Україні? (Роксолана Стефурак).

Відповідь на кінцеве питання тексту, звісно ж, відкрита. Іде війна, боротьба добра і зла, світла й темряви. Для когось відповідь однозначна: добро перемаже зло! Христос цього року народився в Україні, щоб врятувати людство! А хтось втратив сина... У нього відповідь, на жаль, може бути й іншою...

Відкрита кінцівка есе здатна естетично й емоційно впливати на сприймача тексту, фонові знання якого формують здатність до художнього переосмислення дійсності адресатом.

Цілісність будь-якого есе забезпечується насамперед смисловою зв'язністю його структурно-змістових частин. Використовуючи аргументацію, факти, приклади тощо, автор вибудовує текст, що глибоко (і на вертикалі, і на горизонталі!) розкриває вибрану тему. Саме тому «есеї тяжіє до композиційних форм, що застосовують у художній прозі» [3, с. 84], якій властива тропеїчність (метафора: *Твій перст намалював над ним (Києвом) веселку ...*; епітет: *тих злооких і чорносердих убивць*; порівняння: *манірниця-ялинка*; антитеза: *Можна вимкнути світло, але не можна знищити світлість душі. Можна вбити людину, але не можна вбити в людині Бога...*), саморефлексія (авторська інтерпретація довколишньої дійсності, суб'єктивне осмислення описуваного поняття: *Сніг – тиша, спокій, податливість, тобто чудовий матеріал для маркування зовнішньої форми людини: падаєш навхрест – і маєш рельєфну відбитку неповторної себе*), інтертекстуальність («*Від пошести, голоду, вогню і війни визволи нас, Господи*», «*як роса на сонці*», *Сирія, Ічкерія, Грузія, Афганістан, Маріуполь, Буча...*).

Як бачимо, цілісність художнього есе залежить від гармонійного поєднання авторського «Я» із образністю, актуальністю, саморефлексією, а не від композиції тексту, бо його архітектоніка не усталена: навіть із відкритою кінцівкою есе художньо цілісне.

Висновки. Для жанру есе будь-якої структури характерні такі ознаки: яскраво виражена постать автора, суб'єктивність, саморефлексія, інтертекстуальність; використання тропів, емоційно забарвленої лексики, діалог з читачем, цілісність, зв'язність викладу, що синкретично формують оказіональну мовну картину світу митця.

Архітектоніка художнього есе є вільною (обрамлення, відкрита кінцівка, помірно цитатокотлажування, каталогізація тощо), тому особливості структури такого тексту зумовлені індивідуальним авторським почерком текстотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іванова Н. Специфіка есею як жанру художньо-небелетристичної літератури. *Слово і час*. 2007. № 9. С. 15–25.
2. Пітель В.М., Пітель В.І. Посилюваний повтор як один із засобів вираження есеми у творі Тараса Прохаська «Майбутнє буде давно». *Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти,*

технологій та суспільства : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 9 лютого 2023 р.) : у 3 ч. Кременчук : ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. С. 20–22.

3. Сільман К. В. Есе як жанр на перетині літератури та журналістики : дис. канд. ... філол. наук : 10.01.06. Миколаїв, 2019. 228 с.

4. Титаренко М. Як написати успішний есей: кейси від Марії Титаренко. Школа журналістики та комунікації. URL: <https://sjc.usu.edu.ua/news/yak-napysaty-uspishnyu-eseu-keysy-vid-mariyi-tytarenko/> (дата звернення: 21.06.2023).

5. Торговець Ю. І. Текст-типологічна специфіка есе: історична перспектива. *Філологічні студії*. 2016. Вип. 6. С. 29–33.

6. Хлестун І. Лінгвостилістичні особливості есе як публіцистичного жанру. *Філологічний часопис*. 2022. Вип 1(19). С. 121–128.

7. Шабеліст С. Теоретичні аспекти жанру есею. *Слово і час*. 2007. № 11. С. 48–56.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-28>

**ФОНОСТИЛІСТИКА МАЛОЇ ПРОЗИ М. ЯЦКОВА
ТА Г. ХОТКЕВИЧА В КОНТЕКСТІ
РАННЬОМОДЕРНІСТСЬКОЇ ЕСТЕТИКИ**

**PHONOSTYLISTICS OF SHORT PROSE BY M. YATSKIV
AND H. KHOTKEVYCH IN CONTEST
OF EARLY MODERN AESTHETICS**

Суворова Л.К.,*orcid.org/0000-0002-4616-5041*

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри педагогічних технологій та мовної підготовки
Державного університету «Житомирська політехніка»**Музичук В.В.,***orcid.org/0000-0003-2091-198X*

кандидат філологічних наук,

викладач вищої кваліфікаційної категорії циклової комісії гуманітарних дисциплін
Житомирського базового фармацевтичного фахового коледжу Житомирської обласної ради

У запропонованій статті простежуються механізми функціонування фоностилістичних прийомів у малих жанрових формах Г. Хоткевича та М. Яцкова. Відзначено провідні тенденції тогочасної ранньомодерністської естетики на різних рівнях художньої образності та здійснено інтерпретацію фонетичних ресурсів прозової мови зазначених письменників. Окреслено функціональну парадигму звукових та фонетичних технік, вписаних у ранньомодерністську систему мовно-стильових координат. Звернено увагу на ритмомелодику, евфонізацію, внутрішню звукову організацію тексту, звукопис, слухові акустичні імпресії, лексичні звукообрази, засоби фоніки (алітерацію, асонанс), звуконаслідування. Інтерпретаційну матрицю описано крізь призму стильових прийомів символізму, імпресіонізму, експресіоністичну техніку, які насамперед намагалися підкреслити ідею твору завдяки формально-виражальним засобам. Відзначено, що звукова модель запропонованої авторами-модерністами образності вибудовує багатогранну асоціативну картину, прочитання якої можливе крізь призму світоглядно-аксіологічних домінант тієї епохи: апелювання до філософії ірраціоналізму, принципів інтуїтивізму, психологізму, сенсорної модифікації. Виокремлено первинні фоносемантичні техніки (звуконаслідувальні) та вторинні (звукосимволічні). Запропоновано класифікацію фоностилістичних засобів відповідно до певних рівнів організації художнього тексту: звук на рівні звука, звук на рівні лексеми, звук на рівні ідеї-механіки. Функціональне навантаження звукообразного світу зводиться до прочитування звуку, як: психологічного компоненту, засобу ритмічності та мелодики, вибухово-настрояєвого прийому, техніки до змалювання психопортрету героя, невербально-сигнальної символічної системи, синестезії сенсорних систем сприйняття людиною світу, акустично-виражальних практик, часо-просторового маркеру та ідейно-тематичності художнього тексту у його тісній взаємодії з тенденціями ранньомодерністської естетики.

Ключові слова: модернізм, фоностилістичні прийоми, звукопис, акустичні техніки, музичність, звуконаслідування, сугестивність, сенсорна образність.

The proposed article traces the functioning mechanisms of phonostylistic techniques in the small genre forms of H. Hotkevich and M. Yatskiv. The leading trends of the contemporary early modernist aesthetics at different levels of artistic imagery were noted, and the phonetic resources of the prose language of the noted writers were interpreted. The functional paradigm of sound and phonetic techniques, inscribed in the early modernist system of linguistic and stylistic coordinates, is outlined. Attention is paid to rhythm and melody, euphonization, internal sound organization of the text, sound writing, auditory acoustic impressions, lexical sound images, phonics tools (alliteration, assonance), sound imitation. The interpretive matrix is described through the prism of stylistic techniques of symbolism, impressionism, and expressionist technique, which primarily tried to emphasize the idea

of the work through formal expressive means. It is noted that the sound model of imagery proposed by modernist authors builds a multifaceted associative picture, which can be read through the prism of worldview and axiological dominants of that era: an appeal to the philosophy of irrationalism, the principles of intuitionism, psychologism, sensory modification. Primary phonosemantic techniques (sound imitation) and secondary (sound symbolic) are distinguished. A classification of phonostylistic means is proposed according to certain levels of organization of the artistic text: sound at the level of sound, sound at the level of lexeme, sound at the level of idea-mechanics. The functional load of the sound world is reduced to the reading of sound as: a psychological component, a means of rhythmicity and melody, an explosive and moody reception, a technique for drawing a psycho-portrait of a hero, a non-verbal-signal symbolic system, synesthesia of sensory systems of human perception of the world, acoustic-expressive practices, time- spatial marker and ideological and thematic nature of the artistic text in its close interaction with the trends of early modernist aesthetics.

Key words: modernism, phonostylistic techniques, sound recording, acoustic techniques, musicality, sound imitation, suggestiveness, sensory imagery.

Постановка проблеми. На початку ХХ ст. в українській літературі відбулася відчутна реформа щодо моделювання форми та змісту малої прози. Ранньомодерністський канон вибудовувався з урахуванням провідних тенденцій того часу, відзначених на всіх рівнях художньої творчості. Йдеться не лише про перегляд аксіологічних моментів, а й про форматування світоглядної системи, про утвердження особливого типу мислення, вибудовування інакшої художньо-образної системи, де доміантним постав культ естетизму, а становлення нового дискурсу розглядалося як своєрідна «культурна практика», «нова семантика та онтологія» [1, с. 163–164]. Розлогі реалістичні сюжети з їх деталізацією і точним математичним відтворенням дійсності витісняються маложанровими формами, для яких характерною ціллю ставали фрактальність мислення і намагання художньо й водночас психологічно втілити тенденції нової естетичної системи, що органічно продовжувала загальноєвропейський мистецький процес.

Дискурс навколо питання щодо нового типу мислення поступово розгорнувся у варіативності стильових течій. Найперше представники цих груп тяжіли до естетики символізму, підґрунтя якого вбачаємо у різних видах мистецтва (музиці – К. Дебюссі, М. Равель; образотворчому мистецтві – Г. Моро, П. Гоген, О. Роден, О. Редон). Світоглядну платформу для символізму склали філософські ідеї Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, А. Бергсона. Філософія ірраціоналізму у поєднанні з механізмами інтуїтивізму та сенсорної практики остаточно обґрунтували бажання оволодіти таємницею творчості за допомогою гри різних чуттєво-фізіологічних систем (слуху, нюху, зору, дотику, смаку). Таке тяжіння зумовлено орієнтацією на граничне балансування творчого акту між дійсним та містичним, інтуїтивним способом осягнення дійсності, відтворенням невлених і мізерно швидкоплинних переживань-миттєвостей.

Продуктування образного світу відбувається через не лише зорові асоціації, але й слухові, що виразно прочитується на рівні тексту шляхом авторської імітації звуків, відтворення описів за допомогою шумових ефектів, настроєвої тональності, звуковідтворень та інших фоно-стильових фігур. Така особливість вкотре характеризує «лінгвістичну музику символізму» [14, с. 35], а заодно і стильову виразність імпресіонізму та експресіонізму, оскільки жодна з цих течій не проявлялася в чисто викристалізованому вигляді.

У цей час повноправним культурно-мистецьким центром стає Львів, який вабить творчу молодь, адже це місто, як локальний центр на Галичині, вибудувало тісні зв'язки із Європою. Там проживає і творить Іван Франко, який був беззаперечним авторитетом для нового покоління митців. Поява на межі ХІХ–ХХ ст. у Західній Європі угруповань «Молодої Бельгії», «Молодої Англії», «Молодої Польщі» не лишилась непоміченою і в Україні, репрезентуючись у «Молодій Музі» на Галичині та «Українській хаті» на Київщині. Варто зауважити, що цей факт навіть після відміни Емського указу та Валуєвського циркуляру 1905 року все ж має місце хоча б тому, що створив тісний духовний та онтологічний зв'язок між багатьма митцями, які ще довго продовжували культурний діалог, витворюючи свій особливий національний мистецький арсенал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема звуку, його семантики, механізмів витворення фонічних образів у слові поставала об'єктом дослідження не лише літературознавців, але й мовознавців, психологів, музикознавців, філософів. Багатовекторність цієї теми породила, відповідно, калейдоскопічність наслідкових рішень та низку наукових поглядів. Ще І. Франко свого часу підкреслив у нового покоління митців «несвідомий наклін до ритмічності» та тяжіння до «музикальності як елементарних об'явів зворушень душі» [11, с. 108], а фоностильові техніки, за його переконаннями, мали більше можливостей передачі повноти емоцій, аніж просто музика. Звуки, що витворюють семантику слів у художньому тексті, можуть вдало передавати настрої, емоції, точніше охопити правильні значення, закладені автором. Йдеться насамперед про фонетичні засоби і лексичні прийоми відтворення звукових ефектів [10, с. 122]. Дещо схоже висловлюється й Т. Еліот, вказуючи на нерозривну єдність поетичного слова та звуку-музики: «"Музичність" твору визначається як його звуковою моделлю, так і моделлю всіх додаткових значень, із яких твір складається; обидві ці моделі – звукова й асоціативна – існують неподільно, як одне ціле. І якщо хтось вважає, що прикметник «музичний» стосується тільки чистого звуку безвідносно до сенсу, я можу лише повторити своє попереднє твердження, що звучання твору є такою самою складовою, як і зміст» [2, с. 101].

Сучасне літературознавство у постатях В. Левицького [4], Л. Оліфіренко, Н. Львової, О. Мельник, О. Найдеш, Л. Гливінської, Ю. Юсип-Якимович все ж звертало дослідницьку увагу на звукоцильову природу образного світу тих письменників, які активно тяжіли до тенденцій європейського модернізму. Н. Шумило і С. Павличко, аналізуючи творчість прозаїків цього періоду, одностайні в думці, що письменники-модерністи «продемонстрували тип прози, в якій важливою була не послідовна оповідь, а почуття, враження, асоціації. Ця деструктивна роль виявилась плідною в чисто модерністичному сенсі, закладаючи фундамент для стильових і нарративних змін, які відбувалися в українській прозі у 20-ті роки» [7, с. 127].

Монографічне дослідження О. Мельник, присвячене прочитанню модерністських тенденцій у М. Яцкова, окремим підрозділом подає тематичну картину слухових образів, інтерпретуючи музичність малої прози і на рівні сюжету, і на рівні окремих мікрообразів [5, с. 173–206]. Серед сучасних напрацювань варта уваги серія статей Ю. Юсип-Якимович, у яких на рівні тексту провідних письменників-символістів слов'янських літератур презентовано роль фонічних засобів. Тенденцію тяжіння до музики у символістських текстах вона простежує ще з періоду романтизму; традиція останнього ще досить певно була відчутною в українській літературі, бо розвивала найперше естетику національного: «символізм перейняв від попередників нову естетичну техніку письма, прагнучи творити нове за формою, але національне за духом мистецтва. Основою мелодійності вислову в символістів є перевага, домінанта слухових вражень над зоровими. Слухові імпресії й створюють музичність вислову через звуковий рівень поезії. Перевага слухових вражень над іншими – це й є музичність» [15, с. 310].

Окремої уваги варті слухні міркування О. Потебні, зокрема його позиція щодо єдності звуку і семантики, які завжди «залишаються обов'язковими умовами існування слова», а відповідно, за допомогою слова здійснюється і пізнання, точніше мовити, впізнавання семантики слова у контексті розуміння ним і через нього навколишнього світу. Окрім цього, саме фонетична «одіж» слова, тобто його звучання, витворює певну дійсність, наповнюючи її влучним і правильним смислом [8, с. 133].

Мета дослідження полягає у прочитанні функціональності звукоцильових прийомів та моделюванні класифікації звукової образності у малій прозі М. Яцкова та Г. Хоткевича крізь призму ранньомодерністського канону.

Виклад основного матеріалу. Музичність тексту, його ритмічна природа, звучання крізь інший звукообраз вкотре працювали в ранньомодерністському каноні задля посилення психологізму та моделювання чуттєвого світу. Фонетичне значення закладається у словах, що позначають рухові зміни, звучання як сам сенс, якість, форму, колір, світло. Така фонетична семан-

тика ілюструє дуальність лексичної одиниці: з одного боку, прочитується природна (фізична) вмотивованість сенсу, а з іншого – його психологічна особливість, зумовлена синестезією значення, тобто поєднанням або транспозицією одних видів відчуттів у інші за асоціацією (наприклад, легке є приємним, а важке – неприємним) [3, с. 78].

Витворення шумового ефекту автори-модерністи здійснюють шляхом антропоморфізації природи, яка стогне, кричить, хлюпоче, виє, грюкає, шепоче, плаче. Скажімо, в етюді Г. Хоткевича «Два шуми» прочитання тексту відкривається звуко ефектом в органічному поєднанні голосу природи («ліс шумить», «вітер збирає цвіти скорби», «темно-зелена глибинь шуму», «стріпоче птиця», «хрусне гілка», «лісові ручаї шумлять») та психологічного стану ліричного героя («заплаче тисяччю плачів», «заговорить тисяччю голосів», «сміх твій розіллється») [12, с. 303–304]. Сенсорна палітра зображуваного рясніє поєднанням шумових, слухових та візуальних ефектів як засобу психологічної нарації, де мотив шуму постає постійним супровідним осердям живого світу: «Хоткевич пише наче уривками, фрагментами, спазмами, немовби не дбаючи про завершеність сюжету чи створення характеру. Для нього важливі почуття, настрої, думка, ситуація, вихоплені з їхньої загальної життєвої плінності» [7, с. 118].

Не можна не помітити типових рис естетики модернізму, до яких апелює автор, зокрема орієнтацію на антично-міфологічні сюжети (дуалізм діонісійського (порив, вихор, бунт, хаос, пристрасть – ці ознаки асоціативно в'яжуться з різноманіттям звукового світу та його вияву) та аполонівського начал). Діонісійська сила здатна примирити природу з людиною, сприяти злиттю, подарувати відчуття гармонійної єдності [6, с. 105], що відзначаємо на рівні тексту: «І не телепають тут козлоногі лісовики <...>, власною красою зачаровані, глядяться в воду нарциси <...>» [12, с. 305]. Натомість в етюдах М. Яцкова «Хлоп'я», «Дитяча грудь у скрипці», «За горою» звукова образність виражається у контексті діонісійських вакханальних ігор задля демонстрації проявів блаженного захоплення світом і собою, пориву у надреальне, що відбувається через «*principiū individuationis*», рівносильного наркотичному сп'янінню: «світ обертався, хлопчина не видів на нім нікого й нічого – чув лише себе» («Хлоп'я»); «жалі скрипки обіймалися з шумом лісу, з зойком вітру серед ночі», «зіллялися зі співом і тупотом в одно велике колесо, воно крутилося, як у сні», «плаче, зойка на ціле горло, але цього ніхто не чує, бо його плач у скрипці» («Дитяча грудь у скрипці»); «вітер суятив по смерекових берегах», «хата здригає», «оба бутять та удають, як жінки заводять» («За горою») [16, с. 184–187].

Надання природі особливого голосу виразно простежується у символістській практиці: «Представники символізму прагнуть «музикально» передавати душевні стани й емоційні віяння, відтінки й обертони. Власне, розвиваються музичні ресурси мови (мов), мелодійність. Це призводить до мобілізації звукових чи фонетичних засобів стилістики – від ритмомелодики до асонансів, алітерацій, рим, звуконаслідувань, звукопису, що надавало їх творам прозорості, створювалися за допомогою мислезвуків бажані звукообрази, що вносить у поетичний текст надвербальний зміст, сугестивність як здатність передавати напівусвідомлені настрої, відтінки вражень» [13, с. 101]. Пейзаж досить часто набуває звукового вияву, а звуки навколишнього світу стали загально джерелом творчості символістів, які «почали інтенсивно культивувати здатність окремих звуків викликати слухові образи» [15, с. 312].

В оповіданні М. Яцкова «У наймах» звукова образність градаційно формує наростання трагічного: зозуля, що кує-прокує чисельність років життя людини; сопілка, яка «тужить»; водяний потік, що «забуту співанку співає»; цвіт яблуні, що шепоче, ніби нагадуючи своїми опалими пелюстками про скороминущість буття; воркотіння голубів як уособлення відходу чистої душі, і врешті – голос покійної матері, яка ніби прийшла завершити усю цю симфонію страждань [16, с. 42]. В одному із розділів оповідання автор витворює звуковий світ не лише за допомогою внутрішньої ритміки, а й шляхом сугестіювання музики через звук: «чути було, як цюкають сокири, гунають довбні, шаркотять пили, скрегочуть колоди та лопають грубі поліна. Час від часу рухнеться з тріском і грюкотом велетень дерево. Глухий стогін, ніби з

тисячі грудей, лунає далеко-далеко лісами» [15, с. 45]. Такі фонічні елементи з нашаруванням звукодії через лексичне значення слова увиразнюють психо-емоційну картину зображуваного, а недоконаний час дієслів «продовжує асоціативне існування звуків у часі» [5, с. 179].

У новелі «Лісовий дзвін» цього ж автора уже в самому заголовку міститься образ, який асоціативно в'яжеться зі звуком. Нічний дзвін у фольклорно-міфологічному сенсі передбачає містичність звучання, своєрідну загадковість зображуваного: «Стали випитувати її та вона попала в лихоманку, дзвонила зубами, оглядала довкола себе <...>» [16, с. 165]. Героїня чує звуки невидимого далекого дзвону, який притягує її до себе нездоланною силою. У творі зринає мотив дороги-лабіринту, яку дівчина намагається пройти, але порив до магічної та досі нечуваної музики як чогось трансцендентного й неземного губить дівчину серед лісових «горбків» і «папоротників» [16, с. 166]. Звук виконує роль дезорієнтованої руйнівної стихії, що схематично можна відтворити таким чином: пристрасть → «дзвін виходить з лісу» → «попала в лихоманку, дзвонила зубами» → «у вухах її дзвонить» → «блудила, як у сні» → «похилилася на землю» [16, с. 165–166]. Натомість у Г. Хоткевича звукообраз постає еквівалентом зцілення, творення Всесвіту, упорядкування та гармонії, про що прочитуємо в етюді «З гір потоки!»: «розкриває обійма» → «сочить у пересяклому в'язкому мосі» → «усміхається» → «багатство очищення» → «зголубів й опрозорився» → «дзвонами невидимими славословлять храми» → «співає земля» [12, с. 299–302].

Фонетична стилістика на рівні тексту працює задля відтворення фоносемантичних зв'язків між словами. Вони можуть бути первинними (звуконаслідувальними) і вторинними (звукосимволічними). І в М. Яцкова, і в Г. Хоткевича головним елементом звукової організації художньої мови новел постає особливий принцип оформлення звукової матерії мовлення. Звук криється не лише у видимій, зовнішній оболонці слова-образу, а й у семантиці, асоціативній мережі тощо. Звукові барви і тони слугують засобом передачі різних станів авторів і часто є доміантними порівняно з іншими художніми техніками; вони вносять нові смислові сенси, увиразнюючи їхні функціональні можливості на рівні мотивів чи ідеї твору в цілому.

Виразність індивідуального стилю молодомузівців досягається апелюванням до фонічних мовних засобів, як-от: інтонації, логічного наголосу, текстової милозвучності, нанизування образів зі звуковими сенсами, емоційно забарвлених слів і синтаксичних фігур. Особливу роль серед них відіграють одиниці звукопису («струмочок – жу-жу-жу»; «Кгм! Кгм!» – відкашлявся двічі» (Г. Хоткевич «Два шуми», «У корчмі»); «А тут вам: ка-у, ги-и-й, бадю рідненький!» (М. Яцків «Ой не ходи, Грицю...»)), які, попри пріоритетне стилістичне навантаження, виступають фоносемантичними засобами компресії інформації, «створення акустичного образу повідомлюваного, посилення виражально-зображального потенціалу прозового мовлення» [9].

Побіжне прочитання малої прози М. Яцкова та Г. Хоткевича дає змогу змоделювати класифікацію фоностилестичних засобів у малій прозі раннього українського модернізму (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація фоностилістичних засобів у малій прозі раннього українського модернізму

№ з/п	Тип звукообразу	Функціональність	Приклад
1.	Звук на рівні звука (алітерація, асонанс, звуконаслідування, звукові повтори (еквіфонія).	Внутрішня ритмічність, звуковідтворення навколишнього світу, експресивність зображуваного, музичність, психологізм з метою підсилення зорових, тактильних, одоративних імпресій;	«Два шуми», «У корчмі», «Повінь» Г. Хоткевича; «Весняний захват», «Поганство юрби» М. Яцкова: «Ото-во-во-во!», «с-с-с-с», «Клейго – о-ов!», «Ха-ха-а!», «Го-го як високо», «гу-у-у-у»; «ненависть, сором бурлять у ній і ось-ось вибухнуть громом»; «зойкали жертви, тремтіли голосіння, гомоніли стогони, гуділи прикази, дринчали прокльони, грози і тривоги»
2.	Звук на рівні лексеми (ономатопія)	Лексико-семантичне увиразнення зображуваного, евфонічність та поліфонія, розгортання багатого асоціативного ряду, вибудовування звукової гармонії, синтез різних видів мистецтва, звукове сприйняття часу та простору	імпульсивні звукові ефекти (удар, стук, тріск, вибух, виліт пташки): «хрусне гілка», «пташка пурхнула, цвірінькнула», «крикнула смерічка», «скригнула дошка», «казарма здригнула», «двері рипнули» тривалі, шумові, тональні засоби (завивання вітру, розсікання повітря, шелест, шипіння): «ту-ту-ту-у», «півні перекликаються», «корови підтягують басом», «кров капала», «смерічка забурмоче, заскрипить», «глухе скавуління»
3.	Безфонічний стан як особливий звук	Завмирання, відчуження, проживання внутрішньої самотності, відречення від світу	«безшумно паде в м'який мох», «журба біла з серця», «пісня без слів, без імені», «тишина, як перед тучею»,
4.	Звук як тональний еквівалент	Створення настроєвості зображуваного, вибудовування аксіологічних та світоглядних доміант через почуття та переживання героя	«почуєш лоскіт вітру на щоці – і серце затужить чогось»; «тихий світ слухав молитву», «крикнула беззвучно навздогін», «чим нижче сльози падуть, тим гомін ясніший»,
5.	Звук як механічний засіб	Ритмічність, створення ефектів поліфонії/монодичності, сила звуку (крещендо (наростання) і димінундо (зменшення сили звуку) – передавання ідейно-сміслових сенсів та моделювання психопортретів героїв.	«забриніла тисячею голосів гірська симфонія», «оркестри природи», «пливуть тони, тони розливаються»; «Підскочив до неї, зашепотів. Щось обіцяє, пригортається, притуляється, залетить і звідти, і звідти, будить»; «Летить зів'яле листя, хлипає по пустирях, б'є мене в серце...», «чорна земля крізь сон зітхає і стогне...»

Висновки. Тематизація звукової образності у її стильовому оформленні відповідно до провідних тенденцій ранньомодерністської естетики втілювалася з урахуванням аксіологічно-світоглядних орієнтирів епохи. Фоностилістичні прийоми на рівні звуку, звуколексеми, звукосемантики та звукоідеї функціонально увиразнюють текст, ритмічно компонують багате асоціативно-сміслові поле, сприяють ефективності у зображенні психологічного стану героїв, змалюванні ірраціонального, чуттєвого, сенсорного світів. Фонічна образність в обох авторів не лише спрацьовує як музично-симфонічний маркер, а й слугує інструментом для моделювання метафорики, символічності зображуваного і водночас як засіб підсилення інших імпресій – зорових, смакових, одоративних, тактильних. Малі жанрові полотна з активним використанням фоностилістичних технік вдало резонують з індивідуальністю кожного автора. Творчість М. Яцкові у ракурсі звукообразності асоціативно близька до шопенгауерівського розуміння світу, натомість у Г. Хоткевича звук стає гармонією у побудові ідеально-впорядко-

ваного простору. Не менш перспективним залишається розширення координат звукової образності в інших письменників епохи модернізму, що видається слухним вектором для подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. 297 с.
2. Еліот Т. С. Музика поезії. Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. 2-ге вид., доп. Львів : Літопис, 2001. С. 95–106.
3. Качуровський І. Фоніка. Київ : Либідь, 1994. 168 с.
4. Левицький В. Звукової символізм. Основные итоги : монографія. Чернівці : Рута, 1998. 130 с.
5. Мельник О. Модерністський феномен Михайла Яцкова: канон та інтерпретація : монографія. Київ : Наукова думка, 2011. 294 с.
6. Ніцше Ф. Т. 1 : Народження трагедії. Невчасні міркування I–IV. Твори спадку 1870–1873. *Повне зібрання творів* : у 15 т. Львів : Астролябія, 2004. 770 с.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. 448 с.
8. Потебня О. Теоретична поетика. 1990. 344 с.
9. Тарасова О. Фоносемантичні засоби компресії поетичної інформації: семіотичний та когнітивно-комунікативний аспекти (на матеріалі поезії французького символізму) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 «Романські мови» ; Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2009. 20 с.
10. Франко І. Із секретів поетичної майстерності. Київ : Радянська школа, 1979. 318 с.
11. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі. *Зібрання творів* : у 50-ти т. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 35. С. 91–112.
12. Хоткевич Г. Твори : в 2-х т. Київ : Дніпро, 1966. Т. 2. 604 с.
13. Юсип-Якимович Ю. Зіставна фоностилістика: слов'янські фоностильові паралелі в поезії модернізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Філологія»*. 2008. Випуск 18. С. 101–106.
14. Юсип-Якимович Ю. Фоностильові засоби музичності в ліриці Миколи Філянського. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Філологія»*. 2008. Випуск 19. С. 35–39.
15. Юсип-Якимович Ю. Слов'янський літературний символізм: фоносемантична поетика звукового пейзажу. *Ukrainica brunensia III./Ukrajínistika – minulost, přítomnost, budoucnost III. Literatura a kultura. Kolektivní monografie věnovaná 20. výročí zahájení výuky ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně*. 2015. С. 307–315.
16. Яцків М. Муза на чорному коні : Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті / упоряд., автор. передм. та приміт. М. Ільницький. Київ : Дніпро, 1989. 846 с.

УДК 378.11.015.31:159.955.6]:[811.161.2'276.6:62]](477)(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-29>

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НАВИЧОК АРГУМЕНТАЦІЇ (З ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ))

FORMING ARGUMENTATION SKILLS OF STUDENTS MAJORING IN TECHNICAL SPECIALTY (FROM THE EXPERIENCE OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE (FOR PROFESSIONAL PURPOSES))

Таможська І.В.,

orcid.org/0000-0003-0865-2380

доктор педагогічних наук,

викладач-методист циклової комісії мови та літератури

Харківського автотранспортного фахового коледжу

У запропонованій статті репрезентовано систему авторських вправ (некомунікативні, умовно-комунікативні, ситуативно-комунікативні) для формування навичок аргументації, що виконували студенти технічних спеціальностей в усній та письмовій формі. Акцентовано увагу на ефективності вправ як дидактичного засобу, що використовується на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) для формування в студентів навичок аргументації, що сприяє ситуативно зумовленому діалогічному спілкуванню майбутніх фахівців (механіків / електромеханіків) із замовниками послуг із технічного обслуговування й ремонту колісних транспортних засобів / їх складових частин (систем), колегами, постачальниками, керівником автосервісного / автотранспортного підприємства, роботодавцем. До вправ додаються інструкції / таблиці / моделі / схеми / алгоритми / «хмари слів» / зразки / теоретичний матеріал. З'ясовано, що підґрунтям для оволодіння майбутніми фахівцями навичками аргументації є наявні стійкі знання на рівні фахового спілкування, зокрема професійної технічної термінології (міжгалузевої / вузькоспеціальної), теоретичні знання щодо структурних елементів / типів / видів / способів аргументації та комунікативно значущих закономірностей аргументативного діалогу, а саме: 1) семантичних (зміст аргументів / тез визначає належність актів аргументування до предмета розмови); 2) синтаксичних (тези, аргументи / контраргументи мають певну послідовність; суттєвим є розміщення конкретного акту аргументації серед інших аргументативних актів; модальність і структура аргументації впливає на її послідовності); 3) прагматичних (дотримання правил, що сприяють ефективному / доречному аргументуванню). Крім цього, важливу роль відіграють набутий комунікативно-мовленнєвий досвід під час практичного навчання на автосервісних / автотранспортних підприємствах, а також такі вміння: 1) правильно й логічно поєднувати мовні одиниці / інтонаційно оформлювати репліки відповідно до мети висловлювання; 2) узгоджувати власне висловлення із заданою темою / професійно орієнтованою ситуацією; 3) оперувати фаховими знаннями в межах діалогу; 4) сприймати / критично аналізувати / інтерпретувати інформацію відповідно до стратегій поведінки співрозмовника; 5) обґрунтовувати власну позицію; 6) визначати підстави інших точок зору; 7) прогнозувати / скеровувати ймовірні наміри опонента для вирішення професійних завдань / виконання службових функцій.

Запропоноване навчально-методичне забезпечення (умовно-комунікативні, ситуативно-комунікативні вправи) сприяє свідомому використанню професійної лексики в аргументативному діалозі різного функціонального типу за такими моделями: «виконавець послуг ↔ замовник послуг», «фахівець ↔ фахівець», «механік / електромеханік ↔ постачальник», «механік / електромеханік ↔ керівник автосервісного / автотранспортного підприємства», «механік / електромеханік ↔ роботодавець». Презентовані методичні напрацювання передбачають роботу над усвідомленням необхідності оволодіння навичками аргументації для ефективного діалогічного спілкування фахівців технічної галузі із замовниками послуг / колегами / постачальниками / керівником підприємства / роботодавцем.

Ключові слова: дидактичний матеріал, навички аргументації, некомунікативні вправи, ситуативно-комунікативні вправи, умовно-комунікативні вправи, студенти технічних спеціальностей.

The article presents a system of activities (non-communicative, conditional-communicative, situational-communicative) designed by the author for the formation of argumentation skills. The activities are aimed to be performed by students of technical specialties in oral and written form. The focus is on the effectiveness of activities as a didactic tool, which is used in Ukrainian language classes (for professional purposes) for the formation of students' argumentation skills, which contributes to the situationally conditioned dialogic communication of future specialists (mechanics / electromechanics) with customers of wheel maintenance and repair services for vehicles / their components (systems), colleagues, suppliers, head of a car service / motor vehicle enterprise, employer. Activities are supplemented with instructions / charts / models / schemes / algorithms / «word clouds» / communicative situations / patterns / theoretical material. It has been found out that mastering argumentation skills by future specialists is grounded on the available profound knowledge at the level of professional communication, in particular professional technical terminology (interdisciplinary / highly specialized), theoretical knowledge about structural elements / types / kinds / methods of argumentation and communicatively significant regularities of argumentative dialogue, namely: 1) semantic (the content of arguments / statements determines the attitude of argumentation acts to the subject of conversation); 2) syntactic (statements, arguments / counterarguments have a certain sequence; it is essential to place a specific argumentation act among other argumentative acts; the modality and structure of the argumentation affects its sequence); 3) pragmatic (following the rules that contribute to effective/appropriate argumentation). Moreover, a significant role is played by the acquired communicative and speech experience during practical training at car service / motor transport enterprises, as well as the following skills: 1) to correctly and logically combine speech units / to intone phrases according to the purpose of utterance; 2) to coordinate one's own expression with a given topic / professionally focused situation; 3) to utilize professional knowledge within the dialogue; 4) to perceive / critically analyze / interpret information in accordance with the interlocutor's behavioural strategies; 5) to justify one's own position; 6) to determine the grounds of other points of view; 7) to predict / direct your opponent's perspective intentions to solve professional tasks / perform official functions.

The educational and methodological support (conditional-communicative, situational-communicative activities) presented in the article promotes the conscious use of professional vocabulary in argumentative dialogue of various functional types according to the following models: «service provider ↔ service customer», «specialist ↔ specialist», «mechanic / electromechanic ↔ supplier», «mechanic / electromechanic ↔ head of a car service / motor vehicle enterprise», «mechanic / electromechanic ↔ employer». The methodological studies described involve work on awareness of the need to master argumentation skills for effective dialogic communication of technical industry specialists with customers of services / colleagues / suppliers / head of an enterprise / employer.

Key words: didactic material, argumentation skills, non-communicative activities, situational-communicative activities, conditional-communicative activities, students of technical specialties.

Постановка проблеми. Вища освіта реалізує певний рівень знань, необхідних людині в контексті її кваліфікації (Г. Косарева, О. Василенко, Н. Бреславець, І. Таможська, І. Анікіна, Н. Мордовцева) [11, с. 466]. Із вивченням гуманітарних дисциплін у системі професійно-технічної освіти здебільшого пов'язані мовні / професійно орієнтовані знання для реалізації комунікативної мети й задоволення особистих комунікативних потреб у різних сферах, а також для професійного становлення майбутнього фахівця.

Для ефективності професійно орієнтованої комунікації за моделями «виконавець послуг ↔ замовник послуг», «механік / електромеханік ↔ механік / електромеханік», «механік / електромеханік ↔ постачальник», «механік / електромеханік ↔ керівник автосервісного / автотранспортного підприємства», «механік / електромеханік ↔ роботодавець» майбутні фахівці повинні володіти механізмами мовленнєвого впливу, одним із яких є аргументація. Унаслідок мовленнєвого впливу, як зазначає О. Яшенкова, в адресата можуть формуватися настанови, наміри, уявлення, оцінки, що згодом зумовлять таку організацію його поведінки, на яку розраховує відправник повідомлення [10, с. 144].

Аргументація в мовленнєвій діяльності механіка / електромеханіка є переконанням суб'єктів (замовника послуг, керівника автосервісного / автотранспортного підприємства, колеги, постачальника, роботодавця) у тому, щоб вони змінили позицію / прийняли виважене рішення за допомогою міркувань, ураховуючи ймовірні позитивні / негативні наслідки певних дій. У такій аргументації наявна суб'єктивна оцінка сукупності результату всіх попередніх комунікативних актів (особистий досвід), актуального й парціального взаємовпливу механіка / електромеха-

ніка та замовника послуг / керівника автосервісного / автотранспортного підприємства, колеги, постачальника. Предметом такої аргументації є надання замовнику якісних послуг із технічного обслуговування й ремонту колісних транспортних засобів та їх складових частин / систем.

Приймаючи рішення, суб'єкт конструює аргументи за моделлю «за ↔ проти», визначає їхню вагомість, з'ясовує протиріччя між ними, оцінює релевантні / прийнятні аргументи, порівнює можливі рішення на основі відповідних аргументів. Замовник послуг швидше погодиться з рішенням, пропозицією механіка / електромеханіка, якщо очевидним для нього буде зв'язок цих рішень і пропозицій із його суб'єктивними цілями, інтересами, потребами, цінностями.

Висловлюючи згоду або незгоду, механік / електромеханік не лише демонструє свій психологічний стан, а й повідомляє співрозмовнику (замовнику послуг, керівнику автосервісного / автотранспортного підприємства, колезі, постачальнику) інформацію, що містить пропозицію, впливає на нього таким чином, що підказує / корегує, як саме потрібно сприйняти інформацію.

Отже, володіння навичками аргументації як засобом мовного переконання є однією з вимог до комунікативної компетентності сучасного фахівця технічної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження доцільно акцентувати увагу на наукових здобутках К. Бураї, Н. Дьоміної, Н. Григорян, Н. Колотілової, Е. Коляди, Т. Мусійчук, І. Шкіцької щодо прикладних аспектів / міждисциплінарного характеру / мультимодальності аргументації.

Як зазначає Н. Колотілова, у структурному аспекті поняття теоретичної та практичної аргументації можна зіставити з поняттями «теоретичне міркування», що спрямоване на обґрунтування знання, та «практичне міркування», що обґрунтовує дії людини. У практичній аргументації обґрунтування стосується насамперед різних способів реалізації мети, з яких аргументатор вибирає той, у якому він намагається переконати аудиторію / співрозмовника. У такому разі аргументи являють собою імперативи [3; с. 259, 261].

Вивчаючи питання логіко-філософського аспекту прийняття рішень, К. Бура наголошує на ефективності застосування інструментарію мультимодальної аргументації в різних сферах людської діяльності: активне використання візуальної аргументації з вербальним компонентом утворює «поле для прийняття рішень». Одночасне використання двох і більше модусів аргументації впливає на ефективність переконання, що є метою аргументативного процесу [1, с. 85].

Дослідження Е. Коляди, Т. Мусійчук присвячені емоційним аргументам обурення, вербалізованих за допомогою словосполук / речень, у яких міститься критика / звинувачення / суперечка / вимога / пояснення тощо [4, с. 21]. У наукових розвідках Н. Дьоміної та Н. Григорян розглянуто аргументативну діалогічну єдність, у якій реалізуються відносини стимулу та реакції; друга репліка породжується першою, залежить від неї / не існує без неї. Виокремлено кооперативні (в основі мовної взаємодії – спільна дія), координуючі (мета – зміна / корегування думки партнера в комунікації) та ерістичні (мовна взаємодія заснована на протидії співрозмовників) діалогічні єдності [2, с. 37].

Аргументованість компліментарних висловлювань, аргументативне вживання експресивів у спонукальному дискурсі, аргументування компліментами певного стану речей / ставлення мовця до співрозмовника – це, на думку І. Шкіцької, ті тактичні прийоми, які підвищують значимість опонента. Головна мета аргументування компліментарних висловлювань – підкреслення повідомлюваного / попередження викриття маніпулятивних намірів мовця [9, с. 123].

Мета статті – репрезентувати авторську систему вправ (некомунікативні, умовно-комунікативні, ситуативно-комунікативні) для формування в студентів-механіків / електромеханіків навичок аргументації на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням).

Виклад основного матеріалу. Система вправ (некомунікативні, умовно-комунікативні, ситуативно-комунікативні), призначена для формування в студентів-механіків / електромеханіків навичок аргументації, нами структурована зважаючи на такі теоретичні положення: аргументація – наявна мовленнєва діяльність, що має низку особливостей: 1) чітко визначена

комунікативна мета – переконати співрозмовника / адресата, змінити позицію суб'єкта за допомогою міркування; 2) адресат здебільшого є не лише об'єктом впливу, а й суб'єктом, що має власну активну позицію, яку відстоює; 3) основними змістовими елементами мови є аргументи, які наводяться на захист власної позиції, і контраргументи, які є доказами адресата на захист протилежної позиції; 4) видозміна протилежних позицій в аргументаційній мові може бути причиною для виникнення конфлікту; 5) наявні особисті / соціальні установки активізуються в аргументаційному процесі; 6) увага, розуміння, сприйняття є внутрішніми опосередкованими процесами в аргументації (І. Таможська) [7, с. 120]. Також ми врахували вимоги, визначені І. Скріль, а саме: 1) забезпечити розвиток підготовленого й непідготовленого мовлення / послідовність формування необхідних навичок й умінь, реалізацію когнітивної / мовленнєвої / емоційної активності студентів; 2) навчити студентів уникати труднощів у комунікації; 3) відповідати рівню мовленнєвої підготовки студентів [5, с. 121].

Некомунікативні вправи є підготовчими для виконання умовно-комунікативних і ситуативно-комунікативних вправ, оскільки вони сприяють актуалізації опорних знань із теорії аргументації. Умовно-комунікативні вправи спрямовані на відпрацювання майбутніми фахівцями технічної галузі вмінь аргументувати, ситуативно-комунікативні – на імітаційну діалогічну практику з використанням аргументації за різними функціональними моделями (виконавець послуг ↔ замовник послуг, фахівець ↔ фахівець, механік / електромеханік ↔ постачальник, фахівець ↔ керівник підприємства / роботодавець), зважаючи на діалогічний контекст. У вправах наявна умовна вмотивованість мовленнєвого вчинку, що відображає зміст професійної діяльності механіка / електромеханіка. Активізації навчальної діяльності майбутніх фахівців, зокрема, під час виконання умовно-комунікативних і ситуативно-комунікативних вправ сприяла організація парної / групової взаємодії.

Приклади некомунікативних вправ.

1. Запишіть до кожного терміна («теза», «аргумент», «аргументація», «демонстрація») вірш (синквейн) за алгоритмом: тема (іменник) → означення теми (два прикметники) → активність / дієвість, пов'язана з темою (три дієслова) → розуміння теми (фраза з чотирьох слів) → слововисновок (іменник).

Орієнтовні відповіді.

Теза / Аргументи / Аргументація / Демонстрація.

Положення / Докази / Процес / Спосіб.

Зрозуміла, чітка / Контекстуальні, візуальні / Раціональна, контекстуальна / Ефективна, креативна.

Обґрунтовується, оперувати, прочитати / Добирати, придумувати, підсилюють / Наводиться, простежується, характеризується / Використовується, припускає, доводить.

Що потрібно було довести / Не суперечать один одному / Обґрунтування людиною певної концепції / Форма логічного зв'язку міркувань.

Твердження / Судження / Засіб / Пояснення.

2. Запишіть ключові слова / словосполучення, за допомогою яких можна розкрити зміст понять: «аргументація», «теза», «аргументи», «демонстрація», «суб'єкт аргументації», «об'єкт аргументації», «контраргументи», «проста аргументація», «складна аргументація», «аргументаційний діалог», «спростування аргументів».

3. За поданими асоціативними рядами визначте тематичні групи.

Асоціативні ряди: 1) підміна / втрата тези, протиріччя в аргументах, помилки аналогії, надмірне обґрунтування, «коло в доведенні»; 2) пряме, непряме, апологічне; 3) «аргумент до авторитету», «аргумент до традиції», «аргумент до новизни», «аргумент до більшості», «аргумент до емоцій»; 4) підсилююче обґрунтування аудіовізуальними матеріалами; використовуй статистичні дані / факти / особистий досвід / думки авторитетних людей; не зловживай іншомовними термінами; добирай аргументи, що не суперечать один одному; опирайся на відомі / достовірні джерела аргументів; добирай аргументи, які є коректними для співрозмовників / слухачів; 5) контрастивний аналіз, указівка на перспективу, обґрунтування оцінок.

Тематичні групи: 1) логічні помилки в аргументації; 2) види доведення; 3) нерелевантні аргументи; 4) загальні правила аргументації; 6) тактики аргументаційної стратегії.

4. Оберіть із «хмари слів» терміни, що відповідають дефініціям: 1) судження, істинність якого обґрунтовують у процесі доведення; 2) твердження, за допомогою яких обґрунтовується теза; 3) наявна мовленнєва діяльність, метою якої є зміна позиції суб'єкта за допомогою міркувань; 4) аргументація, у якій підстави зміни переконань повністю усвідомлюються адресатом аргументації; 5) аргументація, у якій підстави зміни переконань не повністю усвідомлюються адресатом; 6) аргументація, у якій обґрунтовується / критикується одна теза; 7) аргументація, у якій обґрунтовуються / критикуються дві й більше тези; 8) зв'язне міркування, у якому всі аргументи взаємозалежні й тільки разом відстоюють певну точку зору; 9) послідовне міркування, у якому кожний наступний аргумент підтримує попередній у захисті певної точки зору; 10) аргументація, у якій аргументи не пов'язані між собою, вони є незалежними підставами для тези; 11) особа, яка змінює переконання іншої особи; 12) особа, чий переконання змінюються; 13) форма логічного зв'язку між аргументами й тезою; 14) докази, які важко заперечити / піддати сумніву, адже це аксіоми / закони природи / дані досліджень; 15) докази, що не мають достатньої сили переконання; 16) аргументація, у якій спочатку наводяться найсильніші аргументи, а потім – менш сильні, завершення – висновок / спонукання до дії; 17) аргументація, у якій слабкі аргументи є доповненням до сильних, вони не є самостійними; 18) підстава, доказ, які наводять для обґрунтування, підтвердження думки, що суперечить поглядам співрозмовника, чиймсь аргументам.

«Термінологічні хмари слів»: теза (1), аргументи (2), аргументація (3), раціональна аргументація (4), ірраціональна аргументація (5), проста аргументація (6), складна аргументація (7), сурядна аргументація (8), підрядна аргументація (9), множинна аргументація (10), суб'єкт аргументації (11), адресат аргументації (12), демонстрація (спосіб доведення) (13), сильні аргументи (14), слабкі аргументи (15), низхідна аргументація (16), висхідна аргументація (17), контраргументи (18).

Довідка. «Хмара слів» є одним із засіб візуалізації, за допомогою якого на символічному зображенні відтворюють ключові слова з теми вивчення, наприклад для створення завдань із філологічних дисциплін (І. Таможська) [6], що сприяє пізнавальній активності студентів-механіків / електромеханіків.

Отже, некомунікативні вправи (установлення відповідності терміна й дефініції, визначення тематичних груп за асоціативними рядами, систематизація ключових слів до термінів, складання неримованого вірша за алгоритмом), які виконували студенти-механіки / електромеханіки на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням), сприяли закріпленню знань із теорії аргументації (термінологічна лексика, структура / особливості структурних елементів / види / типи аргументації). Такі знання є підґрунтям для виконання умовно-комунікативних і ситуативно-комунікативних вправ.

Приклади умовно-комунікативних вправ.

1. Наведіть два-три переконливі аргументи на підтримку тез, використовуючи морфолого-синтаксичні маркери когерентності, як-от: *Я так уважаю, бо / оскільки / тому що...; Свою позицію хочу аргументувати низкою міркувань...; Спробую переконати Вас такими аргументами...; Це доводить...; Підтвердженням цього є...; Моє переконання ґрунтується на тому, що...* Визначте тип зв'язку між аргументами (підрядний / сурядний / множинний), використовуючи прийом «Думай уголос».

Тези. 1. Необхідно проводити технічне обслуговування / ремонт дорожніх транспортних засобів. 2. В умовах великої запорошеності варто замінити оливу в піддоні картера двигуна автомобіля, злити осадок із корпусів фільтрів очищення оливи.

Довідка

Таблиця 1

Складна аргументація: тип зв'язку аргументів

Тип зв'язку аргументів	Схема
Підрядний (лінійний)	Аргумент 1 + Аргумент 2 + Аргумент n → Теза
Сурядний	Аргумент 1 + Аргумент 2 + Аргумент n ↓ Теза
Множинний	Аргумент 1 ↓ Аргумент 2 → Теза ← Аргумент n

2. В Україні планується запровадження таких новацій: 1) електронні бланки протоколу обов'язкового технічного контролю транспортних засобів юридичних осіб, які надають послуги з автомобільного перевезення; 2) проведення виконавцем обов'язкового технічного контролю фото- / відеофіксації процесу перевірки конструкції / технічного стану транспортного засобу, про що попереджатимуть замовника.

Запишіть аргументи на користь таких новацій.

3. Доберіть і запишіть по два-три аргументи до тез, закодованих у «хмарі слів». Визначте сильні / слабкі аргументи.

Тези, закодовані в «хмарі слів». Стайлінг – ефективний засіб для створення індивідуального стилю автомобіля. Кожен повинен дбати про свій автомобіль. Надійність / довговічність – важливі показники автомобільного двигуна. Ford Mondeo – кращий автомобіль для сім'ї. Власникам автомобілів необхідно вчасно замінювати скло в автомобілі зі значними / небезпечними недоліками.

Довідка. Критерії визначення сильних аргументів: 1) повинні «підкріплюватися» фактами; 2) бути актуальними для співрозмовника, стосуватися суті справи.

Дайте відповідь на запитання.

Із якою метою в аргументаційній мові використовують сильні / слабкі аргументи? Обґрунтуйте свою думку.

4. Доберіть і запишіть по два-три аргументи та контраргументи до наведених тез.

Тези. Сезонне технічне обслуговування автомобілів: переваги / недоліки. Легалізація автомобілів в Україні з правим кермом: за / проти. Православна атрибутика в автомобілях: за / проти.

Дайте відповідь на запитання.

Чи доцільно в професійному спілкуванні використовувати контраргументи? Обґрунтуйте свою думку.

5. Уявіть, що Ви влаштуєтеся на роботу на автосервісне підприємство. Складіть текст самопрезентації. Доведіть роботодавцю, що Ви є найкращим кандидатом на посаду електромеханіка (у Вас переважає внутрішня мотивація; Ваша мета збігається з метою підприємства; Ви компетентний спеціаліст, готовий докладати максимум зусиль для виконання посадових обов'язків; маєте досвід роботи на суміжних посадах; вільно володієте українською / англійською / французькою мовою; маєте посвідчення водія категорії B, C; займається спортом тощо).

Дайте відповіді на запитання.

Який зі способів розташування аргументів Ви обрали: низхідний / висхідний? Чому? Назвіть переваги / недоліки методу інтерв'ювання для проведення співбесіди з кандидатом на вакантну посаду електромеханіка автосервісного підприємства.

6. Створіть аргументативні єдності, в яких чергується згода та незгода: один зі співрозмовників висловлює аргумент на підтримку певної позиції, а інший – реагує на це твердження,

висловлюючи свою думку за моделлю «Так, ..., але...». Визначте вид діалогічних єдностей: кооперативна / координуюча / ерістична? Обґрунтуйте свою відповідь.

Дискусійні теми: «Надійність і довговічність двигуна автомобіля залежить від покращення умов роботи його деталей та вузлів (захист поверхонь тертя від абразивних частинок / забрудненя), удосконалення системи змащення», «Колір і номерні знаки автомобіля мають значення для їх власників», «Водій, який потрапив у затор, має час для телефонної розмови / прослуховування аудіокниги / перевірки рідини в омивачі скла».

Довідка. Основа мовної взаємодії в кооперативних діалогічних єдностях – спільна дія, спрямована на успіх у досягненні комунікативної мети обома співрозмовниками. Мета координуючих діалогічних єдностей – змінити думку співрозмовника, погодити різні, як здається одному з комунікантів, точки зору щодо певного питання. Мовна взаємодія в ерістичних діалогічних єдностях заснована на протидії співрозмовників, що призводить до досягнення комунікативної мети одним із комунікантів [2, с. 38].

7. Складіть текст реклами автомобіля або рекламне оголошення про можливість надання послуг фахівцями автосервісного / автотранспортного підприємства за такими схемами: 1) об'єкт реклами → аргументи (поліпшені технічні характеристики автомобіля, удосконалення системи безпеки, комфортні умови) → слогани → цільова аудиторія; 2) назва послуги → аргументи на користь запропонованої послуги → передбачуваний результат виконаної послуги. Вимоги до створюваного тексту: лаконічність, конкретність, достовірність / об'єктивність / вичерпність інформації.

Дайте відповіді на запитання.

Які аргументи переважають у рекламі автомобілів / послуг, що надаються фахівцями автосервісного / автотранспортного підприємства: вербальні / візуальні? Чи можна вважати слогани, флашотки, елементи фірмових символів дієвими аргументами для збільшення замовників послуг на автосервісному / автотранспортному підприємстві? Який тип аргументації Ви використали: монологічну / діалогічну? Обґрунтуйте свої відповіді.

8. Продовжіть речення, що містять компліментарні аргументи до спонукальних висловлювань, які підвищують значимість механіка / електромеханіка / керівника автосервісного підприємства. Складіть із ними діалогічні єдності за моделями: «керівник автосервісного / автотранспортного підприємства ↔ механік / електромеханік».

Репліки, які потребують продовження. Клієнти автосервісного підприємства задоволені тим, як Ви швидко та якісно відремонтували автомобільний кондиціонер, гальмівну систему, відрегулювали геометрію кутів встановлення коліс, тож допоможіть колегам...

Ви можете зрозуміло й недвозначно донести власні знання, висновки та аргументацію до замовника послуг, тож поясніть йому...

Наполегливість, передбачливість, рішучість, відповідальність – це якості, які сприяють ефективності Вашої роботи, тож умовте клієнта...

Довідка. Компліментарні аргументи до спонукальних висловлювань: 1) аргументи, що характеризують виконання механіком / електромеханіком / керівником автосервісного підприємства певної дії або констатують факт виконання дії; 2) аргументи, що передають визнання заслуг / позитивних якостей механіка / електромеханіка / керівника автосервісного підприємства; 3) аргументи, що позначають ціннісні домінанти механіка / електромеханіка / керівника автосервісного підприємства (особистісні якості / уміння / знання / здібності / досвід / право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь тощо).

Отже, виконуючи умовно-комунікативні вправи, студенти-техніки наводили сильні й слабкі аргументи, контраргументи до запропонованих тез / тез, закодованих у «хмари слів»; визначали тип зв'язку аргументів (сурядний, підрядний, множинний); склали тексти самопрезентації для співбесіди на вакантну посаду, рекламу автомобіля, оголошення про надання послуг фахівцями автосервісного / автотранспортного підприємства з елементами низхідної та висхід-

ної, вербальної й візуальної аргументації, використовуючи схеми; створювали аргументативні єдності з компліментарними аргументами / за моделлю «Так..., але...», що сприяло формуванню навичок аргументації.

Приклади ситуативно-комунікативних вправ.

1. Створіть діалог у межах визначеної професійно орієнтованої ситуації за моделлю «виконавець послуг ↔ замовник послуг», використовуючи прийом «Ефект межі» / аргументацію у вигляді деталізації оцінки недоліків / пошкодження шини автомобіля.

Додаток. Прийом «Ефект межі»: коли найбільш сильні аргументи наводять на початку та в кінці діалогу.

Професійно орієнтована ситуація 1. Транспортний засіб знаходиться на підйомачі. Технік-механік проводить візуальну перевірку шини шляхом повертання ходового колеса, піднятого над землею. З'ясовує, що шини мають недоліки / пошкодження. Переконайте замовника в необхідності заміни шин, дотримуючись тактики вказівки на перспективу.

Аргументи, які сприятимуть позитивній зміні маркера позиції замовника технічної послуги з «неприйнятної» на «прийнятну»: 1) на здвоєних колесах шини різних розмірів, одна з них перетирається еластичним брызковиком, торкається нерухомих частин транспортного засобу; 2) шина з відновленим рисунком протектора не відповідає вимогам; 3) невідповідність шин сезону; 4) шина має вичерпаний призначений ресурс.

Довідка. Тактику вказівки на перспективу спрямовують на те, щоб висловити стратегічну мету / позиції / наміри мовця. Указівка на перспективу містить пропоноване рішення й передбачуваний результат (С. Шевчук, І. Клименко) [8, с. 189].

Професійно орієнтована ситуація 2. Технік-механік провів органолептичний контроль акумулятора автомобіля Kia Optima, але виявив, що стан цього приладу є незадовільним. Переконайте замовника в необхідності ремонту / заміни акумулятора, використовуючи різні структурно-семантичні типи діалогічних єдностей (повідомлення → реакція на повідомлення; запитання → відповідь; пропозиція → реакція на пропозицію; аргумент → контраргумент; спонукання до дії → реакція на спонукання).

Аргументи, які сприятимуть поступовій зміні маркера позиції замовника технічної послуги з «неприйнятної» на «прийнятну»: 1) ненадійне закріплення / закріплення акумулятора не передбачене, що може спричинити коротке замикання, витік небезпечних речовин; 2) вимикач / запобіжник акумулятора пошкоджений; 3) стан системи вентиляції акумулятора недопустимий.

Дайте відповідь на запитання.

У чому різниця аргументативного типу діалогу від інших видів?

Із якою метою в аргументативному діалозі використовують прийом «Ефект межі»?

2. Змодельуйте діалог-домовленість професійного спрямування за схемою «погоджуюся → сумніваюся → не погоджуюся», використовуючи такі маркери розрізнення аргументів: 1) Я погоджуюся з Вами в тому, що... (+ відповідний аргумент); 2) Насправді, у мене є деякі сумніви щодо... / Маю бажання, щоб це було так, але досвід мені підказує, що не завжди... / Не можу позбутися деякого сумніву в тому, що... (+ сумнівний аргумент); 3) Щодо... (+ неприйнятний аргумент), то, на жаль,... (+ спростування аргументу за допомогою методу «Розгортання аргументації»).

Наведіть аргументовані приклади для підкріплення висловлюваної думки, використовуючи такі метатекстові сигнали: *як приклад можна навести; приклад наведено; як приклад можна розглядати; прикладом може бути.*

Дискусійні теми: «Для ремонту автомобілів можна використовувати неоригінальні запчастини», «У виборі колісного транспортного засобу водії надають перевагу недорогим автомобілям».

3. Змодельуйте діалоги, використовуючи інформацію з карток.

Додаткова інформація. Картки складаються з трьох частин: загальна інформація (1), із якою можуть ознайомитися учасники, які працюють у парі, перед початком обговорення пев-

ної ситуації; опис «відкритої позиції» (2) та опис прихованого мотиву (3) – це інформація, яку розподіляють між учасниками.

Картка 1. (1) Ви, як керівник автосервісного / автотранспортного підприємства, відмовляєтеся, щоб фахівці підприємства взяли участь у семінарі-тренінгу «Облік витрат на ремонт колісних транспортних засобів / їх складових частин (систем)», що проводитиметься в м. Львові. (2) Ви аргументуєте своє рішення так: на підприємстві не заплановані витрати на навчання співробітників. (3) Насправді ж, Ви не впевнені, що семінар-тренінг буде корисним для підприємства, уважаєте, що підготовка до цього заходу потребує багато часу та Вашої участі.

Картка 2. (1) Ви переконуєте керівництво автосервісного / автотранспортного підприємства звільнити електромеханіка з посади. (2) Ви аргументуєте свою думку так: електромеханік у колісних транспортних засобах неякісно встановлює додаткове обладнання (навігаційну / охоронну системи, GPS / GSM трекер), відволікається від роботи на телефонні розмови, не дає чітких відповідей на запитання замовника, має поганий стан здоров'я. (3) Ваш брат нещодавно закінчив Харківський автотранспортний фаховий коледж за спеціальністю «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» (кваліфікація: електромеханік), він має бажання працювати за фахом.

4. Складіть діалог аргументативного типу за моделлю «механік ↔ замовник послуг», використовуючи тактику контрастивного аналізу.

Професійно орієнтована ситуація. Замовник звинувачує механіка автосервісного підприємства в тому, що той неякісно відремонтував гальмівну систему / відшліфував колінчаті вали, але з'ясувалося, що це неправдива інформація. Механік демонструє асертивну поведінку: активно / послідовно відстоює свої інтереси, відкрито заявляє про свої плани / наміри, поважаючи при цьому інтереси замовника. Наведіть аргументи на користь позиції фахівця. Запропонуйте можливі альтернативні варіанти вирішення цього питання. Розіграйте діалог у парах.

Дайте відповідь на запитання.

Як Ви розумієте суть поняття «емоційні аргументи обурення»? Якщо замовник необґрунтовано критикує Вас / звинувачує в неналежній якості наданих послуг, знову й знову вимагає пояснення, сперечається, то яку тактику аргументативної стратегії використаєте: контрастивний аналіз чи обґрунтування оцінок? Поясніть свою думку.

Довідка. Тактика контрастивного аналізу ґрунтується на прийомі зіставлення (фактів, подій, результатів, прогнозів), що сприймається адресатом як переконливий аргумент. За допомогою тактики обґрунтованих оцінок промовець прагне об'єктивно оцінити предмет і мотивувати оцінку (С. Шевчук, І. Клименко) [8, с. 189–190].

5. Трансформуйте лінгводидактичні матеріали для моделювання професійно-комунікативних ситуацій у діадах: 1) електромеханік ↔ замовник послуг; 2) механік ↔ замовник послуг; 3) механік ↔ механік; 4) електромеханік ↔ електромеханік; 5) механік ↔ електромеханік; 6) механік / електромеханік ↔ постачальник; 4) механік / електромеханік ↔ керівник підприємства / роботодавець, використовуючи аргументи / контраргументи, тактику обґрунтованих оцінок.

Схеми лінгводидактичних матеріалів, у яких зазначено об'єкт / предмет перевірки технічного стану транспортних засобів, метод перевірки, критерії визначення технічного стану незадовільним, недоліки в технічному стані транспортних засобів: 1) пасажирські сидіння – візуальна перевірка – незначні недоліки (відкидні сидіння не складаються автоматично) – значні недоліки (ремені безпеки не відповідають вимогам, сидіння блокують аварійний вихід, загальна пасажиромісткість / кількість сидінь не відповідає вимогам); 2) перемикач сигналу гальмування – візуальна перевірка / перевірка за допомогою інтерфейсу транспортного засобу – функціонування перемикача не відповідає вимогам: спрацьовує із запізненням / не працює; 3) омивач вітрового скла – органолептичний контроль / перевірка функціонування – омивач не функціонує належним чином (у ньому немає рідини, але насос працює / неправильно спрямована рідина); 4) стан / функціонування фар дальнього й ближнього світла – органолептичний контроль / перевірка функці-

онування – незначні пошкодження (світло / джерело світла відсутнє; у ліхтарях не функціонує третина світлодіодів; рефлектор / оптичні елементи пошкоджені) – значні пошкодження (ненадійне закріплення джерела світла, видимість однієї фари / джерела світла частково погіршена; у світлодіодів значно погіршена видимість); 5) електрична мережа – органолептичний контроль транспортного засобу на підйомачі – значні пошкодження ізоляції – недоліки, що становлять безпосередню загрозу займання / іскроутворення (кабелі / джгути), торкаються гарячих деталей, деталей, які обертаються; з'єднання, необхідні для гальмування / керування, від'єднані.

Отже, виконуючи ситуативно-комунікативні вправи, майбутні фахівці технічного профілю складала / моделювали аргументативні діалоги, використовуючи тактики аргументаційної стратегії (контрастивний аналіз, вказівка на перспективу, обґрунтування оцінок), метод «Розгортання аргументації», прийом «Ефект межі», а також різний дидактичний матеріал: 1) опис визначеної професійно орієнтованої ситуації; 2) інструкція-картка із загальною інформацією (для всіх учасників, які беруть участь в обговоренні професійно орієнтованої ситуації), з описом «відкритої позиції» / прихованого мотиву (розподілялась між двома учасниками); 3) лінгводидактичний матеріал, який містив інформацію про об'єкт / предмет / метод перевірки / критерії / недоліки технічного стану транспортних засобів; 4) маркери розрізнення тверджень (аргументів), що вказують на те, що співрозмовники погоджуються / сумніваються / не погоджуються; 5) твердження (аргументи) для позитивної зміни маркера позиції замовника технічної послуги з «неприйнятної» на «прийнятну»; 6) перелік дискусійних тем професійного спрямування; 7) перелік запитань для перевірки знань із теорії та практики аргументації. У процесі створення аргументативних діалогів студенти спиралися на структурно-семантичні типи діалогічних єдностей (повідомлення → реакція на повідомлення, запитання → відповідь, пропозиція → реакція на пропозицію, аргумент → контраргумент, спонування до дії → реакція на спонування) / функціональні моделі («електромеханік / механік ↔ замовник послуг», «механік / електромеханік ↔ механік / електромеханік», «механік / електромеханік ↔ постачальник», «механік / електромеханік ↔ керівник підприємства / роботодавець») / схему («погоджуюся → сумніваюся → не погоджуюся»).

Висновки. У висновках доцільно зазначити, що професійна спрямованість репрезентованих некомунікативних / умовно-комунікативних / ситуативно-комунікативних вправ, що впроваджувалися в навчальний процес із метою формування в студентів-механіків / електромеханіків навичок аргументації й оволодіння знаннями з теорії аргументації, передбачає набуття в процесі їх виконання вмінь, що пов'язані з осмисленням та оцінюванням інформації, важливої для професійної діяльності, та потребує ерудиції, концентрації уваги, самовладання, рішучості, толерантності.

Аргументативний діалог як творчий результат навчального процесу студентів технічних спеціальностей будувався зважаючи на різні соціальні діади професійної діяльності («виконавець послуг ↔ замовник послуг», «фахівець ↔ фахівець», «механік / електромеханік ↔ постачальник», «механік / електромеханік ↔ керівник автосервісного / автотранспортного підприємства», «механік / електромеханік ↔ роботодавець»), у яких інтенціональними є такі дії суб'єкта, як аргументувати, корегувати професійно орієнтовані ситуативні моделі адресата, запропонувати альтернативні варіанти вирішення проблеми, привернути увагу до теми розмови, повідомити наміри, презентувати свої професійні якості / уміння, пояснити, у який спосіб буде здійснено технічне обслуговування / ремонт колісних транспортних засобів / їх складових частин (систем), зробити запит на потрібну інформацію тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бура К. Актуалізація логіко-філософського аспекту прийняття рішень. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки»*. 2021. Випуск 27. С. 79–87. DOI: <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.9>

2. Григорян Н. Р., Дьоміна Н. Ю. Мелодичний портрет переконування в аргументативних діалогічних єдностях. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2022. № 53. Т. 1. С. 37–40. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.53-1.8>
3. Колоділова Н. А. Логіка та риторика: складові взаємозв'язку : дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.06 ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. 391 с.
4. Мусійчук Т. І., Коляда Е. К. Аргументованість висловлень обурення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2022. Вип. 15(83). С. 21–24.
5. Скріль І. В. Формування професійно орієнтованої англійської лексики компетентності в говорінні у майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи з використанням автентичних відеоматеріалів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 ; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2020. 287 с.
6. Тамозька І. В. Використання «хмар слів» під час мовної підготовки іноземних студентів-медиків. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Педагогіка»*. 2022. Т. 1. Вип. 2. С. 88–97. DOI: <https://doi.org/10.25128/2415-3605.22.2.11>
7. Тамозька І. В. Проблема формування навичок аргументації студентів ВНЗ. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків, 2010. № 1. С. 119–122. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-formirovaniya-navykov-argumentatsii-studentov-vuz>
8. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник. Київ : Альтера, 2012. 695 с.
9. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивна стратегія позитиву в українській мові : дис. ... д-ра філолог. Наук : 10.02.01 ; Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2012. 484 с.
10. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навчальний посібник. Київ, 2010. 312 с.
11. Methods of Critical Thinking in Classes of Philological Disciplines in Higher Education Institutions: Neuroscientific Approach / Kosarieva H., Vasylenko O., Breslavets N., Tamozhska I., Anikina I., Mordovtseva N. *Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. Iasi, 2022. Vol. 13. Issue 4. С. 459–470. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/13.4/399>

UDC 82.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-30>

VERSATILE SUBTEXT BY ROALD DAHL: INTERPRETATION AND TRANSLATION

БАГАТОГРАННИЙ ПІДТЕКСТ РОАЛЬДА ДАЛА: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТА ПЕРЕКЛАД

Tarnavska M.M.,*orcid.org/0000-0002-5476-911X**PhD in Philology,**Associate Professor at the Department of Translation, Applied and General Linguistics
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University*

The subtext of an artistic text is one of the most important factors responsible for the emotionality, expressiveness and uniqueness of a literary work. The phenomenon of implicitness is quite a hard subject to research due to its nature, because this plane of a literary work is carefully hidden "between the lines". Subtext can be deliberately created by the writer, although in most cases, it is an inseparable product of supreme artistic writing: a "high-quality" literary work always has certain depth that "draws" the reader into the space of emotions and sensations, provokes thinking and the impulse to search for new meanings of the text. Since the phenomenon of subtext is multifaceted and heterogeneous, for the convenience of its study, one could distinguish different types of implicit meanings, both by the creation method and by the mechanism of influence on the reader. Roald Dahl's works are a unique phenomenon, which is an "encyclopedia" of different kinds of subtext, frequently coexisting within the same text. Thus, they make an ideal object for researching the mechanisms of implicit meaning creation, as well as its influence on the reader's perception of the text. The subtext is particularly pronounced in the writer's «wartime» stories, where the expressiveness of implicit meanings works to reveal the theme of «war and man». Also the study of subtextual mechanisms is much more effective in this case, because the so-called «semantic vectors» of the hidden plane of the literary work manifest themselves more clearly. In particular, it is possible to distinguish the following types of subtext: emotional or suggestive, philosophical-ethical subtext («leitmotif»). A complex set of artistic means builds up the hidden meaning of a literary work, where some elements function to create a specific subtext, others are part of a semantic vectors system aimed at revealing various hidden meanings. Regardless of the type of subtext, there is a number of stylistic techniques which most frequently create the implicitness of the artistic text: repetitions, artistic details, associative networks, the title and the ending, «visions». Deeper insight into the mechanisms of subtext creation and functioning will significantly improve the adequacy and accuracy of the literary work translation.

Key words: implicit meaning, consciously and unconsciously created subtext, semantic vector, associative network, artistic detail, text interpretation, adequate translation.

Підтекст художнього тексту – один із найголовніших чинників, що сприяють емоційності, виразності та неповторності твору. Явище імпліцитності є досить складним для дослідження через свою природу, адже цей план художнього твору старанно прихований «між рядками». Підтекст може бути свідомо створеним письменником, хоча здебільшого є невід'ємним продуктом якісного високохудожнього письма: літературний твір «вищого ґатунку» завжди має глибину, яка «затягує» читача у простір емоцій та почуттів, спонукає до роздумів та пошуків нових смислів тексту. Оскільки явище підтексту є багатоаспектним, неоднорідним, то для зручності його вивчення можна виділити різні види імпліцитних смислів як за способом творення, так і за механізмом впливу на читача. Творчість Роальда Дала – унікальне явище, яке є «енциклопедією» різних видів підтексту, які часто співіснують в межах одного твору, а значить, є ідеальним об'єктом для дослідження механізмів творення імпліцитних смислів, а також їх впливу на сприйняття тексту читачем. Особливо виразно проявляється підтекст у «воєнних» оповіданнях письменника, де виразність імпліцитних смислів працює на розкриття теми «війни та людини», і вивчення підтекстових механізмів є набагато ефективнішим, тому що чіткіше проявляють себе так звані «сміслові вектори» прихованого плану твору. Зокрема, можемо виділити такі види підтексту, як емоційний або сугестивний, філософсько-етичний, підтекст – «лейтмотив». Складний комплекс художніх засобів вибудовує прихований смисл твору, деякі елементи працюють на створення одного конкретного підтексту, інші – є частиною системи смислових векторів, спрямованих на

розкриття різних прихованих смислів. Незалежно від виду підтексту, існує низка стилістичних прийомів, які найчастіше створюють імпліцитність художнього тексту: повтори, художні деталі, асоціативні сітки, заголовок та кінцівка твору, «візії». Глибше розуміння механізмів творення та функціонування підтексту художнього твору здатне значно підвищити адекватність та точність його перекладу.

Ключові слова: імпліцитний смисл, свідомо та несвідомо творений підтекст, смисловий вектор, асоціативна сітка, художня деталь, інтерпретація тексту, адекватний переклад.

Problem under consideration. Researching implicit meanings of a literary work is not an easy matter, for subtext has little material manifestation in the canvas of an artistic text. Yet, it is the hidden plane of the literary work that is responsible for its artistic value, that is why understanding the mechanism and the functioning of the implicit meanings would facilitate the process of fiction text analysis and interpretation let alone its adequate translation. We start with a few important premises, which help to outline our research framework. First, subtext is a sign of the highest degree of literary artistry, and if it is the case, any literary work of the artistic beauty is endowed with an implicit meaning. Second, literary subtext's nature can be of two kinds: consciously and unconsciously created ones, yet a system of artistic means responsible for the hidden meaning generation, as well as the way they function in the are generally the same. Finally, literary subtext itself can be of various kinds depending on the idea, concept or purpose it is meant to express; stylistic devices creating this or that kind of implicitness can either function solely for the creation of a kind of subtext or overlap building up the semantic vectors of different implicit meanings.

The latest research analysis. Literary subtext has been the subject of intense linguistic research for quite a long time, however the focus of attention was mainly on the interpretation of the implicit meaning as an integral part of the explicit ideas expressed in a particular literary text. Over time the spotlight was shifted to the investigation of the nature and mechanisms of subtext creation as well as to its intertextual and metatextual links. There is definitely a great number of scholars who researched the problem of a literary subtext as a whole (L. Bezuhla, L. Kravets, V. Kucharenko, L. Seger, M. Foka and others) as well as those who studied subtext in terms of literary text translation (P. Fawcett, E.-A. Gutt, Thomas E. Wartenberg, Sang Zhonggang and others). Whatever approach to the subtext studies we might take, this phenomenon is by no means outdated and is worth careful research, as its outcome could be not only better understanding of literary text and its degree of artistry but also higher standards adequacy of literary text translation.

The article is aimed at the research of various types of implicit meanings functioning in one and the same literary text with the aim of identifying a set of stylistic means creating every kind of the subtext and thus outlining the strategy of subtext interpretation and translation in the context of the whole literary work analysis.

The main body of the article. In some way a short story is an ideal genre to study subtext as its concise form can hold enormously reach implicit meaning, not unfrequently more than one, while having a number of stylistic means closely interacting with each other and easy to identify and analyse. Roald Dahl is known to be a multi-genre author, primarily famous for his children's novels, but this fact does not belittle his talent as a short story writer. His stories are «packed» with hidden meanings of various kinds, which can probably be explained by his idiosyncrasy as well as by the topics he chose for his writings. Thus the collection of short stories «Over to You: Ten Stories of Flyers and Flying», which was published in 1946 and is his earliest book of short stories, is known for its unique style, atypical for the writer. The collection was based on still fresh memories of Roald Dahl as a wartime pilot. Those bright and painful recalls together with the slow-paced and reflective mode might have contributed to the versatile implicit plane of the stories. The one called «Only This» is a stunning example of the writer's subtext artistry. Being a typical war time story with one of the most common themes, where a mother is living her life waiting for her son who is a fighter pilot in the World War II and who daily risks his life carrying out combat missions, «Only This» creates a strikingly expressive

thought-provoking life drama of humanity's scale. Not least this is due to the deep and multifaceted subtext woven into the story line.

The first type of subtext found in the story could be called emotional or suggestive subtext. It is the implicit plane of a literary text, which creates a certain emotional mood with the reader, either intensifying the message of the writings or being in stark contrast with the latter, in order to stir the reader's emotions and to provoke their reflection [6]. This kind of subtext is unique not only in terms of its essence, as it doesn't describe any idea or concept, but also from the point of view of its expressive means. In «Only This» the basic mood the writer wants to create is the mood of hopelessness, of despair. It is the profound grief of the mother who realizes she will never see her only child alive and virtually feels and endures his death. Hans Hendfridsson, the researcher of Roald Dahl's adult fiction, argues that the writer's short stories are endowed with what he calls the «macabre» [5, с. 6–8]. According to the dictionary definitions, the word macabre does not mean simply «gruesome» or «grim». Among the suggested meanings are «something that is very strange and unpleasant because it is connected with death or violence» [1] or «causing shock and fear because connected with death, esp. strange or cruel death:» [3]. In the story the concept of the macabre is not presented directly, it is being gradually suggested to the reader with the help of the whole associative network of stylistic means. In the first place these are various repetitions at different language levels. The writer discloses the emotion gradually and methodically. First, he sets the right emotional background with the help of two concepts: the concept of «loneliness» and «emptiness». For this he constantly uses the words which build associative links: «alone», «no other», «no noise», «silent», «emptiness», «loneliness». The woman is lonely not only because she lives alone, it is the night time and there are «no other houses in sight» but also because her son is not by her side and she doesn't know if she can ever see him again. In the course of the story the feeling of loneliness gives way to tension and anxiety and this emotional state is suggested by means of lexical repetitions («rumble which grew and grew and became louder and louder», «noise which throbbed and throbbed and kept on throbbing», «the noise and the throbbing overhead was very great») and modulation («God keep you», «Oh dear God keep you safe»). Suddenly the tension drops to the background mood («Then it was over», «the night became silent») and the reader feels relieved, but then again the emotion bursts out, soars to the degree of emotional climax – it is fear, helplessness, terror, panic and despair («a great loneliness and a great fear», «fear took hold of her», «She became terrified and panicky», «Frantically she tried to pull him out», «She was hysterical», «it was impossible»). The emotional climax is on the peak and yet again, it plummets down ending in the death of both, mother and her son. These mood swings steadily and deliberately carry the readers feelings away into the emotional edge allowing them to feel fully all the sharp pain, anguish of the main character, making them realize the overwhelming drama of the story.

Another important means of emotional suggestion in a literary text is a «vision», which is not only «an idea or mental image of something» [2] but also «an experience in which you see things that do not exist physically, when your mind is affected powerfully by something such as deep religious thought or drugs or mental illness» [2]. The state of vision is suggestive by itself, as it is something that is experienced subconsciously, but somehow leaving a lasting impression on a person and having the tendency to come true. Mother's vision of her son's tragic death is so bright, detailed and emotionally realistic that both the mother and the reader have no doubt about it being true. This dream is a catalyst to the subtextual suggestion of the story, it enhances and at the same time rounds off the right emotional state the reader should enter.

Equally important in the story is a kind of implicit meaning which could be called philosophical-ethical subtext. This subtext is meant to convey to the reader certain universal human (as well as humane) issues, moral values and principals, often through the prism of a conflict, injustice, confrontation. In most cases it is the problem of good and evil, right or wrong. In «Only This» Dahl ingeniously devised this kind of subtext via a set of stylistic means typical of implicit meaning creation. The first

thing worth mentioning is a universal stylistic device called «the principle of contrast». Since the beginning of the story the reader is confronted with the contrastive description of the setting. This contrast is observed both at the level of emotional description and at the physical, material level. Since the beginning of the narration Dahl opposes quiet, somehow «indifferent» nature to the anxiety and restlessness of the mother. Also, the author cunningly uses the colour juxtaposition of black and white. It can be seen in the contrast of frost and snow covering the hedges and the field grass to the darkness of the night. Then it comes with slight details: the picture of her son in a black frame, mother's black shoes on the floor and the brightness of the moonlight coming into the room. The contrast can be also found on a broader scale: the night and the winter representing fear, despair and loneliness are contrasted to the mother's loving heart radiating warmth and hope. Yet, the contrastive conflict of the story fully comes to the fore in the episode where the pilot is in the raid, the plane is detected by the enemy and the pilot tries to get his plane out of the danger zone. Interestingly enough, the color paradigm in the episode is quite the opposite: the son's aircraft is «like a great, black bird», while the enemy's searchlights are «long white fingers of light» as well as bright flashes of shells and the flak «in a thick multicoloured curtain». This logical discrepancy suggests a subtextual idea that the war is not the battle of black and white, right or wrong, good and evil; it is always about ruining somebody's family, breaking somebody's love, frustrating somebody's hopes. The war is always about things or ideas and it is never about somebody's life, though there is nothing more important and more precious than human existence, and war is the tool that ruthlessly takes it away.

The last but not least kind of subtext embedded in the story «Only This» is the «leitmotif» subtext, which is an implicit message or idea manifested not only in a particular fiction piece of a writer but also typical of other works created by them. The leitmotif can be expressed both explicitly and implicitly, sometimes both ways are used in one and the same text to highlight the writer's message. «Only This» is an example of the latter, as anti-war motif is clearly seen in a number of works by Roald Dahl. More than that, the leitmotif of the short story complements the subtextual idea expressed in the philosophical-ethic subtext, that is of an individual destroyed by the crucible of war. The leitmotif unambiguously hints at the war affair as a tragedy of millions of people, of the humanity scale. Explicitly, the story is focused on a particular story of a particular family, on the emotional bond and tragedy of the mother and her son. The war itself is described as if incidentally, with the help of artistic details. First, the war is mentioned in connection with abandoned fields («many of the fields were under the plough because of the war»). Next, the mentioning of the army «marching in the sky». And then people realizing the war is at its height and they can only dread and hope for the day it is over («All along the route people had heard the noise and knew what it was»). And finally, the description of the bombers' raid («There were many hundreds of them (searchlights)... all the time searching the night for the bombers which were moving in on a target»). The war is shown to desert places, devastate souls, destroy machines and kill incessantly. It is an affair which brings fear, despair, pain, destruction and death to anyone and anything involved in it. The deeper sense of the story is that the war is the absolute evil, devouring everything and everyone on its way. There is an additional proof to the message: the author never uses any names or any specification. In the painfully touching and tragic story of the mother and her son, there is never a name as well as the words «son» or «mother» referring to the characters. It is only once, describing the son's photograph the author says that it is «the kind that one likes to send to one's mother», so this is only «one's mother» and nothing more. This leads the reader to feel the multitude of lives lost in a senseless and merciless slaughter of war. The enemies are not mentioned either: there are no countries or nationalities specified, no evaluative descriptions used. The tone is always neutral, impersonal, even unemotional. All of that understatement contributes to the implicit idea of the war as of an impersonal universal phenomenon, which could involve virtually everyone, yet, likewise could bring sufferings and death to everyone. The war has no name, no color, no material shell, it is the thing which is itself the opposite to life, to the humanity, to the existence, and this message is the final and the utmost chord of the leitmotif subtext by Roald Dahl.

As we have previously mentioned, subtext of any literary work is mostly generated by a set of stylistic means which are more often than not responsible for the creation and functioning of the hidden plane of the text [7]. One of those important devices is the title of the story, which is, as a rule, a subject of subtext interpretations. The title of «Only This» is no exception. Moreover, it performs a few important subtextual functions. On a cursory reading one might wonder why there is seemingly no connection of the title to the story, at least at a lexical level. At this point, by the way, we come across another typically subtextual stylistic device, a riddle, which is normally a question (asked indirectly) the author deliberately sets to the reader and the answer to the question lies not on the surface of the text but in its implicit plane. So, to find it out, a curious and thoughtful is forced to go deeper into the text and explore its hidden meanings. In this case «deep», contemplative reading may come at hand. There is no exact phrase coining the title, similarly there is no direct explanation or interpretation of it. However, if we follow the clues given by the author we discover interesting modulations of the title phrase. First it comes to the fore in the episode where the mother was peering into the night sky hoping to spot her son's aircraft, yet all that she saw was «*only* the bright moon and the stars». Later «she felt *only* a great loneliness and a great fear» and «she saw *only* the depth of the sky». In all these contexts «only» refers to what the woman could see or feel, but in fact it emphasizes what she had not: her son beside her. And if we remember the contrast the writer set between the indifferent nature and the mother's heart broken with grief, the reference becomes clear. Another modulation chain has a more direct link to the title: the woman painfully recalls the memories of the past when her child was with her («It was not easy having *only* one child», «there was nothing else to live *except this*», «She could think of nothing at all *except that* she must see him»). The writer clearly shows that this «only» thing is to have your child by your side, to know that they are safe and well, to realize that they will live happily ever after. In the broader sense «only this» matters in every person's life: to live in peace, love and faith in tomorrow. We could see the way the title being transformed into the artistic detail brought different subtext meanings together, highlighted and intensified meaningful vectors directed into the text's depth.

In terms of complexity of the title's interpretation, we can not say about the importance of right subtext analyses for the adequacy of the text translation, as it is vital to take into account the implicit plane of a literary work and the stylistic means responsible for its creation. It seems reasonable to identify associative networks of those stylistic devices, interpret their functionality and semantic vectors they build up, then and then only one might proceed with the text translation.

Conclusions and further research prospects. Let us summaries the most important provisions of the research. A highly artistic literary text is endowed with an implicit meaning. However, it is frequently the case when the work possesses a few subtextual meanings of different kinds depending on the mechanism of their creation, the function they have in the text as well as on the writer's idiostyle. These multifaceted versatile subtext contributes to the literary work artistry as it sometimes intensifies the explicit message of the text and sometimes creates new meanings which provide the work with artistic depth. Several subtexts can overlap intensifying each other's meanings. There are traditional stylistic means which are responsible for the implicit meaning creation. Those are various types of repetitions, modulation, artistic details, associative networks. Several kinds of stylistic devices build up a so-called sematic vector which directs the reader's thoughts onto a certain implicit idea. Yet, there are less typical devices which are capable of creating subtexts, often those are allusions and intertextual links. A special attention in the literary text with deep subtextual meaning should be given to the title, as its interpretation can facilitate the process of subtext identification and comprehension. Understanding the mechanisms of implicit meaning creation and functioning is an important stage in the process of a literary text translation. Accurate identification of the implicit meanings as well as of the stylistic means creating those subtext could considerably improve translation accuracy and adequacy of literary texts.

The given research can prompt further studies into the nature and role of the subtext not only in a given literary text but also in various literary works in order to better understand implicit patterns with different authors and in different literary genres. Those insights might be helpful for improving the quality of literary texts translation.

REFERENCES:

1. Cambridge Academic Content Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/macabre>
2. Cambridge Academic Content Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/vision>
3. Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/macabre>
4. Dahl R. The Collected Short Stories of Roald Dahl. Linford, 1994. Vol I. P. 510–518.
5. Henfridsson H. A Thematic Analysis of Roald Dahl's Adult Fiction : Bachelor thesis / Luleå University of Technology. English Department of Language and Culture. 2008. 41 p.
6. Tarnavska M. Literary Subtext Interpretation: the Power of Suggestion. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Кропивницький : КОД, 2020. Вип. 187. С. 623–628.
7. Tarnavska M. The Crux of the Matter (Mechanisms of the Subtext Creation and the Art of Its Interpretation). *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Кіровоград, 2019. Вип. 175. С. 727–732.

УДК 81'37+811.161.

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-31>

УКРАЇНСЬКІ ПАРЕМІЇ ТА СТАЛІ ВИРАЗИ: ВІДРОДЖЕННЯ МОВНОЇ ТРАДИЦІЇ

UKRAINIAN PAROEMIAS AND FIXED EXPRESSIONS: REVIVAL OF LANGUAGE TRADITION

Федіна О.В.,*orcid.org/0000-0003-2028-0081*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти

КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради

Стаття присвячена аналізу паремій української мови. Акцентовано увагу на унормованому вживанні паремійних одиниць та сталих сполучень, оскільки досить часто їх вживання виявляється помилковим, скалькованим.

Активне вживання паремій свідчить про їхню значущість, про відображення культури, історії народу, самоідентифікації українців, а тому вивчення паремій в межах лінгвістики та перекладознавства посідає одне з провідних місць. Порівняльне вивчення паремій двох і більше мов дозволяє визначити подібності та відмінності, які сприяють побудові найбільш науково обґрунтованої методики навчання іноземної мови [10, с. 122].

Під час нашого дослідження виявлено розбіжності у тлумаченні окремих паремій, їх правильному перекладі українською, що спричинено довготривалою мовною окупацією, тотальним зросійщенням українських територій.

У статті розглянуто сім популярних тематичних груп, в яких виявлено варіанти паремій з правильним та скалькованим тлумаченням, відмінності в розумінні та сприйнятті через забуті кінцівки відомих виразів. Ще п'ять тематичних груп представлено у вигляді таблиці, яка демонструє помилкові вживання, що підтверджують сучасні словники.

Вивчення паремійного складу української мови дозволяє простежити становлення особистості українця під впливом оточення, народної культури, прогресу, релігії та інших чинників.

Перспектива подальших досліджень полягає в декодуванні авторських паремій українських письменників минулого та сьогодення, в розвитку спостережень за мовними змінами з плином часу та впливом мов сусідніх країн, зображенні особистості в українській фразеології, виявленні відмінностей у відповідниках в інших близькоспоріднених мовах.

Ключові слова: калька, особистість, паремії, сталі вирази, трактування, трансформації, фразеологія.

The article is devoted to the analysis of the paroemias of the Ukrainian language. Attention is focused on the standardized use of paroemic units and fixed word combinations, since quite often their use turns out to be erroneous and loan.

The active use of paroemias in the vulgar tongue testifies to their significance and to the reflection of culture, history of the people, and self-identification of Ukrainians, and therefore the study of paroemias within the framework of linguistics and translation studies occupies one of the leading places. A comparative study of paroemias of two or more languages makes it possible to determine the similarities and differences that contribute to the creation of the most scientifically based method of teaching a foreign language [10, p. 122].

During the research, discrepancies were found in the interpretation of individual paroemias, their correct translation into Ukrainian that was caused by the long-term linguistic occupation and the total influence of the Russian language within Ukrainian territories.

The article examines seven popular thematic groups, in which variants of paroemias with true and loan interpretation, differences within the meaning and perception due to forgotten endings of well-known expressions are revealed. Another five thematic groups are presented in the form of a table, which demonstrates erroneous usages confirmed by modern dictionaries.

The study of paroemias of the Ukrainian language makes it possible to trace the formation of the Ukrainian personality under the influence of the environment and folklife culture, progress and religion, and other factors.

The perspective of further research consists in the decoding of author's paroemias of Ukrainian writers of the past and present, in the development of observations of language changes over time and the influence of neighboring countries, in the depiction of personality in Ukrainian phraseology, and in the identification of differences in analogues in other closely related languages.

Key words: loan translation, personality, paroemias, fixed expressions, interpretation, transformations, phraseology.

Постановка проблеми. Українська пареміологія є віддзеркаленням народної мудрості, яка збереглася до нашого часу і дає можливість простежити процеси лінгвокогнітивних змін. Увага світової науки повсякчас була прикутою до паремій різних мов. Українська ж традиція наразі змінює вектор від дослідження пареміології як об'єкта та визначає народні прислів'я та приказки як суб'єкт мови і культури, втілений у мовленнєво-мисленнєвій діяльності реципієнтів.

До досліджуваних одиниць пареміології відносимо прислів'я, приказки, афоризми, примовки, повір'я, прикмети, замовляння, казкові формули тощо фольклорного або книжного походження з ознакою автосемантиї (самостійності).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних мовознавців, які від початку ХХ ст. виказували інтерес до теми пареміології у своїх наукових працях, В. Жайворонок, В. Жуков, Є. Іванов, В. Калашник, А. Королькова, М. Котова, О. Лабащук, Т. Манякіна, В. Мокієнко, Н. Пасік, Г. Пермяков, Л. Савенкова, Т. Радзієвська, В. Ужченко, Н. Шарманова та ін. Зокрема, дослідники Е. Ольшанська й В. Куліш звертають увагу на проблеми перекладу українських паремій іншими неспорідненими мовами, досліджують складність процесу розуміння істинного значення рецепієнтами. Т. Космеда й С. Колонюк у своїх дослідженнях розглядають «багатоликий статус перамії як одиниці семіотичної, мовної (репрезентант фразеологічного та синтаксичного рівнів мовної системи), комунікативної, дискурсивної, текстової, як культурного та етнокультурного символу, предмета етнопсихології, надіндивідуалізованого утворення» [5, с. 20]. Проте усі мовознавці доходять згоди в думці про паремії як про універсальний код українського народу, в якому відображається мовна картина світу, зашифровано національні цінності, ментальність, неповторність [9].

Мета статті – дослідити стан уживання паремій і сталих виразів в українській мові; дібрати зі словників влучні відповідники до випадків калькування та неправильного (помилкового) тлумачення; зобразити сучасний стан пареміології як явища, яке підлягало тривалому впливу і, як наслідок, викривленню, в тому числі зусиллями сусідньої країни-агресорки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично доведено, що значних модифікацій та уніфікації зазнали паремійні вислови української мови під впливом російської, яка не одне століття мала на меті спростувати факт існування української мови як самостійної, незалежної, що не є наріччям, діалектом або іншим відгалуженням від російської [7]. Зросійщення українських територій, нав'язування невластивого для українців світогляду та форми сприйняття певного явища призвели до того, що нині ми ледь згадаємо або навіть відкріємо для себе по-новому здавна відомі паремії, чувані ще з колиски [1, с. 156].

З метою детального аналізу об'єднаємо паремії в тематичні групи, які різнобічно зображають особистість: 1) інтелектуальні здібності, 2) риси характеру, 3) ставлення до праці, 4) причини та наслідки діяльності / бездіяльності, 5) вірування у вищі сили, 6) емоції й почуття, 7) якість; простежимо, правильно чи деформовано сприймають українці кожний окремий вираз, його істинне значення [4].

З урахуванням контекстів кожний дібраний вираз може мати значення, відмінне від загальновідомого, звичного. У деформованих виразах представимо випадки, де друга (менш відома) частина суперечить або спростовує зміст, закладений до першої.

1. Тематична група «інтелектуальні здібності особистості».

– Правильне трактування:

Дурням закон не писаний, якщо писаний – то не читаний, якщо читаний – то не зрозумілий, якщо зрозумілий – то не так; Повторення – мати навчання, втіха дурнів.

– Деформоване розуміння:

Розуму палата, та ключ втрачений; Собаку з'їли, хвостом подавилися; З неба зорі хапає, а під носом не бачить.

2. Тематична група «риса характеру».

– Правильне трактування:

Дівочий сором — до порога, переступила та забула; Хвальби повні торби, а вони порожні; Хвалилася вівця, що в неї хвіст, як у жеребця, та ніхто тому не вірив; Вівсяна каша хвалилася, начебто з коров'ячим маслом народилася.

– Деформоване розуміння:

На сердитих воду возять, а на добрих самі катаються; Пішли наші вгору – по два на шибенцию; На гріш амуніції, на десять амбіції; Діла на копійку, а балачок на карбованець; На гривеник покупки, а на карбованець крику.

Тематична група «ставлення до праці».

– Правильне трактування:

Їв би кіт рибку, а в воду не хоче; На чужий коровай рот не роззявляй, раніше вставай та свій затівай.

– Деформоване розуміння:

Робота – не вовк, у ліс не втече, бо її, окаянну, робити треба; Від роботи коні дохнуть, а люди міцнішають; Справа майстра боїться, а інший майстер – справи.

3. Тематична група «причини та наслідки діяльності / бездіяльності».

– Правильне трактування:

Жартувала баба з колесом, та в спицях застряла. Дорога ложка до обіду, а там хоч під лаву.

– Деформоване розуміння:

Нова мітла по-новому мете, а як зламається – під лавкою валяється; Пил стовпом, дим коромислом, а хата не топлена, не метена; Хто старе згадає – тому око геть, а хто забуде – тому обидва; Рука руку миє, та обидві сверблять; Вовка ноги годують, а пса – кості.

4. Тематична група «релігія».

– Правильне трактування:

Доки грім не гряне, не перехреститься; Чим чорт не жартує, коли Бог спить.

– Деформоване розуміння:

Щастить як суботньому потопленню – баню топити не треба; Про мертвих або добре, або нічого, крім правди.

5. Тематична група «емоції й почуття».

– Правильне трактування:

Біда не сама ходить, а з собою ще й горе водить; Чесному всюди честь, хоч і під лавкою; Бережи і шануй честь змолоду, а здоров'я – під старість.

– Деформоване розуміння:

У страху очі великі, та нічого не бачать; Молоді лаються – тішаться, а старі лаються – бісяться; П'яному море по коліно, а калюжа – по вуха.

6. Тематична група «якість».

– Правильне трактування:

Ні риба, ні м'ясо, ні каптан, ні ряса; Губа не дурна, язик не лопата – знає, де солодко.

– Деформоване розуміння:

Два чоботи пара, обоє ліві; Один в полі не воїн, а мандрівник; Курочка по зернятку клює, а весь двір у пометі; Старий кінь борозни не зіпсує, та й глибоко не зоре; Шито-крито, а вузлик-то тут; Тихіше їдеш – далі будеш від того місця, до якого їдеш; Перший хлопець на селі, а село у два двори; Риба гниє з голови, а чистять її з хвоста.

Мовні трансформації, вплив на українську інших мов у зв'язку з розвитком торгово-економічних відносин, тотальне багаторічне зросійщення призвело до того, що багато паремій

нині загубили істинне значення і вживаються скальковано. Уникнути паремійних покручів допомагають словники, зокрема «Російсько-український словник сталих виразів», укладений поетом І. О. Вирганом і мовознавцем М. М. Пилинською [2]. Словник містить російські варіації фразеологізмів, типові синтаксичні сполуки та їхні унормовані відповідники українською й допомагає відшукати правильну форму слововживання. Пропонуємо розглянути 5 тематичних груп (дія / бездіяльність, вимірювання, переміщення, якість, час), серед яких найчастіше трапляються випадки калькування (табл. 1).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Вживання паремій в їх адекватному тлумаченні має велике значення для унормованого послуговування українською мовою як її носіями, так і особами, які прагнуть володіти мовою для набуття громадянства, вільного спілкування під час робочого процесу, побутового використання. На відміну від інших лексичних одиниць, паремії мають образний зміст і мають на меті прикрашати й урізноманітнювати мову такими засобами спілкування, аналоги яких відсутні в інших мовах світу. Закладений сакральний метафоричний зміст паремій дає уявлення про розвиток народу, його моральні цінності та якості, що формувались протягом багатовікової історії [8, с. 189].

Дослідження та пошук істинного значення паремій надалі дозволить вивчити та зрозуміти зміст творів українських авторів, які широко використовують сталі вирази для надання текстам народності, простоти сприйняття, афористичності, увиразнення української традиції. Крім того, цей процес дозволить адаптувати тексти під час перекладу іншими мовами, дібрати якісні мовні відповідники, не втрачаючи початкового значення, закладеного автором. Відновлення української паремійної традиції послугує рушієм для укладання сучасних словників.

Таблиця 1

Тематичні групи, серед яких найчастіше трапляються випадки калькування

Калька з російської	Український відповідник
Дія / бездіяльність	
Аби потягти час	Аби день до вечора
Взяти за грудки	Взяти за барки; Вхопити за петельки
Вуха відірвати	Нам'яти вуха
Коні пооббивали ноги	Коні обсіклися
Моста не марає, а ноги ламає	Шануй гори і містки, то цілі будуть кістки; Міст – не великий піст: можна й об'їхати
Подати голос	Озватися
Протягти ноги (в знач. «померти»)	Дуба дати (врізати)
Протягти руку допомоги	Підкласти руку; Подати допомогу
Переминатися з ноги на ногу	Тупцяти, тупцювати
Розводити демагогію (антимонію)	Теревені городити (правити); Молоти, як порожній млин; Товкти воду в ступі
Увійти в роль	Призвичаїтися
Збитися з ноги	Ступнути не в ту ногу (не тією ногою)
Вимірювання	
Від горшка два вершка	Такий, що й у кишеню сховав би; Приземок (цурупалок)
Міряти на свій аршин	На свою мірку міряти; Міряти своїм ліктем
Малий золотник, а дорогий	Мала штучка червінчик, а ціна дорога; Криві дрова, та добре горять
Наказав (набрехав) з три короби	Намолотив сім мішків гречаної вовни; Наказав на вербі груші (на осіці кислиці)
Обіцяного три роки ждуть	Казав пан «кожух дам», та слово його тепле
Рукою подати	Рукою сягнути; Як палицею (шапкою) кинути
Сім верст – не околиця	До воріт – не далекий світ
Переміщення	
До чорта на кулички	До чортів на виступиці; До дідька на роги (зуби)
Бігти з усіх ніг	Бігти шодуху
Плестися у хвості	Плентатися (тягтися); Пасти задніх
У п'яного ноги заплітаються	П'яний ногами плете (плутає); П'яний іде то сторч, то боком
Шататись по світу	Різних борщів куштувати
Якість	
Багато грому по пустому	За онучу збили бучу; Не стільки млива, скільки дива
Дурна молва	Недобра слава; Поговір
Дурня озолоти, а він буде все те нести	Дурня хрести, а він каже «пусти»
Крива дорога зламає ноги	Не збочуй з дороги, бо відпокутують ноги
Легкий на ноги	Швидкий (пруджий, моторний) на ноги
Лице дихає щастям	Пашить щастям, сяє щастям
Малий, та удалий	Хоч малий, та завзятий
Одним хлібом харчувався	Жив самим хлібом
Після дощу та й у воду	З дощу та під ринву
Семи п'ядей у лобі	Розуму, як накладено; Розуму, наче два кляли, а третій топтав
Умом не зрілий	Розумом не дійшов
Час	
Було врем'ячко, цілували в тім'ячко	Як була я молодиця, цілували мене в лиця
Було й билиною заросло	Було та загуло; Було ремесло та хмелем (бур'яном) заросло
Після дощику в четвер	На Миколи та й ніколи; На кінський великдень
По гроб життя	До скону; Повік; Поки світ сонця
Як прийшло, так і пішло	Як набув, так і забув; Як нажив, так і прожив

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богатирьова Т.М., Федіна О.В. Вибір вербальних та невербальних засобів комунікації як спосіб уникнення конфліктів між учасниками освітнього процесу. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. REDAKCJA NAUKOWA Marcin Orzechowski, 2022. С. 155–161.
2. Вирган І.О., Пилинська М.М. Російсько-український словник сталих виразів. Харків : Прапор, 2000. 864 с.
3. Дубравська З.Р. Паремії як засіб пізнання системи мови. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 77–80.
4. Колоїз Ж.В., Малога Н.М., Шарманова Н.М. Українська пареміологія : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : КП ДВНЗ «КНУ», 2014. 349 с.
5. Космеда Т., Колонюк С. Багатоликий статус паремії та аспекти її дослідження. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДНУ ім. Василя Стуса, 2022. Вип. 43. С. 20–31.
6. Ольшанська Е.М., Куліш В.С. Особливості перекладу пареміологічних одиниць у художньому дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2019. № 41. Т. 2. С. 153–156.
7. Федіна О.В. Покручі – лексико-семантична хвороба української мови. *Молодий вчений модерну – фундамент розвитку освіти, науки та бізнесу в Україні* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції, м. Дніпро, 22 червня 2022 року. Дніпро : КЗВО «ДАНО» ДОР», 2022. С. 277–281.
8. Федіна О.В. Фразеологічне збагачення української мови періоду воєнного стану. *Актуальні питання соціально-гуманітарної середньої та вищої освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Дніпро, 21 квітня 2022 року. Дніпро-Любляна : КЗВО «ДАНО» ДОР», 2022. С. 188–193.
9. Федіна О. В. Фразеосемантичне поле концепту ЛЮДИНА в російській мові: функційно-прагматичний аспект : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.02 ; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро, 2020. 235 с.
10. Шарманова Н. Лінгвалізація часу в паремійних кліше. *Філологічний часопис*. Умань, 2019. Вип. 2 (14). С. 122–132.

УДК 821.82.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-32>

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА У ФІЛОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ Л. КОРЕНОВСЬКОЇ

MODERN UKRAINIAN LITERATURE IN THE PHILOLOGICAL DISCOURSE OF L. KORENOWSKA

Фокіна С.О.,

orcid.org/0000-0002-2406-0978

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У цій статті зроблено спробу осмислення монографії польської дослідниці-славістки Леслави Кореновської «Грані таланту семи. Сучасні письменники та поети». Безсумнівна актуальність вивчення сьогодні сучасного літературного процесу в Україні. Така націленість гуманітаристики дозволяє поглянути на художні пошуки авторів як на пріоритетний матеріал вивчення. Значущим видається те, що крім пошуків української філологічної думки в галузі вишукування сучасної україністики, багато зроблено в цьому напрямі західною славістикою, зокрема польською. Фактор звернення монографічного матеріалу до ретельного вивчення шляху сучасних українських поетів і письменників відкриває кілька варіантів наукової рецепції. Можливість простежити розвиток україністики з позицій зарубіжної славістики сприяє активізації діалогу в гуманітарному полі. Важливість уваги до проявів львівського тексту, специфіку якого польська дослідниця аналізує на сторінках своєї монографії, націлює на семіотичний потенціал вивчення українських культурних та географічних локусів. Перспектива виявити різні стратегії західної аналітики під час наукового звернення до сучасної україністики стимулює обмін досвідом. Виявлення духовної спадкоємності української кордоцентричності самої польської дослідниці задає смислові горизонти у пізнанні проявів різних ментальних та емоційних спектрів. Аналіз усієї парадигми стратегій пізнання, яка реалізована в монографії «Грані таланту семи. Сучасні письменники та поети», сприяє осмисленню специфіки національного канону інтелектуальної спадщини та сенситивності в сучасній україністиці. Вибір польською дослідницею персоналій, до чийої творчості звернені полівалентні аналітичні підходи, стимулює затвердження в українській літературі сучасності знакових імен.

Ключові слова: Леслава Кореновська, львівський текст, українська кордоцентричність, рецепція, художня свідомість.

This article attempted to comprehend the monograph of the Polish Slavic researcher Leslava Korenovskaya "The Face of Talent of Seven. Modern writers and poets". Today is undoubted the relevance of studying the modern literary process in Ukraine. This focus of humanitarianism allows you to look at the artistic searches of authors as a priority material of study. No less significant is the fact that in addition to the search for Ukrainian philological thought in the field of exhaustion of modern Ukrainian studies, much has been done in this area by Western Slavic studies, in particular Polish. This focus of humanitarianism allows us to consider the artistic searches of authors as a priority material of study. No less significant is the fact that in addition to the search for Ukrainian philological thought in the field of studying modern Ukrainian studies, much has been done in this area by Western Slavic studies, in particular Polish. The factor of the monographic material appeal to a thorough study of the path of modern Ukrainian poets and writers. The ability to trace the development of Ukrainian studies from the standpoint of foreign Slavic studies contributes to the intensification of dialogue in the humanitarian field. The semiotic potential of studying Ukrainian cultural and geographical loci emphasizes the importance of attention to the manifestations of the Lviv text, the specifics of which the Polish researcher recreates on the pages of her monograph. The exchange of experience stimulates the identification of various Western analytics strategies implemented during a scientific appeal to modern Ukrainian studies. The opportunity to comprehend the spiritual continuity of the Polish researcher to Ukrainian cordocentrism sets semantic horizons in the knowledge of the manifestations of various mental and emotional spectra. The analysis of the monograph contributes to the identification of the entire paradigm of cognition strategies implemented by the Polish researcher, setting the basis for understanding the specifics of the national canon of intellectual heritage and sensibility in modern Ukrainian studies.

Key words: Leslava Korenovska, Lviv text, Ukrainian cordocentricity, reception, artistic consciousness.

Постановка проблеми. Актуальність теми даного дослідження зумовлена увагою філологічної думки до вивчення сучасної україністики. Особливий зріз даного напрямку сьогодні в літературознавчому дискурсі задає лінія вивчення україністики за кордоном. Важливою нішею зарубіжного досвіду наукової інтерпретації сучасної української літератури стають західнослов'янські країни, насамперед Польща. Перспективно проаналізувати ті вибори та рішення, які представлені в сучасному осмисленні польськими дослідниками української літератури сьогодення. Вдалим зразком не тільки глибокого аналізу, а й прочитання коду української сучасної свідомості стає монографія Леслави Кореновської – польської дослідниці-славістки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Натепер монографія «Грані таланту семи. Сучасні письменники та поети» не отримала достатнього осмислення в критиці та у колі філологічних досліджень. Проте наукова праця Леслави Кореновської, безсумнівно, є вартою уваги як важливий внесок у розвиток сучасної україністики.

Методологія статті була визначена безпосередньо специфікою літературознавчих пошуків Л. Кореновської в галузі сучасної україністики, а також тією методологічною базою, яка заявлена в монографії «Грані таланту семи. Сучасні письменники та поети».

Мета статті – різнобічно осмислити своєрідність підходів та стратегій Л. Кореновської до феномена сучасної української літератури у контексті вивчення спроби творення сьогодні майбутньої духовної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Леслава Кореновська – доктор філологічних наук, професор Краківського педагогічного університету імені Комісії Національної освіти, цікавий різнобічний дослідник, який активно вивчає художні стратегії, творчі пошуки та своєрідність літературного процесу сучасної україністики. У 2022 році вийшла монографія Л. Кореновської «Грані таланту семи. Сучасні письменники та поети», яка стала важливою віхою у вивченні сучасної української літератури. Підхід, реалізований дослідницею, поєднує два взаємодоповнюючих вектори. В осмисленні творчих інтенцій сучасних українських поетів та прозаїків дослідниця проявляє глибинне розуміння української культури. Коріння Л. Кореновської прив'язують її до рідного для неї Львова, що дає особливу оптику інтерпретації тексту. З іншого боку, як краківський літературознавець, Л. Кореновська занурена в традиції європейської філологічної аналітики, що не тільки викликає перегуки із сучасною українською аналітичною думкою, але й доповнює її низкою аспектів, що дозволяють поглянути на матеріал з позицій не тільки тотожності, але й спостереження тих відмінностей, які формують сучасну українську художню свідомість. У монографії Л. Кореновської спостерігається взаємодоповнення внутрішньої зануреності в українську ментальність та вміння реалізувати сторонній погляд під час вивчення. Таке свого роду природне очуднення наділяє науковий пошук Л. Кореновської особливою дослідницькою оптикою, що поєднує актуальний філологічний інструментарій, літературознавчий та культурологічний дискурс з елементами літературно-критичного та філософського есею. Органічність такого сплаву стратегій наукового пошуку дозволяє дослідниці не тільки аналізувати ідеостиль авторів, чия творчість потрапила в її орбіту, але й відчувати внутрішню задушевність і навіть сповідальність поетичного слова.

Л. Кореновська створює свого роду аналітичну модель літературної топології сучасного Львова. У монографії вивчаються автори, так чи інакше пов'язані з львівським географічним та культурним простором. Таким чином, активізується фактор того, що «етнографічне і справді виступає <...> маркером національного ландшафту, ментального мапування, яке позначається на емоційній сфері» [4, с. 35]. Розробка львівського тексту стає для Л. Кореновської свого роду пошуком власної ідентичності не тільки як західного вченого, а й як людини, вкоріненої у львівський ментальний простір. Дослідниця декларативно не пов'язує свої наукові пошуки з феноменом львівського тексту. Мабуть, не бажаючи обмежувати свій пошук, щоб не втратити почуття слова, інтонації сучасної української літератури. Водночас саме віхи львівського тексту багато в чому координують авторське дослідження, не сковуючи необхідністю відповідати виключно семіотичній оптиці в аналізованих творах.

При тому, що Л. Кореновська, безсумнівно, активно використовує тип семіотичного прочитання, вона незмінно доповнює його феноменологічно орієнтованими осягненнями чужого слова та чужої душі, які багато в чому виявляються співзвучними душі самої дослідниці. Авторська стратегія, що виражена у вищеназваній монографії, націлена не тільки на розкриття сенсового потенціалу аналізованих творів, а й на прочитання та інтерпретацію різних проявів художньої свідомості, глибинних інтенцій, розуміння ментальності кожного митця як складової частини поліфонічної картини української ментальності.

Монографію відриває короткий, але вельми ретельний та концептуальний аналіз стану сучасної літературної та літературознавчої україністики та віх їх розвитку. Починаючи розгляд траєкторії шляху від класичної дискурсивної формації української літератури, продовжуючи вдалими проявами українського літературного досвіду 1960–1980-х років, зачіпаючи літературні експерименти періоду Незалежності, Л. Кореновська насамперед прагне зрозуміти передумови та внутрішні закономірності безпосередньо українського літературного процесу сьогодення.

За спостереженнями дослідниці, у сучасній картині українського літературного процесу особливо важливе збереження тієї гуманістичності в поетичному слові та прозовій нарації, які завжди відрізняли кордіоцентричну українську ментальність. Відповідність такій кордіоцентричності та гуманістичності визначило багато в чому вибір матеріалу для дослідження.

Попри цілісність літературної топографії львівського світу, монографія Л. Кореновської відрізняється архітектонікою, що спирається на практично дихотомічну основу. Такими архетипічними протиставленнями у науковій оптиці монографії постають: лірика / проза, гендерна ідентичність, медитативна урбаністичність / екодискурс лісу та інші пасторальні топоси, фокусування філософського настрою / активація насамперед оповідних структур. Не менш примітно простежування орієнтації авторів на неореалістичні, неомодерністські та постмодерністські нарративні моделі як відгук на літературні пошуки сучасності.

Глибину осягнення авторського світу кожного з художників слова, чий творчий шлях Л. Кореновська вивчає, визначає ситуація особистого знайомства. Дослідниця виражає своє ставлення не тільки до їхніх текстів, але й безпосередньо до тієї людяності, яка йде від цих письменників. У кожному з розділів, присвячених творчості одного з семи обраних авторів, Л. Кореновська відзначає важливість осягнення автора як людини та як мікрокосму, чому сприяло саме особисте спілкування. Стосовно Ольги Яворської дослідниця зауважує, що саме «у приватних розмовах письменниця зізнавалась, що найбільше її хвилюють теми, що сприяють духовному становленню особистості» [3, с. 20]. Володимир Бондаренко в монографії визначається «передусім як ліричний лицар лісу» [3, с. 33]. За зауваженням Л. Кореновської, «у приватних розмовах Світлана Антонишин привідкрила таємницю» [3, с. 60] свого життєвого кредо «не завдавати болю іншим» [3, с. 60]. Міркуючи про особистість Петра Сороки, Л. Кореновська зізнається: «Зберігаю у пам'яті наші розмови, в яких поет тепло, по-домашньому відкривав таємниці своєї творчої лабораторії» [3, с. 84]. Не менш показове й зауваження дослідниці, що вона, «розмовляючи з Юрієм Ковалем, <... > з неприхованою гордістю відчувала наскільки це шляхетна людина, правдивий лицар і мудрий чоловік» [3, с. 106]. Постать Надії Ковалик у монографії охарактеризована через особливості її нарації: «у творах Надія Ковалик майстерно відтворює життєві драми героїв» [3, с. 119]. За зізнанням Л. Кореновської, «розмови з Євгенією Божик були начебто дарунок, який належало переосмислити і поділитись з іншими» [3, с. 132]. Подібний досвід особистого спілкування з кожним з аналізованих авторів також допоміг створити дослідниці поліфонічну картину їхньої людяності. Так інтенції гуманістичності відображаються як у звичайному слові, зверненому до співрозмовника, так і в художньому світі, реалізованому у творчості.

Методологічну базу монографії визначив синтез семіотичних, психоаналітичних, постструктуралістських, антропологічних підходів, які визначили звернення авторки монографії

до такого різноманітного інструментарію, як мотивний аналіз, архетипічні конотації дискурсу лісу, мерехтливі смисли оніричної реальності, парадигма візуального мислення, постмодерний бриколаж, техніка сповідального слова.

Рецепція поетичного світу Ольги Яворської не тільки апелює до заявленого у підзаголовку мотивного аналізу, а й акцентує кредо поетеси: «... муза з опечаленим чолом / Шукає в багвинні позолоту» [6, с. 70]. Принципова дослідницька фіксація насамперед на мотиві «відірваного листка». Осмислення поетичного ідеостилія Ольги Яворської реалізується завдяки виявленню генези, інтертекстуальних зв'язків, трансформації в культурі та авторській свідомості даного мотиву. Виникає знакова для прочитання поезії О. Яворської інтерпретація динаміки сильвічної образної системи, де художньо генерується «ліс, який просить у людини допомоги» [3, с. 24]. Під час дослідження осягнення авторського поетичного мислення розширюється від вивчення мотивики, а також маркованих нею інтенцій авторської свідомості до констатації екологічного пафосу, аналізу його потенційного взаємозв'язку з міфопоетикою, етичними максимами, різними підтекстами та контекстами.

У розділі, присвяченому поезії Володимира Бондаренка, Л. Кореновська продовжує лінію осмислення екологічної поетики в одному з найбільш архетипічно орієнтованому варіанті – сильвічному. У цьому плані показова орієнтованість поетичної свідомості В. Бондаренка на подібну сильвічність: «Я поезію / Справжню і дивну / Піддивлюся, підслухаю / У дерев...» [2, с. 21] Цього разу дослідниця протиставляє жіночій поетичній свідомості принципово маскулінну ментальність, що сама й підкреслює. Дослідницьке питання, «чи можна до поезії Володимира Бондаренка застосувати гендерний підхід і назвати її чоловіковою?» [3, с. 57], не тільки знаходить підтвердження, але й сприяє розкриттю взаємозв'язку між мужністю та світом лісу. Характеристики, що виявляються: лапідарність, лаконічність, могутня енергія – традиційно орієнтовані насамперед на прояв духу. Вивчаючи поетичну сильвічну фантазію Володимира Бондаренка з відповідною маскулінністю та навіть лицарськими конотаціями, Л. Кореновська резюмує духовну спрямованість поета: «не виросте ліс, не народяться щасливі діти, не будуть міцними сім'ї, зникне радість і сонце без любові до себе, людей, природи» [3, с. 57]. В осмисленні Л. Кореновської, оспівуваний В. Бондаренком ліс наділяє його як людину кордеоцентричністю, натхненням та проможністю слова. Ліс ніби передає поетові свою хтонічну лісову міцність, таємничість, наспівність, створюючи ідеал єдності природи, роду і людини.

Поетичний світ Світлани Антонішин Л. Кореновська представляє урбаністичним, але при цьому зчитує оніричні та фантазійні конотації. Розглядаючи антонішинівський світ мрій, орієнтованих на культуру, Л. Кореновська фіксує ті поверхні та образи, які для поетеси стають свого роду маяками в зануренні в різні варіанти оніричності та ностальгічного світосприйняття. Антонішинський ліричний настрій володіє тим особливим світлим сумом, тугою за тим, що минає, мистецтвом говорити натяками, щоб «Жити в пам'яті тих, / Хто уміє мовчати» [1, с. 24]. Така спрямованість поетичної свідомості активізує в авторки монографії увагу до аполлонічно орієнтованої символіки. Л. Кореновська акцентує антонішинські образи, такі як: сміх, «спогаді-рай», пам'ять, кінь, мовчання / тиша, Феб, арфа, сон, барон Мюнхгаузен та його легендарний виконавець, візія «восьмого неба». Дослідниця знаходить через семіотичні та символічні показники ключ до якоїсь таємниці поетичного світу С. Антонішин, не дарма йдеться про «криптопоезію». Л. Кореновська визначає координати антонішинського ментального універсуму, який концентрується на тому, що визначається «простором співглядання, тобто <...> категорією змісту свідомості» [3, с. 57]. Вибудовувана парадигма ностальгічності та орієнтованості на віддзеркалювання потаємного сприяє розкриттю поетичної магії Світлани Антонішин.

Специфіку «денників» Петра Сороки Л. Кореновська визначає як «виражену “нутряним” вербальним водоспадом захоплень лісовим локусом» [3, с. 84]. Тричасткова структура денників П. Сороки зумовлює позицію дослідниці, акцентуючи увагу на новелістиці, критич-

них есеях і ліриці автора. Л. Кореновська характеризує широку смислову призму міні-новел П. Сороки як сучасне продовження лінії класичної української новели XIX століття. Проте у монографії відзначено також модифікацією оповідних стратегій П. Сороки та модерністські тенденції щоденниковості та сповідальності художнього слова, про що сигналізує вже авторське позначення жанру «денники». За словами Л. Кореновської, «поєднання прозаїка і критика, і поета – це свого роду трикратний талант» [3, с. 97]. Міні-новели П. Сороки вписуються у зовні архетипічну дуальність своє / чуже, але, як зазначає дослідниця, явна новація автора. Попри внутрішнє розмежування свого, особистого, інтимного та іншого, незнайомого для П. Сороки, немає традиційного протиставлення з відповідним неприйняттям чужого. Навпаки, авторський шлях прокладається від самосприйняття, розкриття таємниць свого серця до освоєння та глибинного відчуття історій інших людей або ж подій, що трапилися з ними. Парадигма новелістики П. Сороки, що виявлена дослідницею, постає досить об'ємною: вона включає особисті спогади автора «денників», роздуми над сутністю буття і людського життя, осмислення через особистий екзистенційний досвід чужих історій. Корпус лірики П. Сороки відрізняється інтенціями осягнення своєї душі, душі світу, минулого, майбутнього, сьогодні: «*Читай, моя душе, / Оцю пташину гармонійну сагу. Читай. Гори! З минулим говори*» [5, с. 128]. Значущу частину денників П. Сороки становить його літературно-критичні есеї. Л. Кореновська відстежила, як П. Сорока використовує свій досвід та ерудицію літературознавця, включаючи до свого есеїстського дискурсу сучасних українських і зарубіжних письменників: Петра Мідянку, Василя Шкурмана, Франко Армینیо, Герберта Розендорфера та ін. Згідно зі спостереженнями дослідниці, поетичне кредо П. Сороки – «бути сином своєї землі», що для поета означає «народитися із того» праматеріалу, «з якого Творець покликав до життя і світла темноту небуття» [3, с. 102]. Даний ракурс не тільки акцентує тяжіння П. Сороки до архетипічних основ, але й сприяє виявленню екзистенційних потенціалів художнього слова.

Ще одним зберігачем традицій української класичної літературної свідомості, протиставленої постмодерністським стратегіям сучасності, постає в осмисленні Л. Кореновської Юрій Коваль. За спостереженнями дослідниці, «досить велика за обсягом книга львівського письменника нагадує калейдоскоп різних за жанром невеликих форм прози, поемопрози (оповідання, новели, етюди, образки, шкіци, триптихи, пастелі) і фрагменти роману, написаних у різні періоди творчості» [3, с. 107]. Саме в новелістиці Ю. Ковалю найбільш послідовно реалізується літературна топографія Львова. Ключем до прочитання авторського світу Ю. Ковалю для Л. Кореновської стає аполлонічно орієнтований мотив «очей» і зору персонажів загалом. Не випадково дослідниця звертає увагу як на цілком аполлонічно гармонійну особистість автора, так і на поетичну лаконічність його стилю. Л. Кореновська, крім послідовного аналізу зорових мотивів і образів у прозі Ю. Ковалю, не меншу увагу приділяє синонімічним їм за своєю символікою солярним. Дослідниця відзначає важливість мотиву «очей» для ковалівської прози, що, своєю чергою, є фактором, який «трактується значною мірою візуально та візіонерськи» [7, с. 119] та може означати прояви аполлонічності. Л. Кореновська виявляє парадигму «жіночих та чоловічих, закоханих і дитячих очей» [3, с. 117]. Але, крім символічних потенціалів авторського слова, в пошук дослідниці включається наратив класичної психологічної прози в ковалівській інтерпретації, що також є одним із варіантів прояву аполлонічності. Увага до очей персонажів експлікує більш близькі класичному психологічному роману рухи душі з фокусуванням на емблематичних деталях. На думку Л. Кореновської, творча особистість Ю. Ковалю проявляється через особливості наративу його прози, яка відрізняється лаконічністю, відсутністю багатослівності, коли погляд персонажа розкриває читачеві глибину тексту, його підтексти та більш широке коло інтерпретацій.

Дослідницькою стратегією Л. Кореновської, коли вона звертається до прози Надії Ковалик, стає співвіднесення ковалівської прози і техніки бриколажу. На думку К. Леві-Стросса, «подібно до бриколажу в технічному плані, міфологічна рефлексія може досягати в плані інте-

лектуальному блискучих і непередбачених результатів» [8, с. 126]. Польська дослідниця, продовжуючи лінію К. Леві-Стросса, зазначає бриколаж як «діяльність інтелектуальну та міфопоетичну» [3, с. 120]. У центрі прози Н. Ковалик перебуває жінка, письменниця створює галерею жіночих образів у книзі «Любаска мого чоловіка». За спостереженнями Л. Кореновської, вищезгаданий збірник новел представляє цикл, що створює «барвну мозаїку, калейдоскоп, або ж бриколаж, направлений на розкриття головної, консолідуючої всі твори, архетипічної теми щастя...» [3, с. 120]. Постмодерні техніки свідчать про діалог у творчості Н. Ковалик масової культури та інтелектуальної гри. Таку орієнтованість коваликівської нарації на масмедіа і тонку психологічну прозу пояснюється саме технікою бриколажу. Дослідниця акцентує, що письменниця шукає шляхи пізнання сучасної жінки в різних втіленнях. Для пізнання жінки сьогодення Н. Ковалик залучає як обрамлення артефакти сучасності, якими, за спостереженнями Л. Кореновської, стають «неймовірна кількість фрагментів із кінофільмів, інтертекстуальність, яка представлена у вигляді витягів із газетних статей, телевізійну інформацію кримінального, науково-популярного або ж політичного характеру, численні цитати» [3, с. 120]. Дослідниця, аналізуючи тексти Н. Ковалик, прагне виявити принципи сучасної жіночої прози, осмислити прояв у різних жіночих характерах книги «Любаска мого чоловіка» архетип Вічної жіночності. Дослідницька стратегія Л. Кореновської спрямована на те, щоб зрозуміти слідом за автором, з якими проблемами сьогодні стикаються жінки та як література вписується в сучасну соціальну і масмедійну реальність. Також для дослідниці важливо за проявами соціального, масмедійного, фрагментарного буття та реалізацією феномена бриколажу в сучасній жіночій прозі виявити шляхи Психеї-душі в сучасному химерному та навіть кітчевому світі.

Л. Кореновська осмислює сповідальний характер прози Євгенії Божник, архетиповість, що проявляється в розкритті характерів героїв та розвитку сюжету. З погляду дослідниці, «особливості сповідальності жіночої прози Божик» дозволяють досягнути звернення «до генези жанру сповіді, яка творить основний фон та домашній клімат книги львівської письменниці» [3, с. 132]. Крім сповідальних інтенцій, Л. Кореновська, виявляє в малій прозі Є. Божник високий інтермедіальний потенціал. Безпосередніми прикладами проявів інтермедіальності в божниковій прозі стає звернення письменниці до улюбленого нею чарівного голосу одного з найвідоміших тенорів ХХ століття – Лучано Паваротті. Показова й ремінісцентна природа відсилань до фільму з Вів'єн Лі «Міст Ватерлоо». Прикладів використання інтермедіальності в структурі божниковської нарації дуже багато, що свідчить про особливості художнього мислення письменниці. За спостереженнями Л. Кореновської, оповідні стратегії прози Є. Божник визначаються тим, що «подієва домінанта повісті замінюється на морально-психологічну» [3, с. 139], що розширює наративний потенціал та посилює ліризацію авторського дискурсу.

Висновки. Л. Кореновська в монографії знаходить смислову призму для осягнення кожного з авторів, експлікуючи символічний, феноменологічний, наративний та особистісний потенціали аналізованих ідеостилів.

Назвавши монографію «Грані таланту семи», Л. Кореновська на метаінтенціональному рівні задає символічну конфігурацію семигранника, або так званої Зірки магів, – знака духовності, перемоги мудрості, таємниць буття, чарівництва слова – всього того, пошуки чого здійснює у своїй творчості так чи інакше кожен з аналізованих авторів. Водночас Л. Кореновська вибудовує своє дослідження як осмислення саме граней авторського голосу в модельованій та детально аналізованій літературній топографії сучасного Львова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонишин С. Поезія. Бар'єр. Львів : Каменяр, 2014. 104 с.
2. Бондаренко В. Тепло дерев: Вибрана поезія. Львів : Сполом, 2009. 144 с.
3. Кореновська Л. Грані таланту семи. Сучасні українські письменники та поети. Kraków : WNUP, 2022. 173 с.

4. Малиновський А. Т. Антропология української прози першої половини ХІХ століття. Культурні трансфери : монографія. Київ : Талком, 2022. 560 с.
5. Сорока П. Жезл і посох. *Кур'єр Кривбасу*. Січень–лютий 2013. С. 76–132.
6. Яворська О. Зранене стебло. Львів : Сполом, 2011. 104 с.
7. Hansen-Löve Aage. Zur Tierologie des Erhabenen in der russischen Moderne. *Poetika*. 1991. Bd. 23. Heft 1–2.
8. Lévi-Strauss Claude. *La Pensée sauvage*. Paris : Plon, 1962.

УДК 811.111'373:004

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-33>

ЕВФЕМІЗМИ АНГЛОМОВНОГО КОМП'ЮТЕРНОГО ЛЕКСИКОНУ

EUPHEMISMS OF THE ENGLISH COMPUTER LEXIS

Чирвоний О.С.,

orcid.org/0009-0001-5127-4795

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри германської філології

Київського університету імені Бориса Грінченка

Ця стаття описує евфемізацію в англomовному комп'ютерному лексиконі, досліджуючи її як потужний механізм семантичної деривації. У статті розглядається, як евфемізація служить для модифікації значень існуючих і створення нових слів у комп'ютерному лексиконі, досліджуються різні типи евфемізмів та їхні функції, а також аналізується їхній вплив на мовну культуру, концепцію «політкоректності» і сприйняття інформації.

Одним із помітних прикладів евфемізації в комп'ютерному лексиконі є використання таких термінів, як “unpublishing” або “deplatforming” замість “deleting” чи “blacklisting”, коли йдеться про дії, вжиті щодо коментарів чи публікацій на онлайн-форумах. Ці евфемізми вказують на видалення контенту, пом'якшуючи негативні наслідки сприйняття таких дій як цензурування.

Іншим прикладом є фраза “to be sent to the archive” замість “to die”. Крім того, комп'ютерна лексика використовує евфемізацію для посилення позитивного враження від певної діяльності. Так, термін “clickthrough” використовується як евфемізм для “brand advertising”. Вживаючи цей евфемізм, маркетологи прагнуть підкреслити інтерактивний характер своїх кампаній, висвітлюючи залученість цільової аудиторії, а не просто описати комерційні наміри, що стоять за цим.

У статті вивчається утворення та застосування евфемізмів у комп'ютерній лексиці, що сприяє глибшому розумінню цих мовних явищ. Результати, отримані в результаті дослідження, мають цінність для лінгвістів, викладачів і всіх, хто цікавиться розвитком англomовного комп'ютерного лексикону. Зі швидким розвитком технологій і повсюдним впливом цифрової сфери розуміння нюансів евфемізації в комп'ютерній лексиці стає все більш актуальним і важливим.

Ключові слова: евфемізм, неологізм, семантична деривація, комп'ютерний лексикон, політична коректність.

This article delves into the realm of euphemization within the English-language computer lexis, investigating it as a potent mechanism of semantic derivation. The article examines how euphemization serves as a method for modifying meanings and engendering new words within the computer lexis. It explores various types of euphemisms and their functions, while also addressing their influence on language culture, the ever-evolving concept of “political correctness,” and the perception of information.

One notable example of euphemization in the computer lexis is the use of terms like “unpublish” or “deplatform” in lieu of “deleting” or “blacklisting” when referring to actions taken towards posts or publications on online forums. These euphemisms aim to convey a milder connotation while still indicating the removal or exclusion of content. By employing such language, the intent is to soften the impact of the action, reducing negative implications or perceived censorship.

Another instance arises in the usage of the phrase “to be sent to the archive” instead of the more direct expression “to die.” Additionally, the computer lexis employs euphemization to enhance the general impression of certain activities. For instance, the term “clickthrough” is often used as a euphemism for “brand advertising.” By using this euphemism, marketers and advertisers seek to emphasize the interactive nature of their campaigns, highlighting the engagement and involvement of the target audience, rather than merely indicating the commercial intent behind it.

By examining the formation and application of euphemisms within the computer lexis, this study contributes to a deeper understanding of these linguistic phenomena. The insights gleaned from this research hold value for linguists, teachers, and anyone with an interest in the development of the English-language computer lexis. With the rapid evolution of technology and the pervasive influence of the digital realm, comprehending the nuances of euphemization in the computer lexis becomes increasingly relevant.

Key words: euphemism, neologism, semantic derivation, computer lexis, political correctness.

Актуальність проблеми. Мова постійно розвивається і адаптується до змін у суспільстві, технологіях та культурних уявленнях. У сучасному світі комп'ютерні технології та Інтернет мають значний вплив на мову, зокрема на формування комп'ютерного лексикону англійської мови, який також динамічно розширюється. Одним із важливих аспектів розвитку цього лексикону є семантична деривація – створення нових слів шляхом зміни значень існуючих слів або їх поєднань, у процесі чого мова яскраво виявляє свої творчі властивості.

У цьому контексті особливий інтерес викликає евфемізація, яка є одним із методів семантичної деривації і використовується для м'якшого, менш прямого висловлювання певних понять або явищ. Як зазначають дослідники, евфемізація «забезпечує толерантне спілкування, робить його багатшим, сприяє формуванню поваги мовців» [5, с. 79], «за допомогою евфемізмів уникають комунікативного дискомфорту»; «словесні табу та евфемізми виникають у мовленні в результаті заборони на використання слів сакрального або ж негативного змісту й формують комунікативну поведінку будь-якої культури» [6, с. 328]; «найважливішою і основною функцією евфемізмів є мета їхнього вживання, тобто подання неприємної дійсності у приємнішому світлі» [7, с. 283]. Евфемізми допомагають побудувати дружнє середовище для користувачів, зменшуючи страх перед новими поняттями і явищами та забезпечуючи зрозуміле спілкування.

У нашому дослідженні ми користуємось основними положеннями функціональної парадигми в лінгвістиці, яка передбачає багатоаспектний опис тих чи інших мовних одиниць у їхній взаємодії і взаємозв'язку. Виходячи з цього, ми називаємо проведений аналіз словникового складу сфери новітніх технологій функціональним, оскільки він передбачає об'єднання «комп'ютерно маркованих» одиниць у блоки не тільки на основі їхніх лексико-семантичних зв'язків, а й на основі класифікації самих понять, предметів та явищ, назвами яких вони є. У цих блоках головна увага приділяється виділенню важливих для сфери новітніх технологій одиниць, дослідженню напрямів їх семантичної деривації.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Семантична деривація ґрунтується на природних властивостях людського мислення, здатності зіставляти різні предмети, явища, поняття навколишньої дійсності, узагальнювати їх у слові, систематизувати у мові об'єкти позамовної дійсності. За словами вчених, семантична деривація «зв'язує минуле і майбутнє лексико-семантичного ярусу мови у нерозривне ціле, що постійно змінюється і розвивається» [8, с. 59]. Причина цього полягає в тому, що «семантичні деривати створюються на певному синхронному етапі існування мови, а от відносини між старим і новим лексико-семантичними варіантами розвиваються у діячій» [2, с. 251]. За спостереженнями дослідників, «наслідки семантичної деривації виражаються у зміні денотативного (розширення або звуження значення) або конотативного значення» слів [3, с. 148].

Головним рушійним механізмом семантичної деривації є переосмислення слів, використання вже існуючих у мові номінативних засобів у функції надання нового імені. Як зазначає А. Е. Левицький, для аналітичних мов «слова у плані розуміння значно більше залежать від їхнього контекстного оточення, ніж у мовах переважно синтетичної структури, і, як наслідок цього, більш гнучкі у функціональному плані і менш автономні у семантичному аспекті» [4, с. 48]. Саме тому семантична деривація є цінним джерелом інформації про відображення в мові когнітивних структур і базою для виявлення «фактору людини» в мові.

Метою роботи є дослідження семантичної деривації та використання евфемізмів в англійському комп'ютерному лексиконі, а також аналіз нових евфемістичних одиниць англійського комп'ютерного лексикону, дослідження основних механізмів їх утворення. Для цього нам необхідно: 1) визначити характер та механізми семантичних змін в англійському комп'ютерному лексиконі; 2) проаналізувати головні фактори створення нових евфемізмів. Такий аналіз може привести до більшого розуміння процесів формування і розвитку комп'ютерного лексикону, а також відкриття нових можливостей для ефективної комунікації та взаєморозуміння у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Евфемізація – це «мовний акт, який є дискурсивним використанням мовцем деяких лексичних замінів – звичних, лексикалізованих, оказіональних або

створених – що, шляхом мовних та паралінгвістичних одиниць, з урахуванням певного прагматично визначеного контексту або ситуації, дозволяють лексично нейтралізувати заборонену номінацію» [10, р. 732]. Люди використовують евфемізми, щоб замінити неприємні, небажані або небезпечні слова і вирази на більш м'які, менш образливі або менш прямі аналоги. Подеколи евфемізми можуть забезпечити емоційний контроль над спілкуванням та допомогти уникнути конфліктів і непорозумінь.

Кейт Берідж у своєму дослідженні пропонує класифікацію евфемізмів, яка включає шість різних типів, кожен з яких відповідає певним функціям та має свою специфіку. Зокрема, захисні евфемізми використовуються для зменшення негативного впливу і зниження сили негативного значення, секретні евфемізми піддають інформацію містифікації та подають її у перекрученому, фальшивому світлі. Крім того, є евфемізми, що надихають, які пробуджують позитивні асоціації та стимулюють позитивні емоції. Провокаційні евфемізми спрямовані на розкриття і викриття певних фактів або проблем, що примушують задуматися та викликають реакцію. Нарешті, існують об'єднувальні евфемізми, які використовуються для вияву солідарності та співчуття, а також ігрові евфемізми, що мають на меті розвеселити та надати розвагу [9, р. 78].

При цьому слід відзначити, що взагалі евфемізація є нехарактерним явищем для комп'ютерної комунікації, оскільки однією з її диференційних рис є відкритість та неформальність спілкування. Водночас у міру того, як Інтернет стає доступним для все більш широких верств населення, евфемізми також починають знаходити в комп'ютерному лексиконі свою мовну репрезентацію.

Насамперед меліоративні назви отримують негативні явища, які мають місце під час комп'ютерної комунікації, наприклад видалення повідомлень чи коментарів – *unpublishing* та *deplatforming* замість *deleting*, *blocking* чи *blacklisting*. Це збігається з думкою дослідників про те, що «у словотворенні сучасних евфемізмів важливу роль відіграють різні способи зміни форми слова і насамперед звукова аналогія, негативна префіксація та скорочення» [1, с. 64]:

*“I have spoken about this with the Star’s letters editor and the editorial page editor who is responsible for the Letters page. We all agree we cannot see any valid grounds for **unpublishing** published letters”.* (Kathy English, *Publishing and ‘unpublishing’ in the digital age: Public Editor, Toronto Star, March 11, 2016*).

Термін *deplatforming* є відносно новим (поодинокі приклади використання спостерігалися з 2015 року, але широкої популярності він набув у 2018 році) і має таке значення: «бойкотування групи чи окремої людини шляхом видалення платформ (таких як місця виступів або веб-сайти), які використовуються для обміну інформацією чи ідеями»:

*The EU will **deplatform** political content and millions of citizens* (Sebastián Rodríguez, *Euractiv, Feb 8, 2023*).

У подібних випадках заміна слова “*blacklisting*”, яке несе чітко виражену негативну конотацію, на слово “*unpublish*”, де значення визначається кореневою морфемою, веде до затемнення негативної диференційної семи “*un*”. Аналогічна ситуація спостерігається з одиницею *deplatforming*, внаслідок чого значення обох слів сприймається як менш негативне, формується додаткова меліоративна конотація.

У сучасному суспільстві питання політичної коректності (“*political correctness*”) та уважності до проявів дискримінації (“*wokeness*”) у мовленні є таким, на яке звертають особливу увагу. У цій роботі ми розглядаємо політичну коректність як окремий випадок евфемізації, який на лексичному рівні проявляється в тому, що людина, яка бажає бути політично коректною (це може бути суспільний діяч чи голова компанії), вилучає із вживання в мовленні ненадійні з точки зору конотації слова і замінює їх евфемізмами (наприклад, “*uninstalled*” замість “*fired*” чи “*laid off*”, чи “*clickthrough*” замість “*brand advertising*”, де добре зрозуміле «*brand advertising*» замінюється на менш семантично прозоре “*clickthrough*”, внаслідок чого камуфлюється рекламний денотат одиниці):

*Global logistics powerhouse DHL Express deployed Pixis' codeless AI technology to boost demand generation and observed a 35% increase in **clickthrough** rates within the first month. (DHL Express sees 35% **clickthrough** rise after deploying this AI tech for demand generation, Indian Transport & Logistics News, Oct 26, 2022).*

Крім того, шляхом добору спеціальних лексичних засобів здійснюється спроба представити реципієнту непопулярні дії та явища у вигідному світлі. Іншими прикладами подібної тактики можуть слугувати такі евфемізми:

– “update” (оновлення) в значенні «полагодження програми чи сайту після поломки» (реалізація уявлення про те, що багато компаній називають роботи по відновленню працездатності сайту чи програми «оновленням»),

– “beta” (передрелізна версія програми) в значенні «непрацююча, недопрацьована версія програми чи сайту» (реалізація уявлення про те, що багато компаній виставляють на огляд нефункціональні, непрацюючі програми),

– “user-generated content” в значенні «інформація чи дані, які надають самі користувачі, і яка внаслідок цього є неперевіреною та суб’єктивною» (реалізація уявлення про те, що комп’ютерні користувачі не здатні продукувати об’єктивні, неупереджені дані). Останнє словосполучення має виражену позитивну конотацію – «незалежна, самостійна творчість користувачів», яка приховує негативну сторону цього явища – велику кількість неякісної, неперевіреної інформації в Інтернеті:

User-generated content (UGC) is a sweeping trend at the intersection of social media, ecommerce and short-form video's explosive growth. For brands, it's also a marketing opportunity (Mia Papolou, Why Brands Should Direct User-Generated Content, Entrepreneur, April 26, 2023).

Потрібно також зазначити, що поступово в англomовному комп’ютерному лексиконі починають з’являтися евфемізми таких понять, які мають евфемістичні назви і в реальному світі. Насамперед, звичайно, це стосується смерті, тому задля евфемістичної номінації поняття вмирання було створено такі «політично коректні» одиниці, як: “sent to the archive”, “exported to a flat file” та “buying the disk farm”:

Computer geeks have also added to death's central place in the world of euphemisms. Dying in the web world is variously described as "sent to the archive", "exported to a flat file" and "buying the disk farm". (Martin Wainwright, Putting it another way: blogs add to wealth of euphemisms, The Guardian, Oct 22 2007). Варто зазначити, що в останньому випадку маємо справу зі злиттям двох фразеологізмів (“to buy a farm” – «померти»; та “disk farm” – «велика кількість жорстких дисків»).

Деякі слова зазнають семантичних і структурних змін, перш ніж стати евфемізмом. Прикладом може слугувати евфемістичне дієслово *revector*, яке належить до сфери інтернетівської економіки і позначає «змінити бізнес-план з метою скорочення робітничої сили». Простежимо структурно-семантичну еволюцію, яка призвела до появи евфемізма *revector*. Дієслово *to vector* вживається переважно в авіації зі значенням «направляти літак у польоті». Структурних і семантичних змін воно зазнало у сфері комп’ютерного програмування: слово *revector* почало позначати «перенаправити вхідний сигнал». У результаті процесу трансспеціалізації воно почало вживатися у сфері онлайн-економіки для найменування зміни галузі спеціалізації підприємства:

*"This Case Against The FAA Could **Revector** The Commercial Drone Industry" (Dawn Zoldi, Forbes, Oct 5, 2021).*

Цікавим прикладом політичної коректності є доля фразеологізму “Mongolian hordes technique” (дослівно «тактика монгольських орд»), що має значення «стратегія залучання до програмування великої кількості недосвідчених робітників з метою прискорення роботи над проектом». В ідіомі було актуалізовано загальнокультурні знання користувачів, адже поширеною є думка про тактику монгольських орд, які діставали перемогу не через вдале військове керівництво, а лише за допомогою погано організованого але багаточисельного війська:

Everybody in software knows the "Mongolian hordes" technique. It implies throwing people at the problem to cut a few months off the development schedule (Alan Cane, "Simplicity In Software Creation," Financial Times, Jan 1, 1997).

Аналогічне значення та схожу структуру мала ідіома Chinese Army technique, в якій актуалізувалася думка про китайську армію як про численний та низько кваліфікований натовп, не здатний на скоординовані спільні дії. Ці одиниці активно використовувалися у 90-х роках ХХ століття, але зараз практично не вживаються внаслідок зростання «самоцензури» та обізнаності про неприпустимість використання в мовленні образливих національних стереотипів. Зараз у вказаному контексті найчастіше застосовуються жаргонні одиниці "firefighting" та "gang bang":

"Stop praising firefighting (in software)" (Victor Ronin, Medium.com, Aug 27, 2021).

"Hey man, you want to gang bang the implementation of the service with the data access layer? It might be easier if we work on it together." (Urban Dictionary, Dec 17, 2014).

Висновки. Наведені приклади підтверджують той факт, що семантична деривація є складним процесом, який потребує комплексного дослідження, різнобічного аналізу. Евфемізація використовується для зменшення відчуття дискомфорту або образи, яку можуть викликати деякі слова або вирази, замінюючи їх менш образливими. Це особливо важливо у публічному мовленні та рекламному дискурсі, де необхідно дотримуватися певного стандарту етики та поведінки. Незважаючи на те, що це нехарактерно для комп'ютерної комунікації, політична коректність поступово знаходить своє місце в комп'ютерному лексиконі з розвитком соціальних мереж та більш широким доступом до Інтернету.

Своєю чергою, проблема «політичної коректності» є важливим соціальним чинником, який вживається як на рівні окремих лексичних одиниць, так і на рівні концепцій. Він впливає на розвиток словникового складу, на евфемізацію сучасної англійської мови, що допомагає підтримувати взаєморозуміння та повагу у суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дерван Б.І., Козуб Л.С. Особливості вживання евфемізмів у сучасній англійській мові. *Молодий вчений*. 2019. № 7(1). С. 62–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_7%281%29__16
2. Єнікеева С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. 303 с.
3. Корнева З.М. Місце та значення семантичної деривації в англійській економічній терміносистемі. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. С. 147–148.
4. Левицький А.Э. Явление функциональной переориентации языковых единиц. *Вісник Київського лінгвістичного університету*. 1999. № 1. Том 2. С. 48–53.
5. Марченко Т.А. Евфемізми в сучасних українській та англійській мовах. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Т. 31 (70). № 1. С. 78–82.
6. Олексенко В.П. Мовні засоби евфемізації в сучасній українській прозі. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 328–334.
7. Онушканич І.В., Штогрин М.В., Пристай С.М. Перекладацькі трансформації як засіб відтворення англійських евфемізмів українською мовою. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. Вип. 54. С. 282–284.
8. Тропіна Н.П. До питання про сутність лексико-семантичної деривації. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 54–59.
9. Allan K., Burrige K. Euphemism and dysphemism: Language used as shield and weapon. New York : Oxford University Press, 1991. 264 p.
10. Casas M. Towards a new approach to the linguistic definition of euphemism. *Language Sciences*. 2009. Vol. 31. P. 725–739.

УДК 811.161.2:81'342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-34>

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БЕЗОСОБОВИХ ФОРМ НА *-НО*, *-ТО* У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

SYNTACTIC FEATURES OF IMPERSONAL FORMS IN *-NO*, *-TO* IN SLAVIC LANGUAGES

Щербій Н.О.,

orcid.org/0000-0002-1431-9595

Scopus-Author ID: 57487703100

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри слов'янських мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті описано статус та походження форм на *-но*, *-то* в слов'янському мовознавстві. Закцентовано увагу на їхньому особливому місці в слов'янських мовах, зокрема в українській та польській. Розглянуто семантичні та морфологічні особливості цих форм у слов'янських мовах. Охарактеризовано їхній гібридний характер. Показано, що лише в польській та українській мовах ці форми відрізняються від пасивних дієприкметників і стали особливим морфологічним явищем, тоді як у чеській та російській мовах вони перебувають у межах дієприкметникової парадигми. Порівняно синтаксичні особливості безособових форм на *-но*, *то* у слов'янських мовах. Відповідно виділяємо такі моделі речень з формами на *-но*, *то*: генітивна, яка має два об'єктні різновиди: родовий партитивний і родовий власне-об'єкта. У польській та українській мовах цей тип нечисленний; дативна модель, яка властива тим дієслівним формам, що мають дативну реакцію; інструментальна, в якій уживається орудний відмінок знаряддя, засобу, способу чи причини, є також нечисленною; локативна модель, що проявляється в неповних конструкціях, де пропущено локатив; акузативна модель, яка характерна для української та польської мов, а саме здатність керувати здебільшого знахідним відмінком прямого об'єкта результативного стану. Акузативна модель поділяється на кілька типів: заперечний, пропозитивний та інфінітивний. Українським безособовим реченням з дієслівною формою на *-но*, *-то* і прямим додатком у формі знахідного відмінка зазвичай відповідають чеські двоскладні пасивні конструкції або неозначено-особові речення, а також вони можуть передавати не лише людську діяльність, а й природні фізичні явища, що не залежать від людської волі. Усі ці синтаксичні типи вживання форм на *-но*, *-то* проаналізовано в сучасних текстах української, польської, чеської та сербської мов, виокремлених з Національних корпусів цих мов.

Ключові слова: дієслово, форми на *-но*, *-то*, безособовість, синтаксичні функції, слов'янські мови.

The article describes the status and origin of the forms ending in *-no*, *-to* in Slavic linguistics. Special attention is given to their distinctive role in Slavic languages, particularly in Ukrainian and Polish. The semantic and morphological peculiarities of these forms in Slavic languages are examined, emphasizing their hybrid nature. It is shown that only in Polish and Ukrainian do these forms differ from passive participles and have become a specific morphological phenomenon, while in Czech and Russian they remain within the participial paradigm. The syntactic features of impersonal forms ending in *-no*, *-to* in Slavic languages are compared. The following sentence patterns with forms ending in *-no*, *-to* are distinguished: genitive, which has two object varieties: genitive partitive and genitive proper-object. This type is infrequent in Polish and Ukrainian. The dative pattern, characteristic of verb forms with dative government, and the instrumental pattern, which uses the instrumental case for instruments, means, manner, or cause, are also infrequent. The locative pattern manifests itself in incomplete constructions where the locative is omitted. The accusative pattern, typical in Ukrainian and Polish, involves the ability to govern mostly the accusative case of a direct object in a resultative state. The accusative pattern is further divided into several types: negative, propositional, and infinitive. Ukrainian impersonal sentences with verb forms ending in *-no*, *-to* and a direct object in the accusative case usually correspond to Czech two-word passive constructions or indefinite-personal sentences, and they can also convey not only human actions but also natural physical phenomena that are not dependent on human will. All these syntactic types of using forms ending in *-no*, *-to* are analyzed in contemporary texts of Ukrainian, Polish, Czech, and Serbian, extracted from the National Corpora of these languages.

Key words: verb, forms ending in *-no*, *-to*, impersonality, syntactic functions, Slavic languages.

Постановка проблеми. Форми на *-но*, *-то* є специфічною особливістю слов'янських мов, зокрема української мови, в якій активно уживаються передусім у науковій мові. Основна функція загальнослов'янських форм на *-но*, *то* – це безособова предикативна модель, особливість якої полягає у вираженні дії, що виконується людьми, при цьому не називаються виконавці цієї дії. Це означає, що ці форми предикативно не поєднуються з номінативним підметом. Відсутність у таких реченнях іменника в називному відмінку дало ще одну назву цим конструкціям – безпідметові чи безособові. Прийнято вважати, що підмет зазвичай має бути в називному відмінку, відповідно, якщо в реченні немає підмета в називному відмінку, то речення є безпідметовим. Але якщо ствердити наявність підмета в інших відмінках, то речення з формами на *-но*, *то* можна буде тоді кваліфікувати як двокомпонентні. Утім, у багатьох випадках у реченнях із цими формами уживається суб'єкт (виконавець) дії в орудному чи іншому відмінку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ці форми були предметом вивчення науковців на ґрунті української мови (О. Курило, С. Смеречинський, О. Матвієнко, Ю. Шевельов, В. Русанівський, К. Городенська, О. Лаврінець, М. Гінзбург); польської (Н. Koneczna, А. Wierzbicka) російської мови (О. Бондарко, Ю. Князев), польської та української (D. Wiczorek), російської та польської (А. Doros), чеської та української мов (Й. Андерш, М. Калениченко). Незважаючи на таку увагу мовознавців, залишається певна кількість невизначених аспектів, зокрема щодо порівняння цих форм у споріднених мовах, виокремлення як спільних, так і відмінних особливостей. Окрім того, жодне з досліджень не розглядає ці форми як гібридні дієслівні форми, що успадкували риси кількох частин мови, чим і зумовлена актуальність дослідження.

Мета дослідження – визначити статус форм на *-но*, *-то* в слов'янському мовознавстві, дослідити синтаксичні особливості цих форм у деяких слов'янських мовах, виокремити спільні та відмінні риси.

Виклад основного матеріалу. На думку О. Мельничука, безособові односкладні речення з дієприкметниковими формами на *-но*, *-то*, що вживаються з прямими додатками, є результатом порівняно пізньої видозміни двоскладної структури речень з пасивно-дієприкметниковим присудком у формі середнього роду (на *-но*, *-то*) під впливом дещо давніших за походженням безособових пасивних зворотів [7, с. 143].

Форми на *-но*, *-то* є загальнослов'янським мовним явищем, що набуло своїх особливостей у кожній із мов, зокрема, найістотніших – у польській та російській. У польській та українській мовах дієслівні форми на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*) відрізняються морфологічно і функціонально від пасивних дієприкметників середнього роду. Тоді як у чеській і російській мовах ті самі пасивні дієприкметники на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*) можуть уживатися як у двоскладних пасивних конструкціях із підметом середнього роду, так і в безособових реченнях. У польській та українській мовах речення з дієслівними формами на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*) не вказують на особу, а дають можливість авторові сконцентрувати увагу читача на події, що відбувалася чи відбудеться. Їх використання сприяє зменшенню ролі конкретної особи в тій чи іншій події, яка описується в тексті, тобто умовно дистанціюють предмет дії від особи, що її виконувала, тобто основний акцент робиться саме на дії. Відповідно, на відміну від дієприкметників, при таких формах не може уживатися дійова особа в орудному відмінку, однак у них може бути орудний відмінок знаряддя, засобу, способу чи причини.

Українські форми на *-но*, *то* у функції предиката в реченні відкривають синтаксичну позицію для сполучного компонента в його нетрадиційному розумінні – залежних відмінках. Відповідно виділяємо такі моделі речень з формами на *-но*, *то*:

1) Генітивна модель. Родовий відмінок є одним із морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми і нерідко взаємодіє зі знахідним у цій же функції. Ця взаємодія полягає в тому, що домінантним об'єктним відмінком у граматичній структурі української мови є знахідний, виражаючи суто відмінкову власне-об'єктну семантику, а родовий виступає підпорядкованим

знахідному, передаючи, крім об'єктного відмінкового значення, невластиві категоріальній відмінковій природі супровідні значення. У вторинному власне-відмінковому значенні об'єкта родовий відмінок сучасної української мови виявляє специфіку функціонування у придієслівній, приприкметниковій та приприслівниковій позиціях, де він заступає грамему знахідного відмінка. Такий родовий можна розчленувати на два об'єктні різновиди: родовий партитивний і родовий власне-об'єкта. Передусім за ознакою партитивності відрізняється об'єктний родовий від знахідного в цій же функції. Партитивна семантика родового відмінка є не власне-відмінковою семантикою, а супровідною до відмінкового значення, пов'язаного з об'єктністю [5]. Як зауважує І. Вихованець, «партитивне значення – це вказівка на параметри кількості, що окреслює протиставлення речовин або сукупності предметів за ознакою неозначеності/означеності, тобто те, що інколи узагальнено називають квантифікацією» [3, с. 72].

Грамматична система сучасної української мови налічує два типи родового партитивного:

1) родовий, що виражає неповне, часткове охоплення об'єкта дією. Це різновид більш поширений, ніж інший. Родовий партитивний відмінок у цій функції може позначати речовину – предмет, який у разі поділу на частини не втрачає своїх понятійних ознак, напр.: укр. *А вже як почався банкет, привезено на шести верблюдах скляницю кришталеву, в яку **налито** вина відер п'ятсот і кілька гарнців* (Павло Загребельний); ... *посадили молодих за стіл, страви ж було усякої **наварено**, була ж і горілка, була й варена* (Григорій Квітка-Основ'енко); пол. *No i do tych talerzy **nalano** nam zupy mlecznej* (Tadeusz Isakowicz-Zaleski);

2) родовий, який виражає повне охоплення об'єкта дією, але з обмеженням у часі її перебігу (родовий об'єкта зі значенням тимчасового користування). Другий різновид родового партитивного, що включає широкі пласти іменникової лексики (тут виступають іменники, що не допускають вираження частковості, неподільності), зумовлює сполучення цієї форми з дієсловами певного лексичного значення типу *позичити, взяти, дати, дістати, забрати, попросити*, тобто має вузьку лексичну базу дієслівних предикатів.

Варто зауважити, що хоча в польській мові спостерігається тенденція поширення уживання родового відмінка в різних конструкціях розмовної мови, однак з безособовими формами таких прикладів не знаходимо багато. Подібну ситуацію спостерігаємо і в українській мові. Отже, можна кваліфікувати, що цей тип практично не властивий польській та українській мовам.

2) Дативна модель, яка виражається формами, що походять від дієслів, які сполучаються з давальним відмінком, як наприклад: *вибачати, прощати, дякувати, віддячити, боліти, бажати, запропонувати та ін.* // *dawać, podarować, sprzedawać, kraść, pomagać, uszkodzić, ufać, wierzyć, mówić, przypomnieć, opowiedzieć, dokuczać, podobać się, dziękować, dziwić się, zazdrościć, kibicować, życzyć, wybaczyć*. Варто зазначити, що не всі дієслова утворюють форми на *-но, -то* в українській мові, на відміну від польської, як-от: *dziękowano, pomagano, wierzono, mówiono, dokuczano, kibicowano, dziwiono się, przypomniano, zazdrozczono, podobano się*. Порівняймо: *Sławek zdobył w swojej kategorii pierwsze miejsce. Podobnie kibicowano pozostałym zawodnikom* (Тыгодник Rybnicki) – дативна конструкція в польській мові і відсутність відповідної форми на *-но, -то* в українській мові. Порівняймо: *Zazdrozczono mi swobody, zabawek i książek, nie mając pojęcia, że czasem pracuję ciężiej niż inni – głową* (Ewa Białołęcka); *Ciekaw jestem, jakie warunki zaproponowano pani?* (Tadeusz Dołęga Mostowicz).

Деякі форми хоч і фіксуються в Корпусі української мови, проте поодинокі, як-от: *крадено* (5), *давано* (21), *вибачено* (2 приклади) тощо. В інших фіксуємо відмінну реакцію: *Все, що у вас було попереду **крадено** все то я сам!* (Борис Грінченко) – українська акузативна модель і польська дативна модель з такою ж формою: *Towarzystwa nieufnie podchodzą też do pechowców, **którym** już kilkakrotnie **kradziono** samochód, a w szczególności gdy był on wykorzystywany zarobkowo* (Gazeta Ubezpieczeniowa).

3) Інструментальна модель. Д. Вечорек стверджує, що в українській мові відсутня інструментальна модель [11, с. 40]. Дозволимо собі не погодитися з таким твердженням, бо сучасні

корпусні дані дають можливість ширше дослідити матеріал, і у ГРАК фіксуємо й інші слововживання, зокрема уживається орудний відмінок знаряддя, засобу, способу чи причини, як-от: *Тісно, парно, накурено цигарками...* (Земельні справи Лугинського району) чи ...у *світлиці нар іще надихано сонними, всюди по землі валяються ковдри, а я вже в комп'ютерній кімнатці за нарами, я вже давно знаю, що мені тут потрібно, тож роблю це одразу* (Яхим Топол); *Соняшники вже порізано, повимолочено дрючками або качалкою, і насіння лежить у мішку на тапчані біля печі* (Євген Гуцало), однак погоджуємося, що такі приклади поодинокі, так само як і в польській мові, напр.: *Jeśli już nie było innego wyjścia - palono nartami w piecach, ale na ogół każdy gdzieś je schował, czy to w tajnej kolebie w górach, czy przyrzucił sianem na przygórkę* (Tomasz Domaniewski).

Зазначимо, що в реченнях чеської мови із предикативними дієприкметниковими формами на *-no, -to* зрідка можливий орудний відмінок дійової особи, але зазвичай його опускають [4, с. 148; 1, с. 164].

4) Локативна модель. Дослідниця Д. Вечорек стверджує, що локативна модель проявляється в неповних конструкціях, де пропущено локатив, і наводить поодинокий приклад, взятий з праці Г. Гнатюк: *Димом накурено*, однак з поміткою, що ця конструкція неповна, бо пропущено 'в кімнаті', відповідно можна трактувати як локативну [11, с. 40]. Однак в ГРАК фіксуємо різні локативні моделі, як-от: *Ще за 5 таких проголосовано на минулій сесії* (Інтернет-газета «Фіртка»); *Нові світлофори встановлено на таких перехрестях: перехрестя вул. Коновальця - вул. Сахарова; перехрестя вул. Бандери - вул. Ребета* (Інтернет-газета «Фіртка»). У польській мові також обсервуємо таку перфектну модель: *Bardzo lubię patrzeć na to zdjęcie Wilbera, które zamieszczono na okładce Jednego smaku* (Sonia Raduńska).

5) Акузативна модель. За допомогою знахідного відмінка виражається, як правило, чітка окресленість, означеність предмета, а за допомогою родового – неозначеність предмета. Характерною особливістю предикативних форм на *-no, -to* в українській та польській мовах є їхня здатність керувати здебільшого знахідним відмінком прямого об'єкта результативного стану. Для української мови це пояснюється тим, що форми на *-no, -to* утворюються здебільшого від перехідних дієслів, які поєднуються зі знахідним відмінком. Акузативну модель варто розширити до кількох типів:

А) Заперечний тип. На відміну від російської мови, де негация є структурно-смысловим компонентом заперечних речень, в українській мові негация викликає тільки часткові зміни, не змінюючи самої моделі речення, наприклад: *Каву не подано. Каву не випито. – Каву подано. Каву випито*. У російській мові ж спостерігаємо різні типи: *Записки не оставлено. – Записка не оставлена*. В українській мові спостерігається тенденція до активізації знахідного, особливо в наукових, професійно-технічних текстах та в усному мовленні. Відбувається зрушення усталеної норми. В умовах двомовності спілкування в Україні ця тенденція знаходить підтримку в російській мові, у якій все більше закріплюється знахідний прямого об'єкта при дієсловах з часткою *не* [2]. Порівняймо: *Порушень закону під час підрахунку голосів на виборчих дільницях не зафіксовано* (Газета «День») і *Особу одного загиблого на місці вибуху чоловіка, досі не встановлено* (Газета «День»). У польській мові у заперечних конструкціях можливий тільки родовий відмінок: *Na Kazimierza nie zwrócono najmniejszej uwagi* (Leon Kruczkowski).

Б) Пропозитивний тип. Об'єкт представлений пропозицією у функції нетрадиційного підмета (традиційний – у функції прямого додатка). Пропозитивний об'єкт вводиться прямоперехідною формою і займає позицію, яка відповідає позиції акузативного імені, наприклад: *Стверджено, що сім'ї вже немає і на кожного з подружжя припадає частина нажитого майна* (Ніна Смик). В українській мові конструкції такого типу поширені в різних типах текстів, навіть серед афоризмів, як-от: *Сказано, одна біда не йде, а копу за собою веде; Сказано: сім раз міряй, а раз ріж; Сказано ж: хто шукає, той і знаходить, хто стукає, тому й відчиняють; Сказано ж, як пошлюбиться, то й полюбиться*.

Для підсилення афористичного значення в препозиції до форм на *-но*, *-то* уживаються слова 'як то', 'як це' у функції корелятивно-співвідносного слова в складі складнопідрядного речення: *Пропозиція, на думку Голови, може набрати більшість в залі, вона за змістом, за змістом вона така сама, але це не стовідсотково перша редакція президентського законопроекту, як це сказано в листі МВФ* (Стенограми засідань Верховної Ради України).

У польській мові спостерігаємо подібну ситуацію: *W kilku z nich wykazano że kobiety stosujące HTZ częściej chorowały na nowotwory, nadciśnienie i zawały serca* (Gazeta Poznańska).

В) Інфінітивний тип. Незважаючи на зауваги деяких мовознавців, що форми на *-но*, *-то* не поєднуються з інфінітивами [8, с. 25], ряд форм, утворених від каузативних дієслів, сполучаються з інфінітивами, наприклад: *Слугам було суворо наказано нікого не впускати і постійно вартувати входні двері* (Юрій Винничук); *Процедури рекомендовано робити кілька разів на тиждень* (Інтернет-газета «Високий замок»). У польській мові можливе уживання форм на *-но*, *-то* з інфінітивом: *Dopiero po wojnie, jak nasz majątek rozparcelowano, a nam zabroniono mieszkać w pobliżu, zaczęli do drzwi stukać dawni fornale i próbowali wcisnąć jakąś zapłatę za ziemię, którą im państwo przecież darowało* (Wojciech Żukrowski), однак на прикладі слова *zakazano* знаходимо в НКЖР 319 прикладів, з яких тільки 23 сполучаються з інфінітивом, а всі інші – з віддієслівними іменниками, як-от: *Okazało się, że kierowcy korzystający z usług brokera chcieliby, żeby **zakazano prowadzenia** pojazdów starszym kierowcom* (Gazeta Ubezpieczeniowa), що ще раз підтверджує факт частішого уживання в польській мові віддієслівного іменника замість інфінітива.

Як бачимо, інфінітив виступає об'єктом у прямоперехідних *-но*, *-то* формах, тобто займає позицію акузативного імені. Дослідники інфінітивів не заперечують його об'єктну функцію. Проаналізуємо: *Najlepszym przykładem takiego sporu jest głośna sprawa serwisu Google News, któremu w ubiegłym roku decyzją sądu **zakazano publikować** fragmentów belgijskich gazet* (Dziennik Internautów), де виділений інфінітив виступає у формі прямого додатка в знахідному відмінку, тобто виконує функцію об'єкта.

У чеській мові безособовим формам на *-но*, *-то* відповідають двоскладні речення без прямих додатків у знахідному відмінку. Відповідно, основна відмінність між чеськими та польськими і українськими предикативними формами на *-но*, *-то* полягає в нездатності керувати знахідним відмінком іменника чи його еквівалента. Тому українським безособовим реченням з дієслівною формою на *-но*, *-то* і прямим додатком у формі знахідного відмінка зазвичай відповідають чеські двоскладні пасивні конструкції або неозначено-особові речення [4, с. 164; 1, с. 267]. Іншою суттєвою відмінністю чеських форм на *-но*, *-то* є те, що вони передають не лише людську діяльність, а й природні фізичні явища, що не залежать від людської волі, напр.: *Když je venku poštournó a sychravo, můžou vaši náladu zlepšit i roztomilé maličkosti* (X (2011): JOY, č. 8/2011), або станів чи процесів, що не зумовлені волею діяча або не залежать від будь-якої причини, напр.: *Divokými horstvy a hvozdy uzavřeno bylo bohaté království Erinino* (J. Opolský). Водночас такі односкладні речення вживаються і на позначення різних дій і станів у сфері людських стосунків, напр.: *Žádné z nich by nemělo být zabito ani zničeno Umačkáno bylo dvanáct set věřících a diváků* (K. Čapek); *Došlo ke střelbě, padesát manifestantů bylo zabito a tisíc zatčeno* (P. Tigríd); *Ženské hnutí bylo rozluštěno* (H. Malířová); *Bylo hned obaleno lži a chutě vrháno za Emou jako koule bláta* (K. Sezima) [4, с. 146].

Як показують наші спостереження, специфічна семантична риса (неозначеність або нерелізованість агенса) чеських безособових речень зближує їх з неозначено-особовими реченнями і робить можливим запитання ким? Пор.: *Tolik bylo měňavých bodů a svitků s rozvahou do textu položeno!* (J. Opolský) – *Tolik měňavých bodů a svitků bylo s rozvahou do textu Jardou položeno!* – *Tolik měňavých bodů a svitků s rozvahou do textu Jarde položil;* *Bylo mu uloženo vyplatit oslovenému dvacet korun* (V. Dyk) – *Bylo mu soudem uloženo vyplatit oslovenému dvacet korun* – *Soud mu uložil vyplatit oslovenému dvacet korun;* *Mnoho dětí bylo umačkáno, několik žen odneseno polomrtvých* (K. Sezima) – *Mnoho dětí bylo rytíři umačkáno, několik žen odneseno polomrtvých* –

Mnoho dětí rytíři umačkali, několik žen odnesli polomrtvých, що, своєю чергою, призводить до зміни типу і структури речення;

Чеські граматисти відзначають, що у сучасній чеській літературній мові предикативні форми на *-no*, *-to* утворюються найчастіше від дієслів доконаного виду, рідше пов'язуються з основами недоконаних дієслів. Проаналізовані безособові речення з предикативними формами на *-no*, *-to* узгоджуються з висновками Й. Андерша про те, що такі утворення від дієслів недоконаного виду не можна вважати регулярним явищем, оскільки саме повідомлення про дію в її результативній, а не в процесуальній сутності є характерною рисою таких речень [1, с. 164]. Напр.: *Zbudovano bez regulačního plánu* (К. Sezima); *Pod stromy už take plničko listů napádáno* (Мáја Z.: 51); *Naprosto vyloučeno* (К. Čapek); *Množství jablek, broskví a mukyní strženo bylo se stromů tíhou a dozrálostí* (J. Opolský); *Mnoho spisovatelů bylo umlčeno a pronásledováno* (Р. Tigríd); *Jak ho použít bylo napsáno na přilepené cedulce* (Н. Pavlovská).

У сербській мові форми на *-no*, *-to* уживаються в одночлених, безпідметових реченнях, у яких присудок виражено за допомогою пасивного дієприкметника і в безособовій формі. Однак, на відміну від пасивних дієприкметників, вони відрізняються від них на морфологічному та синтаксичному рівні. Зокрема, безособові дієприкметникові речення мають у своєму складі безособовий присудок, який виключає позицію підмета, і вони утворюються від неперехідних і перехідних дієслів, причому останні втрачають валентність, оскільки доповнюються об'єктом. За багатьма своїми ознаками безособові дієприкметникові речення найбільше наближені до класичних безособових, хоча між ними є певні відмінності, зокрема щодо способу утворення від дієслів, а також щодо можливості вираження агентивного доповнення.

Процедура знеособлення предиката цих речень блокує введення суб'єкта речення – пацієнса – і призводить до іншої відмінності між ними та пасивними реченнями. Відомо, що пасивні речення утворюються виключно від перехідних дієслів, а ті, що утворені за моделлю пасивного дієприкметника від неперехідних дієслів, є прикметниками [6, с. 426; 9, с. 41]. Порівняймо: : *Проломиле се шљиве над прилазом, а Ђогат наочит и пропет, место мене најављује нам улазак у авлију* (Стојановић, 35); *Цераром су сви разочарани, замерају му да није био довољно одлучан у важним тренуцима за земљу и да је био превише везан за Брисел* (ВН, 12. 03. 2018. Е); *у том контексту, уз став да је примарни циљ земље Европа и реалности да је народ проруски опредељен, власт покушава да нађе средину* (ВН, 12. 03. 2018. Е); *Цијела породица била је преко ноћи разорена, а Ијан је био ријешен да иде до краја* (ГС, 27. 02. 2018. Е).

Це правило діє без винятків щоразу, якщо від неперехідного дієслова утворюється форма за моделлю пасивного дієприкметника, то виступає дієприкметник. Якщо йдеться про безособові дієприкметникові речення, то присудок у них часто утворюється від неперехідних дієслів і дієприкметникова функція пасивного дієприкметника не втрачається. Наприклад: *Незванично сазнајемо да је на лицу места одмах [...] пронађено 21 чаура, а пуцано је из аутоматског оружја* (П. 21. 09. 2013. Е); *На четворочасовној седници УО ниједном речи није поменуто програм Културног центра [...], али је зато полемисано о рачуну за такси превоз* (П. 12. 10. 2013. Е); *Младобосанцима је суђено за велеиздају, јер је у том случају запређена казна била смртна* (ВН, 09. 01. 2014. Е); *Признају да са Арапима није разговарано о правним детаљима* (НИН, 30.01. 2014, 32); *Овде је обрнут случај о оног на који је наилажено (усмено излагање); Да је поступљено тако, можда би [...] данас био жив* (П. 29. 10. 2014. Е); *Констатовано је да је у року од годину дана [...] поступљено у складу са 21 препоруком* (П. 12. 10. 2013. Е), де виділені слова входять до складу дієслівного присудка в безособовому значенні.

Коли йдеться про присудок безособових речень, можлива часткова втрата дієслівного компонента, однак тоді виступає прислівник, пор.: *Твојој глави би суђено за вијенац се свој продати* (Његош); *Било је у њему неко саучешће, утеха, али и храброст и решеност: писано је, нема се куда* (Станковић); *Под њима, заморени, траже хлада, љубе се испод тих сувих грана, којима је суђено да угину ондје гдје су и одрасле – у лијепој, цвијетној планини* (Ћипико); *Кад*

је тако суђено, боље што пре, јер мање и жалости (Домановић); Очигледно, пуковнику није било суђено да на овој земљи проживи још неколико мирних месеци у рају који се зове одсуство његове жене (Андрић); Госпа Ноли није било суђено да види свој крај (Секулић); Али, иза прстена аустроугарских грађевина постојала је плитка река на коју нам је било забрањено одлазити (Капор).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Форми на *-но, -то* є загальнослов'янським мовним явищем, що набуло своїх особливостей у кожній із мов, зокрема найістотніших – у польській та російській. У польській та українській мовах дієслівні форми на *-но (-но), -то (-то)* відрізняються морфологічно і функціонально від пасивних дієприкметників середнього роду. Тоді як у чеській і російській мовах ті самі пасивні дієприкметники на *-но (-но), -то (-то)* можуть уживатися як у двоскладних пасивних конструкціях із підметом середнього роду, так і в безособових реченнях. У польській та українській мовах речення з дієслівними формами на *-но (-но), -то (-то)* не вказують на особу, а дають можливість авторові сконцентрувати увагу читача на події, що відбувалася чи відбудеться. Їх використання сприяє зменшенню ролі конкретної особи в тій чи іншій події, яка описується в тексті, тобто умовно дистанціюють предмет дії від особи, що її виконувала – основний акцент робиться саме на дії. На відміну від дієприкметників, при таких формах не може уживатися дійова особа в орудному відмінку, однак у них може бути орудний відмінок знаряддя, засобу, способу чи причини. Українські дієслівні форми на *-но, -то*, на відміну від польських, втратили значення минулості, але зберегли значення результативності (одноразової – для форм доконаного виду й багаторазової – для форм недоконаного виду). Через це їх переважно вживають із нульовою дієслівною зв'язкою, проте дієслівна зв'язка *було* або *буде* можлива з метою підкреслення передминулості чи майбутності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андерш Й. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. Київ, 1987.
2. Беляев Ю.І. Родовий чи Знахідний? *Матеріали інтернет сторінки Інституту української мови НАН України*. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine19-16.pdf>
3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
4. Калениченко М. Безособові речення з дієслівними формами на *-но, -то* у чеській мові. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур : Пам'яті академіка Леоніда Булаховського* : збірник наукових праць. Київ, 2009. С. 144–148.
5. Межов О. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : дис. ... канд. філол. наук. Луцьк, 1998.
6. Милошевић К. Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивен (са трп-ним придјевом) и рефлексивне у савременом српском језику. *Књижевни језик*. 1994. № 1/3–4. С. 63–86.
7. Мельничук О. Розвиток структури слов'янського речення. Київ, 1966.
8. Слин'ко І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І.І. Слин'ко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. Київ, 1994.
9. Танасић С. Синтакса пасива у савременом српском језику. Београд, 2014.
10. Щербій Н. О. Гібридні дієслівні форми на *-но, -то* в українській мові (на тлі слов'янських мов). *Zeszyt naukowy prac Ukrainoznawczych*. 2022. Т. 8. С. 89–98.
11. Wiczorek D. Ukrainiskij pierfiek na *-no, -to* na fonie polskiego pierfiekta. Wrocław, 1994.

УДК 821.161.2-31Коб:305

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-35>

КОНФЛІКТ ФЕМІНІСТИЧНИХ ТИПІВ У ПОВІСТІ НАТАЛІ КОБРІНСЬКОЇ «ЯДЗЯ І КАТРУСЯ»

THE CONFLICT OF FEMINIST TYPES IN THE STORY “YADZYA AND KATRUSYA” BY NATALYA KOBRYNSKA

Яковлєва О.В.,

orcid.org/0000-0001-7686-7637

доктор філологічних наук,

професор кафедри загального та слов'янського мовознавства

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Ульянова В.О.,

orcid.org/0000-0002-2821-1833

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті ми ставили за мету, по-перше, нагадати про громадську діяльність однієї з перших українських феміністок, яка наприкінці XIX ст. очолювала жіночий рух на Галичині, боролася за права жінок, зокрема й за право здобувати вищу освіту; по-друге, згадати твори письменниці-феміністки, в яких в центрі уваги були жіночі питання; по-третє, було зроблено аналіз гендерного конфлікту в повісті Н. Кобринської між головними героїнями, Ядзєю і Катрусєю. Якщо у 20-ті роки XXI ст., як пишуть дослідники, ми тільки пробуджуємося від «патріархальної сплячки», то наприкінці XIX ст. тиск на жінку був у стократ більшим. Н. Кобринська описала соціальний тип поведінки молодій пані Ядзі з родини шляхтичів, що колонізували частину України. Причиною її душевних страждань були жорсткі рамки, які регламентували життя жінки в патріархальному суспільстві та робили її нещасною. Про страждання поневолених селян, зокрема й жіноцтва, в той період годі й говорити. Прикладом є доля Катрусі в повісті. Авторка описала соціальні типи поведінки жінок як конфліктні, бо прірва між умовами існування селянської дівчини і панянки була неподоланною. Конфлікт почався з бійки між дівчатами в дитинстві, потім упродовж життя їхні долі перетиналися, але контраст ставав ще більш різким. Авторська метафора на початку тексту про Ядзю, яка жила як вазонна квітка, і Катрусю, чиє життя порівнювалось із диким бур'яном, червоною стрічкою проходить крізь увесь текст. Конфлікт у повісті авторка описує різними мовними засобами: мовленнєвою поведінкою героїнь, їхніми внутрішніми монологами, а також розповіддю самої авторки про душевний стан жінок.

Ключові слова: соціальні типи поведінки, гендерний конфлікт, феміністичні типи, контрастні зіставлення.

In the article, we aimed, firstly, to recall the public activity of one of the first Ukrainian feminists, who at the end of the 19th century led the women's movement in Galicia, fought for women's rights, including the right to obtain higher education; secondly, to mention the works of the feminist writer, in which the focus was on women's issues; thirdly, an analysis was made of the gender conflict in N. Kobrynska's story between the main characters, Yadzya and Katrusya. If in the 20s of the 21st century, as the researchers write, we are just waking up from the "patriarchal hibernation", then at the end of the 19th century the pressure on the woman was a hundred times greater. N. Kobrynska described the social type of behavior of young Ms. Yadzya from a family of nobles who colonized part of Ukraine. The reason for her mental suffering was the rigid framework that regulated a woman's life in a patriarchal society and made her unhappy. About the suffering of the enslaved peasants, in particular, of women in that period, it is not appropriate to speak. An example is the fate of Katrusya in the story. The author described the social types of women's behavior as conflicting, because the gap between the conditions of existence of a peasant girl and a young noble woman was insurmountable. The conflict began with a fight between the girls in childhood, then throughout their lives their destinies crossed, but the contrast became even more striking. The author's metaphor at the beginning of the text about Yadzya, who lived like a potted flower, and Katrusya, whose life was compared to a wild weed, runs through the entire text with a red ribbon. The conflict in the novel is described by the author using various linguistic means: the speech behaviour of the heroines, their internal monologues, as well as the author's own story about the state of mind of women.

Key words: social types of behaviour, gender conflict, feminist types, contrasting comparisons.

Постановка проблеми. Діяльність людини, зокрема й мовленнєва, допомагає реалізувати себе у світі, тобто соціалізуватися. У центрі уваги гуманітарних наук перебувають культурні та соціальні фактори, які визначають ставлення суспільства до чоловіка і жінки, поведінка індивідів у зв'язку з їхньою приналежністю до тієї чи іншої статі, стереотипні уявлення про чоловічі й жіночі якості – все те, що переводить проблематику статі з області біології у сферу соціального життя, культури і, природно, мови.

Як зауважують дослідники, жінки-письменниці в ХІХ ст. гостріше відчували застійність літературного процесу й усієї духовної атмосфери, бо саме вони потерпали від тиску жорстких рамок, у які їх загаяло патріархальне суспільство. Жінки часто були сміливіші й радикальніші за метрів-чоловіків. Поряд із класиками, такими як Леся Українка, Ольга Кобилянська, заслуговують на увагу й тексти їхніх менш відомих сучасниць [2, с. 13–14], до яких належить і Наталя Кобринська. У процесі своєї громадської діяльності вона мріяла про об'єднання розрізнених у той час на теренах України жіночих товариств і виступ жінок-феміністок єдиним фронтом. Саме тому в повісті «Ядзя і Катруся» в центрі уваги авторки – конфлікт феміністичних типів, становище жінок як представниць різних прошарків патріархального суспільства, можливість чи неможливість бути щасливими.

Отже, вивчення особливостей поведінки людини в гендерному аспекті (соціальному й індивідуальному) на матеріалі текстів жіночої прози як у плані діахронії, так і в синхронічному аспекті є актуальним і необхідним.

Аналіз останніх робіт. Висловлення Л. Ставицької про те, що лінгвістика на початку ХХІ ст. переживала *гендерний бум* [7, с. 30], зараз можна вживати у широкому значенні і говорити про гендерний бум у гуманітаристиці загалом. Підтвердженням є розвідки останніх років: зокрема, А. Марчишина дослідила гендерну ідентичність на матеріалі англomовної постмодерністської літератури [5]. Міждисциплінарні тексти про *війну статей* увійшли в збірку «Інша оптика: гендерні виклики сучасності» [3]. Есеї про українських письменниць 2-ї половини ХІХ – початку ХХ ст. зібрані в книжці «Бунтарки: нові жінки і модерна нація» [2]. Монографія О. Тараненка присвячена аналізу проявів андроцентризму в мовах патріархальних і постпатріархальних суспільств [8]. Актуальним проблемам гендерної лінгвістики присвячена дисертація В. Ульянової [10]; окремі розвідки О. Яковлевої [12; 13].

Метою представленої статті було, по-перше, нагадати найважливіші факти з життя однієї з перших українських феміністок, громадської діячки, письменниці Наталі Кобринської, яка у своїх творах постійно приділяла увагу «жіночим питанням», по-друге, зіставити різні типи фемінності на мовному матеріалі повісті «Ядзя і Катруся», що до сьогодні не було в центрі уваги науковців.

Виклад основного матеріалу. Наталя Кобринська – одна з перших жінок, яка наприкінці ХІХ ст. започаткувала в Галичині феміністичний рух, була активною громадською діячкою, письменницею і попри все це незаслужено забута. Вона мріяла *розбудити галицьке жіноцтво*, найважливішим вважала боротьбу за політичні права, економічну незалежність, право жінок здобувати освіту, її цікавило національне питання тощо [1, с. 86–89]. Попри інертність суспільства, Н. Кобринська вселяла в жіночі душі впевненість, надихала на працю в царині культури, суспільно-політичного життя, з якого жінка була виключена. Її особистий приклад заохотив до праці Анну Павлик, Ольгу Кобилянську, Ольгу та Михайлину Рошкевичок, Софію Окуневську-Морачевську, Уляну Кравченко (Юлію Шнайдер), Клементину Попович і чимало інших жінок, які лишили помітний слід у культурно-літературному русі 80–90-х років ХІХ століття [4].

І досі йдуть суперечки щодо дати народження Н. Кобринської. Одні вважають, що письменниця народилася в 1851 р., інші – в 1855 р. на Івано-Франківщині у родині священника, де панували національно-культурні традиції.

У сім'ї до жінки ставилися з особливою шанобою та повагою. Отже, погляди на стосунки між жінками та чоловіками у юної Н. Кобринської формувалися в колі її родини і були дуже дале-

кими «від консервативних зразків, від тих банальних шлюбних зв'язків, у яких індивідуальність, ум, талант і покликання приносилися в жертву застарілим поняттям «на задимленому вівтарі кухонної плити», – писала про родину Кобринських Ірена Книш [1, с. 83].

Її батько, Іван Озаркевич, був освіченою людиною, знав декілька європейських мов, був депутатом галицького сейму та австрійського парламенту, громадським діячем, писав вірші. Відомо, що у патріархальному суспільстві дбали насамперед про освіту синів. І. Озаркевич не був винятком. Брати Наталії після закінчення гімназії продовжували навчання у Віденському університеті. Дочок навчав батько. Це йому завдячує Кобринська знанням польської, німецької, французької мов, що зробило можливим читання польських повістей в оригіналі, ознайомлення з літературою європейської класики в перекладі німецькою.

Коло читань юної Н. Кобринської вражає: це твори Шевченка, Квітки-Основ'яненка, Гоголя, Тургенєва, вона цікавиться книжками з історії, філософії, економіки, природознавства [6].

Заміжнє життя письменниці було коротким (чоловік рано помер), але щасливим. Теофіл Кобринський став для своєї дружини справжнім другом, порадником, який умів вислухати, зрозуміти і підтримати її. Як і батько, він був освіченим священником, піаністом, співаком, збирачем фольклору. Наталя Кобринська дізнавалася з книжок про реальне становище жінки в тогочасному суспільстві, зокрема з книги Клементини Гофманової, польської письменниці-феміністки. Поштовхом до зацікавлення феміністичною проблемою стали й «Листи з Кракова» професора Юзефа Кремера. Однак для Кобринської неприйнятними були поради Гофманової: *краще триматися утореної дороги, ніж дертися вгору*, тим більше після прочитання творів Ч. Дарвіна, Ф. Енгельса, М. Драгоманова та багатьох інших. «Тепер уже ніщо не затемнювало мої погляди на становище жінки в суспільстві», – писала сама Кобринська. Відтоді жіноче питання стане для неї найголовнішим серед суспільно-соціальних проблем [11].

Неабияке враження справила на неї й праця «Про неволю жінок» Стюарта Мілля. Разом зі своїм чоловіком, Теофілом Кобринським, вони почали перекладати цю книжку «на руське».

Під враженням від прочитаного Кобринська запровадила деякі зміни у власному господарюванні. Їй належала ідея заснування спільних кухонь і «охоронок», що були прототипом дитячих садочків [1, с. 89]. Найближче оточення не розуміло її, вважаючи дивачкою і смішною. Наталя Іванівна замкнулася в собі і жила подвійним життям: у своїй хаті та на людях [там само].

Важливу роль у житті письменниці відіграли і видатні люди, з якими вона спілкувалася або листувалася. Серед них була Софія Окуневська-Морачевська, перша українка Галичини з університетською медичною освітою, яка здобула вчений ступінь доктора медицини.

Важливе значення мала і зустріч з Іваном Франком у 1883 році в Коломиї на «академічному вічі». «У спілкуванні з Франком Н. Кобринська виразніше формує для себе ідеологічні засади своєї громадської діяльності й утверджується у власних літературних смаках» [1, с. 86–87].

У 1884 р. в Станіславові було засновано «Товариство руських жінок» на чолі з Наталею Кобринською. Завдяки спільним зусиллям Н. Кобринської, І. Франка і О. Пчілки у 1887 р. вийшов жіночий альманах «Перший вінок». Кобринська так писала про майбутнє видання: *белетристика, «часть наукова про розвій і теперішній стан жіночого питання і жіночої освіти в цивілізованім світі», а також «біографії знатних жінок, бібліографія книжок про жіночу справу, звістки про працю жіночу, орнаментику, господарство, звичаї»* [1, с. 88].

В альманаху друкувалися вірші О. Пчілки, Л. Українки, Дніпрової Чайки, К. Попович, а також проза О. Пчілки, Г. Барвінок, С. Окуневської, самої Н. Кобринської та багатьох інших. Письменниця доклала багато зусиль, щоб вийшли три випуски альманаху «Наша доля», в яких друкувалися програмні статті про жіночий рух.

Письменниця була активною та наполегливою в громадській діяльності. У 1890 році Н. Кобринська ініціювала внесення до державної ради петиції про можливість здобуття жінками університетської освіти. У 1891 році вона скликає жіноче віче в Стрию, де виступила з ініціативою заснування жіночої гімназії. З цього приводу вона писала: *«Вищі студії – то*

дорога перед нами цілком заперта, і мусимо вдовольнятися знанням, котре навіть не вирівнює мужеським середнім школам» [цит. за І. Борисюк, с. 89].

З часом письменниця усвідомила, що її співпраця з Русько-Українською радикальною партією на чолі з І. Франком, М. Павликом, С. Даниловичем не дає бажаних результатів, до того ж відволікає від проблем феміністичного руху, що було на вістрі актуальності для неї як громадської діячки.

Важко переживала письменниця і те, що критики належним чином оцінили її ранні реалістичні твори, але відкидали модерністські експерименти; молодше покоління письменників, таких як Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Лесь Мартович та інші, мало більше слави, ніж вона.

Не на часі були й спроби письменниці консолідувати й очолити жіночий рух. Після смерті батьків, у 1904 році, вона переїхала до Львова з мрією про видання часопису, «що був би рупором ідейно й інституційно об'єднаних жіночих товариств, і в якому, поруч з питаннями ідеологічними, чільне місце було б відведено літературі» [1, с. 90]. Але ця мрія так і залишилась нездійсненою.

У 1915 р. Кобринську звинуватили у шпигунстві і заарештували. Після арешту вона відгукнулася на події війни новелами: «Кінь», «Полишений», «Свічка горить» (1915), пізніше – «На цвинтарі», «Каліка» (1916–1917).

Незважаючи на інертність середовища та організаційні труднощі, письменниця прагнула впливати на культурне життя. Вона планувала тісніше співпрацювати з часописом «Будучність», друкувала там свої спогади «З подорожі по Україні». У 1912 році з К. Малицькою письменниця власним коштом видала два випуски «Жіночої бібліотеки» [11].

Своїми поглядами, ідеями, громадською діяльністю Н. Кобринська випереджала час, в якому жила, тому, на нашу думку, й не була справедливо оцінена та є незаслужено забутою. Померла письменниця в 1920 р. від висипного тифу.

Феміністичні погляди Наталя Кобринська яскраво представила в літературній діяльності, зокрема й у повісті «Ядзя і Катруся», в якій описала конфлікт феміністичних типів у патріархальному суспільстві XIX ст. Цим твором вона довела, що ні перша, Ядзя, представниця заможного польського панства в Україні, ні друга, Катруся, представниця поневоленого селянства, доведеного шляхтою до неймовірного зубожіння, не могли бути щасливими в суспільстві, де всі закони, правила і приписи надають і захищають безмежну свободу чоловіків. Несправедливість соціального устрою письменниця описує крізь призму життя жінок. Попри різку контрасти між бідними і багатими, нещасна доля молодої пані Ядзі не набагато краща за страждання Катрусі. Авторка загострює конфлікт між дівчатами в дитинстві, а потім жінками у дорослому житті, постійно протиставляючи головних героїнь.

Ядзя жила, *мов вазонова квітка*, яку переносили з покою до покою, від вікна до вікна. Катруся ж росла як *дикий бур'ян*, власним промислом і власними силами. Антонімічна пара лексем *квітка* і *бур'ян* – це як заголовок для подальших протиставлень долі головних героїнь.

Ядзя була *висока, гнучка, з правильними рисами лица панна*, яка годинами укладала волосся, сипала порошок на біле і гарне лице, приміряла сукні, чистила нігті. Вона мала *дрібні уста*, що мимоволі складались у гірку усмішку.

Катруся теж виросла гарною дівкою. Вона мала *міцний високий стан*, чорне, як вугіль, волосся і тонкі брови над чорними блискучими очима; її *кругле смуглувате лице* пашіло здоров'ям, а *повні здорові губи* червоніли, як восени калина. Коли вона у неділю стояла біля воріт, то всі парубки зазиралися на неї.

Описуючи зовнішність дівчат, авторка протиставляє природну красу Катрусі, її смугле обличчя штучній красі панночки, яка своє й без того біле й бліде обличчя присипала білим порошком.

Отже, коли Ядзя годинами *милувалася собою перед дзеркалом*, Катруся була на службі – *доглядала крикливу дитину*, до того ж *отримувала й итурханів*. На Катрусю заглядалися сіль-

ські парубки – водночас Ядзя, затиснута жорсткими рамками поведінки для панянок, чітко усвідомлювала, що *в цілій околиці не було ані одного відповідного конкурента до її руки* [9, с. 153].

Через невдалі спроби вийти заміж Ядзя почувалася нещасною, і звичайні заняття для панночок їй не допомагали: *«Музика її дразнила, читання мучило, зате цілими днями сиділа в своїм покою і вишивала або робила які інші робітки жіночі»* [там само, с. 158]. Коли її намагалися принизити, натякаючи, що вона, як і всі молоді пані, мріє лише про заміжжя, Ядзя демонструвала жіночу гордість і гідність у своїй мовленнєвій поведінці: *– Я не з тих, – сказала вона гордо, – думаю, що і ви, добродію, мене до тих не зачисляєте* [9, с. 159]. Її вразила зневага, котра відносилася до неї просто як жінки, що *бажає лиш сього, щоби вийти заміж* [там само]. Та конфлікт природного і штучного у вихованні панських дівчат додає їй страждань: *«...кілько їй коштувало сили, кілько моці, щоби убити всі живіші в собі пориви свого молодого організму, коли мимо її волі на самоті мерещилась перед нею здорова стать молодого лікаря...»* [там само].

Ядзя демонструвала свою жіночу гордість і гідність виключно в процесі пошуку майбутнього чоловіка, зокрема, й коли мати вкотре намагалася влаштувати її особисте життя: *... – думаєте мене вивезти знов на торг, може би-м, кому сподобалася, а коли вам се не удалось під час міських карнавалів, то тим менше може допомогти купелевий сезон* [9, с. 165].

Катруся в цей час по-своєму боролася за людську гідність, за право, щоб до неї ставилися як до людини: коли їй наскучила криклива дитина, яку вона доглядала на службі, і штурханці хазяйки, дівчина втекла до свого вуйка. *«Коли вуйко набив і відвів назад до тазди, вона таки не була там довго, а що боялася утікати до вуйка, то уганяла по селі від одної хати до другої»* [9, с. 168]. Ніде вона не затримувалась: *і де лиш найнялась, то в короткім часі покидала службу* [там само].

Вроджена природна жіноча гордість Катрусі яскраво проявлена в епізоді з Іваном, сином голови волосної управи, який подобався їй і з яким вона проводила вечори. Але він засватав дівку першого багача в селі, на що Катруся гордо відповідала подругам, байдуже здвигаючи плечима: *– Або то лиш він один на світі?* [9, с. 169].

Щоб пережити сердечний біль, дівчина поїхала на тютюнові плантації до Молдавії. Там вона мусила терпіти всякі негоди, брудні посягання шафара (діал. *старший*), глум і насміхи натовпу; долати нелюдські умови праці й побуту.

Ядзя ж страждала, коли доктор написав листа з поясненням, чому не може на ній одружитися. *Зворушена до дна душі*, вона зачинилася в своїй кімнаті і *взяла до рук робітку, найщирішу товаришку її сумних хвиль і сердечної тоски* [там само, с. 159].

Почувши у своїй кімнаті, як співали дівчата, які пололи на городі, Ядзя внутрішнім монологом демонструє свої думки та оцінку ситуації: *– Відки беруться у того простого, неокресаного люду такі глибоко зворушуючі і високопоетичні пісні, що підходять майже до кожного настрою душі хоть би найінтелігентнішої людини? Хто їх сего навчив? Невже ж власні думки, власні чуття і досвіди?* [9, с. 160]. Штучне виховання в сім'ях «інтелігентних панів» виключало думку про те, що селяни – такі ж самі люди.

Панночка шукала порятунку у благодійній діяльності. Вона відправила гарно вишиті роботи для лотереї на користь «якихось абстрактних бідних»: *«В доброті свого серця вона любила думати про тих далеких бідних, котрим вона з своїми робітками приходила з помічю»* [9, с. 162]. Доброта її серця була штучною, то й благодійність не рятувала від відчаю. Незважаючи на добрі справи, що Ядзя робила час від часу, зокрема, роздавала потребуючим селянам хініну як ліки проти усіх хвороб, *«тихий одностайний смуток заляг її душу, що відбивалося на засмученім лиці і задумливих синіх очах»* [9, с. 165].

Катруся була дівка норовиста, любила й викричатися, могла й сама парубків зачіпати, була скоро до сміху і жартів. Одним словом, *і шафар за нею ходить, і Михайло, старший тютюнник, а що парубків водить, то вже й не казати!...* [там само, с. 182].

Засватав Катрусю Максим, сільський хлопець, якому вона ніколи не зізнавалася у своїх почуттях. Лише сміялася, коли він питав, чи піде за нього: – *Та що ти мене питаєш?* – сказала *врешті Катруся, вируваючись.* – *Чи я панна, що ти мене питаєш? Присилай старостів та будеш знати* [16, с. 190]. Її мовленнєва поведінка в цій ситуації демонструє прірву, яка існувала між панями та простим людом. Так само як пани ставили бар'єр між собою та біднотою, селяни відхрещувалися від панів, намагалися дистанціюватися у будь-який спосіб.

Навчена з дитинства тяжко працювати, Катруся так причепурила стару хату, в якій вони стали жити з Максимом, що її тепер ніхто й не впізнав, та хата навіть вища стала. Катруся всюди встигала: і в полі, і дома. Працювала з ранку до вечора. Бог дав їм трьох діточок, коли Максим почав хворіти. Нічого йому не допомогло, так він і помер.

Важко було бідній Катрусі з малими дітьми, та, коли сватав її удовець зі своїми дітьми, сказала: – *Отсе мала би розум стільки дітей до купи зводити, або я не варта ще парубка!* [9, с. 192]. Природна мудрість і повага до себе як до жінки виражена у цих словах. Парубок її теж сватав, та і його не хотіла. Сама бідувала. Працювала на морозі, застудилася, та молода панні дала ліків – видужала. Хотіла піти до панського двору просити ще що, але передумала, коли пригадала дитячі літа. Її людська гордість і гідність залишилися при ній ще з дитинства.

Ядзя вийшла заміж, але й ця подія не зробила її щасливою: по ній не видно було веселості, а дехто зі слуг бачив її із заплаканими очима. Не змінилася і Катруся: пішла з дітьми працювати в інше село, *до тютюну*, та й виробляла там таке саме, як виробляла дівкою.

Отже, прірва між жіночими долями Ядзі і Катрусі, яка була в їхньому дитинстві, залишилася й у подальшому житті. Жодна з них не стала щасливою, попри різні статки. Причини авторка вбачала в устрої патріархального суспільства, яке обмежувало як багатих, так і бідних жінок, які терпіли приниження у суспільстві, а на селянках ще й був тягар важкої праці, злиднів і домашнього господарства. Про це правдиво написала Наталія Кобринська, яка знала все про жіночі долі, бо своєю громадською діяльністю боролася за право жінки не бути *другою статтю*.

Висновки. Проведений у представленій роботі аналіз феміністичних типів у зазначеній повісті дозволяє зробити такі висновки:

– гендерний конфлікт між Ядзєю, представницею шляхетного панства, та селянкою Катрусєю розгортається на тлі зіставлення уявного, міфологічного та реального; культурного та природного;

– авторська метафора в тексті уяскравлює конфлікт між Ядзєю, *вазоною квіткою*, та Катрусєю, *диким бур'яном*.

– різниця між молодими дівчатами очевидна при першому ж погляді: біде й неприродно біле обличчя панночки, яке вона ще й посипає білим порошком, і смугла шкіра обличчя Катрусі, яка працює з ранку до ночі, в спеку і холод;

– Ядзя живе у штучно створеному міфологічному світі, вона культурна, бо навчена гарним манерам, її головна ціль – дбати про свою зверхність; Катруся з дитинства звикла до тяжкої праці, до штурханів, які постійно отримувала від матері й хазяїв, у яких працювала;

– найважливіше для Ядзі – вийти заміж за достойного панича; Катруся ж спокійно обходиться й без чоловіка, навіть після того, як помер батько її дітей;

– кардинально протилежним є і душевний стан панянки та селянки: Ядзя не може позбавитися смутку, печалі, образ; Катруся сміється навіть у найскладніших життєвих ситуаціях;

– незважаючи на різні умови життя, обидві жінки глибоко нещасні, і причина їхнього нещастя – в устрої патріархального суспільства, в рамках і приписах, які обмежують можливості жінок бути собою і бути щасливими.

Перспективи подальших досліджень поставлених у повісті Н. Кобринської жіночих питань вбачаємо в аналізі та зіставленні мовленнєвої поведінки жінок різного віку й різних соціальних можливостей на матеріалі інших тестів класичної та сучасної української літератури, зокрема й творів жіночої прози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисюк Ірина. Краса, контроль і праця у прозі Наталі Кобринської. *Бунтарки: нові жінки і модерна нація*. Київ : Смолоскип, 2020. С. 81–119.
2. Бунтарки: нові жінки і модерна нація. Київ : Смолоскип, 2020. 365 с.
3. Інша оптика: гендерні виклики сучасності : збірник наукових праць. Київ : Смолоскип, 2019. 256 с.
4. Кобринська Наталія Іванівна. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=13326>
5. Марчишина А.А. Гендерна ідентичність в англomовному постмодерністському дискурсі: соціoкультурний та лінгвопоетичний аспекти (на матеріалі наукових, публіцистичних та художніх текстів) : монографія. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2018. 452 с.
6. Наталія Кобринська: українська Аріадна і будителька жіночих душ. URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/nataliya-kobrinska-ukrayinska-ariadna-i-buditelka-zhinochih-dush/>
7. Ставицька Л. Мова і статъ. *Критика*. 2003. № 6. С. 29–34.
8. Тараненко О.О. Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 112 с.
9. Українська жіноча проза. М. Вовчок, Н. Кобринська, О. Кобилянська. Харків : ПРАПОР, 2007. 640 с.
10. Ульянова В.О. Мовна особистість української жінки радянських і пострадянських часів (на матеріалі періодичних журнальних видань) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2020. 20 с.
11. «Чорна пані» Наталія Кобринська: перша українська феміністка. URL: <https://ukrainky.com.ua/nataliya-kobrynska-persha-ukrayinska-feministka/>
12. Яковлева О.В. Гендерні ознаки мовленнєвої поведінки дітей у поетичних творах Наталії Забіли. *Мова*. 2021. № 35. С. 50–55.
13. Яковлева О.В. Узагальнений тип мовної особистості баби-повитухи в обрядовому дискурсі народження дитини. *Записки з українського мовознавства* : збірник наукових праць. Одеса : Видавець С. Л. Назарчук, 2022. Вип. 29. С. 258–269.

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки

Випуск 2(205)

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *М. С. Михальченко*

Підписано до друку 30.08.2023 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 29,76. Зам. № 0823/548
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.